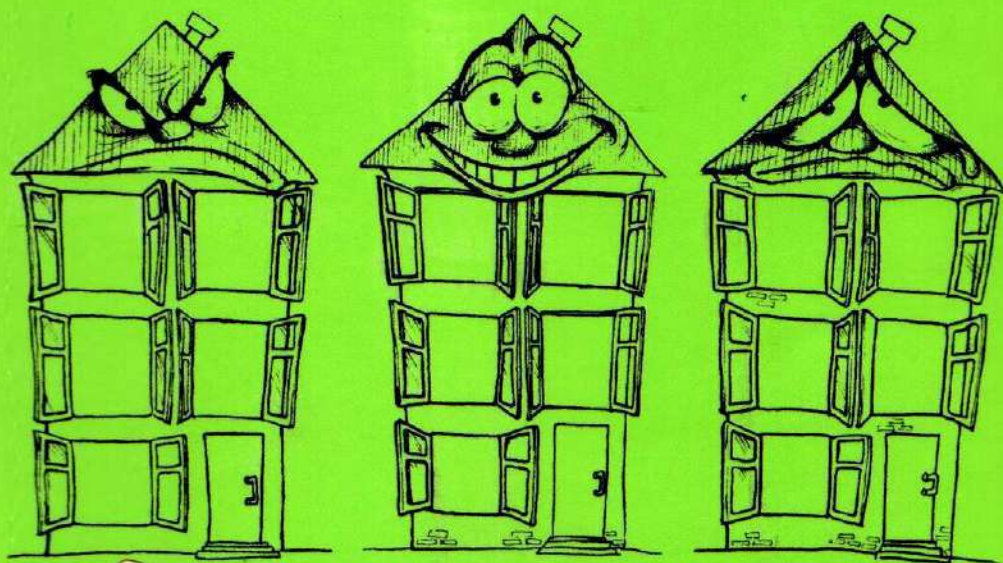

ლია ქურხული
ნათია არჩვაძე

ბავშვის ემოციების ფსიქოლოგია

ლია ქურხული
ნათია არჩვაძე

ბავშვის ემოციების ფსიქოლოგია

(თეორიული და პრაქტიკული სახელმძღვანელო)

გამომცემლობა „მწიგნობარი“
თბილისი, 2024

ბავშვის ემოციების ფსიქოლოგია ქართულ ენაზე მომზადებული პირველი ორიგინალური სახელმძღვანელოა, რომელშიც კომპლექსურაა განხილული ბავშვთა ფსიქო-ემოციური მდგომარეობის გამოვლენათა ფორმები და სახეები, მათი გამომწვევი მიზეზები; გუნება-განწყობილების ცვლილებები, კერძოდ ფობიების, შფოთვის, დეპრესიის, სტრესის გამოვლენის საფუძვლები. მოცემულია დიაგნოსტიკების, ფსიქო-კორექციული მეთოდებისა და საშუალებების დახასიათება; ასევე, მოტანილია ბავშვთა აგრესიისა და კონფლიქტებისადმი მიდრეკილების ადრეულ პერიოდში გამოსავლენი მეთოდიკა, ბავშვთა ემოციური გარემოს განმავითარებელი თამაში-სავარჯიშოები, ეტიუდები, ტესტები. აღნიშნული სახელმძღვანელო განკუთვნილია ფსიქოლოგიის სპეციალობის სტუდენტების, ლექტორების, მშობლებისთვის, მათთვის, ვისთვისაც ფასეული და მნიშვნელოვანია ბავშვთა ფსიქიკური ჯანმრთელობა.

რედაქტორი**ნათელა იმედაძე**

ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

მხატვრები**თინათინ მღებრიშვილი****ზაალ სულაკაური****დამაკაბდონებელი****თამარ ტყაბლაძე**

© ლია ქურხული, 2024

© გამომცემლობა „მნიგნობარი“, 2024

ISBN 978-9941-514-41-8

სარჩევი

წინასიტყვაობა.....	8
ემოციების ზოგადი მიმოხილვა	10

სკოლამდელთა ემოციები და მათი შეფასება

როგორ დავეხმაროთ ბავშვს, როცა იგი იმპულსურად რეაგირებს	
ტრავმულ სიტუაციებზე.....	20
როგორ განვსაზღვროთ ბავშვის ემოციური მდგომარეობა?.....	23
ბავშვის ემოციური გამოხატულების შეფასების სქემა.....	25
ჯგუფში ბავშვთა ემოციური მდგომარეობის შეფასების სქემა.....	27
ჯგუფში ბავშვის ემოციურ მდგომარეობაზე დაკვირვებისა და შეფასების სქემა....	28
როგორ დავადგინოთ ბავშვთა ემოციური მდგომარეობა წარუმატებლობის	
მიზეზი?.....	29
როგორ შევისწავლოთ სკოლამდელთა ურთიერთობები	31
ძირითადი ემოციების გრადაციები და სინონიმები.....	33

ადრეული პერიოდის ბავშვის საბავშვო

ბალთან ადაპტაციის წინაპირობები	34
საბავშვო ბალთან ადაპტაციის გართულების რისკის ანამნეზური მონაცემები.....	41
რა მოეთხოვება მშობელს, როდესაც ბავშვი შეყავს საბავშვო ბალში.....	42

ადრეული ასაკის

ბავშვისა და მშობლის ურთიერთობა.....	43
პედაგოგის და ოჯახის ურთიერთობა.....	44

აგრესიის არსი და მეცნიერული თეორიები.....

აგრესიის ტიპების მაპროვოცირებელი ფაქტორები.....	51
აგრესიისა და ფრუსტრაციის კავშირი	52
აგრესიის წანამძღვრები.....	58
ემოციური და კოგნიტური პროცესები	59

ფსიქონალიტიკური თეორია

აგრესიის შესახებ	61
აგრესია როგორც ეგოს ფუნქცია ფრუსტრაციის თეორია.....	61
აგრესია, როგორც დესტრუქციული ინსტინქტის გამოვლენა სიცოცხლისა და სიკვდილის ინსტინქტის თეორია	62
პრაქტიკული დამატება	64
აგრესიის ტრანსფორმაცია.....	65
აგრესიის კლინიკური კვლევა.....	66
აგრესიის შესწავლა პატარა ბავშვებზე დაკვირვებით.....	67
ბავშვის აგრესიული განზრახვები	68
გარე სამყაროზე მიმართული აგრესიული განზრახვები.....	69
პათოლოგიური აგრესია ბავშვებში	70

გავშვთა აგრესიული ძეგვის რისკ-ფაქტორები

აგრესიული ძეგვის გიოლოგიური საფუძვლები	72
ცენტრალური ნერვული სისტემა.....	75
ოჯახური ძალადობის არსი ფიზიკური დასჯა	78
არასრული ოჯახები	85
ემპათია და სიმპათია	88
და-ძმას შორის ურთიერთობა.....	90
თანატოლთა ურთიერთობა	93
თანატოლთა აგრესიულობის გადადება	95
გენდერული განსხვავება.....	98

აგრესიის მოდელი

მასობრივი ინფორმაციის საშუალებით	101
---	-----

ოჯახური ურთიერთობის სტილი და

გავშვის ემოციური მდგომარეობა	112
საბავშვო ბაღიდან დაწყებით სკოლაში.....	117
დაწყებითი კლასის ბავშვებთან მასწავლებლის ურთიერთობის სტილი.....	122

პიროვნების საკვლავი ტასტაჰი

გავშვთა აგრესიის კვლევის მეთოდები	126
პროექციის მეთოდები, ტესტები.....	129
როზენცვეიგის ტესტის მოდიფიცირებული ვარიანტი სტიმულირების მასალა.....	131
სურათების სერიაში ბავშვი-ბავშვთან მიმართების სიუჟეტებში	
ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვების ვერბალური პასუხები.....	135
ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვების პასუხები.....	138

გავშვთა აგრესიულობის გამოვლენა და აგრესიის

დაძლევის საკორექციო საშუალებები	141
ბავშვთა აგრესიულობის გამოსატყულების ინდივიდუალური ფორმები.....	145
ბავშვთა აგრესიულობის კრიტერიუმი	149
აგრესიის დაძლევის საკორექციო საშუალებები	150
ბრაზის გამოსატყვა სწავლების ფორმით	156

შიში..... 158

მაცნეარული თეორიები შიშის შესახებ

შიშის ფსიქოლოგიური საფუძვლები

შფოთვითი დარღვევები და ფობიები	167
რა შეიძლება იყოს შფოთვითი აშლილობის ოჯახური ანამნეზი?	168
შფოთვითი აშლილობების ტიპები	171
პანიკური შეტევა	172
სპეციფიური ფობიები	174
შფოთვასა და დეპრესიისადმი პრევენციული მიდგომა.....	176
შფოთვითი აშლილობა ბავშვებში და მოზარდებში	176
როგორ დავებმაროდ შფოთვიან ბავშვს.....	179
შფოთვიანი ბავშვების მშობლებთან მუშაობა.....	181

დეპრესია..... 183

დეპრესიის გამომწვევი რისკ ფაქტორები	184
დეპრესიის გამოვლენისა და მკურნალობის ამოცანები	191

გავშვის ემოციური გარემოს განვითარება

პროგრამის მიზანი და ამოცანები	193
თამაში -სავარჯიშოები.....	194
სავარჯიშოების ჩატარების წესი.....	194
მეთოდები და ხერხები	194
დაბადების დღე.....	195
ფოკუსი	195
კომბლე	195
კონკია	196
ემშაკი მელაკუდა.....	196
კატა თომა.....	196
მარილიანი ჩაი.....	196
ჯგუფში ახალი ბავშვი.....	196
ვინ შეჭამა მურაბა?	197
ბავშვები ტყეში	197
საზიზღარი იხვი.....	197
დაკარგული ფული	198
თამაშები გამოიცან ემოცია	198
დაასახელე მსგავსი ემოცია	198
გაფუჭებული ტელევიზორი.....	199
ვიღებთ კინოს (კინოგასინჯვა).....	199
რა შეიცვლებოდა იმ შემთხვევაში, თუ.....	200
ხასიათის ლოტო	200
შიშების სკივრი	201
თამაში-სავარჯიშოები.....	202
ხატვა - საახალწლო საჩუქრები.....	203
სურათების მიხედვით ამბის მოყოლა.....	203
ჩემი მოგონებები	204
საზაფხულო არდადეგები.....	206
ზღაპარი ბრაზიანი მაიმუნები	207
ზღაპარი შიშზე	208
ტესტური თამაში - ინტერვიუ	210
ტესტი - ხატვის საშუალებით.....	214
სად შევასახლოთ ჩვენი ახლობლები?	215
ტესტი „არარსებული ცხოველი“	216
კითხვარი ბავშვის შიშებთან დაკავშირებით:	220
ტესტი დახატე „შენი ოჯახი“	223

ტესტი რას ფიქრობენ ჩემი ახლობლები ჩემზე?	225
შიშის, შფოთვისა და აგრესიის სიმპტომები ბავშვის ნახატებში	228
რენე ჟილიეს ტესტი	233
რენე ჟილიეს მეთოდის სტიმულირების მასალა	234
რენე ჟილიეს ტესტის გასაღები	250
დიაგნოსტიკური დამოკიდებულება წარსულის, ახლანდელის და მომავლისადმი	251
განმსაზღვრელი ტესტი	256
ტესტის გასაღები	258
გამოყენებული ლიტერატურის სია	260

წინასიტყვაობა

წარმოდგენილი სახელმძღვანელო „ბავშვის ემოციების ფსიქოლოგია“ ეხება ფსიქოლოგიის უაღრესად აქტუალურ თემებს - ადრეული ასაკის პერიოდში, ინდივიდის პიროვნებად ჩამოყალიბების ყველაზე აქტიურ ფაზაში - ბავშვის ფსიქო-ემოციური გამოვლენის თავისებურებების შესწავლას. საბაზრო ეკონომიკა, მთელი თავისი თავისებურებებით, წინააღმდეგობებით, ნეგატიური და ზოგჯერ ისტერიული ფონით სხვადასხვა ასპექტში უაღრესად დიდ დაღს ასვამს საზოგადოების წევრთა ქმედებებს. ამასთან, ეკონომიკურ და სოციალურ მხარეს რომ თავი დავანებოთ, ემოციურადაც ყველაზე დაუცველი და მგრძნობიარე კატეგორიას ბავშვები წარმოადგენენ. ბავშვების ქცევაზე დაკვირვება, მათი ემოციების გამოვლენის თავისებურებების შესწავლა მომავალში იძლევა მთელი საზოგადოების წევრთა ქცევის მოტივაციისადმი და მათი ემოციების თავისებური სპექტრული ანალიზის შესაძლებლობას.

სოციალურ ურთიერთობათა ტრანსფორმაციის პროცესში ბავშვებში ადგილი აქვს გაზრდილ, მძაფრ ინსტრუმენტალურ, ვერბალურ და ფიზიკურ აგრესიას. ბოლო სტატისტიკური კვლევების მიხედვით, მთელ ქვეყანაში საგრძნობლად მომატებულია ნეგატიური ემოციები და ბავშვთა გუნება-განწყობილებების მკვეთრი ცვლილებები, კერძოდ, შიშები, შფოთვიანობა, ფობიები, დეპრესია და სტრესი.

მიუხედავად ცალკეული სამეცნიერო შრომებისა და ჩატარებული კვლევებისა, ბავშვთა აგრესიული ქცევისა თუ ზოგადად, ემოციების ფსიქოლოგიური ასპექტები საქართველოში კომპლექსურად არასდროს ყოფილა შესწავლილი. ამიტომ ჩემი ძალისხმევა იქით იყო მიმართული, რომ სამეცნიერო და ემპირიული შედეგების შეჯერებით და საკითხების კომპლექსური განხილვით, შესაბამისი აღნიშნული ხარვეზი მნიშვნელოვანწილად აღმომეფხვრა და სახელმძღვანელოსთვის პრაქტიკულ-გამოყენებითი ღირებულება მიმენიჭებინა.

ბავშვთა ემოციებზე, აგრესიაზე დღეისათვის არსებული მდიდარი თეორიული მასალის განზოგადების საფუძველზე შევეცადე შემესწავლა თანამედროვე ქართულ საზოგადოებაში ბავშვის ემოციების ბიო-ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური ასპექტები, გარემოებები, ფაქტორები, რომლებიც ახდენენ აგრესიულ-დესტრუქციული ქცევის პროვოცირებას და ხელს უწყობენ ბავშვის მოძალადე პიროვნებად ჩამოყალიბებას.

ნაშრომში ასევე წარმოდგენილია ჩემს მიერ შექმნილი აგრესიის გამოსავლენი პროექციული მეთოდიკა. პიროვნული აგრესიის გამოვლენის სტიმულირების მასალა, როზენცვეიგის ტესტის მოდიფიცირებული ვა-

რიანტი, რომელიც შედგება ათი სიუჟეტური ხასიათის სურათისაგან. ხუთი სურათი გამოხატავს **ბავშვის -ბავშვთან**, დანარჩენი ხუთი კი - **ბავშვის უფროსთან** კონფლიქტური დამოკიდებულების ვარიანტებს. იგი კარგი საშუალებაა ბავშვის მიერ კონფლიქტური სიტუაციების განცდის მიხედვით სიტუაციური და პიროვნული აგრესიის გამოვლენისათვის. დასკვნები ეფუძნება ჩემს მიერ ჩატარებული სპეციალური კვლევით მოპოვებულ თვისობრივ და სტატისტიკურ ანალიზს.

ჩატარებული კვლევის შედეგმა დაადასტურა ბავშვებში ფიზიკური, ვერბალური, სიმბოლური აგრესიის დონის ზრდა, ასევე ბავშვების მიერ კონფლიქტური სიტუაციების განცდის მიხედვით სიტუაციური და „სიღრმისეული“ აგრესიის გამოვლენა და პიროვნულ - „სიღრმისეული“ აგრესიის სტატისტიკური მაჩვენებლების მატება. ამასთან, სახელმძღვანელოში განხილულია სხვა ნეგატიური ემოციების, კერძოდ შიშის, ფობიების, გამოვლენის საფუძვლები, ფორმები, ტიპები, მათგან გამონეული გუნება-განწყობილების ცვლილებები, კერძოდ, შფოთვა, დეპრესია, სტრესი. არ შეიძლება არ აღინიშნოს ცივილიზაციისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების (ტელევიზორი, კომპიუტერი, მობილური ტელეფონი...) თანმდევი გავლენა ბავშვთა ქცევის ფორმირებაზე, მათ შორის აგრესიულობის, შფოთვის, სტრესის გამოვლენის მხრივ.

სახელმძღვანელოში შესულია ბავშვის ემოციური გარემოს განმავითარებელი თამაში-სავარჯიშოები, ეტიუდები, ზღაპრები, სხვადასხვა შინაარსის ტესტები, აგრეთვე საგულისხმო რეკომენდაციები ნეგატიური ზეგავლენის დასაძლევად.

დარწმუნებული ვარ, სახელმძღვანელო კარგ სამსახურს გაუწევს ფსიქოლოგიის მიმართულების სტუდენტებს და ლექტორებს, ასევე ბავშვთა ფსიქოლოგიის საკითხებით დაინტერესებულ ნებისმიერ მკითხველს მეცნიერ-მკვლევარებით დანყებული და „რიგითი მშობლით“ დამთავრებული. ამავე დროს მიგვაჩნია, რომ იგი მნიშვნელოვანი წინგადადგმული ნაბიჯია იმ დეფიციტის შესავსებად, რაც ასეთი თვალშისაცემია აღნიშნულ თემატიკაზე არსებულ სამეცნიერო ლიტერატურაში, მთლიანად ქართულ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებასა და პრაქტიკულ ფსიქოლოგიაში.

ლია ქურხული

ფსიქოლოგიის დოქტორი,

საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტის (სეუ) პროფესორი

ემოციების ზოგადი მიმოხილვა

ემოცია (ფრ. emotion; ლათ. emovere – აღგზნება, მღელვარება) არის ფსიქიკური, სულიერი განცდა, გრძნობა, მღელვარება (ბრაზი, შიში, აგრესია, სიხარული, ნყენა და ა.შ.), რომელიც წარმოიშობა ადამიანში განსაზღვრულ მომენტსა და კონკრეტულ სიტუაციაში შინაგანი და გარეგანი გამლიზიანებლების ზემოქმედების შედეგად. ტერმინი *ემოცია*, როგორც აღნიშნავს გოლდსმიტი, გამოიყენება რეაქციის, მდგომარეობის, ხასიათის, თვისების, გრძნობის, განწყობის აღწერისათვის. ყოველი ემოცია, როგორც ემოციური განცდა, მარტივი გრძნობების მონაწილეობას გულისხმობს, კერძოდ: სიამოვნება - უსიამოვნებას და აღგზნება - დამშვიდებას, აღნიშნავს დ. უზნაძე და ზოგადად ემოციებს ოთხ ჯგუფად ყოფს. ესენია: სასიამოვნო ემოციების ორი ჯგუფი, აღგზნებისა და დამშვიდების სასიამოვნო ემოციები და უსიამოვნო ემოციების ორი ჯგუფი - აღგზნებისა და დამშვიდების უსიამოვნო ემოციები. დ. უზნაძე ემოციას მიიჩნევდა განწყობის პირველად ასახვას ცნობიერებაში. მისი აზრით, განწყობა ქცევისადმი პიროვნული მზაობაა და იგი შედგება სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორისაგან, კერძოდ, მოთხოვნილებები, რომელიც გააჩნია სუბიექტს და კონკრეტული სიტუაცია. რადგან განწყობა ქცევის მიზანშეწონილობას ემსახურება, ამიტომ ემოციაც რეალურობას ასახავს და ისიც ქცევის მიზანშეწონილობას ემსახურება. (დ. უზნაძე, 2003). მაკ-დაუგოლი ემოციების კლასიფიკაციის საფუძველად ინსტინქტებს მიიჩნევს და იმდენ ემოციათა ჯგუფს გამოყოფს, რამდენი განსხვავებული ინსტინქტიც არსებობს. მისი აზრით, ემოცია ინსტინქტური პროცესის აფექტური გამოვლენაა.

ჯერ კიდევ არისტოტელე მიუთითებდა სიამოვნება-უსიამოვნების განსხვავებული ბიოლოგიური ფესვების შესახებ. სიამოვნება, მისი აზრით, ცოცხალი არსების წარმატების, ხოლო უსიამოვნება, პირიქით, წარუმატებლობის ნიშანია. სპენსერის აზრით, უსიამოვნების გრძნობები, ორგანიზმისათვის შავნებელი პროცესების კორელატს წარმოადგენენ, სიამოვნება კი სასარგებლო პროცესების კორელატს. ე.ი. სიამოვნების განცდა მაშინ აქვს ორგანიზმს, როდესაც მის ორგანიზმში რაიმე სასარგებლო პროცესი მიმდინარეობს. უსიამოვნების დროს კი, პირიქით.

ჩ. დარვინი, თავისი ექსპერიმენტული მუშაობიდან გამომდინარე, მიუთითებდა ემოციის ბუნების გამომხატველ მოძრაობათა თავისებურებებზე და აღნიშნავდა, რომ მოძრაობები, რომელთაც ინდივიდები ემოციების შემთხვევაში ავლენენ, წინანდელი მიზანშეწონილი მოძრაობების რუდემენტები არიან, მისი აზრით, ემოცია და ინსტინქტი ერთმანეთისაგან განუყოფელია, რასაც მაკ-დაუგოლიც აღნიშნავდა.

აღნიშნული მოსაზრებები კიდევ უფრო განავითარეს ჯეიმსმა და ლანგემ, რომელთა თეორიაც დაფუძნებულია გამომხატველ მოძრაობათა როლის მნიშვნელობაზე. მათი აზრით, ემოცია სხეულებრივი პროცესების ცნობიერებაში ანარეკლი და შინა შეგრძნებების კომპლექსია.

„ვბრაზობთ, რადგან თავს ვესხმით“, „გვეშინია, რადგან ვკანკალებთ“. მაგალითად, თუ კი ტყეში მგელს ან რომელიმე ცხოველს წავანყდებით, ჩვენი ფიზიოლოგიური და ფიზიკური რეაქციები: გულის ცემის გაძლიერება, სუნთქვის გახშირება, გაქცევა, ან გაშეშება, წარმოქმნიან შიშის ემოციას. ჯეიმსის და ლანგეს აზრით, ემოცია და მისი წარმოქმნა, განცდა, ჩვენი ფიზიოლოგიიდან მომდინარეობს.

ცნობილი ფიზიოლოგების კენონის, შერინგტონის, ლიპერისა და სხვათა აზრით, ვისცერალური¹ პროცესები ემოციის არსს არ წარმოადგენენ. ემოციური განცდა, ფიზიკური შეგრძნებების გარეშე ჩნდება, იგი ადამიანისათვის გარემოსთან შეგუების იარაღს წარმოადგენს, ენერგიასა და აქტიურობას მატებს მას ზიფათის დაძლევისას; მათ საწინააღმდეგო პოზიციას ავითარებს და ემოციას ვისცერალურ ფუნქციას ანიჭებს ვენგერი (Wenger, 1950).

მეცნიერები კლაპარედი და ჟანე აღნიშნავენ, რომ ემოცია პიროვნების რეაქციაა ისეთ სიტუაციაზე, რომელსაც იგი ვერ ეგუება. იგი პიროვნებაში ჩნდება გარემოსთან მისი ვერ შეგუების პერიოდში.

შტერნი აღნიშნავდა, რომ ვისცერალური და ვაზომოტორული² რეაქციები ემოციური პროცესების დამატებით ფაქტორს წარმოადგენენ. როგორც ჩანს, ნერვული სისტემა და ენდოკრინული აპარატი ჩართულია ემოციური განცდების გენეზისში და ადამიანის ემოციური განცდები აღმოცენდებიან ცენტრალური ნერვული სისტემის მონაწილეობით, აღნიშნავდა იგი.

XX საუკუნის 60-70-იანი წლების ფსიქოლოგების აზრით, ემოცია ასახავს ადამიანის პირველად მოტივაციურ სისტემას. ზოგიერთი მეცნიერი ემოციას მოკლევადიან, წარმავალ მდგომარეობად განიხილავს. მათგან განსხვავებით, ფსიქოლოგი შახტენი აღნიშნავს, რომ ადამიანები სისტემატურად ამა თუ იმ ემოციის გავლენის ქვეშ იმყოფებიან და ქცევა და აფექტი ერთმანეთისაგან განუყოფელია.

მრავალი ფსიქიატრი და ფსიქოკლინიცისტი სხვადასხვა სახის ფსიქოპათოლოგიურ და ადაპტაციურ დარღვევებს განიხილავს, როგორც ემოცი-

1 **ვისცერალური** - (დაკავშირებული შინაგან ორგანოებთან) ან უნებლიე ნერვული სისტემა. პერიფერიული ნერვული სისტემის ნაწილი, რომელიც არეგულირებს სხეულის უნებლიე და ვეგეტატიურ, საჭმლის მომნელებელ, რეპროდუქციულ და სუნთქვის ფუნქციებს.

2 **ვაზომოტორული** - (დაკავშირებული ნერვებთან) აკონტროლებს სისხლის მიმოქცევას და კუნთურ უჯრედებს.

ური სფეროს დაავადებას. მათი მოსაზრების საწინააღმდეგოს ამტკიცებს მაუერი, რომელიც აღნიშნავს, რომ ფსიქოპათოლოგია და დეზადაპტაცია ინვეს არა ემოციურ დარღვევებს, არამედ დარღვევებს აზროვნებასა და ქცევაში. სხვა მეცნიერები ემოციას გამშვები მექანიზმის როლს ანიჭებენ კოგნიტურ პროცესებში, რომლებიც წარმოშობენ და მართავენ მათ.

მეცნიერთა შორის არსებობს აზრი, რომ ადამიანს შეუძლია თავი აარიდოს, გაექცეს ფსიქოპათოლოგიურ დარღვევებს, გადანყვიტოს მრავალი პიროვნული პრობლემა, თუ უარს იტყვის არაადეკვატურ ემოციურ რეაქციებზე, კერძოდ, ემოცია ცნობიერების მკაცრ კონტროლს დაუმორჩილოს. ამისათვის კარგი საშუალებაა ემოციების გამოთავისუფლება მათთვის ჩვეული ურთიერთმოქმედების პროცესებიდან (ჰომეოსტატური, კოგნიტური პროცესები, დრაივები, მოძრაობითი აქტები).

როგორც ცნობილია, ადამიანი ცხოვრობს და მოღვაწეობს გარემოში, რომელიც მუდმივად ზემოქმედებს მასზე. მას ესმის ხმაური, მეტყველების ბგერები, ხედავს გარშემომყოფ ადამიანებს, საგნებს. სწვდება მათ შორის მიმართებებს, იმახსოვრებს მომხდარ ამბებს, ე.ი. იმეცნებს ობიექტურ სინამდვილეს, მაგრამ ყოველივე სარკესავით კი არ აირეკლება მასში, არამედ იგი გარკვეული აზრით აფასებს მათ. ზოგიერთი საგანი აკმაყოფილებს ადამიანის მოთხოვნილებებს, ზოგიერთი, პირიქით, ხელს უშლის ამაში. „სწორედ გარემოში მყოფი ადამიანების, საგნების, მომხდარი მოვლენების მიმართ ინდივიდის დამოკიდებულების განცდა ფსიქოლოგიაში ემოციური პროცესების სახელით აღინიშნება“. (რევაზ ნათაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1977).

ჟ. პიაჟეს კონცეფციის ამოსავალ წერტილს ინდივიდის გარემოსთან შეგუება, ანუ ადაპტაცია წარმოადგენს, რომელიც გამოსახავს წონასწორობის მდგომარეობას ორგანიზმსა და გარემოს შორის. ბავშვის ევოლუციის პროცესი მუდმივად მიმდინარეობს ემოციური, სოციალური და კოგნიტური პროცესების ერთიანობით. ემოციურობა წარმოშობს ქცევის სხვადასხვა ფორმის ენერგეტიკას, რომელთა სტრუქტურა შეესატყვისება შემეცნებით ფუნქციას; ენერგეტიკა არკვევს სტრუქტურალიზაციას, სტრუქტურალიზაცია – ენერგეტიკას, სხვა შემთხვევაში ისინი ვერ შესძლებდნენ ერთმანეთის გარეშე ფუნქციონირებას.

როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ირკვევა, ფსიქოლოგებს, ფილოსოფოსებს და პედაგოგებს სხვადასხვა პერიოდში და ეპოქაში განსხვავებული აზრი და შეხედულებები ჰქონდათ

ამერიკელი მკვლევარი-ფსიქოლოგი კეროლ იზარდი ახდენს ემოციების დიფერენციაციას და აღნიშნავს, რომ სიხარული, სიყვარული, ბრაზი, აგრესია, გაკვირვება, შიში, ზიზღი, წყენა, ითვლება ბაზისურ ემოციად,

რადგან მათი განცდა ყველა ადამიანს შეუძლია. თითოეული ამ ემოციათაგანი სამი ელემენტისაგან შედგება, ესენია: *სუბიექტური განცდა, ფიზიოლოგიური ცვლილება და გარეგნული ქცევითი რეაქცია*. გარდა ბაზისური ემოციებისა, ადამიანები განიცდიან კომპლექსურ (რთულ, მეორად) ამბივალენტურ ემოციებსაც, როგორიცაა: *სიამაყე, სირცხვილი, დაბნეულობა*. ბაზისური ემოციებისაგან განსხვავებით კომპლექსურ ემოციებს შეფარდებითი კომპონენტები აქვთ. ამგვარი სახის ემოციები სხვადასხვა ეთნო-სოციალურ კულტურაში სხვადასხვანაირად განიცდება.

მეცნიერთა კვლევები ადასტურებს, რომ ბაზისურ ემოციას მსოფლიოში მცხოვრები ყველა ადამიანი პრაქტიკულად ერთნაირად გამოხატავს (Izard, 2000), რაც ბიოლოგიურად და გენეტიკურად კოდირებულ ფაქტორებზე მიგვანიშნებს.

არსებობს დადებითი და უარყოფითი ემოციები: სიხარული - კმაყოფილების გამოხატველი დადებითი ემოციაა. შიში, ბრაზი, წყენა, შური - უკმაყოფილების გამოხატველი უარყოფითი ემოცია. მათ შორის არსებობს გარკვეული მიმართება.

თანამედროვე თეორიები, რომლებიც ემოციებისადმი ფუნქციური მიდგომით გამოირჩევიან ამტკიცებენ, რომ ემოციის ძირითადი ფუნქციაა პიროვნული მიზნების მიღწევისადმი მიმართული ქცევის გამონევა (Barrett & Campos, 1987; Campos, Frankel, & Camras, 2004; Frijda, 2000; Saarni, Mumme, & Campos, 1998).

ლორა ბერკი გვთავაზობს სოციალური რეფერენციის ცნებას, კერძოდ, „გაურკვეველი სიტუაციის შეფასებისას, სხვა ადამიანის ემოციურ რეაქციაზე დაყრდნობას“. სხვათა ემოციების შეფასებას ე.წ. სოციალური რეფერენციის საშუალებით, ბავშვები სწავლობენ ყოველდღიურ სიტუაციაში მოქცევას.

8-10 თვის ასაკიდან, როდესაც ჩვილები ცდილობენ საგნები და მოვლენები სხვების მსგავსად შეაფასონ, ამ შემთხვევაში უფრო ხშირად იჩენს თავს სოციალური რეფერენცია. ლორა ბერკის განმარტებით, ჩვილისათვის წიგნის წამკითხავი დედის დადებითი თუ უარყოფითი ემოცია ბავშვისთვის გადამდებია. კვლევამ აჩვენა, რომ მზრუნველის ემოციურ მდგომარეობას - სიხარულს, ბრაზს ან შიშს, დიდი გავლენა აქვს 1 წლის ბავშვის სამომავლო ქცევაზე, კერძოდ, რამდენად ფრთხილი იქნება ის უცხო ადამიანების მიმართ, ითამაშებს თუ არა მისთვის უცნობი სათამაშოთი და ა.შ. (Repacholi, 1998; Stenberg, 2003; Striano & Rochat, 2000). ჩვილების ქცევაზე მშობლის ხმა ან ერთდროულად ხმა და სახის გამომეტყველება უფრო ეფექტურად მოქმედებს, ვიდრე მხოლოდ მისი სახის გამომეტყველება (Mumme, Ferland, & Herrera, 1996; Vaish & Striano, 2004).

ბავშვებზე დაკვირვებამ ცხადყო, რომ როდესაც მათ უფროსების ხმაში ემოცია ესმით, ისინი გაცილებით თამამად უახლოვდებიან ან თავს არიდებენ მათთვის უცნობ სიტუაციას. ამის პირობას შესაძლოა წარმოადგენდეს ის, რომ მათ უფროსისკენ მობრუნების გარეშე შეუძლიათ ყურადღების კონცენტრირება და ახალი მოვლენის შეფასება. ხმა ბავშვისთვის გაცილებით მეტი ინფორმაციის მატარებელია; ემოციური სიგნალების გარდა, იგი სთავაზობს ბავშვს ვერბალურ ინსტრუქციებსაც, რომელსაც მომავალში ის კარგად იყენებს. პატარა ბავშვებს სოციალური რეფერენცია შესაძლებლობას აძლევს სხვათა ემოციურ ინფორმაციაზე არამართო მხოლოდ მარტივი რეაქციით შემოიფარგლონ, არამედ გარკვეული მოქმედების შესრულებისას ამ სიგნალებით იხელმძღვანელონ და სხვათა შინაგანი მდგომარეობაც განსაზღვრონ (Saarni, Mumme, & Campos, 1998).

რაც შეეხება მე-ს ცნობიერებასთან დაკავშირებულ ემოციებს, ისინი ორი წლის ასაკში ჩნდება, როდესაც ახალფეხადგმული ბავშვი საკუთარ მე-ს, როგორც გამოცალკევებულ, უნიკალურ ინდივიდად აღიქვამს. 18-24 თვის ბავშვი სიმორცხვის ან დაბნეულობის შემთხვევაში თვალებს ან თავს დაბლა ხრის, სახეს ხელებით მაღავს; როდესაც ბავშვი დანაშაულს გრძნობს და განიცდის, ესეც კარგადაა შესამჩნევი; 22 თვის ბავშვი წართმეულ სათამაშოს უბრუნებს მასზე განაწყენებულ თანატოლს. ამავე პერიოდში ჩნდება სიამაყის გრძნობაც (ხოლო შური - თავს იჩენს სამი წლის ასაკიდან (Barrett, 1998; Garner, 2003; Lewis და სხვები, 1989)).

შეხი - ზეპირ 3 წელი

18-24 თვე - მისი მე-ს დანაშაულს ეჩივს და
გაბრაძს.

სკოლამდელთა ემოციები და მათი შეფასება

ემოცია მთავარ როლს ასრულებს ბავშვის ცხოვრებაში. იგი ეხმარება მას ამა თუ იმ სიტუაციასთან შეგუებაში. ბავშვი მოწყენილია, ან აგრესიულია - ე.ი. მის გარშემო ყველაფერი რიგზე არ არის. გამოიყურება ბედნიერად - გახარებული და ლაღია, მაშასადამე, სამყარო მოწესრიგებული აქვს. ბავშვის მიერ გამოხატული ესა თუ ის ემოცია ასახავს მის გარშემო მყოფი უფროსების საერთო მდგომარეობას. 3-5 წლის ბავშვი შეიცნობს როგორც საკუთარი თავის, ასევე თანატოლების შინაგან ემოციურ მდგომარეობას და გამოხატავს მათდამი თავის დამოკიდებულებას. სკოლამდელი ასაკის ბავშვი კარგად გრძნობს, როდისაა მისი მეგობარი ნაწყენი, გაბრაზებული ან შეშინებული. სწორედ ემოცია უწყობს ხელს ურთიერთობების პროცესში მათ სულიერ დაახლოებას. ემოცია ადამიანის შინაგანი მდგომარეობის, მისი სიხარულისა და ნუხილის გამოხატულებაა. ცხოვრება როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ემოციების გარეშე შეუძლებელია და, ამასთანავე, მდორე და უფერულიც იქნებოდა. სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ემოციის საკმაოდ მრავალფეროვანი სპექტრი არსებობს: სიხარული, ნუხილი, ბრაზი, გაკვირვება, ზიზღი, შიში, ეჭვიანობა... ამასთან თითოეულ ემოციას შესაბამისი მიმიკით გამოხატავს. ბავშვის ემოციური განვითარების მძლავრ განმსაზღვრელად გვევლინება სოციალური გარემო. გარემოსთან და ადამიანებთან ურთიერთობის პროცესში გამოვლენილი ემოციები მათ მომავალ ცხოვრებაში აისახება. მაგ., ბიჭს შეიძლება ჩამოუყალიბდეს ყველა ქალისადმი ცივი დამოკიდებულება, თუკი მას მკაცრი, მისი განცდების მიმართ გულგრილი დედა ზრდის.

უმცროს და საშუალო სკოლამდელ ასაკში ბავშვი განსაკუთრებით ემოციურია. როდესაც უფროსები ალერსიანად ეპყრობიან, სცნობენ მის უფლებებს, თანატოლებს კი მასთან მეგობრობის, თამაშის სურვილი აქვთ, იგი ემოციურ კმაყოფილებას განიცდის, სიცოცხლით სავსე, ხალისიანი განწყობა ეუფლება და მეტ სითბოს, სიყვარულს, კეთილგანწყობას ავლენს გარშემომყოფების მიმართ, რაც გამოიხატება შესაბამისი ემოციებით. ბავშვი ადრეული პერიოდიდან ამჩნევს მოზრდილის მიერ მისი ქცევის შეფასების ნიუანსებს: ერთ შემთხვევაში მას აქებენ, მეორე შემთხვევაში - უწყრებიან და რაიმეს უკრძალავენ. მას უჩნდება ე.წ. „ორიენტირები“, ქცევის შეფასების კატეგორიები: „ცუდია“, „კარგია“, „სირცხვილია“, „არ შეიძლება“ და ა.შ. ემოციის რომელობას, მის დადებით ან უარყოფით ტონს ახლა განსაზღვრავს არა მხოლოდ სასურველი მიღწევა-მიუღწევლობა, არამედ ამა თუ იმ მოქმედების სოციალური შეფასება, ამის შესატყვისად, მოზრდილის მიერ შექმნილი ქცევა, მოქმედება ბავშვში იწვევს დადებით, სასიამოვნო ემოციას, დაწუნებული კი - უარყოფითს.

ბავშვის ემოციური მდგომარეობა ექვემდებარება თავისებურ კლასიფიკაციას. კერძოდ:

პირველი ჯგუფი - შედარებით ხანგრძლივი დროის ემოციური მდგომარეობა;

მეორე ჯგუფი - კონკრეტული ადამიანის ან საგნის მიმართ მტკიცე ემოციური დამოკიდებულება;

მესამე ჯგუფი - საკუთარი ემოცია, როგორც ორგანიზმის ფსიქიკური მდგომარეობის რეალიზაცია.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვს თანატოლებსა და უფროსებში დადებითი კეთილგანწყობის მოპოვების მოთხოვნილება აქვს. იგი სრულად ავლენს თავის შესაძლებლობებს, ახდენს საკუთარი თავის რეალიზაციას. ახლობელი ადამიანების მხრიდან შესაბამისი გამოძახილის არარსებობის შემთხვევაში, მას ხასიათი უფუჭდება, გაღიზიანებული, მონყენილი და ბუზღუნა ხდება, რაც ხშირ აგრესიულობასა და უარყოფით ემოციურ გუნება-განწყობილებაში ვლინდება. უსიამოვნო ემოციური მდგომარეობა შეიძლება წარმოიშვას სხვადასხვა სიტუაციებში, წარუმატებლობისას რაიმე მოქმედების შესრულებისას, მაგ., სპორტული და სხვა სახის ღონისძიებებზე შეჯიბრის, მეცადინეობაზე ან საბავშვო ბაღში მიმდინარე მკაცრად რეგლამენტირებული სიტუაციების შემთხვევაში.

ბავშვს განსაკუთრებით უარყოფითი ემოცია ეუფლება მის გარშემო მყოფი ადამიანების მხრიდან არასასურველი დამოკიდებულების დროს, ამასთან, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ბავშვისადმი პედაგოგის ტაქტიკურ მიდგომას.

მაგ., საბავშვო ბაღის აღმზრდელმა მოითხოვა, ბავშვებს დაესახელებინათ საგნები, რომელიც მინისგან არის დამზადებული. ერთ-ერთი ბიჭუნა შეეცადა ყველაზე პირველს გაეცა პასუხი და დაასახელა ბოთლი. აღმზრდელმა გაკვირვებით გააქნია თავი და მისი პასუხი სწორად არ მიიჩნია. შემდეგ ბიჭუნამ ჭიქა დაასახელა. აღმზრდელმა აღნიშნა, რომ ეს სიტყვა უკვე ითქვა. ბავშვი კვლავ მორიდებით მიმართავს მასწავლებელს: „თეფშიც ხომ მინისგანაა დამზადებული?“ - მისი პასუხი ამჯერადაც არასწორად იქნა მიჩნეული. შემდეგ მეცადინეობაზე ბიჭუნას სურვილი გაუქრა - ეპასუხა მასწავლებლის შეკითხვებზე, იჯდა ჩუმად და მონყენილი. ამ მაგალითის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ აღმზრდელის გაუთვალისწინებელმა, უტაქტო მოქმედებამ შეიძლება ბავშვის უარყოფითი ემოცია გამოიწვიოს.

აღნიშნული შემთხვევის ანალიზის მიხედვით ბავშვმა თავისი აქტიური მოქმედების დადებითი გამყარება ვერ მიიღო და მარცხი განიცადა. გარდა ამისა, პედაგოგმა მას ვერ გაუგო, მაგრამ, ყველაზე მთავარი ისაა, რომ

მისი ავტორიტეტი დამცირდა ჯგუფელების თვალში, რამდენადაც მოქმედება მათი თანდასწრებით მოხდა. იგი განაწყენებული და გაბრაზებულია. მისი ემოციური დისკომფორტი დაკავშირებულია შეფასების მოლოდინთან, რომელსაც პედაგოგისაგან დაუმსახურებლად იღებს და მწვავედ განიცდის. მოცემულ შემთხვევაში სასურველი იყო პედაგოგს კარგად მოესმინა ბავშვისათვის, წამახალისებელი სიტყვებით გაემხნეებინა იგი, თუკი რაიმე შეეშალა, დაერწმუნებინა, რომ ასე ბევრს ეშლება, ამაში არაფერია საშიში. არ დაგავიწყდეთ, რომ ბავშვების თანდასწრებით არასწორი პასუხები არ უნდა განსაჯოთ.

განვიხილოთ სხვა მაგალითიც: გასეირნებისას ბიჭუნამ თანაჯგუფელს სათამაშო ავტომატი მოუქნია, თუმცა ამისათვის არანაირი საბაბი არ ჰქონია. ამ ბავშვზე დაკვირვებისას გაირკვა, რომ იგი საბავშვო ბაღში ახალი შესული იყო და მისი ადაპტაციის პროცესი ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული. სხვა ბავშვებს მასთან თამაშის სურვილი არ ჰქონდათ და გაურბოდნენ. თავის მხრივ, არც ეს ბიჭუნა ამჟღავნებდა მათთან თამაშის სურვილს, ბავშვების ნაწილი ინდივიდუალურად თამაშობდა, ნაწილი კუბიკებით ერთობოდა, დანარჩენ ბავშვებს აღმზრდელი წიგნს უკითხავდა. მასწავლებელს მხედველობიდან გამორჩა, რომ ბავშვი ვერ ახერხებდა ურთიერთობას თანატოლებთან და ფაქტობრივად კოლექტივიდან გარიყული აღმოჩნდა. აღმზრდელი არც კი შეეცადა დახმარებოდა მას და სწორედ ამის გამო იჩინა თავი დაგროვილმა აგრესიამ. მოცემულ სიტუაციაში მისი აგრესიულობა აიხსნება ჯგუფში, თანატოლებთან უხერხული ურთიერთობით, იგი განიცდის პედაგოგთან, თანატოლებთან და, საერთოდ, საბავშვო ბაღში არსებულ გარემოსთან შეგუების რთულ პროცესს. ამ შემთხვევაშიც ბევრი რამ არის დამოკიდებული პედაგოგზე, ასეთი ბავშვი ხშირ შექებასა და წახალისებას საჭიროებს სხვა ბავშვების თანდასწრებით. გასარკვევია, რა უფრო აინტერესებს, რისი კეთება შეუძლია უკეთ. ისეთი დავალებები უნდა მიეცეს, რომელთაც უეჭველად წარმატებით შეასრულებს და მას სხვებისაგან გამოარჩევს. ასევე სასურველია თვით პედაგოგის ჩართვა მასთან თამაშში. ამ შემთხვევაში სხვა ბავშვებსაც გაუჩნდებათ შესაბამისი დაინტერესება და პედაგოგთან თამაშის სურვილი. ასეთი თამაშის მეშვეობით ამ ბავშვის ჩართვა კოლექტივში ბუნებრივად, „შემუშინებლად“, ძალდაუტანებლად მოხდება.

უარყოფითი ემოციები, როგორცაა იმედგაცრუება, წყენა, ბრაზი, შიში, სხვადასხვა სახით ვლინდება. ის ნათლად აისახება მეტყველებაში, მიმიკაში, გამომეტყველებაში, ქცევასა და სხვებთან დამოკიდებულებაში. მოცემული მაგალითებიდან ირკვევა, რომ ამ ბავშვებს უარყოფითი ემოცია ეუფლებათ, რაც წყენის სახითაა გამოხატული. ისინი თავიანთ ემოცი-

ებს გაღიზიანებით და მრისხანებით გამოხატავენ, ზოგიერთ შემთხვევაში კი სიმორცხვითა და განმარტოების სურვილით, რაც მის აგრესიულობას თანდათანობით აძლიერებს.

ემოციების გამოხატვას ბავშვი უფროსებთან ურთიერთობის დროს სწავლობს, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანია თამაშობითი მოქმედებების როლი მათი ემოციური განწყობის ჩამოყალიბებაში. როგორც ცნობილია, თამაშში ვლინდება ის ძალები, რომელნიც მომნიშვნელოვნად და მიისწრაფვიან ფუნქციონირებისკენ. ბავშვისათვის თამაშში იმ შემთხვევაშია საინტერესო, თუ იგი ემოციურად დატვირთულია. ცალკეულ თამაშობით სიტუაციებზე დაკვირვებისას პედაგოგს შეუძლია გაარკვიოს, რა ემოციები ეუფლება ბავშვს ამ დროს, რა გავლენა შეიძლება იქონიონ მათ მისი პიროვნული თვისებების განვითარებაზე და ა.შ.

თამაშზე დაკვირვებისას აღმზრდელმა ყურადღება უნდა გაამახვილოს შემდეგზე:

1. აქვთ თუ არა ბავშვებს ერთად თამაშის სურვილი?
2. აინტერესებთ თუ არა ერთმანეთი? ჩართულია თუ არა სწავლების ელემენტები თამაშის პროცესში?
3. ეთანხმებიან სხვების ინიციატივას, თუ პირიქით, ეწინააღმდეგებიან მას?
4. ვინ უფრო ხშირად ხდება თამაშის ცენტრალური ფიგურა და, პირიქით, ვინ მეტად არის პასიურის როლში?
5. როგორი დამოკიდებულებები ქარბობს თამაშის დროს - კეთილგანწყობილი თუ კონფლიქტური?
6. რა სახის ემოცია ქარბობს - დადებითი თუ უარყოფითი?

ბავშვის ემოციური დისკომფორტი, ხშირად, როგორც წესი, პედაგოგისა და თანატოლის მისდამი დამოკიდებულებითაა გამოწვეული. წყენა და უსიამოვნო განწყობა მას დიდხანს რჩება მეხსიერებაში და საბავშვო ბაღში წასვლის სურვილი არა აქვს. უფროსებისა და თანატოლებისადმი ბავშვის დამოკიდებულება, ჯგუფში მისი მდგომარეობა, გავლენას ახდენს ემოციებზე და მთლიანად მის ფსიქიკურ განვითარებაზე. არანაკლებ მნიშვნელოვანია, რამდენად მშვიდად იგრძნობს თავს ბავშვი გარემოში, არის თუ არა ემოციურად დაკმაყოფილებული და კომფორტულ სიტუაციაში.

სკოლამდელ დანესებულებებში მდგომარეობის მიხედვით ბავშვთა შემდეგი ტიპებია ცნობილი:

„რჩეული ბავშვი“ ჯგუფში სიყვარულისა და თაყვანისცემის ატმოსფეროში იმყოფება. მასში აფასებენ სილამაზეს, მომხიბვლელობას, მოცემულ სიტუაციებში სწრაფად რეაგირების ნიჭს, თვითდაჯერების უნარს, ის ნებისმიერ შემთხვევაში არ გაურბის პასუხისმგებლობას, არ უშინდება

რისკს. ამავე დროს, ზომაზე მეტად თავდაჯერებულია და დიდი პოპულარობით გამოირჩეული. ამგვარი ბავშვები შეიძლება დაავადნენ ნარცისიზმით, „ვარსკვლავის სიმპტომით“

„მიღებული ბავშვი“ თამაშში პარტნიორობას უწევს ლიდერს და ითვალისწინებს მის ზოგიერთ რჩევას სხვადასხვა სიტუაციების დროს წარმოქმნილი პრობლემების ირგვლივ.

„იზოლირებული, უგულვებელყოფილი ბავშვი“ ხშირად გრძნობს გულგრილ დამოკიდებულებას თანატოლებისაგან. თამაშის დროს მას აძლევენ ისეთ როლს, რომლის სურვილი სხვებს არა აქვთ. ფაქტობრივად, ასეთი ბავშვი ჯგუფში დაჩაგრულია. იგი ლიდერს უსიტყვო მორჩილებაში ჰყავს, მის ჩრდილად გვევლინება, სამაგიეროდ კი, მისგან მფარველობას იღებს. ამგვარ სიტუაციაში მყოფ ბავშვს ხშირად არ გამოსდის ურთიერთობები თანატოლებთან, მისი გრძნობები გამძაფრებულია, იგი შეიძლება ჯგუფში ვილაცას მიეკედლოს ან, პირიქით, გაუჩნდეს სიძულვილი მის მიმართ გულგრილი დამოკიდებულების გამო.

„იზოლირებული“ ტიპის ჯგუფში ბავშვი ხვდება სხვადასხვ მიზეზთა გამო: საბავშვო ბაღში მისი იშვიათად სიარულისათვის ან ახალი შესულია ბაღში (რის გამოც ბავშვები ნაკლებად იცნობენ მის შესაძლებლობებს; ასევე მისი ფიზიკური ნაკლისათვის, მაგ., მსუქანი და მოუქნელია და სხვა ბავშვების მსგავსად ვერ ერთვება მოძრავ თამაშობებში და ა.შ. ყველა შემთხვევაში ბავშვებს კოლექტივის წევრების მიმართ შეფასების საკუთარი კრიტერიუმი გააჩნიათ, რაც ხშირად არ ემთხვევა უფროსების მოსაზრებებს.

ამგვარად, ბავშვის ემოციური განწყობა დამოკიდებულია არა მხოლოდ იმაზე, თუ როგორ აფასებენ უფროსები; არანაკლებ მნიშვნელოვანია, რა დამოკიდებულება აქვთ თანატოლებს მასთან.

უარყოფითმა ემოციამ, რაც გარშემომყოფებთან ურთიერთობის გაართულებასთან არის დაკავშირებული, შეიძლება გამოიწვიოს სხვადასხვა ტიპის არასასურველი ქცევები.

პირველი ტიპი - ეს არის გაუნონასწორებელი, იმპულსური ქცევა, რომელიც დამახასიათებელია სწრაფად აღგზნებადი ბავშვისათვის. თანატოლებთან კონფლიქტური სიტუაციის შემთხვევაში ამგვარი ბავშვი თავშეუკავებელია, ემოციას გამოხატავს რეაქტიულად, ხმამაღლა ტირილით, სიჯიუტით. უარყოფითი ემოცია, ამ შემთხვევაში, შეიძლება გამოიწვიოს იქნას როგორც სერიოზული, ასევე ნაკლებად საფუძვლიანი მიზეზით. ამ დროს ბავშვი სწრაფად ფეთქდება და ასევე სწრაფად ცხრება. ემოციური არამდგრადობისა და იმპულსურობის გამო მათ ურთიერთობაში ხშირია კონფლიქტური სიტუაციები, ჩხუბი, რაც ნათლად ვლინდება თამაშის პროცესში ბავშვებისათვის ხელის შეშლაში. სხვა მხრივ ეს მოქმედებები სიტუაციურია

და, ჩვეულებრივ, ამ ბავშვის მიმართ ჯგუფში დადებით დამოკიდებულებას იჩენენ, რაც სხვა ბავშვებთან მის ურთიერთობას არ აფერხებს.

მეორე ტიპი - პირველი ტიპის ბავშვისაგან განსხვავებით შედარებით თავშეკავებულია. ამ ტიპის ბავშვი გაურბის გარშემომყოფებთან ურთიერთობას, სხვების მიმართ გულგრილია, თუმცა ჯგუფში მიმდინარე პროცესებს, პედაგოგისა და ბავშვების ურთიერთობას შეუმჩნევლად ადევნებს თვალს. ამ ბავშვის ემოციური დისკომფორტი ბავშვისადმი პედაგოგის დამოკიდებულებითაა გამოწვეული. წყენა და უსიამოვნო განწყობა მას დიდხანს რჩება მეხსიერებაში და საბავშვო ბაღში ნასვლის სურვილი ეკარგება.

მესამე ტიპის ბავშვის ქცევაში შიშების მრავალრიცხოვნობა და მისგან გამოწვეული უარყოფითი ემოციური გუნება-განწყობა ჭარბობს.

ცხოვრების პირველი წლებიდან დაწყებული ბავშვს აქვს როგორც თანდაყოლილი, მემკვიდრული შიშები (მაგ., სიბნელის, გარეული ცხოველებისა და სხვათა მიმართ), ასევე კონკრეტული გარემოების დროს. იგი, ხშირ შემთხვევაში, გამოწვეულია სიტუაციით, სხვა შემთხვევაში თვით უფროსები სცოდავენ, როდესაც პატარას აშინებენ დასჯით: თუ ცუდად მოიქცევი, ბრაზიან ძიას ჩავაბარებ შენ თავს“, „გუდიან კაცს დავუძახებ და წაგიყვანს“, „პოლიციას დავუძახებ“, „წაგიყვან უპატრონოთა სახლში“ და ა.შ. მაგალითისათვის: ბავშვი უარს აცხადებდა საწოლში დაწოლაზე და ერჩინა სავარძელზე ჩაცმულს დაეძინა, როგორც გაირკვა, დედას ლოგინში ჩასველებისთვის გაულახავს, შედეგი კი ის იყო, რომ პატარა თავისი უბედურების მთავარ მიზეზად საწოლს თვლიდა და იძულებული იყო ეფხიზლა იმის შიშით, რომ წინა სიტუაცია არ განმეორებულიყო და კვლავ არ დასჯილიყო. არის შემთხვევები, როდესაც პატარებს აშინებენ სხვადასხვა საშინელებებით, მონსტრებით, ურჩხულებით და ა.შ.

როგორ დავუხმაროთ ბავშვს,

როცა იგი იმპულსურად რეაგირებს ტრავმულ სიტუაციაზე

ასეთი ბავშვი მხოლოდ იმ შემთხვევაში უნდა შევაქოთ, როცა სხვადასხვა სიტუაციებში თავშეკავებულობასა და მოთმინებას ავლენს; ჩავრთოთ ემოციურ თამაშებში, რომლის წარმატებაც მოთმინებაზეა დამოკიდებული (მაგ., ცნობილი თამაში „გაშეშობანა“). შეიძლება ჯგუფური დავალების მიცემაც, რომლის წარმატებით შესრულება მისგან მოხერხებულობას, გონიერებას მოითხოვს. საერთო წარმატებისთვის საჭიროა დავალების დროულად და კარგად შესრულება. ჩანაფიქრის განსახორციელებლად ბავშვი ეცდება მოითმინოს უმნიშვნელო გაუგებრობები და წყენა საერთო მიზნის მიღწევი-

სათვის. ამისათვის ჯგუფის თითოეულ ბავშვს შეიძლება მიეცეთ კონკრეტული დავალება, რომლის მიზანსაც მხოლოდ მთელი ჯგუფი მიაღწევს. შეიძლება ნებისმიერი ხასიათის დავალების მიცემა (დიდი სახლის, ხიდის აშენება და ა.შ.). ამ დროს ყველა ბავშვი საკუთარი საქმიანობა დაკავებული.

უარყოფითი ემოციური განწყობის დასაძლევად საჭიროა შევისწავლოთ ბავშვის ინტერესები, სურვილები, მისწრაფებები, გავარკვიოთ, რას უფრო ანიჭებს უპირატესობას და ა.შ. ამის გასარკვევად დავსვათ შემდეგი შეკითხვები:

- რა უფრო მეტად გიყვარს ამ ქვეყნად?
- რას გააკეთებდი, ყველაფრის გაკეთების უფლებას რომ გაძლევდნენ?
- მიაბზე შენი საყვარელი საქმიანობის შესახებ;
- გიყვარს სეირნობა, თამაში, სიმღერა, ცეკვა?
- რა გძულს ყველაზე მეტად?
- საბავშვო ბაღში ყველაფერი მოგწონს?
- წარმოიდგინე, რომ მე მაქვს ნატერის თვალი და შემიძლია ყველა შენი სურვილი შევასრულო. რას მთხოვდი?
- მიაბზე შენი ცხოვრებიდან რაიმე საინტერესო, სასაცილო ან გულდასაწყვეტი (საწყენი) ამბავი.
- ყველაფრის ნება რომ მოგცე, რას გააკეთებდი?

გარდა შეკითხვებისა, ამ შემთხვევაში შეიძლება გამოვიყენოთ სხვა ხერხიც. მაგ., ბავშვს ვეუბნებით დაუმთავრებელ ფრაზებს და ვთავაზობთ - თვითონ მოიფიქროს მისი დასრულება. ეს პროცესი რომ უფრო ემოციური და საინტერესო გახადოთ, შეგვიძლია გამოვიყენოთ თოჯინები ან სათამაშო ცხოველები. ბავშვმა უნდა წარმოიდგინოს, რომ ეხმარება დათუნას, რომელმაც ლაპარაკი არ იცის, პედაგოგი ეუბნება: „მე დავინყებ და შენ დაამთავრე, მაგრამ რაც შეიძლება სწრაფად“. რისთვის გეჭირდება ბავშვის აჩქარება? იმისათვის, რომ მივიღოთ უშუალო, გულწრფელი პასუხი, რომელიც, როგორც ნესი, უფრო ინფორმაციულია. შევექმნათ ბუნებრივი გარემო, ავუხსნათ, რომ ამ თამაშში არასწორი პასუხები არ არსებობს; ყველა პასუხი სწორია.

1. როდესაც გავიზრდები, მე მინდა გამოვიდე...
2. მე მოწყენილი ვარ, როცა...
3. არ მიყვარს, როდესაც...
4. ყველაზე საინტერესოა...
5. ჩემი საუკეთესო მეგობარი...
6. მე მომწონს...

7. უფროსებს უყვართ, როცა...
8. ზაფხულში მე მიყვარს...
9. როცა სკოლაში წავალ...
10. დედა მიბრაზდება, თუკი...
11. ჩემი ყველაზე საყვარელი საქმეა...
12. დედა ყოველთვის მაქებს იმიტომ...
13. როგორ გამიბრაზდნენ, როდესაც...
14. ზამთარში ყველაზე კარგია...
15. მამა ყოველთვის მაქებს, იმიტომ...

მოცემული ფრაზები შეიძლება შევცვალოთ, შევავსოთ ან, პირიქით - შევამციროთ. ყურადღება უნდა მივაქციოთ, რომელ წინადადებაზე გაუძნელდა ბავშვს წინადადების დასრულება, რომელი დაასრულა ადვილად და სწრაფად. მისი მეშვეობით შესაძლებელია მივიღოთ ინფორმაცია ოჯახში ბავშვის ფსიქოლოგიური მდგომარეობის შესახებ, გავაანალიზოთ მის სურვილებსა და მშობლის მოთხოვნებს შორის წინააღმდეგობრივი დამოკიდებულებები.

ბავშვის განცდების დინამიურობის დასადგენად შესაძლებელია ტესტირების ჩატარება, რაც ეფექტურია იმის გასარკვევად, თუ აღმზრდელობითი ზემოქმედების შედეგად რამდენად წაიწია წინ ბავშვის სოციალურ-ემოციურმა განვითარებამ. ამაში იგულისხმება როგორც ბავშვის ურთიერთობა თანატოლებთან და უფროსებთან, ასევე მათი ინდივიდუალური მოქმედება. რეკომენდირებულია წლის განმავლობაში რამდენჯერმე გავიმეოროთ ამგვარი პროცედურა, ამით გავარკვევთ აღმზრდელობითი ზემოქმედების შედეგად ბავშვის სოციალურ-ფსიქოლოგიური კლიმატის ცვლილებას ოჯახსა და საბავშვო ბაღში.

ასაკობრივი ჯგუფის მიხედვით შესაძლოა შედგეს ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ამსახველი რუკა. ამისათვის საჭიროა სარეჟიმო მომენტებზე დაკვირვება. მაგ., ორგანიზებულ (სასწავლო, თამაშობითი, სპორტული და თავისუფალ-დამოუკიდებელი მოქმედების პროცესზე. მოცემულ სარეჟიმო მომენტებში შესაძლებელია როგორც ინდივიდუალურ მოქმედებაზე, ასევე უფროსებთან, თანატოლებთან და გარშემომყოფებთან ურთიერთობებზე დაკვირვება. იგი არ მოითხოვს სპეციალური ექსპერიმენტული სიტუაციების შექმნას. როგორც საბავშვო ბაღში ასევე ჯგუფური თერაპიისას შეიძლება გამოვიყენოთ კონკრეტული სიტუაციები, მაგ., დედის წასვლა, ინდივიდუალური თამაში, ერთობლივი თამაშის დროს სათამაშოს გატეხვა, თანატოლთან კონფლიქტი, ტირილი და სხვა.

ამ შემთხვევაში სრულებით არ არის საჭირო არასასიამოვნო სიტუაციების ხელოვნურად შექმნა, რათა დავაკვირდეთ როგორ რეაგირებს ბავშვი მასზე. მაგ., სპეციალურად, დაკვირვების მიზნით მისთვის სრულებით უცხო გარემოში მოხვედრა, რამაც შეიძლება გამოიწვიოს მძაფრი ემოცია ტირილით და შიშით. ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური შეფასების ძირითადი მეთოდი, მის გარეგნულ გამოხატულებაზე დაკვირვებაა. შედეგების ფიქსაციის სქემაში შეიძლება აისახოს ქულობრივი მონაცემები და ასევე შესაძლებელია ფერის ან ნებისმიერი ნაცნობი ფიგურის გამოყენება.

ბავშვის ემოციის გამოხატულება ძალზე ინდივიდუალურია. ერთი და იგივე სიტუაციის შემთხვევაში ერთი ბავშვი შეიძლება განწყენდეს, მეორეს კი შეიძლება შერცხვეს ან შეშინდეს. ამისთვის საჭიროა ყურადღებით დავაკვირდეთ, თუ როგორ რეაგირებს კონკრეტული ბავშვი სხვადასხვა სიტუაციებზე და გამოხატული რეაქცია საფუძვლად დავუდოთ მის ემოციურ მდგომარეობას.

როგორ განვსაზღვროთ ბავშვის ემოციური მდგომარეობა?

ფსიქოლოგიურ დიაგნოსტიკაში ბავშვის ემოციური მდგომარეობის გარკვევის უამრავი მეთოდი არსებობს. ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური შეფასებისთვის ძალზე ეფექტურია დაკვირვების მეთოდი. მთავარია, რომ ამგვარი დაკვირვება განხორციელდეს რეგულარულად, რათა მოხდეს პედაგოგიური ზემოქმედების შედეგების შეფასება.

გთავაზობთ შემდეგი სახის ემოციურ სიტუაციებს, რაზედაც შესაძლებელია დაკვირვება და ბავშვის ემოციური რეაგირების ხარისხის შეფასება.

შიში

- საბავშვო ბაღში შესვლა;
- უცნობი, საშიში სათამაშო;
- სათამაშოს გატეხვა;
- თანატოლის, მეგობრის ტირილი, კივილი;
- თანატოლის თავდასხმა;
- უცნობი ხმა;
- პედაგოგის მძაფრი რეაქცია, ჩხუბი, ყვირილი;
- უცნობი ოთახი;
- უცნობი ადამიანის ან ბავშვის გამოჩენა;
- უცნობ ადამიანებთან მიახლოება.

ბრაზი

- დედის წასვლა;
- სურვილი, ჰქონდეს ის, რაც მის თანატოლს აქვს;
- სურვილი ჰქონდეს ის, რისი აღებაც არ შეიძლება;
- რთული სათამაშო, სათამაშოს გატეხვა;
- ახლობლის ყურადღების გადატანა სხვა ბავშვზე;
- თანატოლის მიერ თავდასხმა სათამაშოს წასართმევად;
- გაჯავრების გამო სათამაშოს დამალვა;
- პედაგოგის მიერ თამაშის შეწყვეტა ან თამაშიდან გამოთიშვა;
- ფიზიკური დასჯა;
- პედაგოგი უბრაზდება, ერჩუბება;
- დაბრკოლებათა არსებობა;
- დედის დაბრუნება.

სიხარული

- სადმე წასვლა;
- დავალების შესრულება;
- სარკეში საკუთარი ანარეკლის ყურება;
- სარკეში სხვა ბავშვის, მეგობრის ანარეკლის ყურება;
- თანატოლის ოხუნჯობა;
- მისდამი ყურადღების გამოჩენა, შექება;
- სასაცილო (უცნობი) ხმა;
- პედაგოგის ხუმრობა, ლილინი.

ბავშვის სხვადასხვა ემოციურ სიტუაციაში გამოხატული რეაქციები ფასდება 5 ქულიანი სკალით.

ამ სკალის მიხედვით, ზემოთ მოცემული სიტუაციებიდან გამომდინარე, შეგვიძლია შევაფასოთ ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ხარისხი.

შიში

- წყნარი, გაუბედავი, ნაკლებ აქტიური - 1 ქულა;
- უკარება, ყველას თავს არიდებს - 2 ქულა;
- იჭმუხნება, შუბლშეკრულია, უკარება, შეწუხებული და დაძაბულია - 3 ქულა;
- უყურადღებოა, გარბის, სლუკუნებს, კანკალებს - 4 ქულა;
- მიკედლებულია ახლობლებზე, გარინდებულია, ნუხს, ტირის - 5 ქულა;

ბრაზი

- წყნარი, უკარება, შუბლშეკრული, მოღუშული - 1 ქულა;
- იჭმუხნება, ტუჩებს ბერავს, გაღიზიანებულია, ცრემლებს იკავებს, უკარება - 2 ქულა;

- გარბის, სლუკუნებს, ხელებს და მუშტებს იქნევს - 3 ქულა;
- ყველაფერზე უარს აცხადებს, ტირის, კივის, კანკალებს, გარბის, ხელებს ურტყამს მაგიდას - 4 ქულა;
- კივის, ისვრის ნივთებს, თავს ესხმის მონინააღმდეგეს - 5 ქულა.

სიხარული

- მოდუნებულია, ნაზად ილიმება -1 ქულა;
- ღიღინებს, თვალები უბრწყინავს, „ჭიკჭიკებს“ - 2 ქულა;
- ვინმეს ეხუტება, აქტიურად თამაშობს, გულიანად იცინის - 3 ქულა;
- ხელებს აქნევს, ხტუნაობს, ბაქიაობს -4 ქულა;
- იცინის, კისკისებს, ოხუნჯობს, აღტაცებული ყვირის - 5 ქულა.

შემოთავაზებული სიტუაციები და შეფასების სკალა სარეკომენდაციოა. ისინი შეიძლება შეივსოს ან შეიცვალოს ბავშვთა ასაკობრივი თავისებურებების შესაბამისად. მოცემული სკალა ადეკვატურია 3-4 წლიანი ბავშვებისთვის.

ბავშვის ემოციური გამოხატულების შეფასების სქემა

- გულგრილია, ემოციის გარეგნული გამოვლენა არ ხდება, ან შეუმჩნეველია -1 ქულა.
- ემოციური გამოხატულებები საშუალოა (მიმიკით, პოზით, სიტყვიერად და ა.შ.) -2 ქულა.
- ემოცია გამოხატულია მძაფრად (მიმიკაში, მეტყველებაში, აქტიური მოქმედებისას) - 3 ქულა.

ამგვარი სკალის დახმარებით შესაძლებელია შეფასდეს ბავშვის როგორც წარუმატებლობა, ასევე ემოციური კომფორტი (სიხარული, კარგი განწყობა).

დავაფიქსიროთ ბავშვის უსიამოვნო განწყობა მათთან ყოველდღიური ურთიერთობისას, თანატოლების, ახლობლებისა და უცხო ადამიანებისადმი გამოხატული რეაქციები. აქტიურია თუ არა თამაშის დროს.

ემოციური წარუმატებლობის პირობებში ბავშვის ქმედება გამოირჩევა აგრესიულობით, ჭარბი ალგზნებადობით და შეზღუდული მოძრაობებით. მას უვითარდება ყოველივე ახლისა და უცნობისადმი შიში, შედეგად კი მნიშვნელოვნად უქვეითდება საკუთარი თავის რწმენა. დავალების შესრულებისას იგი ხდება უინიციატივო, პასიური, გაუბედავი. ემოციების მკვეთრი გამოვლენა, როგორც წესი, ხდება ორწლიანხვერის ასაკის შემდეგ.

რამდენად კარგი ან ცუდია, როდესაც აგრესიულობის მომენტები საერთოდ არ არის ბავშვში? - ამ შემთხვევაში იგი ზომაზე მეტად უდარდელია, მოითხოვს უფროსის მუდმივ მფარველობას, არ უკვირდება საკუთარ შეცდომებს, მომენტალურად ივინყებს უფროსის გაფრთხილებებს, წარუმატებლობას, ტრავმას, არამდგრადი, უყურადღებო და თავდაჯერებულია.

მოჭარბებულად აგრესიული ბავშვი კი, პირიქით, მორჩილი, მორცხვი, მორიდებული და ხშირად შეშინებულია.

რა არის იმპულსურობა? - ეს არის ადამიანის ქცევის თავისებურება, რომლის დროსაც იგი ემორჩილება საკუთარ სურვილს ანუ აქტუალური მოთხოვნილების გაჩენისთანავე, მყისიერად ახორციელებს ქცევას. იმპულსური ქცევა ისეთი ადამიანისთვის არის დამახასიათებელი, რომელიც საერთოდ არ ფიქრობს თავის საქციელზე, შედეგზე. ვერ ფარავს ემოციებს და კარგავს კონტროლს. სკოლამდელებისთვის იმპულსურობა ქცევის ჩვეული ფორმაა, რადგანაც მათ არ შეუძლიათ თავიანთი ქმედებების გაკონტროლება.

იმპულსური მოქმედებისთვის დამახასიათებელია: მოუთმენლობა, თავშეუკავებლობა, განრისხება, უდარდელობა, უპასუხისმგებლობა, უეცარი გაბრაზება, მოტივის მომენტალურად დავინყება. ისინი მუშაობაში თავდაუზოგავები არიან და სწყურიათ ახა-ახალი შთაბეჭდილებები. გვხვდება თუ არა სავსებით არაიმპულსური ბავშვები, რომელთაც შეუძლიათ თავშეკავება, ლოდინი, არიან „დაღვინებულინი“ და არ ეძებენ ახალ შთაბეჭდილებებს?

ამ მხრივ განასხვავებენ ბავშვთა სხვადასხვა ტიპებს: ერთნი, მოცემული სიტუაციების დროს, ზომაზე მეტად იმპულსურები არიან, სხვები კი - შედარებით განონასწორებულნი.

ორგანიზებულ გარემოში შესაძლებელია განვსაზღვროთ ბავშვის სწრაფი, უშუალო რეაქცია გარკვეული პირობების შესაბამისად. ასევე, გარკვეულ სიტუაციებში მისი აგრესიული ქმედებები.

აგრესიული ქცევის დროს ბავშვი ისწრაფვის ზიანი მიაყენოს სხვას, გააბრაზოს, დაარტყას. ამას თან ახლავს სიტყვიერი გამოხატულებებიც; ასეთი ბავშვი აღიზიანებს თანატოლებს. ყვირის სხვებისთვის შეურაცხმყოფელ ფრაზებს, ამტვრევს სათამაშოებს, ანგრევს სხვა ბავშვების მიერ კუბიკების ან ქვიშისაგან აშენებულ ნაგებობებს, აწვალავს ცხოველებს.

მძაფრმა აგრესიულმა ქმედებებმა შეიძლება ზიანი მიაყენოს თავად ბავშვს (ტანსაცმლის შემოხევა, კედელზე თავის მირტყმა). ასეთი ბავშვი ჯიუტი, თავშეუკავებელია, უეცრად ბრაზდება და დაწყნარების შემდეგ, როგორც წესი, გისმენს, უფრო ხშირად ამბობს „არას“, ვიდრე „ჰოს“, ახასიათებს სიფიცხე, განრისხება, გულის მოსვლა; სურვილი აქვს გააბრაზოს, დაამციროს, შეურაცხყოფა მიაყენოს, უბრძანოს სხვას, არ ითვალისწინებს მათ ინტერესებს.

მეორეს მხრივ, არააგრესიული ბავშვები იდეალურები არ არიან. მათ არ შეუძლიათ არც საკუთარი თავის და არც სხვისი დაცვა, დაქვეითებული აქვთ წინააღმდეგობის განწევის უნარი, ამჯობინებენ ჩრდილში დგომას... მათი პასიურობა, ყოყმანი, გაუბედაობა აფერხებს თავისუფალ ქმედებებს.

ბავშვის მიერ გამოხატული ზემოთ ჩამოთვლილი ემოციური ქმედებების მიხედვით შესაძლებელია შევადგინოთ ინდივიდუალური შემაჯამებელი სქემა. დაკვირვების შედეგების ფიქსაციისათვის, გთავაზობთ საორიენტაციო სქემას:

ჯგუფში ბავშვთა ემოციური მდგომარეობის შეფასების სქემა
(დაკვირვების ინდივიდუალური სქემა)

რიცხვი	სარეჟიმო მომენტები		ორგანიზებული მოქმედება		დამოუკიდებელი მოქმედება (თამაში)	
	ინდივიდუალური მოქმედება	ერთობლივი მოქმედება	ინდივიდუალური მოქმედება	ერთობლივი მოქმედება	ინდივიდუალური	ერთობლივი
		ბ - მ ბ - პ ბ - თ		ბ - პ ბ - თ	ბ - პ ბ - თ	

ბ - მ - ბავშვი - მშობელი

ბ - პ - ბავშვი - პედაგოგი;

ბ - თ - ბავშვი - თანატოლი.

მოცემული სქემის მიხედვით სხვადასხვა სარეჟიმო მომენტებზე ბავშვთა მოქმედებებზე დაკვირვებისას შესაძლებელია ყოველდღიურად დავაფიქსიროთ ყოველი საშიში, მძაფრი ემოციური გამოვლენა.

ცხრილში ასევე შესაძლებელია გაკეთდეს შენიშვნის გრაფა, სადაც აღინიშნება ყველაზე მნიშვნელოვანი სიტუაციები.

სარეჟიმო მომენტებს განეკუთვნება: კვება, ძილი, ჩაცმა, მოსვლა, ნასვლა და ა.შ. ორგანიზებული მოქმედება - ყველა სახის მეცადინეობა, დღესასწაულები, ექსკურსიები, შეჯიბრი.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვის წამყვან მოქმედებას წარმოადგენს შემოქმედებითი, ანუ როლური თამაში. ჯგუფში მასზე დაკვირვებით დიდი ინფორმაციის მიღებაა შესაძლებელი. თუმცა ყველა ბავშვს არა აქვს სურ-

ვილი გაერთოს სიუჟეტურ – როლური თამაშით. ზოგიერთს ურჩევნია თამაში ინდივიდუალურად ან უფროსთან ერთად. შემოქმედებითი თამაშის დროს ბავშვთა ემოციურ მდგომარეობაზე დაკვირვება ანალიზის კარგ საშუალებას იძლევა. ამ შემთხვევაში შესაძლებელია გამოვყოთ რამდენიმე შემთხვევა: ბავშვი იძულებულია ითამაშოს დამოუკიდებლად, რადგან მას ერთობლივ თამაშში არ იღებენ. ამ დროს პატარა განიცდის ემოციურ დისკომფორტს. ზოგჯერ პედაგოგი იძულებული ხდება ეთამაშოს ბავშვს, რათა გამოუკეთოს გუნება-განწყობილება. ასევე, შესაძლოა ბავშვს პირიქით, განმარტოებულად თამაშის სურვილი ჰქონდეს. თუკი ამ სიტუაციაში ბავშვი მშვიდად გამოიყურება და კმაყოფილი თამაშობს, საჭირო არ არის ძალდატანებით მისი ერთობლივ თამაშში ჩართვა. ჩათვალეთ, რომ ბავშვს, უბრალოდ, განმარტოვება მოუნდა ისევე, როგორც ნებისმიერ მოზრდილ ადამიანს შეიძლება დაუდგეს ეს მომენტი. ორგანიზებულ პირობებში შესაძლებელია თითოეულ ბავშვზე რეგულარული დაკვირვება, რის საშუალებითაც გაირკვევა, თუ როგორ რეაგირებენ ბავშვები სხვადასხვა სიტუაციების პირობებში, რა ინვესს მათში ემოციურ დისკომფორტს. ამგვარი ინფორმაცია თითოეული ბავშვის ინდივიდუალური დახმარების საშუალებას იძლევა.

ბავშვთა ემოციურ მდგომარეობაზე დაკვირვების სქემაზე მოცემულია დადებითი და უარყოფითი ემოციების განმაზოგადოებელი შეფასება. (ს) სინარული. (ბ) ბრაზი და (შ) შიში.

**ჯგუფში ბავშვის ემოციურ მდგომარეობაზე
დაკვირვებისა და შეფასების სქემა
(დაკვირვების ჯგუფური სქემა)**

გვარი, სახელი	სარეჟიმო მომენტები		ორგანიზებული მოქმედება		არაორგანიზებული, დამოუკიდებელი მოქმედება (თამაში)	
	ინდივი- დუალური მოქმედება	ერთო- ბლივი მოქმედება	ინდივი- დუალური მოქმედება	ერთო- ბლივი მოქმედება	ინდივი- დუალური მოქმედება	ერთო- ბლივი მოქმედება
	ს ბ შ	ს ბ შ	ს ბ შ	ს ბ შ	ს ბ შ	ს ბ შ

როგორ დავადგინოთ ბავშვთა ემოციური მდგომარეობის ნარუმატებლობის მიზეზი?

ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ფსიქოლოგიურ-პედაგოგიური შეფასების შემდგომ ეტაპზე უნდა დადგინდეს ნარუმატებლობის მიზეზები. განისაზღვროს ობიექტი, ან სიტუაცია, რაც იწვევს ტრავმატულ განცდებს. „ნარუმატებელ“, „პრობლემურ“ ბავშვებთან საუბრისას ფსიქოლოგები და პედაგოგები უმრავლეს შემთხვევაში ბევრ სხვა მიზეზებთან ერთად ასახელებენ არასახარბიელო ოჯახურ მდგომარეობას. ოჯახის როლი არანაკლებ მნიშვნელოვანია ბავშვის ყოველმხრივ განვითარებაში. ორგანიზებულ გარემოში კარგი საშუალებაა გაირკვეს ბავშვის ემოციური დისკომფორტის მიზეზები. ზემოთ მოცემული სქემის მიხედვით შესაძლებელია არა მარტო ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ხარისხის განსაზღვრა და შეფასება, არამედ ამა თუ იმ ემოციის გამომწვევი მიზეზების დადგენაც. მაგ., სარეჟიმო მომენტების განწყოფის ინდივიდუალური მოქმედების გრაფაში აღვნიშნავთ, რომ ბავშვს აქვს ძლიერი შიშის გარეგნული გამოხატულება, აუცილებელია დადგინდეს შიშის გამომწვევი ნებისმიერი მიზეზი ან სიტუაცია, რომელიც შეიძლება ძალიან მარტივადაც გვეჩვენებოდეს. მაგ., ბავშვს არ შეუძლია ზონარის დამოუკიდებლად შეკვრა და განიცდის შესაძლო სიტუაციის ნარუმატებელი მოლოდინის შიშს. სხვა შემთხვევაში პატარას უჭირს დამოუკიდებლად ჭამა და ა.შ.

ინდივიდუალური სქემა დაეხმარება იმის განსაზღვრაში, თუ სად დაუშვა შეცდომა ბავშვთან ურთიერთობისას.

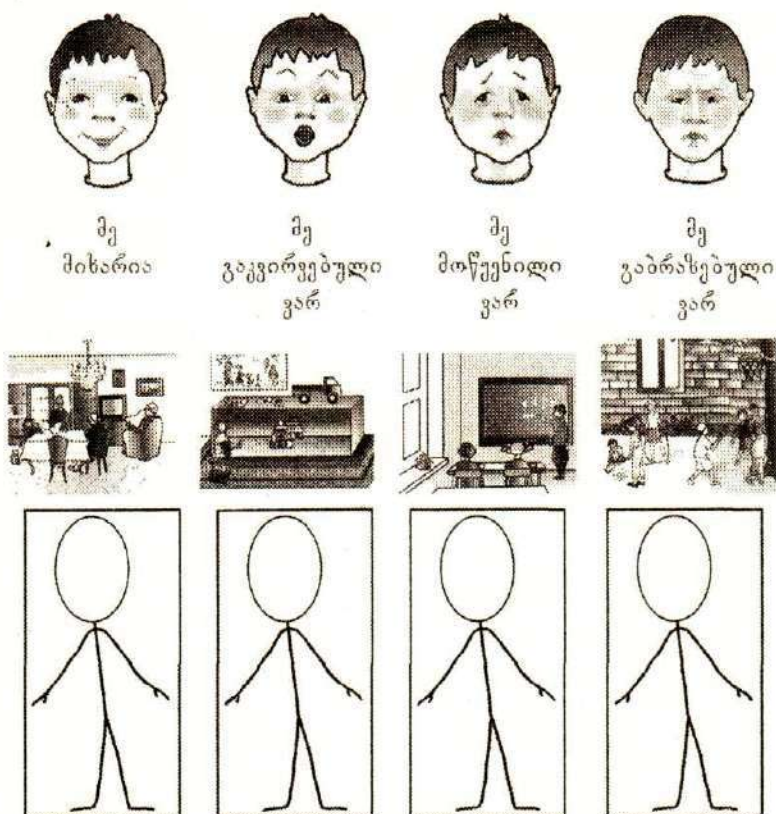
ჯგუფური სქემით ორიენტაციისას შესაძლებელია იმის დადგენა, რა აღმზრდელობით-საგანმანათლებლო მოქმედებამ გამოიწვია ბავშვებში დისკომფორტული მდგომარეობა და, პირიქით - რა იწვევს მათში ემოციურ კმაყოფილებას.

მაგალითად, დავაკვირდით, რომ ბავშვთა ორგანიზებული მოქმედება უმრავლეს შემთხვევაში ბავშვების მხრიდან შიშისა და ბრაზის საშუალო გამოვლენაა, ერთობლივი თამაში კი მათ სიამოვნებას ანიჭებთ. მაშასადამე, პედაგოგმა ხშირად უნდა იქონიოს კონტაქტი ბავშვებთან და ითამაშოს მათთან ერთად. იგი უნდა აკვირდებოდეს და აანალიზებდეს ბავშვების ურთიერთობის სტილს ინდივიდუალური სქემით, რომელშიც მითითებული იქნება რიცხვი. მისი დახმარებით თითოეული ბავშვის ტრავმული შემთხვევის გახსენება და განმეორებადობის დადგენა. თუკი დაკვირვებისას აღმოჩნდა, რომ ერთი და იგივე სიტუაცია ბავშვების უმრავლესობაში იწვევს უარყოფით ემოციას, საჭიროა პედაგოგმა გადახედოს საკუთარ მოქმედებას და გააკეთოს შესაბამისი ანალიზი. გასაგებია, რომ პედაგოგს არ შეუძლია იმ მიზეზების დადგენა, რაც უარყოფით გავლენას ახდენს ოჯახ-

ში ბავშვის ემოციებზე. ორგანიზებულ გარემოში მათი ხასიათის, ემოციების შესწავლა - ანალიზი შესაძლებლობას მოგვცემს დავებმართო უარყოფითი ემოციების დაძლევაში.

როგორც ირკვევა, სკოლამდელების ემოციური ნარმატებები განსაკუთრებით მჟღავნდება თანატოლების მიმართ მათი დამოკიდებულების დროს, ასევე ამხანაგის შეფასებაში. ერთმანეთთან ურთიერთობისას მათში ბევრი რამ იცვლება, მეგობრული კავშირები ღვივდება და შემდეგ, უცებ, ქრება. ბავშვები ჩხუბობენ, მეორე წუთს რიგდებიან, ერთი და იგივე ბავშვი წლის დასაწყისში შეიძლება იყოს „ვარსკვლავი“, „ავტორიტეტი“, რამდენიმე თვის შემდეგ კი შეიძლება მოპოვებული ავტორიტეტი დაკარგოს და პირიქით. ამისათვის აუცილებელია ჯგუფში ბავშვთა ურთიერთობების სისტემატურად შესწავლა. შედეგების დაფიქსირება 1-2 თვეში ერთხელ, რათა დროულად ჩაერიოს ფსიქოლოგი და პედაგოგი რთულ, უკარგება ბავშვების ურთიერთობების მოწესრიგების საქმეში.

იხილეთ ქვემოთ სურათზე³ ბავშვის ურთიერთობების ამსახველი სიუჟეტები და მათი ემოციური განწყობების ტესტური ვარიანტები.

როგორ შავისნავლოთ სკოლამდელთა ურთიერთობები

განსაზღვრული დროის განმავლობაში (მაგალითად, თამაშის ან გასეირნებისას) უნდა აღინიშნოს, თითოეული ბავშვი კონკრეტულად რამდენჯერ შევიდა სხვებთან კონტაქტში. პედაგოგმა შესაძლოა დასვას ამგვარი სახის შეკითხვები: ვისთან მეგობრობს? მოსწონს თუ არა ჯგუფელები? ვინ არ მოსწონს და რატომ? უნდა გაირკვეს ბავშვს აქვს თუ არა საბავშვო ბაღში სიარულის სურვილი. დავაკვირდეთ დასმულ შეკითხვებზე ბავშვების რეაქციას. დავაფიქსიროთ ინტონაცია, შეფერხებები, პასუხების გაცემის სურვილის არქონა, შეუსაბამო პასუხები. მაგ., ბავშვმა თავისი ჯგუფელებიდან შეიძლება მეგობრად დაასახელოს ის, ვინც რეალურად მისი მეგობარი არ არის. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ იგი საკუთარი სურვილის შესაბამისად ლაპარაკობს და კონკრეტული თანატოლის მხრიდან არამეგობრული განწყობა აწუხებს, რაც ასევე მასში უარყოფით ემოციას იწვევს. ბავშვებისაგან შედარებით ზუსტი, უშუალო პასუხების მისაღებად შესაძლოა ჩატარდეს თამაშის ფორმის საუბრები, რომლის დროსაც სასურველია თოჯინა-მარიონეტების, ზღაპრული პერსონაჟების, მულტფილმების გმირების გამოყენება, რომლებიც ბავშვს თვითონ დაუსვამენ შეკითხვებს; ვისთან ერთად აქვს მაგიდასთან დაჯდომის სურვილი? ვის ათხოვებს საყვარელ სათამაშოს? თამაშობითი სიტუაციისა და საუბრების დროს მიღებული პასუხების შედარების შემდეგ შესაძლოა განსხვავებებიც ვნახოთ. უფროსის შეკითხვაზე: „ვინ მოგწონს შენს ჯგუფში?“ ბავშვებისათვის საკმაოდ რთულია პასუხის გაცემა, ამიტომ სოციომეტრიის კლასიკური მეთოდის გამოყენებით შესაძლებელია ჩატარდეს კვლევა პატარებისათვის საინტერესო ფორმით. მაგალითად, ფსიქოლოგმა ან პედაგოგმა შესაძლებელია ჩართოს ბავშვები თამაშში „საიდუმლოება“, რომლის შინაარსი ასეთია: პატარებმა სხვებისაგან საიდუმლოდ, შეთავაზებული ღია ბარათები თავიანთი სურვილით არჩუენ ჯგუფის სამ ბავშვს.

უფროსი წინასწარ ამზადებს ჯგუფის ბავშვთა სიას და თითოეული გვარის გვერდით სვამს რიცხვს. თითოეული მონაწილისათვის საჭიროა ერთი კონვერტი. თამაში მიჰყავს ორ უფროსს, შესაძლოა ფსიქოლოგს და პედაგოგს. ექსპერიმენტის დაწყებამდე უფროსი აცნობს ბავშვებს თამაშს, რომელსაც ჰქვია „საიდუმლოება“. „სხვებისაგან საიდუმლოდ, ვერავინ რომ ვერ გაიგოს, თქვენ ყველანი ერთმანეთს არუქებთ ლამაზ სურათებს“. შეიძლება უფრო მარტივად ავუხსნათ ასე: „შენ არუქებ ბავშვებს, ისინი კი ალბათ შენ გაჩუქებენ“. მათ წინასწარ ურიგებთ სამ-სამ ღია ბარათს და ეუბნებით: „შენ შეგიძლია ეს სამი სურათი სათითაოდ არუქო სამ ბავშვს.

თითო ბავშვს – თითო, – შენი სურვილის მიხედვით. ასევე შეგიძლიათ გაუზიაროთ იმ ბავშვებსაც, რომლებიც ავადმყოფობის გამო არ დადიან საბავშვო ბაღში“. მოხერხებულობისათვის შეგიძლიათ გამოიყენოთ კონვერტები ჯგუფის ბავშვების სახელების წარწერით. ბავშვი, არჩევანის გაკეთების შემდეგ, სტოვებს ჯგუფის ოთახს, რათა ექსპერიმენტის დაშორებამდე ურთიერთობაში არ შევიდეს სხვებთან. როდესაც ბოლო ბავშვი გავა ჯგუფიდან, სასწრაფოდ დავათვალიეროთ კონვერტები და მათი გვარების გვერდზე დასმული რიცხვით წინასწარ მომზადებულ ცხრილში შევიტანოთ. მაგალითად, ბავშვმა მიიღო სურათი ნომრით 11, 8, 5. თქვენ ეს ციფრები ცხრილში უნდა ჩასვათ მისი გვარის გასწვრივ, რათა გაიგოთ, ვის ესიმპათიურება ეს პატარა (ყურადღება: თუკი რომელიმე კონვერტი ცარიელი აღმოჩნდა, უნდა აღვნიშნოთ ცხრილში, მაგრამ ასევე იქვე დავუდოთ ზედმეტი სურათი, რათა ამ ბავშვში არ გამოვინვიოთ უარყოფითი ემოცია) ექსპერიმენტის დასრულების შემდეგ ყველა ბავშვს მოვიწვევთ ოთახში და შევთავაზებთ დავალონ, ვის რამდენი სურათი აქვს. ის ვინც მოაგროვა ყველაზე ბევრი სურათი – გამარჯვებულია.

ამ შემთხვევაში თამაში ბავშვებისათვის დამთავრებულია, პედაგოგისათვის კი – არა. შემდგომ ეტაპზე საჭიროა მასალის გაანალიზება.

დავითვალოთ იმ ბავშვების რაოდენობა, რომლებიც მოხვდნენ ჯგუფში „რჩეული“, „იზოლირებული“, „მიღებული“. ბავშვები, რომლებმაც მიიღეს 6-7 „საჩუქარი“, ხვდებიან „რჩეულის“ ტიპის ჯგუფში, ვისაც 3-5 საჩუქარი – „მიღებულში“, 1-2 – „მიუღებელში“, ვისაც საერთოდ არ მიუღია საჩუქარი – „იზოლირებულში“.

ვიდრე თამაშის საბოლოო შედეგებს შევაჯერებთ, შეგვიძლია იგი განხილული მასალით გავიმეოროთ 2-3 კვირის შემდეგ, რათა გამოირიცხოს შემთხვევითი ნუთიერი სიმპათიები და ანტიპათიები. დავაჯამოთ ბავშვების რაოდენობა განსაზღვრული საფეხურების მიხედვით („რჩეული“, „მიღებული“, „მიუღებელი“, „იზოლირებული“), რაც საშუალებას მოგვცემს ჯგუფში შექმნილ კლიმატზე, ბავშვებს შორის კეთილგანწყობილ ურთიერთობებზე საბოლოო დასკვნა გავაკეთოთ.

ჯგუფში კარგი კლიმატია – ეს ნიშნავს, რომ ბავშვების უმრავლესობა მოხვდა „რჩეულებში“ და „მიღებულებში“, დამაკმაყოფილებელი კლიმატია -- ე.ი. „რჩეულების“ რაოდენობა თანაბარია ან მიახლოებულია „იზოლირებულთან“. მთავარი მაჩვენებელია ურთიერთ შერჩევა, რაც მიაწინებს ჯგუფში კეთილგანწყობილ ურთიერთობაზე.

ძირითადი ემოციების გრადაციები და სინონიმები

ძირითადი ემოციები	ძირითადი ემოციების გრადაცია	ძირითადი ემოციების სინონიმები
სიხარული	კმაყოფილება - სიხარული - მოღებნა	ნუგეში-კმაყოფილება, სიამოვნების მიღება, მხიარულება, ბედნიერება, აღფრთოვანება, ალტაცება
გაკვირვება	გაოცება - გაკვირვება - განცვიფრება	საკუთარ თვალებს არ უჯერებს, გაოცება
ინტერესი	ყურადღება - ინტერესი - გატაცება	დაინტერესება, კონცენტრირება, თავისშექცევა, ცნობისმოყვარეობა, გულისყურიანი
მწუხარება	წუხილი - დაღონება - დარდი	დათრგუნვა, მონყენილობა, დარდი, წუხილი
მრისხანება	გალიზიანება - მრისხანება - გააფთრება	ბრაზი, უკმაყოფილება, აღშფოთება, გაცოფება
შიში	დაფეთება - შიში - შეძრწუნება	თრთოლა, შიშის ზარის მოგვრა, ფორიაქი
სირცხვილი	დამორცხვება - მორიდებულობა - სირცხვილი	სინანული, უხერხულობა, განზილება, დამორცხვება
ზიზღი	ანტიპათია - ზიზღი - შეძაგება	ზიზღიანი, გულზიზღობა, ბილწობა
დაცინვა	დაცინვა - აბუჩად აგდება - ქედმაღლობა	გაბლენძილობა, კუდაბზიკობა, ამპარტავნება, ყოყოჩობა
სიმშვიდე	განონასწორებული	წყნარი, უშფოთველი, თავდაჭერილი, გულცივი, დაოკებული

ადრეული პერიოდის ბავშვის საბავშვო ბაღთან ადაპტაციის წინაპირობები

დამოუკიდებელი ქმედებისკენ სწრაფვა, პიროვნული დამოუკიდებლობის შეგრძნება და იმის სურვილი, რომ სხვების მიერ იგი სწორედ ასეთი სტატუსით იქნას აღქმული, ბავშვებს სულ მცირე ასაკიდან უჩნდებათ. უკვე სამი წლის ასაკიდან ბავშვს უჩნდება სურვილი, ოჯახის წევრებმა ჰკითხოონ რჩევა, გაიგონ მისი აზრი, იმოქმედოს სურვილისა და მოთხოვნების შესაბამისად. მის ცნობიერებაში ჯერ მკაფიოდ არ ჩამოყალიბებულა „მომავალი დროის“ ცნება. ამიტომ, როგორც წესი, ყველაფრის ასრულებას ითხოვს დაუყოვნებლივ, ცდილობს ინტერესის გამოხატვის ნებისმიერი ფორმით მი-აღწიოს საწადელს. ამ დროს მას ჯერ კიდევ გაუცნობიერებლად უჩნდება საკუთარი პიროვნების დამკვიდრების, სხვებისგან აღიარების, ცნობის, სა-წადელის მიღწევით გამოწვეული გამარჯვების გრძნობა.

ბავშვის ზრდა, მის გარეგნულთან ერთად, შინაგან ცვლილებებსაც გუ-ლისხმობს. ის აცნობიერებს, რომ მისდამი უფროსებისგან, გარშემომყო-ფებისგან, მოპყრობის წესი საჭიროებს უფრო სწრაფ ცვლილებას, ვიდრე ამას ეს უკანასკნელი ახორციელებს. ბავშვის დამოუკიდებლობის პირვე-ლი გაკვეთილი იმ დროს იჩენს თავს, როდესაც იგი აცნობიერებს იმას, რომ მას უფროსის, პირველ რიგში, დედის გარეშე შეუძლია რაღაც ქმედების განხორციელება და სასურველი (მოსალოდნელი) შედეგის მიღება. „ძველ რეჟიმში“ კი მისდამი დამოკიდებულების გაგრძელებისას, უჩნდება წყენის გრძნობა, მისდამი გამოხატული უნდობლობის გამო („მე ხომ უკვე დიდი ვარ, მე ეს შემიძლია!“) და ცდილობს „შური იძიოს“ ცრემლებით, ჭირვეუ-ლობით, ჯიუტობით... მას არ ძალუძს ამ წყენის დაფარვა. მშობლები მის გვერდით არიან, მზრუნველობენ, სურვილებს უსრულებენ, მაგრამ ვერ ამ-ჩნევენ, რომ პატარას შეუძლია ბევრი რამ თვითონ გააკეთოს.

მრავალრიცხოვანი კვლევებით დადგენილია, რომ სამი წლის ასაკში ბავშვი განიცდის სხვადასხვა პერიოდის კრიზისთაგან ერთ-ერთ ძლიერ კრიზისს, რომლის დასრულების შემდგომ ეტაპზე იწყება სკოლამდელ-თა ბავშვობის პერიოდი. ბავშვი თვითონ ნუხს ამის გამო. კრიზისიდან გა-მოსვლის მთავარი პასუხისმგებლობა ეკისრება მშობლებს და განსაკუთ-რებით დედას. თუ ბავშვი უფრო ჭირვეული, ნუნუნა, აგრესიული გახდა, მკვეთრად შეიცვალა უარესობისკენ, ამ შემთხვევაში მშობელს მართებს უფრო ალერსიანი და ლმობიერი გახდეს და გააფართოვოს ბავშვის უფლე-ბა-მოვალეობები. ეს პერიოდი ემთხვევა ბავშვის საბავშვო ბაღში მიყვანის ხანას. სასურველია იგი გაიაროს ყველა ბავშვმა, მიუხედავად ამასთან და-კავშირებული თანმდევი პრობლემებისა, იგი მისი პიროვნებად ჩამოყალი-ბების, კოლექტივთან ურთიერთობის საუკეთესო საშუალებაა.

საბავშვო ბაღში მიყვანის პირველივე დღიდანვე ბავშვში შეიძლება მოხდეს მკვეთრი ცვლილებები. იგი შეიძლება იქცეოდეს ისე, თითქოს თავის ასაკთან შედარებით უფრო დაპატარავდა, გადაეჩვია ლაპარაკს; ამ დროს იგი გაღიზიანებულია და ხშირად მართავს ისტერიკებს, არ უნდა ჭამა, ძილი, შეშინებულია, რომ იტყვიან, საკუთარი აჩრდილისაც კი ეშინია. ყოველდღე უარს აცხადებს, წინააღმდეგობას უწევს მშობელს, არ უნდა საბავშვო ბაღში წასვლა, იმ შემთხვევაში, როდესაც იძულებით მიჰყავთ, ტირის, და მოთქვამს, რომ ის უკვე აღარ უყვართ, პირობას დებს, რომ შინ დატოვების შემთხვევაში კარგად მოიქცევა, ქვითინებს, რომ გული სტკივა, მუცელი სტკივა, კაბაზე ეკვრება დედას და ვედრებით შესცქერის თვალებში, არ მიატოვოს. პატარა, რომელიც თავს აბეზრებდა მშობელს თავისი დაუსრულებელი „მე თვითონით“, მოზრდილების ყველა საქმიანობაში ერეოდა და მოსვენებას არ აძლევდა მათ, ამ პერიოდში კვლავ მეურვეობას მოითხოვს და წამდაუნუნ დახმარებისთვის მიმართავს მშობელს. ის ბავშვები კი, რომლებიც მასზე ადრე შევიდნენ საბავშვო ბაღში, ერთად თამაშობენ და ამ ბავშვის ჭირვეულობით გაოცებულები დასცინიან მას.

პედაგოგები შენუხებული არიან, მთელი დღის განმავლობაში ბავშვი ზის მობუზული ბელურასავით, არ შედის არავისთან კონტაქტში, მხოლოდ გასასვლელი კარისკენ იცქირება. საკმარისია გაილოს და იგი ისეთი სისწრაფით გარბის მისკენ, თითქოს ვიღაც დაედევნა, ნახავს, რომ დედა არ არის, კვლავ წუხილს და ლოდინს იწყებს; არ აინტერესებს არანაირი ახალი სათამაშო, გამწარებული ისვრის აქეთ-იქით. ბავშვის ორგანიზმში რაღაც ცვლილებები ხდება, ერთგვარი რეგრესიც კი შეინიშნება მეტყველებაში, თამაშში, ჩვევებში... აღნიშნული სინდრომატული პროცესი, როგორც წესი, გრძელდება ერთი კვირის ან უფრო ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. რა მოხდება ამ მხრივ, თუ ბავშვი გააგრძელებს საბავშვო ბაღში სიარულს? ნუ-თუ ჩვილ ბავშვად გადაიქცევა? როდემდე შეიძლება „განვითარდეს უკან“?

რა თქმა უნდა, ეს ასე არ არის და არც შეიძლება ჰქონდეს რეალურ რეგრესს ადგილი ბავშვის განვითარებაში. კითხვა სხვაგვარად უნდა დაისვას:

რატომ არ უნდა მოსწონდეს ბავშვს საბავშვო ბაღი? იგი ხომ თვითონვე ამტკიცებდა, რომ სახლში მოენყინა და ბავშვებთან თამაში სურდა? განა ეს ყველაფერი მოჩვენებითი იყო?

აღნიშნული გარემოებებით ბევრი მშობელი შემფოთებულია და აცხადებს, რომ საბავშვო ბაღში მას პატარა „შეუცვალეს!“

რა თქმა უნდა, „შეუცვალეს“, მაგრამ არა პატარა, არამედ პატარის ცხოვრება და მდგომარეობა! - პატარის ასეთი ჭირვეულობა და ახირებული ქცევები ამ დროს ჩვეულებრივი მოვლენაა და მალე გაივლის. იგი უბრალოდ, *ადამტაცის* პერიოდს გადის, ეჩვევა საბავშვო ბაღს.

ადაპტაცია არაა იოლი პროცესი, იგი რთულად და ბავშვის ორგანიზმისთვის ხშირად თანმდევი ნეგატიური ცვლილებებით მიმდინარეობს. მშობელი ამ დროს, როგორც წესი, მხოლოდ ზედაპირულად ამჩნევს, რომელიც ბავშვის ქცევაში აისახება. სინამდვილეში რა ცვლილებები ხდება საბავშვო ბაღში პირველად მიმავალი ბავშვის ორგანიზმში და სულში, მისთვის მეტწილად ყურადღებისა და აღქმის მიღმა რჩება. ბავშვი კი ამ დროს განიცდის ძლიერ, თითქმის პერმანენტულ ნერვულ-ფსიქიკურ დაძაბულობას, სტრესს. ამიტომაცაა, რომ ზოგიერთი სკოლამდელი აღზრდის ფსიქოლოგი და პედაგოგი საბავშვო ბაღთან ადაპტაციის პერიოდში პატარის მიერ განცდილ სტრესს სიძლიერით კოსმონავტიკის კოსმოსში გაფრენის სტრესს ადარებს. ე.ი. პატარის შეგუება ორგანიზებულ კოლექტივთან და კოსმოსური ფრენა ერთმანეთის იდენტურია. ყოველივე ეს გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის იმაზე, თუ რატომ ხდება ამ პერიოდში ბავშვის „განვითარება“ უკან.

თუ გულდასმით დავაკვირდებით ბავშვს ამ ადაპტაციის პერიოდში, ის არც ჯანმრთელია და არც ავადმყოფი. ის „მესამე მდგომარეობაშია“, ჯანმრთელსა და ავადმყოფს შორის, მაგრამ მისი სისტემატურად „მესამე მდგომარეობაში“ ყოფნა წარმოუდგენელია. იგი სულ მალე ან მართლა ავად გახდება, ან ჩვეულ მდგომარეობას დაუბრუნდება. როდესაც სტრესის გამოხატულება მინიმალურია, პატარის ნეგატიური ცვლილებები სულ მალე ქრება და ადაპტაციის პროცესი უმტკივნეულოდ დაიძლევა.

იმ შემთხვევაში, როდესაც სტრესი მოჭარბებულადაა გამოხატული, ბავშვი, შესაძლოა, მართლა გახდეს ავად. ეს მოწმობს მის წარუმატებელ და რთულ ადაპტაციაზე. თავდაპირველად მშობელი ხედავს ბავშვის პროტესტის გამოვლენას სხვადასხვა ნევროტული რეაქციების დროს, რაც მოწმობს მის საკმარისად ძლიერ ფსიქო-ემოციურ დაძაბულობაზე, რომელიც გამძაფრებული ფორმით ვლინდება.

როგორია ბავშვის ემოციური სფერო ახალ, ორგანიზებულ კოლექტივთან ადაპტაციის დროს? უარყოფითი ემოცია, როგორც წესი, მთავარი კომპონენტია, რომელიც ძირითადად ყველა ადაპტაცია გამვლელ ბავშვში ვლინდება. ამ დროს გამოვლინების ფორმები სხვადასხვაგვარია: შეუმჩნეველიდან დეპრესიამდე.

პატარა დათრგუნული და აპათიურია ყველაფრისადმი. ის თითქოს არის და არც არის, ზის გაქვავებულივით, საკუთარ თავში ჩაძირული, ემსგავსება ყრუ-მუნჯს ან „უცხოპლანეტელს“, უარს ამბობს ჭამაზე, არ უბასუხებს შეკითხვებს, ძილზე ხომ ლაპარაკიც ზედმეტია, ჯგუფში უაზროდ მოძრაობს, პედაგოგებს ხელიდან უსხლტება და გასასვლელისაკენ მიისწრაფვის; გზად ყველას ეკონფლიქტება, კართან მისული, ღრიალით ეძახის

დედას, საკუთარ ცრემლებში იხრჩობა. უეცრად ძალაგამოცლილი ჩერდება, კვლავ „მანეკენად“ გარდაიქმნება და ასე რამდენჯერმე გრძელდება დღის განმავლობაში.

ხშირად ბავშვები ნეგატიურ ემოციებს გამოხატავენ ტირილის პალიტი-რით: სლუკუნიდან გაბმულ ტირილამდე. განსაკუთრებით ინფორმაციულია შეტევის მსგავსი ტირილი, რომელიც დასტურია იმისა, რომ გარკვეული დროით, ყველა ნეგატიური ემოცია მოულოდნელად უკანა პლანზე გადაი-ნევს და მათ ჩაენაცვლება დადებითი ემოცია - სამწუხაროდ ეს ხდება მხო-ლოდ გარკვეული დროით, რაიმეზე ორიენტირებული რეაქციის შემთხვევა-ში, როდესაც ბავშვი რაღაც სიახლის ტყვეობაში ექცევა. ტირილის პალიტი-რაში შედის აგრეთვე „ტირილი კამპანიაში“, რომლის შემთხვევაში საბავშვო ბაღთან თითქმის უკვე ადაპტირებული ბავშვი მხარს უჭერს ჯგუფში ახალ მოსულს და მასთან ერთად ქმნის „მტირალა დუეტს“. როგორც წესი, ბავშვი უარყოფით ემოციებს გამოხატავს სლუკუნის დროს, რომლის დროსაც ის პროტესტს აცხადებს სამსახურში მიმავალი მშობლების მიმართ.

როგორც ირკვევა, სკოლამდელების ემოციური წარმატებები განსა-კუთრებით მჟღავნდება თანატოლების მიმართ მათი დამოკიდებულე-ბის დროს, ასევე ამხანაგის შეფასებაში. ერთმანეთთან ურთიერთობისას მათში ბევრი რამ იცვლება, მეგობრული კავშირები ღვივდება და შემდეგ, უცებ, ქრება, ბავშვები ჩხუბობენ, მეორე ნუთს კი რიგდებიან. ერთი და იგივე ბავშვი წლის დასაწყისში შეიძლება იყოს „ვარსკვლავი, ავტორიტე-ტი“, რამდენიმე თვის შემდეგ კი შეიძლება მოპოვებული ავტორიტეტი და-კარგოს და პირიქით. ამისათვის აუცილებელია ჯგუფში ბავშვთა ურთიერ-თობების სისტემატურად შესწავლა, რათა დროულად ჩაერიოს პედაგოგი რთულ, უკარება ბავშვების ურთიერთობების მონესრიგების საქმეში.

შიში - ეს არის უარყოფითი ემოციების ჩვეულებრივი მეგზური, მათი „კომპანიონი“, „მეგობარი“. არ არის ბავშვი, რომელსაც ერთხელ მაინც არ განეცადოს ეს გრძნობა საბავშვო ბაღში ადაპტაციის პერიოდში. პატარა, რომელიც პირველად შედის ბავშვთა კოლექტივში, ხედავს მხოლოდ ამ ქვეყნად თავისი არსებობისკენ მიმართულ ფარულ საფრთხეს, ამის გამო მას ბევრი რამის ეშინია. შიში მას თითქმის ყველგან თან დაჰყვება, მთლი-ანად იზუდებს მის არსებაში. პატარას ეშინია გაურკვეველი სიტუაციის და უცნობ ბავშვებთან შეხვედრის, ახალი მასწავლებლების და რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, იმის, რომ სამსახურში წასულ მშობელს დაავინყდება ის.

რა ახდენს ბავშვის სტრესის პროვოცირებას მოცემულ სიტუაციაში? ყველაზე მნიშვნელოვანი და მტკივნეული ბავშვისთვის დედისგან დაცი-ლებაა. დედამ ის გაიმეტა, „გაცვალა“ სამსახურზე, დატოვა ბედის ანაბა-რა მისთვის საშინელ, უცნობ, პატარა ბავშვების გარემოში, რომლებთანაც

მას არაფერი არ აკავშირებს, ასევე, მისი *შიშის და შფოთვის* მიზეზი შესაძლოა ისიც იყოს, რომ დედას შეიძლება დაავინყდეს მისი საბავშვო ბაღიდან შინ წაყვანა. არ იცის, რა გააკეთოს, როგორ მოიქცეს ახალ გარემოში, მისთვის უცნობია ქცევის ახალი ფორმები: ემინია, რაიმე არ შეეშალოს, შიში სტრესს კიდევ უფრო უძლიერებს. ამ შემთხვევაში გამოიკვეთა მანკიერი წრე, რომელსაც განსხვავებით სხვა წრეებისგან, ზუსტი დასაწყისი აქვს. დედისაგან დაშორება, ეჭვი მის ალტრუისტულ სიყვარულზე შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს: დაშორება - შიში - სტრესი - ადაპტაციის წარუმატებლობა - ავადმყოფობა, მაგრამ ყოველივე ეს დამახასიათებელია ბავშვისათვის, რომელიც საბავშვო ბაღთან ადაპტაციას რთულად გადის. ამ ტიპის ადაპტაციის პროცესის ხანგრძლივობა ზოგჯერ თვეზე მეტიცაა. მშობელს ამ პერიოდში განსაკუთრებული სიფრთხილე მართებს ბავშვთან დამოკიდებულებაში. ამ ასაკის პატარა აცნობიერებს თავის პიროვნებას და უნდა, რომ ეს უფროსებმაც დაინახონ. მშობლები ხშირად ამას ვერ ხედავენ ან არ უნდათ, რომ დაინახონ. კრიზისის პერიოდში, როდესაც პატარას ნერვული სისტემა დასუსტებულია და მას სწორედ ამ დროს სჭირდება დედა, უეცრად მის წინაშე ახალი გამოწვევაა - ეს არის საბავშვო ბაღთან ადაპტაცია.

ბრაზი - სტრესის ფონზე ბავშვის მიერ ხდება ბრაზის ამოფრქვევა, რომელიც აისახება მის გარეგნობაზეც, - ამ დროს იგი თითქო პატარა აგრესორია, მზად არის პანტერასავით ეცეს ნებისმიერ გამლიზიანებელს, დაიცვას თავის უფლება. ადაპტაციის პერიოდში ბავშვის შინაგანი ფსიქიკური კონსტიტუცია ემსგავსება „აქილევსის ქუსლს“, იგი იმდენად დაჩაგრულად გრძნობ თავს, რომ ნებისმიერი საბაზი შეიძლება გახდეს ბრაზის მიზეზი. ბრაზი და თანდაყოლილი აგრესია შესაძლოა გაღვივდეს იმ შემთხვევაშიც კი თუკი არ არსებობს ამისთვის არანაირი საფუძველი, თითქოს თვითონ ბავშვშია მოთავსებული ასაფეთქებელი ნივთიერება.

დადებითი ემოცია - ადაპტაციის პირველ დღეებში ან მთლიანად არ ვლინდება, ან ოდნავ შესამჩნევი გამოხატულება აქვს. ბავშვი, რაც უფრო მშვიდად გადის ადაპტაციას და შეიცნობს „სიახლის წარმტაცობას“, მით უფრო ადრე ვლინდება ის. დადებითი ემოცია წააგავს პირველ მერცხალს, რომელიც ამცნობს მშობელს ადაპტაციის პროცესის დასრულებას, განსაკუთრებით საგულისხმოა სიხარული, ღიმილი, მხიარული სიცილი - იგი არის მთავარი „ნამალი“, რომელიც განკურნავს ბავშვს უარყოფითი ცვლილებებისგან ადაპტაციის პერიოდში.

სოციალური კონტაქტები - ამ შემთხვევაში ითრგუნება ბავშვის სოციალური კონტაქტები. ასეთი ბავშვები ხდებიან საკუთარ თავში ჩაკეტილები, უკონტაქტოები და მთელ დღეს ატარებენ „ამაყ მარტოობაში“. თუმცა რაღაც პერიოდის შემდეგ ბავშვი უეცრად იწყებს უფროსებთან კონტაქტის ინიციატივის გამოვლენას. იგი სჭირდება ბავშვს, როგორც არსებული

ვითარებიდან გამოსვლის საშუალება და არ არის მიმართული უფროსებთან და თანატოლებთან ჩვეული კონტაქტის დამყარებისკენ. მოცემულ შემთხვევაში პატარა ჩვეულებრივ ტირილით მირბის პედაგოგთან, სტაციებს ხელს, ცდილობს გაიყვანოს გასასვლელი კარისკენ და სთხოვს, რომ სახლში წაიყვანოს. სტრესული რეაქციის ფონზე ქვეითდება და ქრება შემეცნებითი მოქმედება, ბავშვს არ აქვს თამაშის სურვილი.

შემეცნებითი მოქმედება - მისი ერთგული „მეგობარია“ ყველა დადებითი ემოცია. სტრესული რეაქციის ფონზე მათთან ერთად ქვეითდება და ქრება შემეცნებითი მოქმედება. სამი წლის ბავშვის აღნიშნული მოქმედება მყარ კავშირშია თამაშთან. პატარა, რომელიც პირველად შედის საბავშვო ბაღში, თავიდან არ ამუღავნებს ინტერესს სათამაშოებისადმი, ასევე არა აქვს სურვილი გაიცნოს თანატოლები, გაიგოს, რა ხდება მის ირგვლივ. ამ ასაკის ბავშვმა, რომელიც სისტემატური „რატომ“-ით თავს აბეზრებდა მშობელს, თითქოს ზამთრის ძილით დაიძინა და მისი შემეცნებითი მოქმედება შეჩერდა.

სოციალური ჩვევები - უკანა პლანზე გადაიწია მისმა სოციალურმა ჩვევებმაც. ასეთ პირობებში ბევრი მშობელი თვლის, რომ მისი პატარა სულ არ არის მზად საბავშვო ბაღში შესასვლელად, იგი იძულებული ხდება, თვითონ აჭამოს კოვხით, ხელით დაყავდეს, როგორც ჩვილი, მას დაავინყა და ჩაცმა, გახდა, ცხვირსახოცის ხმარება. არ იცის, სად იხმაროს სიტყვა „გმადლობთ“, აქამდე ზრდილი პატარა თითქმის ველურივით იქცევა. ბავშვის ორგანიზებულ კოლექტივთან ადაპტაციისას ის „იხსენებს“ უეცრად მივიწყებულ ჩვევებს, რომლებიც უმეტეს შემთხვევაში სულაც არ არის პროგრესულნი და მოსაწონნი.

მეტყველება - ადაპტაციასთან დაკავშირებული სტრესის ფონზე, ცვლილებები შეიმჩნევა ბავშვის მეტყველებაშიც. ზოგიერთი პატარას მეტყველება ასევე განიცდის რეგრესულ ცვლილებას. ბავშვის სიტყვათა მარაგი შესამჩნევად ღარიბდება. იგი მშობელთან საუბრისას ენას უჩლექს და აღუასავით იწყებს ლაპარაკს, თითქმის არ ხმარობს არსებით, ზედსართავ სახელებს და კონტაქტის დროს მხოლოდ ზმნას იყენებს. მის ლექსიკაში აღარ არსებობს რთული წინადადებები. უფროსების შეკითხვებზე პასუხობს „ტელეგრაფის სტილით“. ამგვარი მეტყველება საბავშვო ბაღთან რთული ადაპტაციის შედეგია. საბედნიეროდ, ასეთი შემთხვევები არ ატარებს საყოველთაო ხასიათს.

აქტიური მოქმედება - იცვლება ბავშვის აქტიური მოქმედება. ადაპტაციის პროცესში ბავშვი იშვიათად „თავსდება“ ნორმის ფარგლებში. ამ დროს იგი ან შესამჩნევად შეჩერებულია, ან დაუმორჩილებელი, ხდება ჰიპერაქტიური. მშობელს არ უნდა შეეშალოს ბავშვის ჩვეული ტემპერამენტი და ადაპტაციის პროცესის დროს გამოხატული აქტიურობის ცვალებადი კავშირი.

ძილი - ბავშვს ექმნება ძილთან დაკავშირებული პრობლემები. ახასიათებს წყვეტილი ძილი, უეცარი სლუკუნით გაღვიძება. თითქოს კოშმარები აწუხებს. ტელევიზორში უყურებს სიზმარს, სადაც ნათლად ხედავს, რაც მის თავს ხდება. მის ფილმს აქვს საშინელი დასაწყისი, ბავშვს ეშინია დასასრულის ნახვის და რომ ის მართლაცდა არ დაინახოს, შეშინებული და აფორიაქებული ტირილით წყვეტს ძილს. როდესაც ბავშვი ეჩვევა საბავშვო ბაღს, წყნარი საათის დროს მას მშვიდად და უშფოთველად სძინავს.

მადა - რაც უფრო წარუმატებელია ბავშვის ბალთან ადაპტაციის პროცესი, მით უფრო დაქვეითებულია მისი მადა, ზოგჯერ კი საერთოდ უქრება ქამის სურვილი. ბავშვი თითქოს შიმშილობას აცხადებს, ხშირად მეორე უკიდურესობაში გადადის და ღორმუცელობს, ცდილობს თავისი „მგლური“ მადით მაინც დაიკმაყოფილოს სხვა დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნილებები. სტრესის ფონზე ბავშვი შეიძლება გახდეს, მაგრამ ადაპტაციის შემდგომ იგი არა მარტო სწრაფად და ადვილად აღიდგენს თავდაპირველ წონას, არამედ მატებასაც იწყებს. ადაპტაციის პერიოდში ბავშვს შესაძლოა უეცრად, რაიმე კონკრეტული მიზეზის არარსებობის შემთხვევაში, ხანმოკლე დროის განმავლობაში ტემპერატურა აეწიოს. ამ შემთხვევაში, ექიმი, ჩვეულებრივ მიუთითებს მშობელს „საადაპტაციო სანთლებზე“. ამგვარი „სანთლები“ კარგად გამოკვეთავს ადაპტაციური პროცესის სირთულეს.

ამ ტიპის ბავშვის ადაპტაციის პროცესის ხანგრძლივობა ზოგჯერ თვეზე მეტიც გრძელდება. ბავშვის საბავშვო ბალთან რთული ადაპტაციის შემთხვევაში სასურველია პედიატრის დახმარება.

ბავშვის ადვილი ადაპტაციის პერიოდის შემთხვევაში, როდესაც პატარის ახალ გარემოსთან შეგუება ხდება ჩვეულებრივ ერთ-ორ კვირაში, გაუგებრობები მინიმუმირებულია. მის ქცევაში გამოხატული ცვლილებები ხანმოკლე და უმნიშვნელოა და ბავშვი არ ავადმყოფობს.

არსებობს შუალედური სიძლიერის ადაპტაცია. ამ ტიპის ბავშვის ადაპტაცია ახლად ორგანიზებულ კოლექტივთან დაახლოებით ერთ თვემდე გრძელდება და ამ პერიოდში ბავშვი შესაძლოა ავადაც გახდეს. როგორც წესი, ავადმყოფობა მიმდინარეობს კონკრეტული გართულების გარეშე, აღნიშნულ შემთხვევაში ავადმყოფობა მალე ქრება. კვლევებით დადასტურებულია, რომ საბავშვო ბალთან რთული ადაპტაციის შემთხვევაში ბავშვი ასევე რთულად ეჩვევა სკოლას.

ბავშვის საბავშვო ბალთან ადაპტაციის პერიოდის დახასიათებით შეიძლება ლოგიკური დასკვნის გაკეთება თუ რა ცვლილებები ხდება პატარა ბავშვის ორგანიზმში, მის ფსიქიკაში მოცემულ ვითარებაში, რომ იგი სულაც არ არის, ანცი, თავნება, ჯიუტი და სრულებითაც არ უნდა მშობლის გაღიზიანება. ადაპტაციისადმი ეს გამოვლინებები თავისებურ „გადასახადს“ წარმოადგენენ. მშობელზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად მინიმალური იქნება აღნიშნული „გადასახადი.“

**საბავშვო ბაღთან ადაპტაციის ბარათულების
რისკის ანაგნოზური მონაცემები:**

I. მშობიარობამდე (ანტენატალური ფაქტორები)

ტოქსიკოზი ორსულობის პირველ და მეორე ნახევარში;
მძაფრი ინფექციური დაავადებები დედის ორსულობის პერიოდში;
დედის ქრონიკული ავადმყოფობის გაძლიერება ორსულობის პერიოდში;
ორსულობის პერიოდში დედის მიერ სამკურნალო პრეპარატების მიღება;
დედის სტრესული მდგომარეობა ორსულობის პერიოდში (კონფლიქტი
სამსახურში, ოჯახში, უარყოფითი განცდები);
პროფესიული საზიანო გარემო ორსულობის პერიოდში;
ორსულობის წინა პერიოდში მამის მიერ ქარბი ალკოჰოლის მიღება;
დედის მიერ სიგარეტის მოწევა ორსულობის პერიოდში.

II. მშობიარობის დროს (ინტრანატალური ფაქტორები)

მშობიარობის გართულება;
სხვადასხვა სირთულის ასფიქსია;
მშობიარობის ტრავმა;
მშობიარობის დროს ქირურგიული ჩარევა;
მშობელსა და ბავშვს შორის რეზუს-ფაქტორების შეუთავსებლობა.

III. მშობიარობის შემდეგ (პოსტნატალური ფაქტორები)

დღენაკლული ან დაგვიანებული ბავშვი;
დიდი წონა (4 კგ-ზე მეტი);
ავადმყოფობა დაბადების პირველ თვეებში;
დედის მიერ ალკოჰოლის მიღება ძუძუდ ყოფნის პერიოდში;
დედის მიერ სიგარეტის მოწევა ძუძუდ ყოფნის პერიოდში;
პასიური მოწევა (ოჯახის წევრების მოწევა ბავშვის თანდასწრებით);
ბავშვის ხელოვნური კვება;
ბავშვის ფონური დაავადება (რაქიტი, დიათეზი, ჰიპოტროფია, პარატი-
როფია, ანემია);
მწვავე ინფექციური დაავადებები 3-წლამდე;
ქრონიკული სომატური და თანდაყოლილი დაავადებები;
(პიელონეფრიტი, თანდაყოლილი მანკი და ა.შ.);
ფსიქო-ნერვული განვითარების შეჩერება;
არაღმავალყოფილებელი ცხოვრების მატერიალური, ყოფითი პირობები;
გამაკაჟებელი ღონისძიებების არარსებობა;
ოჯახის რეჟიმის შეუსაბამობა საბავშვო ბაღის რეჟიმთან;
თანატოლებთან და უცნობ ადამიანებთან ურთიერთობის აკრძალვა;
დედის ან მამის დანაკლისი ოჯახში;
ბავშვის არასწორი აღზრდა.

**რა მოეთხოვება მშობელს,
როდესაც ბავშვი შეყავს საბავშვო ბაღში:**

- ეცადეთ, ჩააგონოთ ბავშვს, რომ საბავშვო ბაღი ძალიან კარგია, ის უკვე დიდია და დროა შევიდეს ბაღში;
- არ დატოვოთ მთელი დღის განმავლობაში სკოლამდელთა კოლექტივში და დროულად წაიყვანეთ სახლში;
- ოჯახში შეუქმენით წყნარი, უკონფლიქტო სიტუაცია;
- გაუფრთხილდით მის შესუსტებულ ნერვულ სისტემას;
- არ გადატვირთოთ ბავშვის ნერვული სისტემა ჭარბი ემოციებით;
- დროებით შეწყვიტეთ ბავშვის წაყვანა ხალხმრავალ და ხმაურიან ადგილებში: თეატრში, სტუმრად... შეუმცირეთ ტელევიზორის ყურების დრო;
- არ ჩაფუთოთ ბავშვი, ჩააცვიტ ჯგუფის ოთახის ტემპერატურის შესაბამისად;
- ერიდეთ მწვავე რეაქციებს ბავშვის „გამოხდომებზე“, არ დასაჯოთ ჯიუტობისათვის;
- ბავშვის მიერ ქცევაში მნიშვნელოვანი ცვლილებების გამოვლენისას დროულად მიაკითხეთ ბავშვთა ფსიქოლოგს ან ექიმს;
- ხშირი ნევროტული რეაქციების გამოვლენის შემთხვევაში ბავშვი რამდენიმე დღე სახლში დატოვეთ და შეასრულეთ ექიმის რჩევები;
- არ „დასაჯოთ“ ბავშვი და არ დააშინოთ საბავშვო ბაღიდან გვიან გამოყვანით;
- ბავშვის თანდასწრებით არ იმსჯელოთ საბავშვო ბაღთან დაკავშირებულ პრობლემებზე;
- ყურადღება მიაქციეთ ყოველდღიურად ბავშვის ქცევებში გამოხატულ ცვლილებებს, გაითვალისწინეთ ექიმის რჩევები.⁴

⁴ ლ. ქურხული. სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა ემოციები. მათი პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური შეფასება. თბ. 2003. გვ. 37.

ადრეული ასაკის ბავშვისა და მშობლის ურთიერთობა

სკოლამდელი ასაკი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ უკავშირდება ერთ-ერთ მძაფრ კრიზისულ პერიოდს ადამიანის ცხოვრებაში. მშობლები ხშირად ჩივიან ბავშვის დაუმორჩილებლობის შესახებ და ვერ გარკვეულან რას უკავშირდება ბავშვში მოჭარბებული ემოციური და აგრესიული მუხტი. პირველ რიგში, მშობელი უნდა შეეცადოს გაერკვეს, რას უკავშირდება ბავშვის აგრესიული ქცევა, ამაში არაფერი საშინელი და შემაშფოთებელი არ არის, როდესაც იგი გამოვლინდება შესატყვისის მდგომარეობის ზემოქმედების შედეგად.

ნებისმიერი მოზრდილი ადამიანი, ყველაზე კარგად აღზრდილიც კი, კონფლიქტური სიტუაციის საპასუხოდ (საშიშროება, წყენა, დაუფარავი მტრობა), შესაძლოა აგრესიული გახდეს. მაგრამ პატარა ბავშვისგან განსხვავებით უფროსს შეუძლია მართოს საკუთარი ემოციები და დაფაროს ის, „შეინახოს“ სადღაც სიღრმეში. პატარა ბავშვს ჯერ კიდევ არ შეუძლია თავისი უკმაყოფილების დაფარვა. ის გახსნილია თავის ქცევებში და, უბრალოდ, ჯერ-ჯერობით არ შეუძლია სოციალური ნორმებითა და ნებისყოფის დაძაბვით მოახდინოს საკუთარი ქცევის რეგულირება. როგორ გამოიყურება ის გარშემომყოფების თვალთ? მძაფრად გამოხატავს თავის უკმაყოფილებას მშობლის მიერ აკრძალვის შემთხვევაში, ითხოვს ყოველი სურვილის შესრულებას, მისთვის გაუგებარი ხდება სურვილის შეუსრულებლობა, ის დარწმუნებულია, რომ თვითონ გაართმევს თავს ყოველივეს.

მშობელი ამ დროს განუსაზღვრავს სურვილს და ასევე დარწმუნებულია, რომ იგი თავს ვერ გაართმევს, რომ ის ჯერ კიდევ პატარაა. ამგვარად, მნიშვნელოვანი კონფლიქტი და მატულობს ბავშვის ბრაზი და აგრესიულობა. ის ყვირის, იკბინება, კივის, თავხედურად იქცევა, არა მხოლოდ ბავშვებთან, არამედ უფროსებთანაც. მშობელი იწყებს მასთან „ბრძოლას“, რათა მიაღწიოს გამარჯვებას; ეჩხუბება, სცემს, რომ მანაც განიცადოს ტკივილი.

საჭიროა ვიცოდეთ, რომ აღზრდა არ არის ბრძოლის ველი და თუ მოზრდილი, მშობელი გახდა, აუცილებლად უნდა იცოდეს, რომ ადრეული ასაკის ბავშვის განვითარების მთავარი საშუალებაა სამყაროს შეცნობა - ბავშვი ვითარდება გარემოსთან, უფროსებთან ურთიერთობისა და თანაცხოვრების პირობებში. ამ ასაკის ბავშვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი თვისებაა ნაბაძვა. ბავშვი ბაძავს უფროსს. მშობელი სცემს მას და საპასუხოდ იგივე უბრუნდება. იგი თვლის, რომ ეს ჩვეულებრივად დასაშვებია. შესაძლოა ბავშვს ჩხუბისკენ მიდრეკილება სწორედ ნაბაძვით გაუჩნდეს.

პატარა ბავშვი ემოციურად ცვალებადია და მტკიცედ არ ისწრაფვის მიზნისკენ ნებისმიერი გზით. მას შეუძლია სწრაფად შეცვალოს თავისი

მოთხოვნა, მაგრამ ამისთვის საჭიროა შევთავაზოთ მისთვის რაიმე საინტერესო და მიმზიდველი მოქმედება. მაგალითად, ბავშვი ითხოვს სათამაშოდ ბროლის ვაზას, როგორც კი ის გამოხატავს თავის სურვილს, მას მაშინვე არ უნდა აფუკრძალოთ და არ გადაუწყციოთ შეუსრულებლად. უმჯობესია მშობელი დანანებით შეეხოს ვაზას, ფრთხილად აიღოს მაგიდიდან, მიუტანოს მას გულწრფელი ნუხილით, რომ ის ძალიან მძიმეა, დიდია და გაუჭირდება ამ ვაზით თამაში. შემდეგ ხელი შეახებინოს ვაზას, რათა ოდნავ მაინც დაიკმაყოფილოს სურვილი და დააბრუნოს ისევ მაგიდაზე უკვე შეუმჩნევლად ისე, რომ ბავშვი აზრზე ვერ მოვიდეს, მისი სურვილი გადართოს სხვა მიმართულებით. აიღოს ფანქარი, ფლომასტერი და მასთან ერთად დახატოს ვაზა, გამოჭრას ის და გადააქციოს ახალ სათამაშოდ, ასევე შეიძლება მშობელმა იფანტაზიოროს, მოიგონოს რაიმე მნიშვნელოვანი ისტორია ამ ვაზის შესახებ. ბავშვს დაავიწყდება ნამდვილი ვაზა და მისი ადრინდელი სურვილი.

შექმნილი პრობლემიდან გამოსავლის მოძებნა დიდ ძალისხმევას საჭიროებს. ბავშვის მიმართ უხეში დამოკიდებულების რისკს თუ მთლიანად ვერ გამოვრიცხავთ, ვეცადოთ, შევამციროთ მაინც, მშობლებმა უნდა გამოიყენონ დაგროვილი ცოდნა ბავშვთა აღზრდის საუკეთესო სტილისა და ეფექტური საშუალებების გამოყენებით. ბავშვს უნდა შევთავაზოთ ქცევის ალტერნატიული ფორმა, ავუხსნათ, როგორი საქციელი იმსახურებს დასჯას და როგორი შეიძლება იყოს ალტერნატიული ქცევა. ნებისმიერი სახის დასჯა, იმისათვის, რომ შედეგი გამოიღოს, საჭიროებს სათანადო ახსნა-განმარტებას.

პედაგოგის და ოჯახის ურთიერთობა

ოჯახი, თავისებური გარემოთი, ჩვეული ფსიქოლოგიური კლიმატით (მისი წევრების ემოციური მდგომარეობა) დიდ გავლენას ახდენს ბავშვთა საერთო ემოციურ განწყობაზე. ბავშვის ფსიქიკური სრულყოფისათვის არანაკლებ მნიშვნელოვანია პედაგოგისა და მშობლის შეთანხმებული პარტნიორობა. იმისათვის, რომ ეს თანამშრომლობა ნაყოფიერი და შედეგის მომცემი იყოს, აუცილებელია დაიგეგმოს პედაგოგის ოჯახთან მუშაობის სპეციალურად ორგანიზებული მუშაობა: მშობელთა კრება, ინდივიდუალური საუბრები, ერთობლივ ღონისძიებებში მონაწილეობა, ექსპოზიციებისა და ბავშვთა ნამუშევრების გამოფენა, თემატური ვიდეოფილმების ნახვა, ტრენინგები და ა.შ.).

ბავშვის სწავლა-აღზრდის საკითხებთან დაკავშირებით აუცილებელია ერთობლივ მუშაობაზე შეთანხმების მიღწევა. მაგ., არ უნდა მოვთხოვოთ

ბავშვს იმ წესების მიხედვით მოქმედება, რომელთაც უფროსები ხშირად არ იცავენ. საბავშვო ბაღსა და ოჯახში დამკვიდრებულმა ურთიერთსაწინააღმდეგო მოთხოვნილებებმა შესაძლოა მათში გამოიწვიოს დაბნეულობა, წყენა, ბრაზი, აგრესია. მაგ., როდესაც პედაგოგი ბავშვისგან მკაცრად მოითხოვს სუფრასთან ქცევის წესების, პირადი ჰიგიენისა და ა.შ. დაცვას, მშობელი კი, ამ მხრივ, მისაბაძ მაგალითს არ წარმოადგენს, ძნელია დაარწმუნო ბავშვი თავის შესაძლებლობებში, თუკი ახლობელი ადამიანებისგან სახლში უფრო ხშირად გაკიცხვის საგანია, ვიდრე შექცების, მოწონების და ა.შ.

ხშირ შემთხვევაში მშობლები ვერ ერკვევიან ასაკობრივ ფსიქოლოგიაში, ნაკლებად იცნობენ ბავშვის სოციალურ სამყაროს, ემოციებს, ფაქიზ ბუნებას, მისწრაფებებს და ყოველივე იმას, რაც მისთვის, როგორც „პატარა მოზრდილისთვის“ არის დამახასიათებელი. ბავშვების ნათქვამი ხშირად კოდირებულია და ამიტომ შესაფერის გაშიფვრას საჭიროებს. იდუმალებით მოცულ გარემოში პატარისთვის ბევრი რამ გაუგებარი და მიუწვდომელია; ხშირად, გამოუცდელობისა თუ უცოდინარობის გამო, დიდ წინააღმდეგობას აწყდება.

საბავშვო ბაღისა და ოჯახის ერთობლივი მუშაობის არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ბავშვის გაუცნობიერებელ, იმპულსურ ქცევას აგრესია კი არ შეაგებოს. (ცნობილია, რომ აგრესია აგრესიით არ ჩაიხშობა), არამედ დაეხმაროს სამყაროს შეცნობასა და მისი კანონზომიერებების გარკვევაში.

დედასთან ერთად საბავშვო ბაღში პირველად მისულმა პატარამ კედელზე ჩამოკიდებულ ნახატებს შეხედა და ხმამაღლა იკითხა:

- ვინ დახატა ეს ცუდი სურათი?

შეცბუნებულმა დედამ უპასუხა:

- ეს ნახატები სრულებით არ არის ცუდი – პირიქით, ლამაზებია.

საბავშვო ბაღის პედაგოგმა კი სწორად გაიგო შეკითხვების არსი, გაუღიმა ბავშვს და უთხრა:

- აქ მხოლოდ ლამაზ სურათებს არ ხატავენ, შეგიძლია ცუდებიც დახატო, თუკი მოგესურვება.

ბიჭი გაიბადრა, რადგან ფაქტობრივად მიიღო თავისთვის საწუგეშო პასუხი კითხვაზე: „ხომ არ დამსჯიან, კარგი ხატვა თუ არ ვიცი?“

შემდეგ იატაკიდან დამტკრეული მანქანა აიღო და ინტერესით იკითხა:

- ვინ გატეხა ეს მანქანა?

დედამ მიუგო:

- რატომ კითხულობ, შენ ხომ აქ არავის იცნობ?

სინამდვილეში ბიჭს არც აინტერესებდა ბავშვების სახელები. მხოლოდ იმის გაგება ენადა, დასჯიდნენ თუ არა, თუკი სათამაშო გაუტყდებოდა.

პედაგოგმა ეს შეკითხვაც სწორედ გაიგო და უპასუხა:

- სათამაშო ხომ იმისთვისაა, რომ ითამაშონ. ზოგჯერ გატყდება კიდეც, ასეც ხდება.

ბავშვი ამჯერადაც კმაყოფილი დარჩა. ეს შეკითხვები მას აბსოლუტური ინფორმაციის მიღებაში დაეხმარა. „კარგი დეიდაა, არ გამიბრაზდება, თუნდაც ნახატი ცუდი გამომივიდეს, ან სათამაშო გამიტყდეს. შემოიძლია მშვიდად დავრჩე“.

იგრძნო რა სრული თავისუფლება, ბავშვმა მოიპოვა სიმშვიდე და უცხო გარემო, სადაც გარკვეული დროის გატარება მოუწევდა, მისთვის სასიამოვნო საცხოვრისად გადაიქცა, რადგან მიხვდა, რომ საშუალება მიეცემოდა თავისი სურვილების, შესაძლებლობების სრულად გამოვლენისთვის იმისდა მიუხედავად, თუ როგორ გაართმევდა თავს დასმულ ამოცანებს – კარგად თუ ცუდად – არ დასჯიდნენ, არ გაუწყნებოდნენ. პირიქით, კარგ პირობებს შეუქმნიდნენ მშვიდობიანი თანაცხოვრებისა და შემოქმედებითი უნარების გამოვლენისთვის.

ყოველივე ეს – ბავშვის განცდები და შესაბამისი კოდირებული კითხვები, მათი ქცევის ალგორითმი უფრო გასაგები რომ გახდეს, მშობლები პერიოდულად თავად უნდა დააკვირდნენ საკუთარ ბავშვებს, რათა რეაგირება იყოს მაქსიმალურად ტაქტიანი, ხელს უწყობდეს პატარების ემოციური სამყაროს პოზიტიურ განვითარებას და უშუალო, გახსნილ ურთიერთობებს მათთან. პედაგოგის დანიშნულებაა დაეხმაროს ოჯახს, ორიენტაცია მიმართოს ბავშვის ფსიქოლოგიაზე, გაუცნობიეროს საბავშვო ზალსა და სახლში მათ ყოფასთან დაკავშირებული ყველა პრობლემა, რაც ძირითადად ვლინდება ურთიერთობათა პროცესში. ამგვარ თანამშრომლობაში წარმატება მომავალში აისახება ბავშვის ემოციურ განწყობაზე.

ზემოთ მოცემული დაკვირვების სქემისა და ტესტირების მიხედვით მშობლებს უნდა დაეუსვათ კარგად მოფიქრებული შეკითხვები: დამახასიათებელი სიზმარი, მადა და ბავშვის ემოციური მდგომარეობა (ხასიათი). შესაძლებელია ჩატარდეს მშობელთა (ბავშვებისათვის ახლობელი ადამიანების) ანკეტური გამოკითხვა.

ამასთან დაკავშირებით გთავაზობთ მშობელთა გამოკითხვის საორიენტაციო კითხვარს ბავშვის ემოციური მდგომარეობის შესახებ.⁵

კითხვარი	დიახ	არა
ბავშვი რეგულარულად მშობლებს დაყავს საბავშვო ბაღში?		
ხალისით მიდის ბაღში?		
აძლევთ თუ არა მას დამოუკიდებლად ჭამის, ჩაცმა-გახდის საშუალებას?		
ხშირად ჭირვეულობს და ჯიუტობს?		
საბავშვო ბაღში უყვარს განმარტოებულად თამაში?		
საბავშვო ბაღში თანატოლებთან ერთად ურჩევნია თამაში?		
თამაშის პროცესში ხშირადაა გაღიზიანებული?		
აღმზრდელის მიმართ ხშირად გამოხატავს ნყენას, ბრაზს?		
აღმზრდელთან მისი ურთიერთობა კარგია ?		
უჭირს დაძინება?		
არის თქვენი შვილი მტირალა?		
უყვარს კომპიუტერთან დიდხანს ჯდომა?		
არის თქვენი შვილი კონფლიქტური, ხშირად გამოხატავს აგრესიას ჯგუფელების მიმართ?		
თქვენ შვილს ყავს ბევრი მეგობარი?		
თქვენ შვილს ყავს და-ძმა?		
კონფლიქტურია მასთან (მათთან) დამოკიდებულებაში?		

აგრესიის არსი და მეცნიერული თეორიები

ტერმინი "აგრესია" (ლათ. – Aggressio) აღნიშნავს სხვადასხვა ქმედებას, კერძოდ: თავდასხმას, მტრობას და სხვა. ეს ტერმინი ასევე გამოიყენება მოტივირებული მოქმედების აღნიშვნისას, მაგალითად: ფრუსტრაცია, შიში, შფოთვა, სხვების დაშინება, მოგერიება, საკუთარი იდეის აღიარებისაკენ და საკუთარი ინტერესების განხორციელებისაკენ სწრაფვა. ეს არის ტერმინის ზოგადი განსაზღვრება, თუმცა, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, იგი სრულად არ ასახავს მისი გამოყენების ნიუანსებს. ამ ტერმინის კონკრეტული გამოყენება დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა თეორიულ მიმართულებას ავითარებს ავტორი, მაგ., ეთოლოგები აგრესიას განიხილავენ როგორც ევოლუციური ცვლილებების (ინსტინქტური) რეაქციების ნიმუშს განსაზღვრულ სტიმულებზე, რაც გულისხმობს ტერიტორიაში შეჭრას, თავდასხმას შთამომავლობაზე, და ა. შ. ფროიდის მიმდევრები აგრესიას განიხილავენ, როგორც თანატოსის⁶ გამოვლენას ცნობიერებაში (სიკვდილის ჰიპოტეტური ინსტინქტი). ადლერის მიმდევრები აგრესიას აფასებენ, როგორც სწრაფვას ძალაუფლებისაკენ, სხვათა კონტროლის სურვილს და სხვა.

ის მეცნიერები, რომლებიც აგრესიას და ფრუსტრაციას ერთმანეთთან კავშირში განიხილავენ, ამ ცნებაში გულისხმობენ ფრუსტრაციის სიტუაციაზე ნებისმიერ რეაქციას (ფრუსტრაცია-აგრესიის ჰიპოთეზა). არსებობს რამდენიმე მიდგომა:

სოციალური მეცნიერების თეორიის მიმდევრები აგრესიის აქტს განიხილავენ როგორც სხვებზე დაკვირვების შედეგად განმტკიცებულ ქმედებას.

აგრესიის ცნებას განსაკუთრებული ადგილი უკავია მრავალი თეორეტიკოსის კონცეფციაში და, როგორც ხშირად ხდებოდა, სოციალურ მეცნიერებაში ტერმინის გამოყენება დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რომელ თეორიას ეყრდნობოდა პრობლემის კვლევა. ამიტომაც მეცნიერებს უჭირდათ ცნების ერთგვაროვანი, ზუსტი განსაზღვრების ჩამოყალიბება.

ალტრუისტული აგრესიის განსაზღვრისას მეცნიერები მას თავდაცვით ფუნქციას ანიჭებენ, მაგ., „დედობრივი აგრესიის ინსტინქტი“, რომელიც, როგორც წესი, დამახასიათებელია მდედრობითი სქესის ინდივიდისათვის, როდესაც მის მონაგარს რაიმე საფრთხე ემუქრება.

ინდუცირებული აგრესიის ცნებას მეცნიერები იყენებენ აგრესიულ რეაქციებზე ექსპერიმენტული პროცედურების ჩატარებისას, კერძოდ, საექსპერიმენტო ცხოველს იძულებით ამყოფებენ სტრესის ზემოქმედების ქვეშ (მაგ., დენის დარტყმა) სხვა ცხოველის ან ნეიტრალური ობიექტის თანდასწრებით. ამ მდგომარეობაში მყოფი ცხოველი აგრესიული ხდება სხვა ობიექტის მიმართ.

6 თანატოსი - (ბერძნულიდან - სიკვდილის ღმერთი).

შიშით გამოწვეულ აგრესიას მეცნიერები ამგვარად ხსნიან: იგი შიშით გამოწვეული თავდაცვის ინსტინქტის ამოქმედების შედეგია, რაც ვლინდება ძლიერი სტრესის შედეგად. მაგ., თვინიერ ცხოველს, რომელიც მტაცებლის მიერ არის მომწყვდეული და გასაქანს არ აძლევს, სწრაფად ეუფლება აგრესია და თვითონ უტევს მტაცებელს.

მტაცებლურ აგრესიას მეცნიერები განსაზღვრავენ, როგორც ნადავლისათვის ბრძოლას. მრავალი ეტოლოგი ამგვარ ქცევას არ განიხილავს, როგორც ჭეშმარიტ აგრესიას და მიუთითებს მის ბუნებრივ, აუცილებლობიდან გამომდინარე ძალადობრივ რეაქციაზე, მაგ., არდრეი (Ardrey, 1970), და მუნგერი (Munger, 1971), თავიანთ შრომებში, ავითარებენ ევოლუციური თეორიის პოპულარულ ვერსიას. კერძოდ, არდრეი ამტკიცებს, რომ ბუნებრივი შერჩევის შედეგად გაჩნდა ახალი სახეობები – მონადირეები, რომლებიც თავს ესხმოდნენ მსხვერპლს, იმისათვის, რომ არ ეშვებოდათ ისინი არ ერიდებოდნენ ხიფათს. სხვა შემთხვევაში მათ არსებობას საფრთხე დაემუქრებოდა. ისინი ნადირობისას ანატომიურ და ფიზიოლოგიურ ადაპტაციას განიცდიდნენ. კაცობრიობას ნადირობისაკენ სწრაფვის აგრესიის საფუძველს ბუნება უყალიბებს, აღნიშნავდა არდრეი.

როგორც მეცნიერული კვლევებიდან ჩანს, ტერმინი „აგრესია“ გულისხმობს მიზანმიმართულ მოქმედებას, სხვისთვის განზრახ ზიანის მიყენების თვალსაზრისით. აგრესორი თავისი ნებით შეურაცხყოფს მსხვერპლს, რაც მრავალრიცხოვან კითხვებს წარმოშობს მეცნიერ-ფილოსოფოსებში.

მეორეს მხრივ, როგორც კარგადაა ცნობილი ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში, განზრახვა შეიძლება იყოს პირადული, დაფარული და აგრესიის აქტის განხილვისას მათ ჩანაფიქრზე დაკვირვება სხვებისათვის შესაძლოა მიუწვდომელი აღმოჩნდეს. ეს ქმედება შეიძლება განსჯის საგანი გახდეს არსებულ პირობებში. კერძოდ, რა იყო აგრესიის წინაპირობა. დასკვნების მოცემა შეუძლიათ როგორც აგრესიულ ქმედებებში უშუალო მონაწილეებს, ასევე დამკვირვებელ მხარეს, რომლებიც შეეცდებიან მოცემული განზრახვის ახსნას.

აგრესიის განსაზღვრებაში განზრახვის ჩართვამ აზრთა სხვადასხვაობა წარმოშვა იმის გაგებაში, თუ ქცევის რა და როგორი ფორმა შეიძლება ჩათვლილიყო აგრესიის აქტად.

ბერონმა და რიჩარდსონმა მოგვცეს „აგრესიის“ ტერმინის განსაზღვრება: „აგრესიის მიზანს წარმოადგენს ზიანი ან შეურაცხყოფა მიაყენოს სხვა ცოცხალ არსებას, რომელიც ცდილობს გაექცეს ამგვარ დამოკიდებულებას“. ისინი აგრეთვე განმარტავდნენ აგრესიის კვლევის საშუალებას.

როგორც გამოიკვეთა, აგრესია, როგორც ქცევის ფორმა, მიზანმიმართულია, ფიზიკური ან ფსიქოლოგიური ზიანი მიაყენოს ვილაცას. მიუხე-

დავად იმისა, რომ ამ განსაზღვრებას მრავალი მკვლევარი იყენებს თავის შრომებში, იგი მაინც არ ითვლება საყოველთაოდ აღიარებულად.

დღესდღეობით ტერმინი „აგრესია“ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება როგორც სამეცნიერო შრომებში, ასევე ყოველდღიურ მეტყველებაში, როდესაც ინდივიდი ხასიათდება, როგორც „აგრესიული“, ან ქცევა განიხილება, როგორც „ძალადობრივი“. სიტყვა „აგრესია“ აღნიშნავს სხვათა უფლების ძალადობრივ დარღვევას და შეურაცხყოფელ მოქმედებას, თანაბრად ყველას მიმართ გამოხატულ უტიფარ ქცევას.

ზოგიერთ შემთხვევაში აგრესია განიხილება ფართო მნიშვნელობით. მაგ., მრავალი ფსიქოანალიტიკოსი აგრესიას განიხილავს, როგორც არამოტივირებულ თავდასხმას სხვა ადამიანზე, ასევე თავისუფლებისაკენ სწრაფვას. აგრესია გაცნობიერებული მოქმედებაა, რომელიც გულისხმობს განზრახ ზიანის მიყენებას ცალკეული ადამიანის, ადამიანთა ჯგუფის ან ცხოველისადმი. ე. ფრომი აგრესიას განსაზღვრავს უფრო ფართოდ – ზიანის მიყენებას არა მხოლოდ ადამიანის ან ცხოველისადმი, არამედ საერთოდ ნებისმიერი ობიექტისადმი.

აგრესიის ფორმებს შორის მკვეთრი საზღვრები არ არსებობს. იგი წარმოადგენს არა მხოლოდ სხვა ადამიანისადმი განზრახ ზიანის მიყენებას, არამედ მისი საფუძველი შესაძლოა გახდეს პიროვნების ინტელექტუალური მიღწევების აღიარება, დამოუკიდებლობის დამტკიცება. ასევე პირადი ღირსების დაცვა, რაც უპირველესად ადამიანებს შორის საკუთარი უპირატესობის დამტკიცებას გულისხმობს.

განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს მტრული და ინსტრუმენტული აგრესია. ამ შემთხვევაში აგრესიის ძირითადი მოტივი შესაძლოა იყოს სხვისთვის ზიანის მიყენების სურვილი (უარყოფითი ემოციის გამოვლენა – მტრული აგრესია); ან სწრაფვა, აგრესიული ქმედების საშუალებით მიაღწიოს დასახულ მიზანს (ინსტრუმენტული აგრესია). აგრესიის მოტივაციის ეს ორივე სახე ხშირად ერთმანეთის ანალოგიურია.

როგორც აკადემიკოსი შ. ნადირაშვილი აღნიშნავს, ინსტრუმენტული აგრესიის მოთხოვნილება ინდივიდის თანდაყოლილი ტენდენციაა. იგი მას ეხმარება სასიცოცხლო პრობლემების გადაწყვეტაში. მისი დახმარებით ინდივიდს შეუძლია თავიდან ჩამოიცილოს მეტოქე, რომელიც ეცილება მას სხვადასხვა მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებაში. სოციალური ურთიერთობები აძლიერებენ და აფართოვებენ აგრესიას. შ. ნადირაშვილი ასევე აღნიშნავს, რომ სხვადასხვა კულტურაში აგრესიის ხარისხის დონე სხვადასხვანაირია. კერძოდ, განსხვავებულია, და თავისებური სახით ვლინდება. მას მოყავს ჰორსტეინის მაგალითი, მშვიდობისმოყვარე იროკეზების ტომში აგრესიის დაბალი დონის შესახებ მანამ, ვიდრე მათ ქვეყა-

ნაში თეთრკანიანი დამპყრობლები შეიჭრებოდნენ. შეჭრის შემდეგ, მათი მშვიდობისმოყვარეობიდან აღარაფერი დარჩა. შემდეგში იგი აგრესიულ ტომად იქცა და აგრესიის ტენდენციას ამჟღავნებდნენ მაშინაც, როდესაც ამისათვის არავითარი პირობა არ არსებობდა (შიბუტანი, 1969). (შ. ნადირაშვილი, 2001).

ეს არის მტკიცებულება იმისა, რომ დაძაბული ურთიერთობა აძლიერებს აგრესიულობის ხარისხს.

მეცნიერები აგრესიას განიხილავენ დიზოტომიის სახით, რომელსაც სხვადასხვა საფუძვლები გააჩნია: ფიზიკური-ვერბალური, აქტიური-პასიური, პირდაპირი-ირიბი, კეთილთვისებიანი-ავთვისებიანი.

ბასმა მოგვცა აგრესიის გამოხატულების სახეების ფორმისა და აგრესიული ქცევის ტიპოლოგია, ესენია:

ფიზიკური - აქტიური - პირდაპირი;

ფიზიკური - აქტიური - ირიბი;

ფიზიკური - პასიური - პირდაპირი;

ფიზიკური - პასიური - ირიბი;

ვერბალური - აქტიური - პირდაპირი;

ვერბალური - აქტიური - ირიბი;

ვერბალური - პასიური - პირდაპირი;

ვერბალური - პასიური - ირიბი.

აბრეხის ტიპების მაპროვოცირებელი ფაქტორები

რეაქციის მოძალურობა	ვერბალური, ფიზიკური
რეაქციების ხასიათი	ქმედება - უმოქმედობა
ნაქეზება, მიზანმიმართულობა	უშუალო - გაშუალებული
ზიანის მიყენების სახე	ღია - ფარული
შედეგის ხანგრძლივობა	არაპროვოცირებული-შურისმაძიებლური
სოციალური ერთეული	მტრული - ინსტრუმენტული
	მოკლევადიანი - ხანგრძლივი
	ინდივიდუალური - ჯგუფური

პატარა ბავშვებში აგრესიულ ქცევას გამოხატულების სხვადასხვა ფორმა ახასიათებს, როგორც ზემოთ უკვე განვიხილეთ, ფსიქოლოგიაში ცნობილია ვერბალური (სიტყვიერი) და ფიზიკური აგრესია. თითოეულ მათგანს აქვს პირდაპირი და ირიბი ფორმა. შევჩერდეთ მათ მოკლე დახასიათებაზე:

ვერბალური აგრესია:

1. პირდაპირი ვერბალური აგრესია წარმოადგენს ვერბალური ფორმით სხვის შეურაცხყოფას და დამცირებას. ვერბალური აგრესიის გამოხატულების ტრადიციულ „საბავშვო“ ფორმას წარმოადგენს სხვისი გაღიზიანება – შეურაცხყოფა დამამცირებელი გამონათქვამებით.

2. ირიბი ვერბალური აგრესია მიმართულია თანატოლის მიმართ მუქარისა და უხეში სიტყვიერი მოპყრობისაკენ.

ფიზიკური აგრესია:

პირდაპირი ფიზიკური აგრესია გამოიხატება თანატოლზე უშუალო თავდასხმით, მისთვის ფიზიკური ტკივილის მიყენებისა და დამცირების მიზნით. ამ შემთხვევაში აღსანიშნავია აგრესიის ორი ფორმა: სიმბოლური და რეალური.

ირიბ ფიზიკურ აგრესიას ბავშვები გამოხატავენ სხვების მიმართ არა-უშუალო ფიზიკური ზიანის მიყენებით, არამედ გადატანითი მნიშვნელობით. (მაგ; სხვისი ნამუშევრის განადგურება და სხვა).

ნებისმიერი ქცევის განმსაზღვრელი კრიტერიუმია სოციალურად დამკვიდრებული ნორმა და იგი კოლექტივის მიერ ფასდება მიღებულ ან მიუღებელ ქცევის ფორმად. ამიტომაც ქცევა იმ შემთხვევაში განიხილება აგრესიულად, თუ იგი გულისხმობს სოციალური ნორმების დარღვევას. სოციალურად მიუღებელ ქმედებებს.

ქცევის ნორმატიულ შეფასებაზეც აზრთა სხვადასხვაობაა, მაგ., საზოგადოების ერთი ნაწილისათვის ფიზიკური დასჯა აღზრდის მიღებულ და ეფექტურ მეთოდად არის მიჩნეული, მაშინ როდესაც მეორე ნაწილისათვის იგი მიუღებელ ფორმად ითვლება.

აგრესიისა და ფრუსტრაციის კავშირი

თანამედროვე ფსიქოლოგიაში გავრცელებულია აზრი იმის შესახებ, რომ ადამიანები აგრესიულები ხდებიან ფრუსტრირების შედეგად. ეს იმას ნიშნავს, რომ მათ მოსალოდნელი გასამრჯელოს მოლოდინში ხელს უშლიან მიზნის მიღწევაში. თუმცა ზოგიერთი მეცნიერ-ფსიქოლოგი ჯერ კიდევ ადრეულ წლებში აღნიშნავდა, რომ ფრუსტრაცია ხშირ შემთხვევაში იწვევს აგრესიულ რეაქციებს. ამ საყოველთაოდ აღიარებული იდეის მომხრეები იყვნენ იელის უნივერსიტეტის ფსიქოლოგები, კერძოდ: დოლარდი,

მილერი, დუბი, მაურერი და სირსი. მათ შექმნეს კლასიკური მონოგრაფია „ფრუსტრაცია და აგრესია“ (Frustration and Aggression), რომელიც პირველად 1939 წელს გამოქვეყნდა. მასში მოცემულია ტერმინ „ფრუსტრაციის“ ზუსტი განსაზღვრება და რიგი ფაქტორები, რომლებიც მათი აზრით ზეგავლენას ახდენენ აგრესიული ქცევის ინტენსივობაზე.

„აგრესიის“ მსგავსად, ტერმინი „ფრუსტრაცია“ სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება. ფსიქოლოგებს შორის არ არის საერთო აზრი, თუ რა არის ფრუსტრაცია. ზოგიერთ ფსიქოლოგს, რომელიც ფრუსტრაციის შესახებ საუბრობს, მხედველობაში აქვს ბარიერი, რაც ხელს უშლის პიროვნებას მიზნის მიღწევაში. სხვები ამ ტერმინში გულისხმობენ შინაგან ემოციურ რეაქციას, რომელიც წარმოიშობა გარკვეული მიზნისაკენ სწრაფვის შეფერხებისას (ვამბოთ ასე - თავს ვგრძნობთ „ფრუსტრირებულად“). ჯ. დოლარდი და მისი თანამშრომლები ამ ტერმინს ხმარობდნენ ზემოთ მითითებული მნიშვნელობით. ისინი ფრუსტრაციის აღწერისას აღნიშნავდნენ, რომ იგი მოსალოდნელი სიამოვნების, კმაყოფილების მიღების შემაფერხებელი გარე-პირობაა.

ფრუსტრაციისა და აგრესიის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ ჯ. დოლარდი და მისი კოლეგები ფიქრობდნენ, რომ ნებისმიერი აგრესიული ქმედება ფრუსტრაციის დეტერმინირებული წინაპირობაა. ბერკოვიცის ადრინდელ შრომებში, საკმაოდ კარგად არის ჩამოყალიბებული ეს კონცეფცია და ისეთი ძირითადი ცნებების დიფერენცირების საშუალებას იძლევა, როგორიცაა ემოციური და ინსტრუმენტული აგრესია.

ინსტრუმენტული აგრესია, ისევე როგორც სხვა ინსტრუმენტული ქმედებები, შედეგის მომცემია დასწავლისას. ამ შემთხვევაში ადამიანი აკვირდება სხვებს, რომელთათვისაც აგრესიულ ქცევას სარგებლობა მოაქვს. იგი კარგად ეუფლება ამგვარ ქცევას და საკუთარი აგრესიული ქმედებისას მისთვის აღარ არის აუცილებელი შეიქმნას ფრუსტრაციის წინაპირობა. მიზნისაკენ სწრაფვის გზაზე შექმნილი ბარიერი გენერირებას ახდენს ემოციური აგრესიის სტიმულაციაზე. სხვისთვის ზიანის მიყენების ტენდენცია მისი თვითმიზანი ხდება.

ძირითადი პოსტულატის ფორმულირებისას, იელის უნივერსიტეტის თეორეტიკოსებმა ყურადღება მიაქციეს იმ ფაქტორებს, რომლებიც ხელს უწყობენ ფრუსტრაციის ინტენსივობის მოქმედებას აგრესიის განზრახვაზე.

ჯ. დოლარდისა და მისი თანამშრომლების აზრით, წარმოქმნილი ფრუსტრაციისა და აგრესიის სტიმულაცია პირდაპირპროპორციულია სურვილის დაკმაყოფილების ხარისხისა, რომელსაც ვარაუდობს ფრუსტრირებული ინდივიდი. ისინი ამტკიცებენ, რომ ადამიანებს, რომლებიც დასახული მიზნის გზაზე მოულოდნელად აწყდებიან დაბრკოლებებს, სხვისთვის ზიანის მიყენების უფრო მეტი სტიმული უჩნდებათ.

ღია აგრესია არ ითვლება გარდაუვალ, აუცილებელ ალტერნატიულ რეაქციად ფრუსტრაციაზე. დოლარდსა და მის კოლეგებს ესმოდათ, რომ ნებისმიერ ფრუსტრაციას არ სდევს აგრესიული ქმედება. ადრე გამოქვეყნებულ მონოგრაფიაში ისინი ცდილობდნენ აეხსნათ დასჯის მუქარით გამოწვეული დათრგუნული აგრესიული ლტოლვები. ჩვენ აუცილებლად მოვითმენთ და ნებისმიერ რაღაცაზე შეტევას არ დავიწყებთ, თუ გვჯერა, რომ ჩვენი აგრესიული ქმედება სერიოზულ უსიამოვნებას მოგვცემს. ერთი მხრივ, არსებობს კიდევ ერთი მიზეზი, რომლის გამოც აგრესია შესაძლოა ღიად არ გამოვლინდეს. მონოგრაფიის გამოქვეყნებიდან 2 წლის შემდეგ ნილ მილერი მიუთითებდა ფაქტორზე, რომელსაც შესაძლოა გავლენა მოეხდინა აგრესიული რეაქციის გამოწვევაზე. ეს ფაქტორი უკავშირდება იმას, თუ რამდენად არის ინდივიდში ფორმირებული ფრუსტრაციაზე რეაგირების ხერხები. 1939 წელს გამოქვეყნებულ სტატიაში მილერი ამტკიცებს, რომ ფრუსტრაცია წარმოშობს მთელ რიგ სხვადასხვა ტენდენციებს, რომელთა შორის მხოლოდ ერთი „მიუშვებს“ აგრესიულ ქცევას, ვარაუდობდნენ, რომ ფრუსტრაციას ყოველთვის თან სდევს აგრესიის რაღაც ფორმა, აგრესია ყოველთვის ფრუსტრაციის შედეგია. ეს ჰიპოთეზა, როგორც აღვნიშნეთ, ფართოდ არის გავრცელებული, თუმცა ფრუსტრაციას ყოველთვის არ მოსდევს აგრესიული ქმედება. ფსიქოლოგები ჯ. დოლარდი და მისი კოლეგები წლების განმავლობაში თვლიდნენ, რომ ფრუსტრაციის მიზეზი იყო ნებისმიერი აგრესიული ქცევის გამოვლენა. ეს მოსაზრება უშუალოდ ბავშვებზე დაკვირვების შედეგებს უკავშირდებოდა. კერძოდ, იმ შემთხვევაში, როდესაც მათ მიზნისაკენ სწრაფვაში ხელს უშლიდნენ, ისინი ფრუსტრირებულები ხდებოდნენ და ავლენდნენ აგრესიას. ფრუსტრაციამ ბავშვი შეიძლება მწვავე აგრესიამდე მიიყვანოს, ასკვნიდნენ ისინი.

თეზისი იმის შესახებ, რომ ფრუსტრაცია აძლიერებს აგრესიას, ფსიქოლოგიურ კვლევებში იმდენად არგუმენტირებულია, რომ ძნელია მასში დაეჭვება. მრავალი ექსპერიმენტი ჩატარდა რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებით. ისინი მოწმობდნენ, რომ ფრუსტრაცია, მართლაც ითვლება აგრესიის წინაპირობად. ამ კვლევებში ცდის პირები, რომელთა მიმართაც იყენებდნენ ფრუსტრაციის ამა თუ იმ ფორმას, ხშირად, მოჭარბებული აგრესიის დემონსტრირებას ახდენდნენ ფრუსტრაციის წყაროს ან მასში მონაწილე სხვა ადამიანების მიმართ, მაგრამ, სამწუხაროდ, აღნიშნული ჰიპოთეზა კრიტიკისაგან ვერ გათავისუფლდა.

აღნიშნული საკითხის ირგვლივ ბასის, ტეილორის, პიზანოს და სხვების მიერ მეთოდის გულდასმითი ანალიზისა და დაბადა მრავალი შეკითხვა. კერძოდ, შესაძლებელი იყო ფრუსტრაციასთან ერთად სხვა ფაქ-

ტორებს ან გარემოებას ემოქმედა ცდის პირის მდგომარეობაზე. ცნობილია მალიკოსა და მაკენდლესის მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტი. აღნიშნულ ექსპერიმენტში ბავშვების ჯგუფს (ფრუსტრაციის ვარიანტი) უცნობი ბავშვი (რომელიც მოცემულ სიტუაციაში ექსპერიმენტატორის დამხმარე იყო) საშუალებას არ აძლევდა დაემთავრებინა მარტივი დავალებების სერია და მიეღო შეპირებული გასამრჯელო; II ჯგუფის ბავშვებს (არაფრუსტრაციის ვარიანტი) იგი არ ეხებოდა და ხელს არ უშლიდა. ბავშვები, რომლებსაც იგი ხელს უშლიდა და აღიზიანებდა, იყვნენ უფრო აგრესიულები, ვიდრე ისინი, ვისაც მუშაობის დასრულების საშუალება ჰქონდათ. აღნიშნული მონაცემებიდან ნათლად ჩანს ფრუსტრაციის ნიადაგზე მომატებული აგრესიულობა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ინტერპრეტაციისას აღმოჩნდა, რომ მოცემული შედეგები ნათელს ხდიან ერთ გარემოებას: როდესაც ექსპერიმენტატორის პატარა ასისტენტი ცდის პირს უშლიდა, მას მთელ რიგ სარკასტულ შენიშვნებს აძლევდა, ეს აუცილებლად გამოიწვევდა კრახს. ამ შემთხვევაში უნდა გარკვეულიყო რა მიზეზები იყო უმთავრესი პირველი ჯგუფის ბავშვებში მაღალი დონის აგრესიულობის გამომწვევისათვის. ის, რაც უშუალოდ უშლიდა მას - გესლიანი შენიშვნები, თუ ორივე ეს ფაქტორი?

ფრუსტრაციის ამგვარი შერწყმა, აგრესიის სხვა შესაძლებელი წინაპირობები არცთუ ისე იშვიათად იყო წარმოდგენილი პირვამდელ ექსპერიმენტებში, რომელთა დროსაც მიმდინარეობდა სხვა ფაქტორების კვლევა. ემპირიულ მონაცემებზე დაყრდნობილ მტკიცებულებას, რომ ფრუსტრაცია აგრესიის მთავარ წინაპირობად ითვლება, არც თუ ისე დამაჯერებელი აღმოჩნდა და შემდგომ კრიტიკის საგნად იქცა.

შემორჩა რამდენიმე საგულისხმო ექსპერიმენტი, რომელთა შედეგებიც ამართლებენ ვარაუდს იმის შესახებ, რომ ფრუსტრაცია ზოგჯერ აძლიერებს აგრესიას.

ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელმა, საკმაოდ მრავალრიცხოვანმა კვლევებმა ვერ ახსნა „ფრუსტრაცია - აგრესიის“ თეორიის მტკიცებულება. ნიმუშად შეიძლება განვიხილოთ ბასის მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტი, რომელშიც ცდის პირები თამაშობდნენ მასწავლებლის როლს მოდელირებულ სისტემაში „მასწავლებელი-მოსწავლე“. როდესაც მოსწავლე (ექსპერიმენტატორის დამხმარე) შეცდომას უშვებდა, ცდის პირებს უნდა დაესაჯათ ისინი ელექტროდენით, რომლის ძაბვა, მათი თქმით მნიშვნელოვნად იცვლებოდა სუსტიდან საკმაოდ ძლიერით.

ექსპერიმენტის ერთ-ერთ ვარიანტში ცდის პირს (ჯგუფი „ნოუ-ჰაუ“) აცნობებდნენ, რომ თუ მოინდომებდნენ, ისინი მათ შეასწავლიდნენ ექსპერიმენტულ მასალას 30 ცდის შემდეგ. მეორე ჯგუფს (ვარიანტი - „შეფასება“) ეუბნებოდნენ იგივეს და ამატებდნენ, რომ სწავლებისას მათი

წარმატებების შესახებ ეცნობებოდა კოლეჯის ადმინისტრაციას, რაც გავლენას მოახდენდა მათ ატესტატზე. და ბოლოს, საკონტროლო ჯგუფს არ აცნობდნენ აუცილებელი საექსპერიმენტო მასალის დაუფლებისათვის საჭირო ცდის რაოდენობასა და წლიურ შეფასებაზე შესაძლო გავლენის მოხდენის შესახებ.

ექსპერიმენტისას „მოსწავლე“ პასუხობდა წინასწარ მომზადებული ნიმუშის მიხედვით და ითვისებდა მასალას 70 ცდის შემდეგ. „ნოუ-ჰაუს“ და „შეფასების“ ჯგუფის ცდის პირები მოელოდნენ, რომ ისინი ასწავლიდნენ თავიანთი მეურვეობის ქვეშ მყოფ ბავშვს 30 ცდით. მათ ვერ შეძლეს ამ მიზნის მიღწევა, ნიჭიერი პედაგოგის სახელის დამსახურება და მოსწავლის საქციელით ისინი ფრუსტრირებულები უნდა გამხდარიყვნენ. გარდა ამისა, წარუმატებლობას შესაძლოა ცუდად ემოქმედა მათ პირად შეფასებაზე. ჯგუფ „შეფასების“ ცდის პირებს უნდა განეცადათ დიდი ფრუსტრაცია, ვიდრე ჯგუფს „ნოუ-ჰაუს“. საკონტროლო ჯგუფის მონაწილეები, რომელთაც არ ჰქონდათ ზუსტი ინფორმაცია, თუ რა რაოდენობის ცდა შეესატყვისებოდა ცნებას „წარმატებული სწავლება“, არ უნდა განეცადათ ფრუსტრაცია ექსპერიმენტის პერიოდში, რადგან ყველა შემთხვევაში მათ ეუბნებოდნენ, რომ იყვნენ კარგი მასწავლებლები.

როგორც ხშირად ამტკიცებდნენ, ფრუსტრაცია აგრესიის მკვეთრ გამოვლენას იწვევს. შესაძლოა მოსალოდნელი ყოფილიყო, რომ ორივე ექსპერიმენტული ჯგუფის ცდის პირები („შეფასება“ და „ნოუ-ჰაუს“) უფრო ძლიერი ძაბვის დენს აირჩევდნენ მოსწავლის დასასჯელად, ვიდრე საკონტროლო ჯგუფის ცდის პირები.

თუ ვივარაუდებთ, რომ რაც უფრო ძლიერია ფრუსტრაცია, მით უფრო მაღალია აგრესიის შედეგის დონე, შეიძლება პროგნოზის გაკეთება, რომ დენის ძაბვა, რომელიც ცდის პირმა დასასჯელად აირჩია ჯგუფიდან „შეფასება“, უფრო მაღალი იქნებოდა, ვიდრე ჯგუფ „ნოუ-ჰაუს“-ს მიერ, მაგრამ ეს ჰიპოთეზები არ დამტკიცდა. სამივე ჯგუფის მონაწილეები მოსწავლისათვის ირჩევდნენ ერთი და იგივე სიმძლავრის დენს. ფრუსტრაცია არ მოქმედებდა ცდის პირის აგრესიულობაზე. ამ მონაცემებით მიღებული შედეგები, უფრო დამაჯერებლად მოგვეჩვენებოდა, თუ ექსპერიმენტის პერიოდში მხედველობაში მივიღებდით სხვადასხვა ფაქტორებს, კერძოდ: ექსპერიმენტატორის დამხმარის სქესი, მიმიკა, ჟესტი, შეტყობინებები, რამდენად მტკივნეული იყო დარტყმა, ყველაფერი ეს მნიშვნელოვნად იმოქმედებდა ცდის პირის ქცევაზე, რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ამ შემთხვევაში მხოლოდ ფრუსტრაცია არ მოქმედებდა ძაბვის შერჩევაზე. ბასის ექსპერიმენტი არ არის ერთადერთი კონკრეტული მაგალითი ფრუსტრაციისა, რომელიც არ იწვევს აგრესიას.

კუნმა და სხვებმა ცნობილ ექსპერიმენტში შექმნეს სიტუაცია, რომლის დროსაც ბავშვებს, პატარა ფილმის ნახვის შემდეგ, პირდებოდნენ კანფეტს ჯილდოს სახით.

სეანსის დასრულების შემდეგ ერთი ჯგუფის ბავშვებს არ აძლევდნენ დაპირებულ საჩუქარს, მეორე ჯგუფის ბავშვებთან ფრუსტრირებულ ზემოქმედებას არ იყენებდნენ. შემდგომ, უნიფიცირებულ სიტუაციაში, აკვირდებოდნენ ორივე ჯგუფის ბავშვთა სათამაშო სიტუაციას. მათ შორის შესამჩნევი განსხვავება არ დაფიქსირებულა. ფრუსტრირებული პატარები არ იქცეოდნენ უფრო აგრესიულად, ვიდრე საკონტროლო ჯგუფის ბავშვები, რომლებიც არ იყვნენ ფრუსტრირებულები (როგორც ამის მოლოდინი იყო, ექსპერიმენტის ბოლოს დაპირებული კანფეტი მიიღეს ორივე ჯგუფის ბავშვებმა). ამ და სხვა ექსპერიმენტების შედეგებმა ბზარი გააჩინა იმის მტკიცებულებაში, რომ ფრუსტრაცია, როგორც წესი, ინვესს პირდაპირ აგრესიას.

ზემოთ აღწერილი და სხვა ანალოგიური ექსპერიმენტების საფუძველზე ზოგიერთი მკვლევარი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ფრუსტრაცია არ ითვლება აგრესიის არც ძირითად და არც არსებით წინაპირობად. მათ უკუაგდეს „ფრუსტრაცია-აგრესიის“ ფორმულირებული ჰიპოთეზა, რომელიც ამტკიცებდა, რომ აგრესიულობაში სოციალურ დეტერმინანტებს გაცილებით დიდი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე სხვადასხვა უსიამოვნო დამოკიდებულებებს. შეიძლება დასკვნის სახით მოვიტანოთ ბასის სიტყვები (Bass, 1966), რომ მხოლოდ ფრუსტრაციას არ მივყავართ ფიზიკურ აგრესიამდე. მაგრამ, ცხადია, რომ ფრუსტრაცია თავისი პირველადი სახით არის ფიზიკური აგრესიის გამოწვევის წინაპირობა.

მოცემული მონაცემების საფუძველზე შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ფრუსტრაცია მართლაც მოქმედებს აგრესიაზე. თუ მხედველობაში მივიღებთ რამდენიმე ფაქტორს. ეს ფაქტორებია: 1) ფრუსტრაციის დონე, რომელსაც ინდივიდი განიცდის პოტენციური აგრესორისაგან; 2) აგრესიის წინაპირობა; 3) ხარისხი, რომელიც ფრუსტრატორისათვის მოულოდნელია; 4) აგრესორის ემოციური და კოგნიტური პროცესები.

დოლარდისა და სხვების იმ მტკიცებულებების მიუხედავად, რომ მოცემული ფაქტორი მნიშვნელოვანია კვლევებში, სადაც ფრუსტრატორი ადამიანი იყო, ხშირად ყურადღების მიღმა რჩებოდა. მრავალი მკვლევარი იყენებდა ყველაზე უბრალო პროცედურას. ცდის პირთა ერთი ჯგუფის ფრუსტრირებას ახდენდნენ, სხვების მიმართ კი იყვნენ ნეიტრალურები, რის შემდეგაც ხდებოდა აგრესიულობის დონის შედარება ვინმე „მსხვერპლთან“ დამოკიდებულებაში. თითოეული ექსპერიმენტატორი ხელმძღვანელობდა საკუთარი ინტუიციით და შემუშავებული ჰქონდა ფრუსტრირების პროცედურა. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ფრუსტრაციის დონე

შეიცვლებოდა ექსპერიმენტიდან ექსპერიმენტამდე ფართო საზღვრებში, ამიტომ არაერთგვაროვანი შედეგები გასაკვირი არ იყო. აღნიშნული კიდეც ერთხელ მიუთითებს ისეთი კვლევების აუცილებლობაზე, რომლებშიც ფრუსტრაციის დონე თავის მნიშვნელობას შეიცვლიდა განსაზღვრული სისტემის შესაბამისად. მაგ., ბლოკირებული რეაქციების რაოდენობის, მიზნის მიმზიდველობის დონის შესაბამისად და ა. შ.

მიუხედავად ამგვარი კვლევების არარსებობისა, მოცემული მონაცემების დაწვრილებითი ანალიზი მოწმობს, რომ აგრესიული რეაქციების „ფრუსტრაცია-აგრესიის“ მიზეზ-შედეგობრივი წყვილის ინტენსივობა დამოკიდებულია ფრუსტრაციის დონეზე.

მკვლევართა უმრავლესობა, რომელთაც მიიღეს მონაცემები ფრუსტრაციის აგრესიაზე გავლენის დაუდასტურებლობის შესახებ, ფრუსტრატორის სახით არჩევდნენ უმნიშვნელო უსიამოვნებებს.

იმავდროულად მეცნიერები, რომლებმაც მიიღეს ჰიპოთეზის დადასტურება, იმგვარ ექსპერიმენტულ პირობას ქმნიდნენ, რომლის დროსაც ფრუსტრაციის დონე იმატებდა.

აგრესიის წანამძღვრები

ბერკოვიცი თავისი წიგნის „აგრესია, მიზეზები, შედეგი, კონტროლი“ პირველ თავში ვარაუდობდა, რომ ფრუსტრაცია იწვევდა მხოლოდ აგრესიული ქცევისათვის მზადებას. აგრესიის წანამძღვრებია სტიმულები, რომლებიც ბრაზისა და აგრესიულობის გამოვლენის პროვოცირებას ახდენენ და მისი გაზრდის შესაძლებლობას იძლევიან. „მიზნის მიღწევის შეფერხებისას,“ (Berkowitz, 1989) მკვეთრად გამოხატული აგრესია, შესაძლებელია გამოწვეულ იქნეს არცთუ ისე მაღალი დონის ფრუსტრაციით, მაგრამ შეიძლება მასში მონაწილეობდეს საკმაოდ ინტენსიური წანამძღვრები.

„ფრუსტრაცია-აგრესიის“ ჯაჭვის კიდეც ერთი შუალედური რგოლია ხარისხი, რომელშიც ადამიანი მარცხს შემთხვევითობას, მოულოდნელობას მიაწერს. მრავალი მკვლევარი აცხადებს, რომ ადამიანებისათვის დამახასიათებელია გაცილებით მაღალი დონის გაღიზიანება, აგრესია იმ შემთხვევაში, თუ ფრუსტრაცია მოულოდნელი და გაუთვალისწინებელია.

სხვა მხრივ, პროგნოზირებადი და მოსალოდნელი ფრუსტრაცია არ იწვევს ფიზიოლოგიურ გაღიზიანებას. იგივე დასტურდება უორჩელის ექსპერიმენტებში.

ბერკოვიცმა ივარაუდა, რომ პოტენციური აგრესორის ფსიქიკური პროცესები განსაზღვრავენ მის რეაქციას ფრუსტრაციაზეც.

იმისათვის, რომ ადამიანი გახდეს აგრესიული, ფრუსტრირებული სიტუაციის აგრესიულობის ხარისხი საკმარისი უნდა იყოს უარყოფითი ემოციების აქტუალიზაციისათვის. თუ ფრუსტრაცია არ იწვევს უარყოფით გრძნობას, აგრესია არ იქნება. მაგ., ბერკოვიცი აღნიშნავდა, რომ სასურველი შედეგის მიუღწევლობა თავისთავად არ ითვლება აგრესიის წინამძღვრად. თუ ადამიანი წინასწარ ტკეპბა და სიამოვნებას განიცდის რაიმე მიზნის მიღწევამდე, დაბრკოლებებმა, რომელიც ამ პერიოდში წარმოიშობა, შეიძლება იმ დონემდე გააბრაზოს, რომ მწვავე აგრესიული ქმედებისაკენ უბიძგოს.

ბერკოვიცი ამტკიცებს, რომ, როდესაც ფრუსტრაცია ნამდვილად იწვევს უარყოფით ემოციას, სხვა ფსიქოლოგიურმა პროცესებმა, მათ შორის განცდილის გაანალიზებამ (კოგნიტური პროცესი), შესაძლოა გაეღწეოს მოახდინოს რეალურ ქცევაზე. ადამიანს შეუძლია ახსნა მოუძებნოს განცდილ ემოციებს, საკუთარი გრძნობების ანალიზი გააკეთოს და ასევე ეცადოს აკონტროლოს ემოციები და ქცევები. მაგ: თუ ნეგატიურ ემოციად ითვლება შიში, სწორი რეაქცია იქნება, გაექცეს ან თავი აარიდოს სიტუაციას. თუ განცდა ინტერპრეტირდება როგორც ბრაზი, ცხადია, წარმოიშობა აგრესიის ტენდენცია.

თუ რომელიმე კულტურულ ტრადიციაში მიღებულია, რომ ფრუსტრაციამ უნდა გამოიწვიოს შიში და არა ბრაზი, მაშინ მიზნის მიღწევის გზაზე წარმოშობილი დაბრკოლებები არ იქნება აგრესიის წინამძღვრები.

პარკერმა და როჯერსმა, თავის ექსპერიმენტებში შეისწავლეს ფრუსტრაციის ზემოქმედება ყურადღების შერჩევითობაზე და აგრესიული ქცევების მაგალითების დამახსოვრება, ასევე აგრესიული ქმედებების რეპროდუქცია გონებაში.

დანყებითი კლასების ბავშვები წინასწარ ირჩევდნენ სათამაშოს, რომელსაც ისინი მიიღებდნენ, როგორც ჯილდოს თამაშში გამარჯვების შემთხვევაში. ვარიანტ „ფრუსტრაციაში“ ბავშვებს მოგების საშუალებას არ აძლევდნენ. (ექსპერიმენტის შემდეგ მას კიდევ აძლევდნენ საშუალებას მოგებისათვის და ისინი „იგებდნენ“ დაპირებულ ჯილდოს). სხვა შემთხვევებში ცდის პირები იგებდნენ და იღებდნენ ჯილდოს.

შემდეგ ბავშვები, ერთმანეთის მიყოლებით, ორ ფილმს უყურებდნენ, მათში ორი ბიჭი თამაშობდა საბავშვო კონსტრუქტორებით. პირველ ფილმში ისინი თანამშრომლობდნენ, ეხმარებოდნენ ნაწილების შეგროვებაში; მეორე ფილმში ბიჭები აგრესიულად იქცეოდნენ და ხელს უშლიდნენ ერთ-

მანეთს. ექსპერიმენტატორი აფიქსირებდა დროს, რომლის განმავლობაშიც ბავშვები აკვირდებოდნენ აგრესიისა და თანამშრომლობის მაგალითებს. პარკერისა და როჯერის დაკვირვებით წინასწარ ფრუსტრირებული ბავშვები უფრო დიდხანს უყურებდნენ აგრესიის, ხოლო ბავშვები, რომლებიც არაფრუსტრირებული ჯგუფიდან იყვნენ - თანამშრომლობის მაგალითს.

რეალური აგრესიული ქცევის შესწავლისათვის მკვლევარები ვადეოზე იწერდნენ, თუ როგორ თამაშობდა კონსტრუქტორით ცდის პირი უცნობ ბიჭთან ერთად (ექსპერიმენტატორის თანაშემწე). თამაშის დაწყებიდან 2 წთ-ის შემდეგ ექსპერიმენტატორი ბრუნდებოდა, სთხოვდა ცდის პირებს მოეთხროთ, რა დაამახსოვრდათ ნანახი ფილმებიდან. ვიდეოჩანაწერების ანალიზმა ცხადყო, რომ წინასწარ ფრუსტრირებული ბიჭები მეტ აგრესიულ დამოკიდებულებას ამჟღავნებდნენ (მაგ., ხელს უშლიდნენ ექსპერიმენტატორის თანაშემწეს), ვიდრე ისინი, რომლებიც ფრუსტრირებულნი არ იყვნენ. ფრუსტრირებული ბავშვები, არაფრუსტრირებულებთან შედარებით, უკეთ იმახსოვრებდნენ ფილმებში აგრესიულ ქმედებებს.

ფრუსტრაცია გავლენას ახდენს არა მხოლოდ აგრესიულ ქმედებაზე, არამედ, აგრეთვე, ყურადღებისა და ფიქსაციის პროცესებზე. კვლევებით დადგინდა, რომ ბავშვებში აგრესიული ქმედების წარმოშობის პირობა იყო ფილმებში აგრესიული ქმედების დამახსოვრება.

შესაბამისად, აღნიშნული ექსპერიმენტი ადასტურებს თეზისს, რომ კოგნიტური პროცესები წარმოადგენენ მნიშვნელოვან დამაკავშირებელ რგოლს დამოკიდებულებაში - „ფრუსტრაცია - აგრესია“.⁷

7. ლ. ქურხული. ბავშვთა აგრესია. თბ., 2006. გვ. 22.

ფსიქონალიტიკური თეორია აგრესიის შესახებ

ორთოდოქსურ ფსიქონალიზში ბავშვთა აგრესიული ქმედება დაკავშირებული იყო სექსუალურ ქცევასთან. პატარა ბავშვები, პრეგენიტალური სექსუალური მიზნების მიმდევრები, ხშირად ახდენენ სხვების მიმართ უყურადღებობის, მტრობის, სადიზმის, აგრესიისა და დესტრუქციულობის დემონსტრირებას. ეს თვისება ანალიტიკური მუშაობისას ყველაზე მეტად თვალში საცემი ხდება სექსუალური განვითარების ფალსურ სტადიაში, რომელიც უკავშირდება ოიდიპოსის კომპლექსს. კერძოდ, იგი წარმოადგენს სანიანალმდეგო სქესის მშობლის მიმართ ბავშვის ძლიერ სიყვარულს; ეს უკანასკნელი მათ უღვივებს მტრობასა და იმავე სქესის კონკურენტი მშობლის სიკვდილის სურვილს. სადისტური და აგრესიული მიდრეკილებების შემთხვევები ასევე აღწერილია ორალური ფაზის ბოლო ეტაპზე (კბილების მოცვლის შემდეგ). აგრესიულობა ძირითად პიკს აღწევს სექსუალური განვითარების ანალურ სტადიაში. ბავშვს ინსტინქტური განვითარების ამ დონეზე უჩნდება სურვილი ზიანი მიაყენოს ადამიანებს და გააფუჭოს საგნები, ნებისმიერ პიროვნებაზე ამოანთხიოს სადისტური იმპულსები.

აგრესიული ტენდეციის ასეთ დონეზე გამწვავებას, ამ სტადიის ანალურ-სადისტური ფაზის სახელწოდებამდე მივყავართ.

აგრესია როგორც ეგოს ფუნქცია ფრუსტრაციის თეორია

ეგოს ფუნქციის წვდომას და მის როლს სურვილების შესრულებაში აგრესიის, როგორც „ეგო-ინსტიქტის“ ექსპერიმენტულ აღქმამდე მივყავართ. იგი გულისხმობს, რომ ეგოს აქვს აგრესიული იმპულსები, რომელიც აუცილებელია სიცოცხლის შენარჩუნებისა და ინსტინქტური დაკმაყოფილებისათვის. დადგენილია, რომ ბავშვი ავლენს აგრესიას მაშინ, როდესაც იგი თვითონ ვერ იკმაყოფილებს ინსტინქტურ სურვილს, ან მაშინ, როდესაც მის გარემოცვაში რაიმე განზრახ აბრკოლებს სურვილის შესრულებას. მსგავსი სიტუაციები სისტემატურად წარმოიშობა და მათ ვერ გავეცევით პრეგენიტალური განვითარების ფაზის პერიოდში, რადგან ამ ფაზაში სექსუალური სურვილები თავისი პრიმიტიული, ფანტასტიკური და არარეალური ხასიათით, პრაქტიკულად დაუკმაყოფილებლობისთვისაა განწირულნი. ეს არის ეგრეთწოდებული ფრუსტრაციის თეორია, რომელსაც მრავალი ფსიქონალიტიკოსი იზიარებს.

აგრესია, როგორც დესტრუქციული ინსტინქტის გამოვლენა სიცოცხლისა და სიკვდილის ინსტინქტის თეორია

ინსტინქტის თეორიის განვითარების საფუძველზე, ფროიდმა (1920) უარყო ცნება „ეგო-ინსტინქტი“, გადაწყვიტა აგრესიულობის გამოვლენის ინსტინქტური ბუნება და წარმოშობა ელიარებინა და მას თავის შეფასებაში სექსუალურობის გამოვლენის ანალოგიური სტატუსი მიანიჭა. ეს დებულება, რომელიც ცნობილია როგორც „სიცოცხლისა და სიკვდილის ინსტინქტის თეორია“, ყველა ინსტინქტურ განზრახვას ძირითადად ორი ძალის გარშემო აჯგუფებს: სიცოცხლის ძალა, რომლის მიზანია თავდაცვა, გამრავლება, საზოგადოებისათვის მიღებული ცხოვრებისეული ფასეულობების მიღწევა და სიკვდილის ინსტინქტი, დესტრუქციული ძალა, რომელიც ურთიერთ საპირისპირო მიზანს ისახავს, ცხოვრების დანგრევა-სა და კავშირის განწყვეტას.

სექსუალურობა - სიცოცხლის ძალის გამოვლენაა, აგრესია - დესტრუქციული ძალა. კლინიკურ შემთხვევაში სექსუალურობისა და აგრესიის წმინდა სახით შესწავლა არ შეიძლება. ორი ფუნდამენტური ინსტინქტი ურთიერთზემოქმედებს ან აერთიანებს თავიანთ ძალებს. ასეთი კომბინაციების შედეგად სიცოცხლის ფენომენს ვლელულობთ. აგრესიის განვითარება დამოკიდებულია ინფანტილური სექსუალურობის განვითარების ფაზაზე. აგრესიული მიდრეკილება, სექსუალური განვითარების თითოეულ დონეზე (ორალური, ანალური, ფალური) საკუთარ თავს სხვადასხვაგვარად ავლენს; ეს გამოვლინებები ბავშვის სიყვარულის გამოხატულებას აძლიერებს. სექსუალური იმპულსების დამატების გარეშე აგრესიისათვის შეუძლებელია რაიმე მიზნის მიღწევა.

სექსუალური ინსტინქტების გავლენით აგრესიას შეუძლია სიყვარულის ობიექტის დაუფლება, მეტოქესთან შეჯიბრი, ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება, საკუთარი სხეულის, ან შესაძლებლობების დემონსტრირება. საკვების მიღება და ჭამის მეშვეობით მისი განადგურება ამგვარი გაერთიანების შედეგია. ანალოგიურად, ნორმალურ, მოზრდილ სექსუალურ ცხოვრებაში, სექსუალური აქტი ხორციელდება მამაკაცური აგრესიის განსაზღვრული ოდენობით, რათა სექსუალურ პარტნიორთან ბატონობას მიაღწიოს. ანორმალურობის, აგრესიის დათრგუნვის ან შესუსტებისას სექსუალური გამოვლინებანი არაეფექტურნი ხდებიან. ამის შედეგია, მოზრდილთა გენიტალურ ცხოვრებაში ჩამოყალიბებული იმპოტენცია.

აგრესიის დათრგუნვა, რეაქტიული წარმონაქმნები და შეფერხება

აგრესიული და დესტრუქციული მისწრაფების დათრგუნვა ბავშვის ცნობიერებაში, ახდენს საყვარელი მშობლების მიმართ მტრული განზრახვისა და მისი სიკვდილის სურვილის არაცნობიერში ჩანაცვლებას, ამ განზრახვაში რაიმე არსებითი ცვლილებების გარეშე. არაცნობიერიდან მათი დაბრუნების საფრთხის შესამცირებლად, ცნობიერებაში ძლიერდება საპირისპირო პოზიტიური, სიყვარულზე დაფუძნებული მისწრაფებანი. ბავშვს უძლიერდება რეაქტიული ტენდენციები: მეტისმეტი თავაზიანობის, ძალადობის, ზიზღის, მზრუნველობის, შფოთვის, საყვარელი ადამიანის ჯანმრთელობის და ა.შ. მიმართ. აგრესიის სასიცოცხლო მნიშვნელობა, ფუნქციების დარღვევების მავნე შედეგები, გამოიხატება ბავშვის მიერ შეყვარებულობის გრძნობის განცდის ზემოქმედების ეფექტიანობის შემცირებაში.

პროექცია და აგრესიის განდევნა

აგრესია სხვა მეთოდებით აისახება, როდესაც ფსიქიკის არაცნობიერ და ცნობიერ ნაწილებს შორის მკვეთრი გამიჯვნა ხდება, აგრესიულ-დესტრუქციული იმპულსები პროექცირდებიან გარეთ, ანუ ისინი აღარ აღიქმებიან როგორც ბავშვის შიდა სამყაროს ნაწილი და ნამდვილად მიენერებიან გარე სამყაროს ადამიანებს. როგორც წესი, მათზე, რომლებზეც პირველადი მტრობა მიემართება, ბავშვს მისთვის ადრე საყვარელი ადამიანების მიმართ შიშს უყალიბებს და აგრესორისა და მდევრის როლს მიაწერს.

აგრესიული ლტოლვა, ბოლოს, შესაძლოა მიმართული იყოს ბავშვის (მშობლების) სიყვარულის ძირითადი ობიექტიდან შედარებით ნაკლებად მნიშვნელოვან ობიექტზე. ეს ინტიმურ ოჯახურ ურთიერთობებს ნეგატიური ზეგავლენისაგან ათავისუფლებს, მაგრამ შესაძლებელია მისი სარგებლიანობა ნულზე დაეცეს და განსაკუთრებული ნეგატიური და მტრული განწყობის საშიშროება წარმოიშვას ოჯახური წრის მიღმა მყოფი ადამიანების (მაგ., უცნობების, შემთხვევითი ნაცნობების, მომსახურე პერსონალის) მიმართ. პროექცია და აგრესიის განდევნა, როგორც ადამიანთა, ისე ეროვნებებს შორის დაძაბულობის, ეჭვიანობისა და მოუთმენლობის ხშირი გამოვლენის მიზეზს წარმოადგენს.

აგრესიის მიმართვა შიგნით

ზოგჯერ დესტრუქციული მისწრაფებები შეიძლება „მე“-ს წინააღმდეგ იყოს მიმართული. მათი ზემოქმედების ნორმაში, მსგავსი თვისებებით, ეროტიული განზრახვის კომპენსაცია ხდება, რომელიც მე-ში ინახება. თუ პირიქით, გარე სამყაროში, დესტრუქციულობის განზრახვა მეტისმეტად ძლიერად შეკავდა, შიგნით შეიძლება დიდი რაოდენობით აგრესია დაგროვდეს. აგრესიული ენერგიის ჩვეული განაწილება ვლინდება სხეულებრივ სფეროზე ორგანული დაავადებების გაზრდაში, ფსიქიკური სფეროს თვითკონტროლის დაკარგვაში, მეტისმეტად მკაცრ სუპერეგოში, რომელიც გამოიხატება დეპრესიული მდგომარეობით, თვითდამანგრეველ და სუიციდურ (თვითმკვლელობის) ტენდენციებში.

აგრესიის სუბლიმაცია

აგრესიის მიდრეკილება, რომელიც ეროტიულ იმპულსებთანაა შერეული, ამცირებს თავის დესტრუქციულ ხასიათს, თავისუფლდება და არსებითი წვლილი შეაქვს ცხოვრების მიზნის მიღწევაში.

პრაქტიკული დამატება

მშობლებს, პედაგოგებს და ბავშვის თერაპიის სფეროში მომუშავეებს ხშირად აინტერესებთ პასუხი შემდეგ ორ კითხვაზე: განისაზღვრება თუ არა აგრესიული მიდრეკილების გარემო შინაგანი ფაქტორებით (მემკვიდრული, თანდაყოლილი დესტრუქციული ძალა და ეროტიული მიდრეკილება, რომელიც სხეულებრივი კონსტიტუციის უნარზეა დამოკიდებული, გაუძლოს აგრესიის ფსიქიკაში გამოვლენას) და რამდენად დიდი გავლენა აქვთ გარე ფაქტორებს (მშობლების განწყობა, დეპრივაციის და ფრუსტრაციის ზრდა ან შემცირება, მკაცრი ან რბილი აღზრდის მეთოდები).

1. ფრუსტრაციის გაძლიერება არსებითი ლიბიდოზორული სურვილი (აღმოცენებითი, მაგ., უსიყვარულობიდან, აკრძალვებიდან, მშობლის უარყოფითი დამოკიდებულებებიდან), ბავშვთა აგრესიულ რეაქციებს, რომელსაც ბავშვი შეიძლება დაბადებამდე შეხვდეს, არა-ნორმალურად აძლიერებს;
2. როგორც შინაგანი, ისე გარეგანი ფაქტორებით გამოწვეული სიყვარულის უკმარისობა ადრეულ ბავშვობაში (მშობლების ან მშობლე-

ბის შემცვლელი ადამიანების დაკარგვა, ძუძუდან ტრავმირებულად მოცილება და ა.შ.). ეს ყველაფერი ემოციური შიმშილის მდგომარეობას, ბავშვის ეროტიული განვითარების შეფერხებას ან შემდგომში მის სრულ შეჩერებას იწვევს. ამ შემთხვევაში არ შეიძლება ეროტიულ და დესტრუქციულ მიდრეკილებებს შორის ნორმალური დამოკიდებულება წარმოიშვას, აგრესია წმინდა დესტრუქციული სახით ვლინდება. მსგავს შემთხვევებს შეიძლება ადგილი ჰქონდეს ჩვეულებრივად ცხოვრებისას, მაგრამ ძირითადად გვხვდება მზრუნველობამოკლებულ, დაობლებულ ბავშვებში, რომელთა ბავშვობას ომი დაემთხვა, ან ინტერნატში (ბავშვთა სახლში) გაიზარდნენ.

3. ბავშვთა დესტრუქციულობა, კანონდარღვევები და დანაშაულობანი, რომელიც მათი ლიბიდური განვითარების შეფერხებითაა გამოწვეული, არ ექვემდებარებიან ისეთ პედაგოგიურ ზემოქმედებას, როგორიცაა: მკაცრი კონტროლი, დასჯა, შეგინება და ა.შ. შესაბამისი თერაპია ისე უნდა იქნას მიმართული ემოციური განვითარების შელახულ, დეფექტურ მხარეზე, რომ ეროტიულ და დესტრუქციულ იმპულსებს შორის ნორმალური ურთიერთზემოქმედება გამოიწვიოს და აგრესია ბავშვის სასიცვარულო განცდების სასარგებლო, შემამსუბუქებელ გავლენაში მოაქციოს.
4. ბავშვის აგრესიული მიდრეკილებებისადმი შინაგან, სპონტანურ კონფლიქტებზე, რომელიც საყვარელი მშობლების წინააღმდეგაა მიმართული, ძლიერ ზეგავლენას ახდენს მოთმინება და მოუთმენლობა, რომელსაც მშობლები კონკრეტულ შემთხვევაში ავლენენ.

აბრეხინის ტრანსფორმაცია

ყველა ფსიქოანალიტიკოსი იზიარებს მოსაზრებას, რომ პატარა ბავშვის განვითარების ამა თუ იმ ეტაპზე აგრესიული მიდრეკილებები შეუთავსებელია სხვა მისწრაფებებთან ან ინდივიდუალური ფსიქიკის განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ფაქტორებთან. აგრესია დაუშვებელი ხდება; საშიშია მისი იდეები, ფანტაზიები და სურვილები, ისინი შფოთვის გაძლიერებას იწვევენ და ამიტომ ცნობიერებიდან განიდევენ. ამისათვის საჭირო მეთოდებად ეგოს დამცავი მექანიზმები გვევლინება, რომლებიც საშიში პრეგენიტალური სექსუალური მისწრაფებების უკუგდებისა და ტრანსფორმაციისთვისაა აუცილებელი.

ანა ფროიდის მოსაზრებით, თუ დავუშვებთ, რომ ნევროზის გადატანის მოქმედი დამცავი მექანიზმები ხარისხობრივად ისეთებია, როგორც ნორმალური განვითარებისას და მხოლოდ რაოდენობრივადაა მომატებულნი, ფსიქოანალიზის სეანსების ჩატარებისას ბევრი სასარგებლო ინფორმაციის მიღება შეიძლება. ჩვენ შეგვიძლია მავნე ბავშვის სიმპტომის პრიზმაში შევხედოთ, როგორც ქცევის შედეგი, როდესაც იგი თავისი დანაშაულის მონანიებას ცდილობს. კერძოდ, მან „გამოასწოროს“ რაღაც, რომელიც დაანგრია ან დააზიანა ცუდი ქცევის შედეგად. რიტუალების მეშვეობით, ბავშვს უყალიბდება უცვლელობისაკენ, როგორც უსაფრთხოების საშუალებისაკენ, სწრაფვა, რაც მასში წარმოშობს უნარს, აგრესიულ სურვილებს დაუპირისპირდეს. ბავშვის შესუსტებულ, მავნებლის სიმპტომით შეპყრობილ ქცევაში ვლინდება მისი განვითარების უნარი, იმპულსსა და ქცევას შორის განათავსოს აზრი, ანუ ხატოვნად რომ ვთქვათ, „დათვალოს ათამდე, ვიდრე ბრაზს ამოაფრქვევს“.

სასკოლო ფობიის ანალიზისას, შეიძლება ბევრი გავიგოთ ეგოს თანდაყოლილ სურვილებთან ბრძოლაზე, განსაკუთრებით, საკუთარი დედის სიკვდილის სურვილთან, რაც ბავშვის აგრესიის უმაღლეს ნერტილს წარმოადგენს.

სასკოლო ფობიის მქონე ბავშვისათვის, ეს ბრძოლა ესაზღვრება დედასთან განშორების უუნარობას - სიმპტომი, რომელიც ისეთ დედასთან მიჯაჭვულობას ზრდის, როგორიც მას სკოლამდელ ასაკში წარმოუდგენია; ხდება ორივე სახის ბრძოლის ამბივალენტობა. უკანასკნელი წარმოადგენს აგრესიისაგან დაცვის ნორმალურ რეაქციას.

სინამდვილეში, ყველა დამცავი მექანიზმი, რომელიც აგრესიულ სწრაფვას აკონტროლებს, განვითარებისას როგორც პათოგენური ელემენტები ნევროზში ვლინდება და შეიძლება ანალიტიკური მკურნალობის პროცესების პარალელურად იქნას შესწავლილი...

აგრესიის შესწავლაში, ნევროზების სფეროს მიღმა, ანალიტიკური მკურნალობა შეიძლება განსაკუთრებით შედეგიანი იყოს. აქ ანა ფროიდი ერთი და იგივე ადამიანის სურვილების მკვეთრ ცვლილებებს - მკვლელობიდან თვითმკვლელობამდე - გულისხმობს, ანუ აგრესიის საკუთარ თავზე ან განსაზღვრულ ობიექტზე მიმართვას, მოზრდილების მიერ საკუთარი სხეულის დაზიანებას და თვითმკვლელობის მცდელობას, რომლებიც წარმოაჩენენ აგრესიის, როგორც ბოროტების წყაროს ობიექტიდან საკუთარ თავზე და საკუთარ სხეულზე მიმართულების ცვლილებას.

ფსიქოანალიზის სეანსებზე ბავშვები მრავალ მიზეზთა გამო, შეიძლება აგრესიულები, უხეშები, უარმყოფელები, შემტევები იყვნენ. ამ თვისება-

თავან მხოლოდ ერთი მათგანი იქნება მათი აგრესიული ფანტაზიისა და იმპულსების ნამდვილი განმუხტვის საშუალება; დანარჩენი გამოხატავენ აგრესიულ ქცევას, მართულ ეგოს, ანუ ემსახურებიან თავდაცვის მიზნებს:

- როგორც შფოთვაზე რეაქცია და შფოთვის ეფექტური დაფარვა;
- როგორც ეგოს წინააღმდეგობა დამცავი მექანიზმების დასუსტებისათვის;
- როგორც წინაცნობიერი და არაცნობიერი მასალის ვერბალიზაციის წინააღმდეგობა;
- როგორც სუპერეგოს რეაქცია, სექსუალურ და აგრესიულ სფეროში იდის გამოვლენის გაცნობიერებული აღიარება;
- როგორც ფსიქო-ანალიტიკოსთა რაიმე პოზიტიური ლიბიდოზორული მიჯაჭვულობის უარყოფა;
- როგორც პასიურ-ფემინური მიდრეკილებებისაგან დაცვა.

მნიშვნელოვანი განსხვავება არსებობს აგრესიულობების გამოვლენის შემთხვევაში დასახელებულ მნიშვნელობასა და გაგებას შორის, და ასევე მეტისმეტ სიმკაცრეს აგრესიულ შეტევებს შორის, თუმცა არსობრივად ისინი ერთნაირია.

ბავშვთა ფსიქოანალიზისათვის მნიშვნელოვანია განვასხვავოთ სურვილის ნამდვილი გამოხატულება და ის აგრესიული ქცევა, რომელიც რომელიმე გარე ფაქტორზე რეაქციაა, რადგან ბევრ სხვასთან ერთად ეს საშუალებას იძლევა, მკაფიოდ განვასხვავოთ აგრესიული, შეშინებული, პასიური ან თავდაცვაზე მეტისმეტად ორიენტირებული ბავშვები.

აგრესიის შესწავლა პატარა ბავშვებზე დაკვირვებით

ბავშვებზე დაკვირვებით შესაძლებელია აგრესიულობის გამოვლენის ფართო დიაპაზონი განვსაზღვროთ, გარდამავალი პერიოდის განმავლობაში; უმნიშვნელო ტრავმებიდან დაწყებული, თავის რაიმეზე დარტყმით, ჭრილობების გამოწვევის სურვილით დამთავრებული; ფრჩხილების კვნეცით და თმების მოწინკვნით დაწყებული (რომლებიც შეიძლება შეფასდეს, როგორც მასტურბაციის ეკვივალენტი), დამთავრებული კბენის მეშვეობით, საკუთარი სხეულისათვის მკაცრი და უმართავი ზიანის მიყენებით - როგორც ადგილი აქვს დეფექტურ, ფსიქოტურ ბავშვებში.

მშობლებსა და საბავშვო ბაღის თანამშრომლებს, რომლებიც მოთამაშე ბავშვებს აკვირდებიან, ფართო შესაძლებლობები აქვთ იმის გასაცნობიერებლად, რომ თანაარსებობენ კონსტრუქციული და დესტრუქციული სურვილები. მაგ., ბავშვი ერთნაირ სიამოვნებას განიცდის კუბიკებით თამაშისას - მათი ერთიმეორეზე დაწყობით, ვიდრე მაღალ კოშკს არ მიიღებს, ასევე, აშენებულის დანგრევით და კუბიკების მიმოფანტვით. შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ პირველ მათგანს აკეთებს კარგი განწყობის, მეორეს კი - გაღიზიანებული, განზილებული ან ფსიქიკური მოშლილობის შემთხვევაში. პირიქით, ბავშვი ნებისმიერი ამ ქმედებით სიხარულს განიცდის. მის ცნობიერებაში წარმოიქმნება ერთნაირი სიამაყე, რომ იგი სიტუაციას ფლობს და ავლენს საჭირო უნარს.

ბავშვის სიამოვნება მშენებლობის დროს უკავშირდება ლიბიდოს, ხოლო სიამოვნება დანგრევისას - აგრესიას. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ორივე სიამოვნება უნდა თანაარსებობდნენ ერთდროულად, ან სწრაფი მონაცვლეობით. არცერთი მათგანი ერთმანეთს არ ერწყმის და ორივე პირველადი ტენდენციისგანაა წარმოებული.

საკუთარი სხეულის წინააღმდეგ მიმართული

ბავშვის აგრესიული განზრახვები

აგრესიული ენერგია, ყველაზე ადრეულ სტადიაში, ბავშვის სხეულში ისევე უნდა ნახულობდეს გამოსავალს, როგორც სექსუალური ენერგია (ლიბიდო). იგი შეიძლება გამოვლინდეს აუტოეროტიულ ქმედებებში. მაგალითად, თავის დარტყმა და რიტმული ქანაობა ბავშვების აუტოეროტიული მოქმედების თვითდესტრუქციულობის ეკვივალენტია.

ბავშვები თავს ნაკლები სიხშირით ურტყამენ, ვიდრე ქანაობენ, რადგან ეს უკანასკნელი აქტივობა მდებარეობს ნორმალური და ანორმალური ქცევის ზღვარზე და ზოგჯერ იგი შეიძლება ნამდვილად გახდეს დაზიანების მიზეზი. ასევე, იგი მართებულია სხვა, უფრო იშვიათ თვითდესტრუქციულ ქმედებებთან; საკუთარი თმების დაგლეჯვა ძუძუთა და მცირე ასაკის ბავშვების მიერ.

ცხოვრების პირველი წლის განმავლობაში დიდი თითის ან ხელის სხვა ნაწილის წოვა, ნორმალური აუტოეროტიული გამოვლენაა. კბენა, როგორც თვითდესტრუქციული ქმედება, არანორმალურია და ვლინდება მხოლოდ დეფექტურ ფსიქოზურ ბავშვებში. ამ სტადიიდან დაწყებული ბავშვის ნორმალური განვითარებისათვის მნიშვნელოვანია ის, რომ ბავშ-

ვის აგრესიული ზრახვები საკუთარი სხეულიდან გარესამყაროს ცოცხალ ან არაცოცხალ ობიექტზეა გადასროლილი.

აგრესია, უფრო გვიან სტადიაში, შეიძლება დესტრუქციულ ფორმაში გამოვლინდეს, მაგრამ თავდაპირველად სუპერეგოშია ჩართული და მიმართულია ეგოს და არა საკუთარი თავის წინააღმდეგ.

ბარა სამყაროზე მიმართული აგრესიული განზრახვები

ბავშვის ურთიერთობებში, გარე სამყაროს ობიექტებიდან ეროტიული და დესტრუქციული ელემენტები ერთმანეთთან ისე მჭიდროდაა დაკავშირებული, რომ ძნელია კონკრეტულად გამოიყოს ამ ინსტინქტებიდან რომელი მონაწილეობს ცალკეულ რეაქციებში.

პრეგენიტალური განვითარების თითოეულ ფაზაში აგრესიული ენერგია წარმოადგენს სექსუალური (ლიბიდოზურ) განზრახვების აუცილებელ დანამატს. ჩვენთვის ნაცნობი ბავშვის ქცევის სურათები ორივე ამ ელემენტს მოიცავენ. ბუნებრივად მიგვაჩნია, რომ ძუძუთა ბავშვის დედის მკერდისადმი თავდაპირველი, შემდეგ კი უშუალოდ დედისადმი ემოციური მიჯაჭვულობა, იგივე აგრესიული დაუკმაყოფილებლობისა და სიხარბის მახასიათებელი თვისებების დემონსტრირებაა, რასაც მისი კვებისადმი დამოკიდებულებისას ვამჩნევთ. ორალურ სტადიაში ბავშვი ანგრევს იმას, რასაც ითვისებს (წუწნის მშრალ საგნებს, ცდილობს ყველაფერი თავის შიგნით „მოიქციოს“. საპირისპირო, ანალურ დონეზე ეროტიული და აგრესიული ტენდენციების შერწყმა გამოუცდელი დამკვირვებლისთვისაც თვალსაჩინოა.

ნებისმიერ პიროვნებას, ვისაც ერთი წლის ასაკის ბავშვთან შეხება ჰქონია, შეამჩნევდა დედისადმი მიჯაჭვულ, განსაკუთრებულ მესაკუთრულ, შემალონებელ, მომქანცველ სიყვარულის ფორმას; ისეთ მომთხოვნ ურთიერთობებს, რომლებსაც ბევრი ახალგაზრდა დედა თითქმის ავადმყოფობამდე მიყავს; ასევე ვიცით, რომ განსაკუთრებული სექსუალური ჯიბრით ხდება ყველა უსულო საგნების განადგურება; ისინი, როგორც წესი, ცუდად ეპყრობიან საყვარელ სათამაშოებს, საგნებს; შინაური ცხოველები საჭიროებენ მათი აგრესიისაგან დაცვას, იგი ერწყმის პატარა მეპატრონეების მათდამი სიყვარულს. გვესმის, რომ პრეგენიტალურ სტადიაში ეს სიძულვილი კი არა, ისეთი აგრესიული სიყვარულია, რომელიც საკუთარი ობიექტის განადგურებისაკენ მიისწრაფვის.

ფალური სტადიის განმავლობაში, სექსუალურობის განვითარება, სექსუალურობისა და აგრესიულობის თანაფარდობა, მოზრდილების ასაკს

ჩამოგავს. ბიჭები განვითარების ამ დონეზე დომინირებისაკენ ისწრაფვიან და საკუთარ დედას, ან მიჯაჭვულობის სხვა ობიექტებს იცავენ; აგრესიული ელემენტები აქ ექსკიზიციონურ ტენდენციებს უკავშირდება. თანმდევ მიზნად ყალიბდება სიყვარულის ობიექტისადმი ყურადღების მიპყრობა და მისი საბოლოო დამორჩილება.

რაოდენობრივი ფაქტორის მნიშვნელობა

სექსუალურ და აგრესიულ განზრახვათა კავშირი ნორმალური და ტიპურია. ინსტინქტური ტენდენციების თითოეული ჯგუფისაგან მიღებული ენერგიის რაოდენობრივი განსხვავება, ინდივიდუალურ განზრახვათა დიდ განთესვას ახდენს. ანალურ სტადიაში აგრესიის დიდი რაოდენობა სადისტური გაუკუღმართების სურათს ქმნის; ფალურ სტადიაში აგრესიის ნვლილის შემცირება ქალური თვისებების განვითარებასა და მასკულიზირი ნიშნების დაკარგვას განაპირობებს.. რამდენადაც ვიცნობთ ბავშვების აღზრდას, სწორედ მმართველსა და მართულს შორის, კარგ და ცუდ ბავშვებს შორის რაოდენობრივი გადახრები აღნიშნავენ განსხვავებებს. ამ ვარიაციით უმრავლესობა ნორმის ფარგლებშია.

პათოლოგიური აბრესია ბავშვებში

პატარა ბავშვებში პათოლოგიური აგრესიის არსებობა, რომელიც ზოგჯერ ოჯახში მცხოვრებ ბავშვებშიც შეიძლება გამოვლინდეს, შესწავლის განსაკუთრებული ინტერესის საგანია. იგი განსაკუთრებით ხშირად ვლინდება ობლებსა და არასრულ ოჯახებში გაზრდილ, ასევე ბავშვებში, რომლებმაც დედობილ-მამობილი გამოიცვალეს, ცხოვრობენ საბავშვო სახლებში ან სხვა საბავშვო დაწესებულებებში. ეს ბავშვები არ არიან ქკუასუსტები, თუმცა ახასიათებთ გონებრივად ჩამორჩენილი, უკონტროლო, აშკარად უშინაარსო, დესტრუქციული მონაცემები, განიცდიან სიამოვნებას ან სრულ გულგრილობას მათ მიერ დამტვრეული ნივთებისადმი. ისინი აფუჭებენ ტანსაცმელს, სათამაშოებს, ავეჯს, დაუნდობელნი არიან ცხოველებისა და სხვა ბავშვების მიმართ, უფროსებისადმი კი გულგრილნი, არ ემორჩილებიან მათ. ასეთ ბავშვებთან ურთიერთობა, აღმზრდელთათვის სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს; მათი მდგომარეობის ახსნა საბავშვო ფსიქოლოგიის პრობლემაა. უფრო ზედმიწევნით განხილვისას შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ პათოლოგიური ფაქტორები

არსებობენ არა აგრესიულ გამოვლინებებში, არამედ მათი ლიბიდოზური (ეროტიული) განზრახვებისადმი კავშირების არარსებობაში. პათოლოგიური ფაქტორი ვლინდება ეროტიული, ემოციური განვითარების სფეროში, რომელიც დამახინჯებულია ისეთი შიდა და გარე პირობების გავლენით, როგორიცაა სიყვარულის ობიექტის არარსებობა, გარშემომყოფ უფროსისაგან ემოციური პასუხის ვერ მიღება, ემოციური კავშირების სწრაფი და მტკიცეული განწყვეტა. ემოციური განვითარების ნაკლოვანებების გამო აგრესიული განზრახვები არ ერთიანდებიან ლიბიდოზურებთან და, როგორც შედეგი, არ ნეიტრალდებიან, თავისუფალი რჩებიან და ცდილობენ ცხოვრებაში წმინდა უკონტროლო დესტრუქციულობაში გამოვლინდნენ. ბავშვთა აგრესიულობის პათოლოგიური გამოვლინებების ძალდატანებით გაკონტროლება და მცდელობა, აიძულონ ბავშვი ყველანაირი საშუალებებით აკონტროლოს საკუთარი დესტრუქციულობა, ჩასაფუშადაა განწირული. შესაბამისი თერაპია უნდა იქნას მიმართული მიშვებულ, განუვითარებელ მხარეებზე, კერძოდ, ემოციურ ლიბიდოზურ განვითარებაზე; სადაც განვითარებაში ჩამორჩენილი ან რაიმე სხვა მიზეზით დარღვეული ლიბიდოზური იმპულსების ნორმასთან დაახლოებაა შესაძლებელი, ეროტიულ და დესტრუქციულ იმპულსებს შორის კავშირი ავტომატურად განხორციელდება და აგრესია ეროტიულ განზრახულობათა კეთილისმყოფელი გავლენით გარდაიქმნება.⁸

ბავშვთა აგრესიის განხილვისას მნიშვნელოვანია ბიოლოგიური ფაქტორების გათვალისწინება. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ აგრესიის გამოვლენის საფუძველი შეიძლება იყოს როგორც ბიოლოგიური, ასევე სოციალური პირობები, რომლებიც ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია.

ერთ-ერთი არგუმენტი იმის მტკიცებულებისა, რომ ადამიანთა ქცევის საფუძველი მათ ბიოლოგიურ ფაქტორშია, ე. ი. ადამიანებს, რომლებსაც მსგავსი გენეტიკა, ანალოგიური ბიოლოგიური ხასიათი აქვთ, მოქმედებაშიც ერთნაირები არიან. ეს განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება ახლობელ ნათესავებში, მაგ., ტყუპებში. მათ უფრო მეტად გამოკვეთილი მსგავსი მემკვიდრული თვისებები გააჩნიათ, ვიდრე ბიძაშვილებსა და მამიდაშვილებს. ერთი კვერცხუჯრედის ტყუპები უფრო მსგავსნი არიან, ვიდრე სხვადასხვა კვერცხუჯრედისა. აგრესიის ხარისხის მემკვიდრული ბუნების განსაზღვრისას მეცნიერთა მიერ შემუშავებულ იქნა რამდენიმე საკვლევი პროგრამა, რომლის მიხედვითაც შესწავლილ იქნა აგრესიის მსგავსების ხარისხის გამოვლენის ასპექტები ერთკვერცხუჯრედიანი და სხვადასხვა კვერცხუჯრედიანი ტყუპების შესწავლისას. მეცნიერთა ერთმა ნაწილმა პრაქტიკულად ვერ დაადგინა აგრესიულობის მემკვიდრული თვისების მსგავსება.

განსხვავებით მათგან, სხვა მეცნიერები მივიდნენ დასკვნამდე, რომ გენი გაცილებით მნიშვნელოვან როლს თამაშობს აგრესიული ქცევის ფორმირებაში, ვიდრე გარემოპირობა. ტყუპების მაგალითზე აგრესიის ბიოლოგიური ფაქტორის შესწავლას სერიოზული ნაკლოვანებები ჰქონდა, მაგ., ბიოლოგიურად მსგავს ერთი კვერცხუჯრედის ტყუპებს შეიძლება მსგავსი ცხოვრების პირობები ჰქონოდათ, ეს იმას ნიშნავს, რომ თუ ორ ადამიანს იდენტური ხასიათი აქვს (ერთკვერცხუჯრედიანი ტყუპების მაგალითზე), ადამიანებს მათ მიმართ ერთნაირი დამოკიდებულება უყალიბდებათ. ფიზიკურად და სქესით განსხვავებული ტყუპების მიმართ ახლობელ და უცხო ადამიანებს განსხვავებული დამოკიდებულებები აქვთ. მედნიკი და მისი კოლეგები შეეცადნენ ამ პრობლემის ახსნას. შეისწავლეს ბავშვებში ხასიათის მემკვიდრეობითობის ხარისხი, მათ ბიოლოგიურ და არაბიოლოგიურ მშობლებთან მიმართებაში. თუ ნაშვილები ბავშვი უფრო მეტად ჰგავს თავის ბიოლოგიურ მშობლებს, მაშინ დომინირებს ბიოლოგიური დეტერმინანტი, დედობილთან და მამობილთან მეტი მსგავსება კი გარეფაქტორების შედეგია (მაგ., დასწავლა). კვლევები ჩატარდა საბავშვო სასამართლო არქივებში არსებული იმ პირთა სამართალდარღვევების მასალების შესწავლის საფუძველზე, რომლებიც ბავშვობაში შვილად აყ-

ვანილები იყვნენ (1924-1947). გარდა ამისა, მათ შეისწავლეს როგორც ბიოლოგიური მშობლის, ასევე დედობილ-მამობილის სასამართლო საქმეები. მეცნიერების მოსაზრებით, თუ შვილად აყვანილი განსასჯელი ბავშვების ბიოლოგიური მშობლებიც გასამართლებულები იყვნენ, ეს მიანიშნებს გენეტიკის როლზე დანაშაულებრივი ქცევის ფორმირებაში. იმ ბიჭების ბიოლოგიური მამები, რომლებიც გასამართლებულნი იყვნენ, თვითონაც იხდიდნენ სასჯელს კანონის დარღვევისათვის.

მსგავსი ფაქტები მოწმობს იმას, რომ აგრესიული ქცევისადმი მიდრეკილება მემკვიდრეობით გადადის. ერთის მხრივ, მემკვიდრეობაში არსებული დანაშაულისაკენ მიდრეკილება არ ნიშნავს აგრესიისადმი მიდრეკილებას. კვლევებისას შესწავლილი პიროვნების უმრავლესობა, ხშირ შემთხვევაში, არ ჩადიოდა ძალადობრივ დანაშაულს. მედნიკი და მისი კოლეგები მივიდნენ დასკვნამდე, რომ, როგორც წესი, მემკვიდრეობით მიღებული დანაშაულისაკენ მიდრეკილება მიმართულია საკუთრებისაკენ და არა პიროვნებისადმი. სხვა მკვლევარები მნიშვნელოვნად თვლიან მემკვიდრეობის როლს აგრესიული ქცევის ფორმირებაში. ისინი აღნიშნავენ, რომ მემკვიდრეობით მიღებულია არა აგრესიისაკენ მიდრეკილება, არამედ პიროვნული ხასიათის თვისებები (მაგ., იმპულსურობა, ლიდერობისაკენ სწრაფვა და სხვა), რაც მთავარი პირობაა აგრესიის გამოვლენისათვის.

მოცემული მონაცემები ადასტურებს მემკვიდრეობითობის როლს კრიმინალურ ქცევაში. ბიჭების მიდრეკილება დანაშაულის ჩადენისაკენ პირდაპირ კავშირშია მათ ბიოლოგიურ მშობლებთან. აგრესიული ქცევის ფორმირებაში ბიოლოგიური ფაქტორის მნიშვნელობა არ გამორიცხავს გარემო პირობების როლსაც. მაიერს მოჰყავს სიტუაციური მაგალითები, რამაც შესაძლებელია გავლენა იქონიოს ინდივიდში ქრონიკული აგრესიული ქცევის ჩამოყალიბებაში. იგი მიუთითებს პიროვნების როგორც შინაგან ბუნებაზე, ასევე გარემო პირობების როლზე და მნიშვნელობაზე მის ფორმირებაში და აღნიშნავს, რომ ადამიანს, რომელსაც მემკვიდრეობით სუსტი ნერვიული სისტემა აქვს და გამოირჩევა აღზნებადობითა და აგრესიული რეაქციით, დეპრივაციულ, ფრუსტრაციულ და სტრესულ სიტუაციაში ბრაზისა და მტრობის გამოვლენის მიდრეკილება უჩნდება. სხვა შემთხვევაში, თუ იგივე ადამიანი იზრდება სიყვარულისა და სიბოროს ატმოსფეროში, დაცულია სისასტიკისა და ძალადობისაგან, ნაკლებად არის პროვოცირებული აგრესიით, მას არ ექნება აგრესიული ქცევისადმი მიდრეკილება.

ფსიქოანალიტიკური პოზიციის თანახმად ადამიანში არსებობს ბაზისური აგრესია. იგი ითვლება ინდივიდუალობის გამოვლენად და კონსტრუქციულ როლს თამაშობს პიროვნების აქტიურობის დაკმაყოფილებაში. მეცნიერების დაკვირვებით ახალდაბადებულ ბავშვში უკვე შეინიშნე-

ბა ბრაზის რეაქცია და მათი აზრით, ეს უკვე წარმოადგენს აგრესიის გამოხატულების პრიმიტიულ ფორმას. მრავალი სპეციალისტი ავითარებს აზრს, რომ ბრაზის გამშვებ მექანიზმად (მოჭარბებული ტკივილისა და სტრესის განცდა.) აგრესია ითვლება. ჩვეულებრივ, პირველი თვეების ახალშობილ ბავშვებში ბრაზის გამოწვევისას, მათ სურვილი არა აქვთ ზიანი მიაყენონ ვინმეს. ამიტომაც ამ ასაკის ბავშვის აგრესიულობაზე შეიძლება პირობითად ვისაუბროთ, რაც, როგორც აგრესიის ზოგადი განსაზღვრება გულისხმობს, განზრახ ზიანის მიყენებას ან ზიანის მიყენების მცდელობას გამორიცხავს.

ერთის მხრივ, ერთი წლის მიღწეულ ბავშვთა ბრაზის რეაქციაზე დაკვირვებისას მეცნიერებმა შენიშნეს, რომ ამ დროს ბავშვი განიცდის მტრობის გრძნობას და ხშირ შემთხვევაში სხვისთვის ზიანის მიყენების სურვილი უჩნდება, რაც ვლინდება რაიმე ობიექტის აგრესიით ჩანაცვლებაში, მაგ., აგრესიული მოქმედების გადატანა ახლობელ და მათთვის მნიშვნელოვან ადამიანზე.

ბიჰევიორიზმის თეორიის ერთ-ერთმა მამამთავარმა ჯონ უოტსონმა ივარაუდა, რომ ბრაზი ითვლება შეზღუდვაზე თანდაყოლილ რეაქციად. უოტსონი და ბ. მორგანი ახალდაბადებული ბავშვის სამოძრაო აქტიურობას აფერხებდნენ, წელზე ხელს უჭერდნენ და უშლიდნენ ფეხების მოძრაობას. ამ დროს მათ მიერ გამოხატულ ბრაზსა და აგრესიას მეცნიერებმა „გააფთრება“ უწოდეს. სხვა ექსპერიმენტებმა აღნიშნული შედეგები არ დაადასტურა და ბევრ მეცნიერს ეჭვი გაუჩინა, მართლა რეაგირებენ თუ არა პატარები აქტიურობის შეზღუდვაზე.

ამ პრობლემით დაინტერესდნენ ფსიქოლოგები სტენბერგი და კემპოსი, რომლებმაც გამოიკვლიეს დაბადებიდან ორ წლამდე ბავშვთა შეზღუდვებით გამოწვეული სახის გამომეტყველება და გაფანტეს სხვა მეცნიერთა ეჭვი ამ საკითხის ირგვლივ.

უფრო ადრე, ბავშვთა ემოციური მდგომარეობა გამოიკვლიეს ფსიქოლოგმა ეკმანმა და მისმა თანამშრომლებმა და დაადასტურეს, რომ სახის სპეციფიკური გამომეტყველება თანდაყოლილია და არა შეძენილი. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ ბრაზის მდგომარეობაში მყოფ ყველა ადამიანს, იქნება ის მაღალი თუ დაბალი საზოგადოების წარმომადგენელი, ერთნაირი გამომეტყველება აქვთ: „ნარბები ეჭმუხნებათ, ქუთუთოები ეძაბებათ, თვალის გუგები უფართოვდებათ“ და ა. შ. მათ მიერ მიღებულ მონაცემებზე დაყრდნობით, სტენბერგმა და კემპოსმა ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომლის დროსაც ექსპერიმენტატორი ჩვილ ბავშვებს გვერდებში ხელს უჭერდა და დაახლოებით 3 წუთის განმავლობაში, ვიდრე ისინი ბრაზით რეაგირებას არ იწყებდნენ, არ უშვებდა. ვიდეოკამერა აფიქსირებდა მათი

სახის ექსპრესიას, სხეულის რეაქციას და მიღებულ მონაცემებს გულდასმით აანალიზებდნენ. ექსპერიმენტის შედეგად გამოვლინდა, რომ ბავშვთა რეაქციების სიმძაფრე მათ ასაკზეა დამოკიდებული. სახის ექსპრესიის მიხედვით, ერთი თვის ახალშობილებს გამოეხატებათ წუხილი და დისტრესი, იმავდროულად ოთხიდან შვიდ თვემდე ასაკის ბავშვები შეზღუდვაზე ბრაზის მძაფრი რეაქციით რეაგირებენ.

აღნიშნულ კვლევებში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ბრაზისა და ფრუსტრაციის მემკვიდრული კავშირის არსებობის მტკიცებულება.

ცენტრალური ნერვული სისტემა

ადამიანის ტვინის ქერქი გაცილებით დიდი მოცულობისაა, ვიდრე ცხოველის. თავის ტვინის ქერქის სფეროები დაკავშირებულია სოციალურ დასწავლასთან, შედეგის პროგნოზთან და რეაქციის არჩევანთან - აღნიშნავს ვეიგერი. თავის ტვინის სტრუქტურაში შუბლის ნაწილი, ნეოკორტეკსი გარეგანი სენსორული ინფორმაციის მიღების მთავარი წყაროა. ლიმბური სისტემა შუბლის ნაწილს აწვდის დამატებით ინფორმაციას თავის ტვინის სხვა სისტემების მდგომარეობის შესახებ. ლიმბურ სისტემაში ცირკულირებული აგრესიული ქცევის ფორმირებაზე ზემოქმედებას ახდენენ ნეირომედიატორები. ეს ნივთიერებები პასუხს აგებენ თავის ტვინის ქერქსა და სხვადასხვა ლიმბურ სტრუქტურას შორის ინფორმაციის გაცვლაზე. მაგ., ნეირომედიატორების დაბალი დონის შემთხვევაში, რაც აგრესიის დათრგუნვას უკავშირდება, ამგვარი შეკავების არსებობის შესახებ ინფორმაცია ვეღარ აღწევს თავის ტვინის ქერქამდე, რის გამოც აგრესიის გამოვლენის ალბათობა იზრდება.

კოკარო აღნიშნავდა: ნეირომედიატორების ფუნქციების შემცირება აფექტში მყოფ პიროვნებას არაქმედუნარიანს ხდის, უსიამოვნო გამღიზიანებელზე ადექვატურად მოახდინოს რეაგირება. სავსებით შესაძლებელია, რომ თავის ტვინის ქერქის შუბლის ნაწილის დაზიანება იწვევდეს ადამიანების გამძაფრებულ აგრესიულ რეაქციებს გარე გამღიზიანებლებზე. თუ ნეოკორტეკსი არ არის დაზიანებული, ამ შემთხვევაში ადამიანები ადექვატურად (დროის, ადგილის მიხედვით სტრატეგიული მოქმედება) რეაგირებენ შემოთავაზებულ პროვოკაციაზე. დაზიანების შემთხვევაში კი პროვოკაციაზე მათი რეაგირება და გამოხატულების ფორმა იმპულსური, აგრესიული და სულელურია.

მეცნიერებმა კვლევების მეშვეობით დაადგინეს თავის ტვინის ქსოვილის განსაზღვრულ დაზიანებასთან დაკავშირებული დარღვევები. ნეი-

როგორც ფსიქოლოგიური მეთოდის დიაგნოსტიკაში შედის მთელი რიგი სერიული ტესტები, რომელთა მიხედვითაც ხდება თავის ტვინის შუბლის ნაწილთან დაკავშირებული კოგნიტური ფუნქციის გამოხატულების ხარისხის დადგენა. მაგ., მესხიერებასთან, შემეცნებით პროცესებთან, მოტორიკასთან დაკავშირებული სირთულეები. ქერქის დისფუნქციის მაჩვენებელი შესაძლოა იყოს აგრეთვე არანორმალურ აგრესიაში გამოვლენილი დისფუნქცია, რაც ასევე მიუთითებს ქერქის ფუნქციის დარღვევასა და აგრესიული ქცევის ფორმირებას შორის კავშირზე. თავის ტვინის მარცხენა ნახევარსფეროს ორგანულ დაავადებასა და ადამიანის აგრესიისაკენ მიდრეკილებას ყურადღება მიაქცევს მეცნიერებმა ალენმა, კოლსონმა და კოინმა, მათ ნეიროფსიქოლოგიური კვლევებით დაამტკიცეს, რომ ტვინის ორგანული დაზიანების მქონე ადამიანებს, ასევე პრობლემები ჰქონდათ აგრესიულობაში. მეცნიერებმა ბრაიენმა, გოლდენმა, სკოტმა, თორიმ, გამოიკვლიეს, რომ პაციმრები, რომლებსაც თავის ტვინის დაზიანების დიაგნოზი ჰქონდათ, მიდრეკილნი იყვნენ ძალადობისაკენ, განსხვავებით იმ პაციმრებისაგან, ვისაც ამგვარი დაზიანება არ აღენიშნებოდათ.

სპელასმა, ჩაატარა ორი ნეიროფსიქოლოგიური კვლევა, რომლის მიზანი იყო, ძალადობის ჩადენისას იმპულსების წარმოშობასა და თავის ტვინის ქერქის ფუნქციის დაზიანებას შორის კავშირის დადგენა. კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ძალადობისაკენ მიდრეკილ პირებს, უარყოფითი ტესტური მაჩვენებლები აღმოაჩნდათ კოგნიტური, მოტორული, პერცეპტული შესაძლებლობების თვალსაზრისით, განსხვავებით იმ დამნაშავეებისაგან, რომლებსაც ამგვარი დაზიანება არ ჰქონდათ.

გორენშტეინი ლურიევსკის დეფიციტის თეორიის გამოყენებით შეეცადა ამოეხსნა შუბლის ტვინის ნაწილის პრეფრონტალური განყოფილება, რათა შეემოწმებინა ნეიროფსიქოლოგების პოზიცია არასრულწლოვანთა დანაშაულის შესახებ. პირველ რიგში მან ყურადღება მიაქცია იმ არასრულწლოვანი დამნაშავეებისა და ლაბორატორიული ცხოველების ქცევების მსგავსებას, რომლებსაც დაზიანებული ჰქონდათ თავის ტვინის ქერქის შუბლის ნაწილი და ლიმბური სისტემა. მან ასევე შეისწავლა არასრულწლოვანი დამნაშავეების ნეიროფსიქოლოგიური ფუნქციონირება. თავის ტვინის ქერქის შუბლის ნაწილის პრეფრონტალური განყოფილების დეფიციტის თეორიის მიხედვით, ინდივიდში პრეფრონტალური ქერქის დაზიანება იწვევს გარკვეულ შინაგან პროცესებს, რომლის გამოც „ადამიანი უჩვეულოდ სუსტი ხდება და მძაფრად განიცდის დამანგრეველ ზეგავლენას“. როგორც ჩანს, მხოლოდ შუბლის ქერქის ნაწილი, რომელიც გეგმისა და კონტროლირების სუბსტრატს წარმოადგენს, არ არის განმსაზღვრელი. არანაკლებ მნიშვნელოვანია დაზიანებული პრეფრონტალუ-

რი ქერქის მქონე ადამიანების ჩვეულებრივი ან სტერეოტიპული რეაქციებისადმი მიდრეკილებები. ანტისოციალური პირობებიდან გამომდინარე, ქერქის ამგვარი დაზიანებები შესაძლოა გამოიხატოს დასჯისადმი მათ გულგრილობაში ან თავდაცვისა და მისი მოგერიების სურვილის არქონაში. თავის ტვინის შუბლის ნაწილი თრგუნავს აგრესიას. არსებული პროვოკაციის შემთხვევაში, მოჭარბებული რეაქციისაგან ჩვენ გვაკავებს თავის ტვინის დაზიანება, ან მისი დისფუნქცია, რამაც შესაძლოა მწყობრიდან გამოიყვანოს აგრესიის წარმოშობის კონტროლის მექანიზმი. მარკმა და ერვინმა დაასაბუთეს, რომ ასეთი მექანიზმები მწყობრიდან გამოდის ლიმბური სისტემის დაზიანების შემთხვევაში და რომ მსგავსი სიგნალები ითვლება დასწავლის პროდუქტად. ეს არის პროცესი, რომელიც დაბადების შემდეგ ტვინს ამარაგებს წარსულის გამოცდილებით (კულტურული, ოჯახური ქცევის მოდელი). მეცნიერები ამტკიცებდნენ, რომ დასწავლისა და ინტენსიური განმეორების დროს, მაგალითად, ხშირი მუქარისა და დაშინების შემთხვევაში, ლიმბური სისტემა სწრაფად და ხშირად მოდის მოქმედებაში. მრავალი სოციოლოგი აღნიშნავს, რომ საუკეთესო საშუალებაა გაიგო ნებისმიერი ადამიანის ქცევა – თუ განიხილავ მას ბიოლოგიურ და სწავლების პროცესებთან კავშირში.

მეცნიერებმა ლუისმა და მისმა კოლეგებმა გამოიკვლიეს ფაქტორები, რაც პროვოცირებას ახდენს, მოსალოდნელი საშიშროების შემთხვევაში ბავშვების მიერ ძალადობრივი აქტის განხორციელებაზე. მათ დაასკვნეს, რომ მსგავსი ქცევების მიზეზი არის როგორც პირობები, ასევე ბიოლოგიური დეტერმინანტი. მათ მიერ ჩატარებულ ერთ-ერთ ბოლო კვლევაში დასაბუთებულია, რომ მართალია, ქცევის პროგნოზირებისათვის ერთ-ერთ ბიოლოგიურ ფაქტორად ნერვული სისტემა ითვლება, მაგრამ არანაკლები მნიშვნელობისაა ისეთი პირობითი, მათი არსებობისათვის საშიში მოვლენები, როგორიცაა მამის მხრიდან დედასთან მიმართებაში გამოხატული ძალადობრივი ქმედებები, დედის ფსიქიატრიულ კლინიკაში მკურნალობა და სხვა მსგავსი მავნე ფაქტორები. აქედან გამომდინარე, შეიძლება დასკვნის გაკეთება, რომ როგორც ცენტრალური ნერვული სისტემა მოქმედებს ქცევაზე, ასევე გამოცდილება გარკვეულწილად განსაზღვრავს ტვინის მოქმედებას.

აგრესიის თეორიის თანახმად, აგრესია და აღგზნება მჭიდროდაა დაკავშირებული ერთმანეთთან. აღგზნება ნოყიერ ნიადაგს ქმნის აგრესიულობის განვითარებისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერები პროვოცირების ფსიქიკაზე სიტუაციური აღგზნების გავლენას არ უარყოფენ, ისინი თვლიან, რომ აგრესია გარკვეულწილად მოქმედებს აღგზნებაზე. მაგ., კათარზისის თეორიის თანახმად, ადამიანები, აგრესიის ამოფრქვევის შემ-

დეგ, განიცდიან ფსიქიკური დაძაბულობის მოხსნას. (აღგზნებულობის დონის დაწევა).

ზილმანმა და მისმა კოლეგებმა ჩაატარეს რიგი კვლევები აგრესიის ფორმირებაზე აღგზნების გავლენის შესახებ, რომლის შედეგებმაც ასევე დაადასტურეს აგრესიისა და ფიზიოლოგიური აღგზნების ურთიერთკავშირი.

აღნიშნული პრობლემის ირგვლივ ნილმა, მაკდონალდმა, ხორიმ და მაკლინტონმა ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომელშიც ბავშვები უყურებდნენ აგრესიულ და არააგრესიულ ფილმებს, რომლის დასრულების შემდეგ მათ სთავაზობდნენ ხმაურიან და წყნარ თამაშობებს. მეცნიერების დაკვირვებით ხმაურიან თამაშში ჩართული ბავშვები გააქტიურებული ნერვული სისტემის გამო, მთელი თამაშის განმავლობაში ბაძავდნენ აგრესიული ფილმის გმირებს განსხვავებით იმ ბავშვებისაგან, რომლებსაც აღგზნება არ განუტყდიათ და წყნარ თამაშს ამჯობინებდნენ. ბავშვების ქცევისას მათ სახეზე დომინირებული რეაქცია (აღგზნება, სიმშვიდე) მიაწინებდა ბავშვის მდგომარეობაზე. მეცნიერებმა დაასკვნეს, რომ აღგზნება ერთ-ერთი ხელშემწყობი ფაქტორია დომინირებული რეაქციის გამოვლენისა და აგრესიის ფორმირებისათვის..

ოჯახური ძალადობის არსი ფიზიკური დასჯა

მრავალი მეცნიერის კვლევაში საფუძვლიანადაა დასაბუთებული ურთიერთდამოკიდებულების უარყოფითი შედეგები სისტემაში „მშობელი – ბავშვი,“ ოჯახში ემოციური დეპრივაცია და ბავშვთა აგრესიულობა.

კვლევებით დადგენილია, რომ როდესაც ბავშვს უარყოფითი დამოკიდებულება უჩნდება ერთი ან ორივე მშობლის მიმართ, მათი პოზიციური თვითშეფასების ტენდენციას და მე – კონცეფციას მშობლის შეფასებაში დასაყრდენი არა აქვს. თუ ბავშვი არ გრძნობს მშობლის თანადგომასა და მეურვეობას, მასში გაუცხოების ნიადაგზე აღმოცენდება სხვადასხვა უარყოფითი თვისებები, სულ უფრო ძნელდება მათი დამოკიდებულება თანატოლებთან და უფროსებთან და მკვეთრი აგრესიული რეაქციები ვლინდება მათთან დამოკიდებულებაში. შვილი – ეს არ არის ტირანი, რომელმაც ცხოვრება წაგართვა. როგორც პოლონელი ექიმი და მწერალი იანუშ კორჩაკი აღნიშნავს: „შვილი – ეს არის ცხოვრების ნაჩუქარი წმინდა ჭურჭელი, რომელსაც უნდა მოუარო და შემოქმედებითად შეავსო. შვილი არ არის უბრალოდ „ჩემი ბავშვი“, ის დროებით მოსავლელად მობარებული სულია.“

ოჯახის ინსტიტუტი ბავშვთა აგრესიული ქცევის პირველი სამეცადინო მოედანია. მშობელი და სიბლინგი (და-ძმა) წამყვან როლს თამაშობენ კულ-

ტივირებული აგრესიული ქცევების ჩამოყალიბებაში. პატარასთან მიმართებაში იყენებენ ფიზიკურ დასჯას ან მუქარას, რათა შეწყვიტონ მის მიერ გამოხატული აგრესიული ქცევები. მართალია, მოცემული მეთოდი პატარებთან მიმართებაში მეტის-მეტად მოკლევადიან (მყისიერ) ეფექტს იძლევა, მაგრამ ზოგადად ფიზიკური დასჯის მოდელი, ახდენს რა ფიზიკური ძალის თვალსაჩინო დემონსტრირებას, წარმოადგენს მათ ქცევაზე ზემოქმედების, ცალკეული ქმედებების ნახალისების, შეზღუდვის თუ ტაბუირების ანუ ფაქტობრივად მათი მართვის უმნიშვნელოვანეს საშუალებას. გასაკვირი არ არის, რომ ე.წ. „სანიშნო მშობლების“ ოჯახებში მიღებულია აღზრდის მკაცრი სტილი – ფიზიკური დასჯა, რაც ბავშვებს უყალიბებს მათდამი უსამართლო (მათი შეხედულებით) მოპყრობით გამოწვეულ წყენას, გაბოროტებას, აიძულებს, იფიქრონ შურისძიებაზე, ეს კი ნოყიერ ნიადაგს უქმნის მათ აგრესიულ პიროვნებად ფორმირებისათვის. აგრესიული ბავშვები, როგორც წესი, იზრდებიან ისეთ ოჯახებში, სადაც ნაკლებად არიან დაინტერესებული ბავშვთა აღზრდა-განვითარებით, ბავშვები ვერ გრძნობენ სიბოძას და მოფერებას მშობლების მხრიდან. წყნარი ახსნა-განმარტებების ნაცვლად მშობლები უპირატესობას ძალადობრივ მეთოდებს ანიჭებენ. პირველად სოციალიზაციას ბავშვი სწორედ ოჯახურ ნიადაგში გადის. ოჯახის წევრებს შორის ურთიერთობის მაგალითზე ის სწავლობს, როგორ იმოქმედოს სხვა ადამიანზე, ითვისებს მათ ქცევას და ურთიერთობების ფორმას. ყოველივე ეს კი მყარად იზუდებს მათში მთელი ცხოვრების მანძილზე. ბავშვები უყურებენ, როგორ გადიან ფიზიკური ძალადობის „პრაქტიკას“ მათი მშობლები ერთმანეთთან და სხვებთან მიმართებაში და მათაც ანალოგიური სიტუაციის განხორციელების მიდრეკილება უჩნდებათ.

კამინგსმა და მისმა კოლეგებმა ჩაატარეს ექსპერიმენტები ფონური ჩხუბით გამონეულ ბავშვთა რეაქციაზე. ბავშვებს სთავაზობდნენ ჩანერილ ბგერებს ან გამოსახულებებს, რომლებიც უფროსების ჩხუბთან ასოცირდებოდა, ისინი ცდილობდნენ დაედგინათ ოჯახური პრობლემების გავლენა ბავშვთა ქცევაზე. კერძოდ, იგი გულისხმობდა ბავშვებში აგრესიაზე დაკვირვების ზემოქმედებით გამომწვეულ მომავალი აგრესიულობის გამოვლენას. ბავშვები უსმენდნენ ორი მოზრდილი ადამიანის მშვიდი და ბრაზიანი ურთიერთობის ჩანაწერს. ბრაზიანი გამონათქვამების მოსმენისას ბავშვებთან დაფიქსირდა მეტი ვერბალური აგრესია, ვიდრე მშვიდი საუბრის მოსმენისას. ექსპერიმენტმა დაადგინა, რომ კონფლიქტის მოწმე ბავშვები თავადაც უკიდურესად გაღიზიანებული, დაძაბულები და კონფლიქტურები ხდებიან).

იმ ოჯახის ბავშვები, სადაც მშობლებს შორის ურთიერთობაში ხშირია ფიზიკური და ვერბალური აგრესიის გამოვლენა, მძაფრად რეაგირებენ

მშობლებისა და სხვა უფროსების ბრაზიან ინტონაციებზე, ვიდრე მშვიდი, უკონფლიქტო ოჯახის ბავშვები. ასე, რომ ლაბორატორიულ და საველე პირობებში ჩატარებულმა ექსპერიმენტებმა დაადასტურა, რომ ბავშვებს, რომლებიც აკვირდებიან უფროსების აგრესიას, მიდრეკილება უჩნდებათ გარშემომყოფთა მიმართებაში იყვნენ აგრესიულები.

ხშირად მსხვერპლი თვითონ იწყებს აგრესიული ქცევის მოდელირებას. არსებობს ოჯახური „ძალადობის ციკლის“ კვლევების ექსპერიმენტების შედეგები, რომლის მიხედვითაც შესწავლილია აგრესიული ქცევის გადაცემის მექანიზმი. მასში დასაბუთებულია, რომ მოჩხუბარი მშობლების ბავშვები, თავადაც მოჩხუბრები არიან. შთეინმეთზმა და ჯელესმა იკვლიეს ადამიანები, რომელთა ოჯახებშიც ბავშვობაში ხშირი იყო ძალადობრივი აქტები, ისინი გაცილებით მეტ აგრესიულობას ავლენდნენ საკუთარი ოჯახის წევრების მიმართ. მსგავსი შედეგები იქნა მიღებული ექსპერიმენტების შედეგად, რომლის მიზანს წარმოადგენდა იმ ბავშვების შედარებითი ანალიზი, რომლებიც განიცდიდნენ ან არ განიცდიდნენ მშობლებისაგან მკაცრ მოპყრობას. პატარას, რომელსაც ოჯახში ხშირად ერხუბებიან, როგორც თანატოლთან, ასევე უფროსებისადმი აგრესიის გამოხატვის მეტი მიდრეკილება აქვს. დასჯამ შესაძლოა პროვოცირება გაუკეთოს ბავშვთა მომავალ აგრესიულობას. სხვა შემთხვევაში ბავშვები, რომლებსაც უფროსები ხშირად სჯიან, ცდილობენ გაექცნენ თავიანთ მშობლებს ან მსგავსი მეთოდებით უპასუხონ მათ. მშობლების ავერსიულმა (საზიანო სტიმულებით ზემოქმედება) დამოკიდებულებებმა ბავშვი შესაძლოა მიიყვანოს იმ ადამიანთა კომპანიაში, სადაც დემონსტრირება ხდება მეტისმეტად სარისკო ქცევისა, რომელიც ყოველ წუთს შეიძლება დაისაჯოს.

XX საუკუნის ცნობილ შვედ საბავშვო მწერალ ასტრიდ ლინდგერნს მოტანილი აქვს პასტორის მეუღლის მწარე მოგონება თავის 5 წლის ბავშვზე. კერძოდ, როდესაც შვილის ანცობით გაბრაზებულ მშობელს გადაუწყვეტია მისი განკეპვლა, იგი თავად გაუშვია ეზოში წკეპლის მოსატანად. ბიჭი კარგა ხნით დაყოვნებულა, ხოლო შინ დაბრუნებულს ცრემლიანი თვალებით და აკაკნკალებული ხმით მიუმართავს დედისთვის, რომ წკეპლა ვერასად ნახა, მის მაგივრად ქვა მოიტანა და შეეძლო ეს ქვა დაერტყა მისთვის.

დედას უცებ გონება გაუნათდა, მყისვე გაუცნობიერებია ბავშვის შინაგანი, სულიერი მღელვარება, მისი ფიქრები და განცდები – „თუ დედას უნდა, რომ ტკივილი მომაყენოს, რა მნიშვნელობა აქვს, როგორ გააკეთებს ამას, წკეპლით თუ ქვით?!“ მან შვილს თავზე ხელი გადაუსვა, კალთაში ჩაისვა და მასთან ერთად აქვითინდა. შემდეგ ბიჭის მოტანილი ქვა სამზარეულოს თაროზე შემოდო, იმის შესახსენებლად, რომ ძალადობა გამოსავალი არ არის.

როდესაც ფიზიკური დასჯა ძალიან ალაგზნებს და გაანაწყენებს ბავშვს, ტკივილის გამო მას შეიძლება დაავიწყდეს, რისთვის დაისაჯა. ფაქტობრივად, სოციალიზაციის სტრატეგია მას ხელს უშლის შეძენილი მოქმედების წესების დაუფლებაში. ასევე, ბავშვები, რომელნიც ხშირად იძულებულები არიან, ძლიერი გარეგანი ზემოქმედების შედეგად, შეცვალონ თავიანთი ქცევა, ვეღარ ახერხებენ საზოგადოებისათვის მიღებული ნორმებით მოქმედებას. ისინი ემორჩილებიან მშობლებს, მანამ, სანამ მათ ქცევას აკვირდებიან, დასჯის შიში აიძულებს მათ დაფარონ არასასურველი ქცევის გამოვლინებები, მაგრამ ეს შეიძლება მხოლოდ დროებითი ღონისძიება.

არათანმიმდევრული დასჯა ბავშვებში წარმოშობს აგრესიულობას. მშობლები, რომლებიც ემუქრებიან ბავშვებს დასჯით, მაგრამ არ ახორციელებენ მას, უყალიბებენ მათ გულგრილობას მშობლების გამონათქვამებისადმი.

დასჯამ შეიძლება შედეგი გამოიღოს იმ შემთხვევაში, თუ მას ლოგიკურად გამოიყენებენ. ერთი და იგივე საქციელისათვის მშობელმა შეიძლება და უნდა გამოიყენოს ერთი და იგივე სანქცია. არ შეიძლება ერთ შემთხვევაში დაისაჯოს ცუდი საქციელისათვის, სხვა შემთხვევაში კი იგნორირება გაუკეთდეს ან არაადეკვატურად აღიქმებოდეს იგივე საქციელი.

რატომ ეპყრობიან მშობლები ბავშვებს სასტიკად? შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ამგვარი ბავშვების მშობლები სერიოზულ ფსიქიკურ პრობლემებს განიცდიან, რადგან თავიანთი უხეში დამოკიდებულებით ტრავმას აყენებენ საკუთარ სისხლსა და ხორცს, მაგრამ ხშირ შემთხვევაში, ეს ასე არ არის. მშობელთა უმრავლესობა მკაცრად ეპყრობა საკუთარ შვილებს, მაგრამ არ შეიძლება სტანდარტული ფსიქიატრიული კატეგორიების მიხედვით მოვახდინოთ დაყოფა წყნარ და გაუნონასნორებელ მშობლებად. საკუთარი შვილების მიმართ მკაცრი დამოკიდებულებით გამორჩეული მშობლების უმრავლესობა არ უჩივის რაიმე კონკრეტული სახის ფსიქიკურ ან ფსიქოლოგიურ დარღვევებს.

არსებობს ექსპერიმენტული კვლევების სერია მშობელთა მიერ სხვადასხვა სტრატეგიული მნიშვნელობის დასჯისა და მისგან გამომდინარე, ბავშვთა აგრესიულ ქცევაზე, რომელშიც 800 მესამე კლასელი ბავშვი მონაწილეობდა. (Eron Etal, 1963). დასჯის სიმძაფრე იზომებოდა მშობლების მიერ 24 კითხვაზე გაცემული პასუხების მიხედვით. კერძოდ, როგორ რეაგირებდნენ ისინი თავიანთი შვილების აგრესიულ ქცევაზე. პირველი დონის რეაგირებას მიეკუთვნებოდა თხოვნა, შეეცვალა ბავშვს ქცევა, ქცევის შეცვლისას იგი მშობლისაგან იმსახურებდა შექებას; მეორე დონეს – ზომიერი დასჯა – სიტყვიერი გაკიცხვა – მითითება. მესამე დონეს – მკაცრი დასჯა – ფიზიკური ზემოქმედება: გატყეპვა, მუჯლუგუნი... კვლევის შე-

დეგად დადგინდა, რომ ბავშვები, რომლებიც მშობლების მხრიდან განიცდიდნენ მკაცრ დასჯას, ქცევაში ავლენდნენ დიდ აგრესიას და შესაბამისად თანაკლასელების მიერ ხასიათდებოდნენ, როგორც აგრესიული ბავშვები.

თანამედროვე მეცნიერების მონაცემებით, ბავშვებზე ძალადობა შეიძლება აიხსნას სხვადასხვა ფაქტორით. გამოიყოფა სამი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომლის მიხედვითაც ბავშვი ძალადობის მსხვერპლი ხდება: კულტურული კონტექსტი, მშობელი და თვითონ ბავშვი.

ნებისმიერი ქვეყნის კულტურაში გაბატონებული შეხედულებები ფიზიკური დასჯის შესახებ ასახვას პოულობს ბავშვების მიმართ დამოკიდებულებაში. უმრავლეს ევროპულ და აზიურ ქვეყნებში არსებობს მკაცრი კულტურული კანონი ფიზიკური დასჯის წინააღმდეგ. ბავშვებს უბრალოდ, არ სჯიან. ფსიქოლოგებმა დოდემა, ბეიტსმა და პეთითმა შეისწავლეს იმ ოჯახის ბავშვები, რომლებსაც მშობლები ფიზიკურად სჯიდნენ იმ დონემდე, რომ დასჭირდათ სამედიცინო ჩარევა. ამ ბავშვებს მასწავლებლები და თანატოლები ახასიათებდნენ როგორც სხვა ბავშვებისაგან გამორჩეულ აგრესიულებად. არა მხოლოდ ფიზიკური დასჯა აყალიბებს ბავშვებს აგრესიულებად, არამედ ბავშვების ემოციებისადმი მშობლების უსულგულო, ცივი დამოკიდებულებაც პროვოცირებას უქეთებს მათ აგრესიულობას. ხშირია შემთხვევები, როდესაც ოჯახის წევრები, ბავშვს შეარქმევენ აგრესიულს, მუდმივად ადანაშაულებენ აგრესიაში და სჯიან იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ისინი კორექტულად იქცევიან. რთულია იმაზე საუბარი, რამდენად ხშირია ბავშვებისადმი მშობლების უხეში დამოკიდებულება, ვინაიდან, უმრავლეს შემთხვევაში, ძალადობის შესახებ ინფორმაცია ძნელად მოსაპოვებელია. ბოლო წლების სტატისტიკური მონაცემებით, აშშ-ში დაახლოებით 1 მილიონი ბავშვი განიცდის უხეშ, აგდებულ დამოკიდებულებას მშობლების მხრიდან. ამ ბავშვების 50% ფაქტობრივად მშობლებისაგან მიტოვებული არიან, 25% განიცდის ფიზიკურ ძალადობას და 15% - სექსუალურ ძალადობას, მაშინ, როდესაც შვედეთში ბავშვის გატყუპვას კანონი კრძალავს. ირლენდა ამ ბავშვების სოციალური და ემოციური განვითარების პირობები. ამგვარ ბავშვებს თავიანთი თანატოლების მიმართ უყალიბდებათ ასევე მტრული, უხეში დამოკიდებულება, ისინი გამოირჩევიან მეტი აგრესიულობით. სასკოლო ასაკში მათი კოგნიტური განვითარება, აკადემიური მოსწრება ასევე წარუმატებელია და მათი მაჩვენებლები ძირითად შემთხვევაში, ერთ დონეზეა.

რა სოციალური ფაქტორები პროვოცირებენ ბავშვებსა და მშობლებს შორის უხეშ დამოკიდებულებას?

კულტონისა და მისი კოლეგების მოსაზრებით, პირველ პირობად შეიძლება ჩაითვალოს ოჯახის დაბალი ეკონომიკური დონე. ბავშვების მიმართ

უხეში დამოკიდებულებით გამოირჩევიან ის ოჯახები, რომლებიც სიღარიბეში ცხოვრობენ, ხშირად უწევთ ფიქრი – როგორ გადაიხადონ გადასახადები, როგორ მოიპოვონ საკვები. გაღიზიანებული მშობლები ვერ ახერხებენ გაუმკლავდნენ ყოველდღიურ პრობლემებს და ნებისმიერი ანცობის თუ მათთვის მიუღებელი ქცევის გამოვლენისას ხშირად სჯიან შვილებს. მშობლები ნებისმიერი ქცევით მოდელები არიან საკუთარი შვილებისათვის. როდესაც ნორმალურ ოჯახებში ბავშვები სისტემატურად უყურებენ და აკვირდებიან, როგორი შენუხებულები არიან გარშემომყოფი ადამიანების ეკონომიური მდგომარეობით, მათაც ეუფლებათ ემპათიის გრძნობა.

შემდეგი ფაქტორია სოციალური იზოლაცია. ძალადობის სიხშირე იზრდება, როდესაც ოჯახი სოციალურად იზოლირებულია ახლობლებისა და ნათესავებისაგან. იზოლაცია მშობელს ართმევს თანადგომის იმედს, რომელიც დაეხმარებოდა მას ცხოვრებისეული სტრესის გადატანაში. მძიმე ეკონომიური მდგომარეობა და სოციალური იზოლაცია ბავშვების მიმართ უხეში დამოკიდებულების გამოხატვის ნაყოფიერ პირობებს ქმნის, ვინაიდან ამ შემთხვევაში მშობელს ბავშვი ფინანსურ და ფსიქოლოგიურ ტვირთად აწევბა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ექსპერიმენტული მონაცემები მოწმობენ, რომ ხშირია შემთხვევები, როდესაც ბავშვობის ასაკში მათ მიმართ მშობლების დამოკიდებულებას სწორედ ისინი აკრიტიკებენ, რომლებიც განსაკუთრებული სისასტიკით ეპყრობიან თავიანთ შვილებს. ასევე დადგენილია კვლევებით, რომ მკაცრ მამას ან დედას უმრავლეს შემთხვევაში აუტანელი ბავშვობა ჰქონდათ და ფლობენ განუსაზღვრელ „მეთოდებსა“ და წარმოდგენებს ბავშვთა „ეფექტური“ აღზრდის შესახებ.

უფროსები, რომლებმაც ბავშვობის ასაკში გადაიტანეს ძალადობა, ხშირად განიცდიან ემოციურ პრობლემებს, როგორიცაა: დეპრესია, წუხილი, მრისხანება. მათ მიდრეკილება აქვთ სუიციდის ანუ თვითმკვლელობისადმი. ასეთი უფროსები ხშირ შემთხვევაში შეურაცხყოფენ საკუთარ მეუღლეებს და სასტიკად ეპყრობიან საკუთარ ბავშვებს. ბავშვებისადმი უხეში მოპყრობა და ძალადობის შედეგები გონებაში მყარად იღექება და ხანგრძლივი დროის განმავლობაში რჩება.

ადრეული და სკოლამდელი ასაკის ბავშვი კიდევ უფრო ხშირად განიცდის ძალადობას უფროსების მხრიდან. ისმის კითხვა: რატომ? პატარების გაბრაზება იოლია, მათი ქცევა იმპულსურია, არა აქვთ საკუთარი თავის ფლობის უნარი. ისინი, როგორც წესი, ხშირად ტირიან და სლუკუნებენ, რაც გარშემომყოფების მხრიდან გაღიზიანებას იწვევს და ასეთი ბავშვები ადვილად ხდებიან ძალადობის მსხვერპლნი.

თითქმის ამავე მიზეზით განიცდის უფროსების მხრიდან ძალადობას ბავშვი, რომელიც ხშირად ავადმყოფობს. ხშირად მოავადე ბავშვი უმრავ-

ლეს შემთხვევაში ცუდ ხასიათზეა და ტირის, აგზნებულია და ნონასნორობას აკარგვინებს მშობლებს. ასეთ ბავშვებს ესაჭიროებათ ხშირი სამედიცინო მომსახურება. ეს ნიშნავს ოჯახის დამატებით ფინანსურ ხარჯებს. ამ ბავშვებს არ შეუძლიათ ასევე სკოლაში სიარული. მშობლებმა უნდა იზრუნონ მათ ალტერნატიულ განათლებაზე. ამ ფაქტორების გამო ოჯახში სტრესი ძლიერდება და ბავშვი უნებურად ხდება ძალადობის მსხვერპლი.

ოჯახში გერები ქმნიან ძალადობის კიდევ ერთი რისკის ჯგუფს. გავიხსენოთ ზღაპარი „კონკია“. კონკიას დედინაცვალს მზე და მთვარე ამოსდიოდა საკუთარ გოგონებზე, მაგრამ განსაკუთრებით მკაცრად ეპყრობოდა მას, როგორც გერს. ანალოგიური დატვირთვა აქვს ქართული ზღაპრის „ნიქარას“ სიუჟეტს. მშობლებში „ემოციური მარაგის“ უკმარისობა იწვევს სხვისი შვილის მიმართ გულგრილ დამოკიდებულებას.

ზემოთ აღნიშნული ფაქტორებიდან რომელიმეს არარსებობის შემთხვევაში ნაკლებად შესაძლებელია ძალადობის შემთხვევები. მაგ., ავადმყოფი ბავშვი, რომელიც ხშირად ტირის, არ შეიძლება დასჯის საგანი გახდეს იმ ქვეყანაში, სადაც კულტურა არ იძლევა ამის უფლებას.

შექმნილი პრობლემიდან გამოსავალის მოძებნა დიდ ძალისხმევას მოითხოვს იმისათვის, რომ ბავშვების მიმართ უხეში დამოკიდებულების რისკს თუ მთლიანად ვერ გამოვრიცხავთ, შევამციროთ მაინც. მშობლებმა უნდა გამოიყენონ დაგროვილი ცოდნა ბავშვთა აღზრდის საუკეთესო სტილისა და ეფექტური საშუალებების გამოყენებით.

ბავშვებს უნდა შევთავაზოთ ქცევის ალტერნატიული ფორმა. ავუხსნათ, როგორი საქციელი იმსახურებს დასჯას და როგორი შეიძლება იყოს ალტერნატიული ქცევა. მაგალითად, ბავშვი ხშირად აწყვეტინებს უფროსებს ერთმანეთთან საუბარს. თუ მშობლები დასჯიან პატარას შესაბამისი ახსნა-განმარტებების გარეშე, მან შეიძლება იფიქროს, რომ ეკრძალება ლაპარაკი და გახდეს მორცხვი, გაუბედავი. თუ მშობელი შესაბამის განმარტებას გამოიყენებს ბავშვთან ურთიერთობისას, ამით პატარას განუვითარებს ანალოგიურ სიტუაციაში ქცევის ადექვატურ ჩვევებს.

გარდაუვალი ფიზიკური დასჯის კარგი საშუალებაა ბავშვთა დროებითი იზოლაცია. აღნიშნული პროცედურა ეფექტურია გაუგონარი და აგრესიული ბავშვებისათვის. ცუდი საქციელის გამო პატარას განმარტებით ამყოფებენ ცალკე ოთახში. ვიდრე არ ისწავლის, როგორ მოიქცეს, არა აქვს სხვებთან ურთიერთობის უფლება.

ეფექტურია ასევე ოჯახებისადმი სოციალური თანადგომა, როდესაც მშობლებმა იციან, რომ რჩევისა და დახმარებისათვის შეუძლით მიმართონ შესაბამისი პროფილის მქონე, კომპეტენტურ ორგანიზაციებს, ბავშვთა დახმარების ცენტრებს და ა.შ., ისინი უკეთ უმკლავდებიან ბავშვთა აღზრდასთან დაკავშირებულ სტრესებს.

2020 წლის დეკემბერში ვებპორტალ [statista.com](https://www.statista.com)-ზე გამოქვეყნდა მონაცემები 2017-2019 წლებში ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპის ქვეყნებში (ჩეხეთი, ესტონეთი, ხორვატია, ლიეტუვა, პოლონეთი, რუმინეთი, სლოვაკეთი) ჩატარებულ კვლევებზე ბავშვთა აგრესიასა და მათ მსხვერპლად ყოფნაზე. კვლევამ მოიცვა 9-დან 16 წლამდე ასაკის 25 ათასზე მეტი ბავშვი.

კვლევის შედეგად მოპოვებული სტატისტიკური ინფორმაციით, ყველა ქვეყანაში მსხვერპლის როლში მყოფი ბავშვების რაოდენობა აღემატებოდა აგრესორის როლში მყოფი ბავშვების რაოდენობას. „აგრესორთა“ რაოდენობის წინსწრება „მსხვერპლის“ რაოდენობასთან მერყეობდა 1.05-დან (პოლონეთი) 2.4-მდე (ლიეტუვა). ამასთან, აგრესიისა და მსხვერპლის წილობრივი მაჩვენებლები ქვეყნების მიხედვით საკმაოდ განსხვავებულია (იხ. ქვემოთ ცხრილი)

ცხრილი

**აგრესიისა და მსხვერპლად ყოფნის დონე 9-16 წლის ბავშვებში
ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში⁹
(გამოკითხულ ბავშვთა პროცენტი)**

	გამოკითხულთაგან არის:		თანაფარდობა მსხვერპლი/აგრესორი
	აგრესორი	მსხვერპლი	
პოლონეთი	38	40	1.05
რუმინეთი	19	32	1.68
ესტონეთი	15	25	1.67
ჩეხეთი	12	25	2.08
ლიეტუვა	7	17	2.43
ხორვატია	4	8	2.00
სლოვაკეთი	3	7	2.33

არასრული ოჯახები

ოჯახის შემადგენლობა და მშობლის ემოციური განწყობა პირდაპირ კავშირშია ბავშვის სულიერ მდგომარეობასთან და მასში გამოხატულებას პოულობს მოჭარბებული აგრესიისა და სხვა ემოციური დარღვევების სახით. გოთინგი ამტკიცებდა, რომ მცირეწლოვანი მკვლევები ხშირ შემთხვევაში კონფლიქტურ ან არასრულ ოჯახში აღზრდილი ბავშვები არიან. იგივეს ადასტურებდა მაკ-კარტი. როგორც წესი, მცირეწლოვა-

⁹ იხ. <https://www.statista.com/statistics/1190381/cee-experience-of-aggression-and-victimization-by-children-2019/>

ნი დამნაშავეები, ძირითად შემთხვევაში, ის ბავშვები არიან, რომელთა ოჯახებში სრული უწესრიგობა, ქაოსი და დაუნდობლობა სუფევს, ანგარიშს არ უწევს ბავშვის გრძნობებს და მისი ბედ-იღბალი არ ანალელებთ. იმ შემთხვევაში, როდესაც ბავშვს უხეში დამოკიდებულება აქვს რომელიმე მშობელთან, აკლია მშობლის მხრიდან ყურადღება და თანადგომა, ადვილი შესაძლებელია, იგი დანაშაულებრივ სამყაროს დაუახლოვდეს. შტაინმეტცი, აღნიშნავდა, რომ დაქირავებული პოლიტიკური მკვლელები, ძირითადად არასრული ოჯახებიდან არიან. დედის ყურადღების მიღმა დარჩენილი ბავშვი ადვილად ხვდება ცუდ წრეში და მასში აქტიურ პოზიციასაც იკავებს. ქალებს, რომლებსაც ბავშვობაში საკუთარი დედებისაგან აკლდათ სიბო, ალერსი და თანადგომა, მომავალში სერიოზული ემოციური პრობლემები ჰქონდათ საკუთარ შვილებთან დამოკიდებულებაში. ისინი აღზრდაში ხშირად იყენებდნენ სადამსჯელო ღონისძიებებს (გატყევა, ყვირილი, თმების მოქაჩვა...).

არასრულ ოჯახებთან დაკავშირებით შედარებით მეტი ექსპერიმენტული მონაცემი არსებობს მარტოხელა დედების შესახებ. მეცნიერთა მიერ ნაკლებად არის შესწავლილი მარტოხელა მამების ოჯახები. არასრული ოჯახების კვლევების შედეგად საინტერესო მონაცემები მიიღო მეივის ჰეტერინგტონმა, რომლის არსი იყო სრული და არასრული ოჯახების შესწავლის შედეგების შედარებითი ანალიზი. აღნიშნული კვლევის შედეგად ცნობილი გახდა, რომ ოჯახის დაშლის პირველ თვეებში დედების უარყოფითი ემოციური მდგომარეობა შვილების მიმართ უხეშ დამოკიდებულებაში ვლინდება. ოჯახური ტრაგედიის გამო დედა და შვილი - ორივე ერთად განიცდიან დისტრესს, რაც მათი ცხოვრების მკვეთრი შეცვლითაა გამოწვეული. ოჯახის დაშლიდან ორი წლის შემდეგ, დედისა და შვილის ურთიერთობა უმჯობესდება გოგონებთან მიმართებაში. ვაჟთან დამოკიდებულება კი პირიქით, უფრო მწვავე ხასიათს იღებს, რადგან ვაჟები ოჯახში მამის უკმარისობას განსაკუთრებული სიმძაფრით განიცდიან.

მეივის ჰეტერინგტონმა შეისწავლა სხვადასხვა ოჯახური მდგომარეობის მქონე 13-17 წლის გოგონები. კერძოდ: 24 გოგონა სრული, 24-ობოლი, 24-დაშლილი ოჯახიდან. აღნიშნული კვლევა კორელაციური ხასიათის იყო. კვლევის ძირითადი მიზანი იყო იმის დადგენა, რამდენად ახდენდა გავლენას მამის არსებობა და არარსებობა გოგონების ქცევაზე. ტესტირებამ გამოავლინა, რომ გაყრა სხვადასხვანაირად მოქმედებდა გოგონების ცხოვრებაზე. სრულყოფილ ოჯახში მცხოვრები გოგონები, უფრო თავდაჯერებულები, ემოციურად განონასწორებულები და ბიჭების მიმართ მეტი ნდობით განმსჭვალულები იყვნენ, ვიდრე არასრული ოჯახის გოგონები.

აღნიშნულ პრობლემას ასამდე კვლევა მიუძღვნა კეიტმა. მასში მონაწილეობდა 13000 ბავშვი, დაწყებული სკოლამდელი ასაკიდან, კოლეჯის მოს-

ნავლებით დამთავრებული. ტესტირების შინაარსში შედიოდა: სწავლაში წარმატება, ქცევა, მე-კონცეფცია, მშობელსა და ბავშვს შორის დამოკიდებულება, შემგუებლობა. მიღებული მონაცემების მიხედვით, არასრული ოჯახის ბავშვები, განსხვავებით სრულყოფილისაგან, ყველა პარამეტრში უარყოფითად შეფასდნენ.

მამის არყოლის გამო გოგონებს არ ეძლევათ მამაკაცთან ურთიერთობის ხერხების სწავლების საშუალება. ისინი, ხშირ შემთხვევაში, ადრეულ ასაკში ხდებიან მშობლები და, სამწუხაროდ, ოჯახიც მალე ერღვევათ, რაც უარყოფითად აისახება მათ ფსიქიკაზე: ეუფლებათ დეპრესია, ემოციური გაუწონასწორობლობა, აგრესია საკუთარი შვილების მიმართ.

ამატოსა და კეიტის მიერ ჩატარებული მსგავსი კვლევებით მიღებული სტატისტიკური ანალიზის შედეგების მიხედვით არასრული ოჯახის ბავშვების 11 პროცენტს ჰქონდათ სერიოზული ფსიქიკური პრობლემები მოზრდილობის ასაკში, ამგვარი პრობლემები აღენიშნებოდათ სრულყოფილი ოჯახის ბავშვების მხოლოდ 8%-ს. ერთის მხრივ, განსხვავება თითქოს დიდი არ არის, მაგრამ აღნიშნული ფაქტორი მოზრდილობის ასაკში ემოციური დარღვევების დიდი რისკის პირობას იძლევა. ზოგიერთი ბავშვისათვის მშობლების გაყრა განსაკუთრებით მტკივნეულად აღიქმება. ამატოსა და კეიტის ექსპერიმენტის ანალიზმა აჩვენა, რომ გაყრა გაცილებით რთული გადასატანია სკოლისა და მოზრდილობის ასაკში, ვიდრე სკოლამდელების ან კოლეჯის მოსწავლეებისათვის. ადვილად აღგზნებადი და ემოციური ბავშვებისათვის ეს პროცესი კიდევ უფრო რთულად მიმდინარეობს. ბავშვებისათვის შეიძლება არანაკლებ მძიმე ტრავმა და მათი განვითარების შემაფერხებელი პირობა გახდეს მშობლების გაყრა და ახალი ქორწინება.

ოჯახის დაშლის შემდეგ, როდესაც მშობლები კონტაქტს არ წყვეტენ, და ერთად აგვარებენ ბავშვთან დაკავშირებულ პრობლემებს, ბავშვი შედარებით იოლად ეგუება აღნიშნულ სიტუაციას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეს ფაქტი ბიჭებისათვის, რადგან, პიროვნული თვისებებიდან გამომდინარე, მათთვის ემოციური კავშირის დამყარება თავისი სქესის მშობელთან უფრო იოლია, ვიდრე განსხვავებულთან, კერძოდ, დედასთან. იგივე შეიძლება ითქვას გოგონებზეც.¹⁰

ემპათია არის უნარი, იგრძნო სხვა ადამიანის მდგომარეობა, ჩადგე მის პოზიციაში და გაუგო მას. იგი არის სხვათა ემოციური მდგომარეობის მიღების უნარი და თანაგრძნობა ან ემოციური რეაგირება. ემპათიის უნარის ჩამოყალიბებაზე აღმზრდელობითი პროცესი დიდ ზეგავლენას ახდენს. ცნობილია, რომ მშობლებს, რომელთაც შვილების მიმართ თბილი დამოკიდებულება აქვთ და ემოციების თავისუფლად გამოხატვის საშუალებებს აძლევენ - მომავალში ისინი სხვათა დისტრესს იზიარებენ და ემპათიურები ხდებიან. მშობლების ვალია აუხსნან შვილებს სიკეთისა და თანადგომის მნიშვნელობა და ჩაერიონ სხვათა მიმართ არაშესაბამისი ემოციის გამომჟღავნებისას.

2-3 წლიდან ხდება თვითშეგნებისა და რეპრეზენტაციული შესაძლებლობების განვითარება და ჩნდება ემპათია-სიმპათია. ბავშვები უკვე იწყებენ საკუთარი და სხვების საქციელის შეფასებას, „რა არის კარგი“, „რა არის ცუდი“. ადრეული ასაკიდან დაწყებული ზედმეტად მკაცრი მეთოდებით აღზრდა ხელს უშლის ემპათიის და სიმპათიის ჩამოყალიბებას. არსებობს კვლევა, რომლის მონაცემებით ბავშვთა ზრუნვის ცენტრში აკვირდებოდნენ ახალფეხადგმულ ბავშვებს, რომლებსაც უხეშად ეპყრობოდნენ აღმზრდელები. სხვა, ნორმალურ პირობებში გაზრდილ თანატოლებთან შედარებით, ეს ბავშვები მონწყენილი თანატოლების მიმართ თანაგრძნობას ნაკლებად ამჟღავნებდნენ და მათ მიმართ უფრო უარყოფით ემოციებს: ბრაზსა და ფიზიკურ შეტევას გამოხატავდნენ.

ეს ნიშნავს, რომ მშობლები, უფროსები, ემპათიის უნარის განვითარებასა და ჩამოყალიბებაში მოდელები არიან და ამ მხრივ მნიშვნელოვანია მათი აღზრდისა და სწავლების მეთოდებში საწყისი ეტაპიდანვე ჩართონ ქველმოქმედების, სიკეთის და სიყვარულის „გაკვეთილები“, რათა მომავალში ბავშვის პიროვნებად ჩამოყალიბების პროცესში გულცივობის ნაცვლად დიდი დოზით სჭარბობდეს ემპათიის განცდა.

სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი სპეციფიური ნიშანია ის, რომ მათთვის რთულია სხვა ადამიანების ემოციების გაგება. პიაჟემ ამ ფენომენს *ეგოცენტრი ზმი* უწოდა. სწორედ ხასიათის ეს ფაქტორია ბავშვის წინაოპერაციულ სტადიის განმსაზღვრელი. სხვა ადამიანების ემოციების შემჩნევისას, მათში ასევე ილვიძებს თანაგრძნობის, დახმარების გრძნობა. ყოველივე ეს მათ ეხმარებათ უკონფლიქტოდ ითამაშონ თანატოლებთან. ისინი იგებენ საკუთარი საქციელით სხვაზე ზემოქმედების უპირატესობას, ასევე უჩნდებათ სხვების მიმართ ემპათია და საკუთარი ემოციის უკეთ რეგულირების უნარი. ეს ყველაფერი კი დამოკიდებულია

მშობლებზე და მათი აღზრდის სტილზე. მშობლები მათი შვილებისთვის ყველა პარამეტრით მოდელებს წარმოადგენენ. ამდენად, სიმპათიის მაგალითების მოდელირებით, ასევე სიკეთის მნიშვნელობის სისტემატური ახსნით, თანატოლთან ურთიერთობისას არა შესაბამისი ემოციის გამოხატვის შემთხვევაში სწორი და ტაქტიანი მითითების და განმარტების მიცემით, მომავალში საკუთარ შვილებს მაღალი დონის ემპათიურობის მქონე პიროვნებად აყალიბებენ.

მოსიყვარულე ოჯახში აღზრდილ ბავშვთან ინდუქციურობა უკვე 2 წლის ასაკშიც კი ეფექტურია. ის უყურებს და უსმენს მშობლის რეაქციებს. იმ შემთხვევაში, როდესაც მშობლები ხელს უწყობენ ბავშვის მუდმივ ინდუქციურობას, ის მომავალში ეცდება განახორციელოს პროსოციალური ქცევა. ბავშვი ხვდება, რამდენად საზიანო და უარყოფითი შედეგის მომტანია სხვისთვის ტკივილისა და წყენის მიყენება. მას უყალიბდება თვითკონტროლისა და დანაშულისგან თავშეკავების უნარი.

ოჯახში დამყარებული დისციპლინა, რომელიც მუდმივად სიყვარულის დაკარგვას ან სასჯელის მუქარას ეფუძნება, ბავშვში იწვევს მაღალი დონის შიშს, შფოთვისა და მას ადეკვატური გადაწყვეტილების მიღების უნარს აკარგვინებს.

ფროიდის თეორიის მიხედვით, სწორი დისციპლინური პრაქტიკა მნიშვნელოვანია, თუმცა აღზრდისას ასევე გასათვალისწინებელია ბავშვის პიროვნული თვისებები, ტემპერამენტი. მშობლებმა დისციპლინური სტრატეგიები სწორედ ბავშვის პიროვნულ თვისებებს უნდა მოარგონ, რათა მან დაუჯეროს მშობლის ინდუქციებს და შეასრულოს მათი ნებსები. თანამედროვე ფსიქოანალიზური თეორეტიკოსების აზრით, სუპერეგო წარმოიშვება მშობლების სწავლებისგან, რომელიც როგორც ფროიდი აღნიშნავდა, მოიცავს როგორც აკრძალვებს, ანუ „არ გააკეთო“, ასევე ისინი მათ დადებით ინსტრუქციებსაც სთავაზობენ ანუ „შეგიძლია“, „გააკეთე.“

არანაკლებ მნიშვნელოვანია მოდელირების მნიშვნელობა, ოპერანტული განპირობება - ბავშვის „კარგი საქციელის“ მოწონება, სიყვარულის გამოვლენა და სხვადასხვა ჯილდოებით განმტკიცება. საინტერესოა სასჯელის ეფექტების განხილვა. მრავალ მშობელს ესმის, რომ ბავშვის ფიზიკური დასჯა თუ დაყვირება არ არის კარგი დისციპლინური ტაქტიკა იმ შემთხვევაში, თუ სასჯელის ხშირი გამოყენება მხოლოდ მის მყისიერ შესრულებას უზრუნველყოფს და არა ბავშვის საქციელის ხანგრძლივ ცვლილებას. ბავშვები, რომლებსაც მუდმივად უყვირიან, სცემენ, კიცხავენ, როგორც კი უფროსს და მის შეგონებებს თავს დააღწევს, იწყებს მიუღებელი ქცევის გამოვლენას. მრავალი კვლევის მიხედვით დასტურდება, რომ უფროსები, ბავშვის მიმართ, რაც უფრო მეტად მკაცრ მუქარას და

უხეშ ფიზიკურ სასჯელს იყენებენ, მით უფრო დიდი რისკია, რომ პატარას განუვითარდეს ფსიქიკური ჯანმრთელობის სერიოზული და ხანგრძლივი პრობლემები, როგორიცაა, ნევროზი, დეპრესია, აგრესია, ანტისოციალური ქცევა, დაბალი აკადემიური მოსწრება, ასევე კრიმინალურობა, ალკოჰოლური სიმპტომები და ბავშვების შეურაცხყოფა მოზრდილობაში.

რაც უფრო ხშირად იყენებენ მშობლები ბავშვების მიმართ ფიზიკურ სასჯელს, ასეთი დისციპლინა მათთვის მისაღები ხდება და რაც უფრო მეტად იყვნენ ისინი წარსულში ფიზიკურად დასჯილები, მით უფრო მეტად ინონებენ ამგვარ პრაქტიკას; როგორც ჩანს, ფიზიკური დასჯის გამოყენება შესაძლოა გადაეცეს მომავალ თაობას. (Bower-Russa, Knutson, & Winebarger, 2001; Deater-Deckard და სხვები, 2003; Holden & Zambarano, 1992).

ოჯახში ანტისოციალური ქცევის ფონის მქონე ბავშვები კარგი, სწორი აღზრდის პირობებში შესაძლოა ანტისოციალურ პიროვნებად ჩამოყალიბების საფრთხეს ავარიდოთ. კვლევებით დადასტურებულია, რომ მშობლების სისტემატური უხეში, გაუნონასწორებელი დამოკიდებულება, სხვადასხვა ტემპერამენტის ბავშვების ემოციური და ქცევითი პრობლემების წინაპირობას წარმოადგენს. (O' Connor და სხვები, 1998).

სასჯელის სხვადასხვა ფორმები, როგორიცაა ტაიმაუტი, პრივილეგიების გაუქმება, რაიმე, მისთვის სასურველის შეზღუდვა - ნებისმიერი დადებითი სტრატეგია, გაცილებით ეფექტურია, ვიდრე განკეპლვა, ფიზიკური თუ ვერბალური აგრესიის ნებისმიერი ფორმის გამოყენება. თუმცა ფიზიკური სასჯელის მნიშვნელობა და ზემოქმედება კულტურული კონტექსტის მიხედვით მნიშვნელოვნად განსხვავებულია.

და-ძმას შორის ურთიერთობა

და-ძმას შორის ურთიერთობა ადრეული ასაკიდანვე ძმის ან დის დაბადებისას, უკვე დაძაბული ხდება. ეს პროცესი შედარებით უფროსი ასაკის ბავშვებში ხშირ შემთხვევაში დისტრესს წარმოშობს, რაც თავისთავად ვლინდება ბავშვთა ემოციებში. ისინი ან ითრგუნებიან და საკუთარ თავში იკეტებიან, ან პირიქით, ზომაზე მეტად ჭირვეულები და აგრესიულები ხდებიან, ვინაიდან მშობლის ალერსსა და ყურადღებაში მათ „ვიღაც სხვა“ ეცილება.

დროთა განმავლობაში და-ძმას შორის ურთიერთობა მშვიდდება, ისინი ახლო მეგობრები ხდებიან ან პირიქით, ხშირად ჩხუბობენ, ეჯიბრებიან, ან უბრალოდ, ვერ თავსდებიან ერთმანეთთან.

დანმა, სლომკოვსკიმ და ბერსელმა დედების შვილებთან ურთიერთობის შესახებ ჩაატარეს გამოკითხვა ორ ეტაპად. პირველად, როდესაც მა-

თი შვილები 3 და 5 წლის ასაკისანი იყვნენ და მეორედ – 7 წლის შემდეგ, როდესაც მათ შვილებს შესაბამისად 10 და 12 წელი შეუსრულდათ. დანმა და მისმა კოლეგებმა დაასაბუთეს, რომ სიბლინგებს, რომლებსაც სკოლის ასაკამდე კარგი დამოკიდებულება ჰქონდათ ერთმანეთთან, მოზრდილობის ასაკშიც ინარჩუნებდნენ ამგვარ დამოკიდებულებას, ხოლო სკოლამდელ ასაკში ხშირად მოჩუბარი სიბლინგები, ასევე ხშირად ჩხუბობდნენ მოზრდილობისას.

რა ფაქტორები განსაზღვრავენ სიბლინგებს შორის ურთიერთობებს? ეს ფაქტორები, პირველ რიგში, არის ბავშვთა სქესი და ტემპერამენტი. ერთი სქესის სიბლინგებს შორის ურთიერთობა უფრო მშვიდი და ჰარმონიულია, ვიდრე სხვადასხვა სქესის დედ-მამიშვილთა შორის, ასევე მნიშვნელოვანია ის, როდესაც არც ერთი მათგანი არ არის ემოციურად გაუწონასწორებელი. სიბლინგებს შორის დამოკიდებულებაში, აგრეთვე, ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორია ასაკი. როდესაც ისინი მოზრდილობის ასაკს აღწევენ, მათ შორის ასაკობრივი ზღვარი იშლება და თანასწორობა მყარდება.

მშობლები როგორც პირდაპირი, ასევე არაპირდაპირი ფორმით მოქმედებენ და-ძმის ურთიერთობაზე. პირდაპირი ზემოქმედება ნიშნავს მშობლის დამოკიდებულებას ბავშვისადმი. როგორც წესი, სიბლინგები ერთმანეთთან ჰარმონიულ დამოკიდებულებაში არიან იმ შემთხვევაში, როდესაც სჯერათ, რომ მათი მშობლებისათვის გამორჩეული შვილი არ არსებობს და თითოეულ მათგანისადმი თანაბარი დამოკიდებულება აქვთ. თუ მშობლები ერთი ბავშვის წარმატებებზე აქტიურად რეაგირებენ, მეორისაზე კი ნაკლებად, ბავშვები გრძნობენ ამ განსხვავებას და მათში უარყოფითი ემოცია იბუდებს.

სიბლინგებს (და-ძმა) შორის დამოკიდებულებაზე მშობლების არაპირდაპირი ზემოქმედება ნიშნავს - მშობლებს შორის არსებულ დამოკიდებულებებს. კერძოდ, ოჯახში მშობლების ერთმანეთის მიმართ თბილი, ჰარმონიული ურთიერთობა ზეგავლენას ახდენს ოჯახის სხვა წევრების ურთიერთობებზეც. მშობლებს შორის განვითარებული კონფლიქტური სიტუაციები პირდაპირ კავშირშია სიბლინგებს შორის არსებულ კონფლიქტებთან.

დადგენილია, რომ სიბლინგებს შორის არსებულ აგრესიასა და კონფლიქტებში მშობელთა ჩარევამ შესაძლოა მათში უკურნაქცია გამოიწვიოს და აგრესიის სტიმულირების მეტი პირობა შექმნას.

ზოგიერთი ფსიქოლოგი აღნიშნავს, რომ როდესაც პატარა დები ან ძმები ჩხუბობენ, მშობლები აუცილებლად უნდა ჩაერიონ მათ შორის წარმოქმნილ კონფლიქტში და დაეხმარონ შეთანხმების მიღწევაში. ამით მშობელი ბავშვებს ურთიერთშეთანხმების ხერხებს ასწავლის, რაც შემდგომ, ცხოვ-

რებაში დაეხმარება მათ კონფლიქტების ძალისმიერი მეთოდების გამოუყენებლად მოგვარებაში.

მშობლის ყველაზე არაეფექტური სტრატეგიაა – დამსჯელობითი ღონისძიებების ჩატარება უფროს სიბლინგთან მიმართებაში. ამ შემთხვევაში მსხვერპლის ვერბალური და ფიზიკური აგრესიის დონე გაცილებით უფრო ძლიერდება.

აღნიშნულიდან გამომდინარე, სიბლინგებს შორის განვითარებული აგრესიისადმი მშობელმა განსაკუთრებული სიფრთხილე უნდა გამოიჩინოს. რიგ შემთხვევებში, როდესაც მათ შორის აგრესიული კონფლიქტები ხშირია, მშობლის ნეიტრალურმა პოზიციამ შესაძლოა სტიმული მისცეს აგრესიის შემდგომ ესკალაციას და აგრესიის სოციალური დასწავლისათვის ნოყიერი ნიადაგი შექმნას.

არსებობს ექსპერიმენტული კვლევები და-ძმის აგრესიულ დამოკიდებულებაში მშობელთა აქტიური ჩარევის შესახებ. ფელსონი და რუსო ასაბუთებენ, რომ მშობლების ამგვარმა ქმედებებმა შესაძლოა კიდევ უფრო გააღვივოს მათ შორის აგრესია, ვინაიდან მშობელი, თითქმის ყველა შემთხვევაში, უმცროსის პოზიციას ითვალისწინებს, გამომდინარე მათი სისუსტიდან. ამ შემთხვევებში უმცროსი ბავშვები ფიქრობენ, რომ მშობლები ყოველთვის მათი მხარდამჭერები იქნებიან და ისინი გაბედულად შედიან კონფლიქტში ძლიერ მონიანადმდეგესთან. მშობელთა ამგვარი ჩარევების შემთხვევაში უმცროსები უფრო ხშირად არიან ჩხუბის წამომწყებნი და ჩაგრავენ თავიანთ უფროს დას ან ძმას.

გამოკითხვა ჩაუტარდა 3000-ზე მეტ დანყებითი კლასის მოსწავლეს, (რომლებსაც ერთი ძმა ან და ჰყავდათ) და მათ მშობლებს. კითხვები შეეხებოდა მშობლებსა და შვილებს შორის არსებულ პრობლემურ სიტუაციებს, კერძოდ, რა სახის სადამსჯელო ღონისძიებებს მიმართავდნენ მშობლები ბავშვების ჩხუბის შემთხვევაში, რა სიხშირით იყო მათ ოჯახში ვერბალური და ფიზიკური აგრესიის შემთხვევები და რომელი ბავშვი იყო ჩხუბის წამომწყები. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ხშირ შემთხვევაში ჩხუბისთავი უმცროსი და ან ძმაა. გარდა ამისა, გაირკვა, რომ ბავშვები ნაკლებად აგრესიულები არიან იმ შემთხვევაში, თუ მშობელი არ სჯის არც ერთ მათგანს, დასჯის შემთხვევებში ბავშვები უფრო ხშირად ავლენდნენ აგრესიას. აღნიშნულმა მონაცემებმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა, რომ დასჯა ალვიებს ბავშვთა აგრესიულობას.

პატერსონმა, ორეგონის სოციალური დასწავლის თეორიის სპეციალისტებთან ერთად, ჩაატარა კვლევები, რომლის დროსაც მშობლებს სთავაზობდა, სიბლინგებს შორის აგრესიულ ქმედებებზე გამოეჩინათ შემდეგი სახის დამოკიდებულება: „თუ შეგიძლიათ, იგნორირება მოახდინეთ მათ საქცი-

ელზე, თუ არ შეგიძლიათ იგნორირება, მაშინ გამოიყენეთ ეფექტური დასჯის ფორმა: დატოვეთ ბრძოლის ველი, ეს ხელს შეუწყობს მათი აგრესიული ქმედების განმუხტვას.“ პატერსონი, ასევე, აცხადებდა, რომ „ძმები და დები მასწავლებლები არიან იმ პროცესებისა, რომლებიც მათ ცხოვრებას უნადგურებს.“ მან დაასაბუთა, რომ აგრესიული ბავშვების დებს ან ძმებს მეტი მიდრეკილება უჩნდებათ მათ თავდასხმას კონტრშეტევით უპასუხონ, ვიდრე ნორმალური ქცევის ბავშვების ძმებს და დებს, რაც ძალადობრივი დაპირისპირების გაგრძელების, მისი ესკალაციის საფუძველია.

თანატოლთა ურთიერთობა

მრავალრიცხოვანი კვლევებით დადასტურებულია, რომ თანატოლებს აგრესიული ბავშვები არ უყვართ და მათ აფასებენ, როგორც „მეტისმეტად უხეშებს“.

კოიმ და კუპერსმიდტმა გამოიკვლიეს აგრესიულობისა და სოციალური სტატუსის დამოკიდებულება ნაცნობ და უცნობ ბავშვებს შორის. კვლევა ჩატარდა მეოთხეკლასელ ნაცნობ თანაკლასელ და უცნობ, სჭვა სკოლის ბიჭებთან. მათ მეცადინეობის შემდეგ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ გუნდურ თამაშში. მოსწავლეები, რომლებიც თავიანთი თანატოლების მიერ ხასიათდებოდნენ, როგორც „ძალიან უხეშები“, მათთან ურთიერთობისას ხშირად ავლენდნენ როგორც ვერბალურ (დაშინება, ყვირილი), ასევე ფიზიკურ (დარტყმა, ნიხლის ამორტყმა) აგრესიული ქცევის დემონსტრირებას, გუნდის წევრების ცნობით ყველაზე უფრო უხეში და მოჩხუბარე ბავშვის სოციალური სტატუსი სათამაშო ჯგუფში იმის მიუხედავად, იგი ნაცნობ თუ უცნობ ბავშვებთან თამაშობდა, ისეთივე იყო, როგორც კლასში. ექსპერიმენტმა დაადასტურა, რომ მიუღებელი აგრესიულობა შენარჩუნებულია სხვადასხვა სიტუაციაში, რაც იმას ნიშნავს, რომ თუ ბავშვი აგრესიულია და არ უყვართ კლასში, იგი სხვა პირობებშიც ინარჩუნებს აგრესიულობას და პიროვნულად არ მოსწონთ თანატოლებს.

მიუხედავად აღნიშნულისა, ეს ექსპერიმენტი ყოველთვის არ ადასტურებს ზემოთ აღნიშნულ ფაქტს. კერძოდ, თუ ბავშვის მიმართ არასასიამოვნო დამოკიდებულება შეინიშნება ზოგიერთი მისი თანატოლის მხრიდან, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ის იგნორირებულია ყველა მათგანის მიერ. ფაქტობრივად ბავშვი, რომელიც მიუღებელია ერთი სოციალური ჯგუფისათვის, შესაძლოა საკმაოდ მიღებული აღმოჩნდეს სხვა ჯგუფის წევრებისათვის და მათ შორის მთავარი მოქმედი გმირის ადგილიც დაიკავოს. კეირნსი და მისი კოლეგები ამტკიცებენ, რომ აგრესიული ბავშვები სო-

ციალურ ჯგუფებში ისევე მყარად გრძნობენ თავს, როგორც მათი არააგრესიული თანატოლები, მხოლოდ განსხვავებით მათგან, ისინი ხვდებიან თავისნაირ აგრესიულ ბავშვთა ჯგუფში. მათ გამოიკვლიეს 600-ზე მეტი მეოთხე და მეშვიდე კლასის მოსწავლე. ტესტირების შედეგად დადასტურდა, რომ აგრესიულ ბავშვებს მიდრეკილება აქვთ გაერთიანდნენ აგრესიულ თანატოლებთან.

თანატოლებთან ურთიერთობისას ბავშვები ქცევის სხვადასხვა მოდელს ითვისებენ (სოციალურად მიღებულს და მიუღებელს). მათთან თამაშისას ისინი სწავლობენ აგრესიულ რეაქციებს, კერძოდ, მუშტის გამოყენება, შეურაცხყოფა და. ა.შ. ხმაურიან თამაშებში ბავშვები ერთმანეთს ხელს ჰკრავენ, აპანლურებენ, ჭიდაობენ და ცდილობენ, რაც შეიძლება მეტი ზიანი მიიყენონ ერთმანეთს. ყოველივე ეს ფაქტობრივად ნიშნავს „უსაფრთხო“ ხერხებით აგრესიულობის დასწავლას. ბავშვები აღნიშნავენ, რომ მათ მოსწონთ თავიანთ პარტნიორებთან ერთად მონაწილეობა ამგვარ ხმაურიან თამაშებში და რომ ამ დროს ისინი იშვიათად იღებენ ტრავმას.

არსებობს ბავშვებზე დაკვირვების შედეგად მიღებული მტკიცებულება იმის შესახებ, რომ თანატოლებთან სისტემატური ურთიერთობა შეიძლება უკავშირდებოდეს მათ მომავალ აგრესიულობას. ჰასკინსი აღნიშნავს, რომ ბავშვებს, რომლებიც სკოლამდელ ასაკში ხუთი წლის განმავლობაში რეგულარულად დადიოდნენ საბავშვო ბაღში, სკოლაში პედაგოგები აფასებდნენ გაცილებით აგრესიულებად, ვიდრე იმ ბავშვებს, რომლებიც შედარებით იშვიათად დადიოდნენ საბავშვო ბაღში. აღნიშნული მონაცემების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბავშვები, რომლებიც თანატოლებთან ურთიერთობის ხშირი აგრესიული ქცევის „პრაქტიკას“ გადიოდნენ საბავშვო ბაღში, მსგავს რეაქციებს წარმატებით ითვისებდნენ და იყენებდნენ სხვა პირობებში, მაგ., სკოლაში. ეს მონაცემები ჩვეულებრივ ინტერპრეტირდება სოციალური დასწავლის თეორიასთან. ამ ფაქტს შესაძლოა სხვა ინტერპრეტაციაც მიეცეთ, კერძოდ: შედარებით უფროს ასაკში მკვეთრად გამოხატული აგრესიული ქცევა იმ ბავშვებისა, რომლებიც ხუთი წლის განმავლობაში რეგულარულად დადიოდნენ საბავშვო ბაღში, შეიძლება უკავშირდებოდეს მათ ემოციურ დეპრივაციას, დედასთან დაშორებით გამონეულ აგრესიას, რასაც მიჩვევის თეორია ასაბუთებს.

ცნობილია, ჯონესის მიერ ლაბორატორიულ პირობებში ჩატარებული დაკვირვება ბავშვთა აგრესიულობაზე. მკვლევარები აკვირდებოდნენ 15, 21 და 39 თვის ბავშვთა ურთიერთობებს საკუთარ მშობლებთან და სხვა ბავშვებთან მიმართებაში. სხვა მრავალ პარამეტრთან ერთად იზომებოდა დროის მონაკვეთი, როდესაც დედას აყავდა შვილი ხელში, შემდეგ, როდესაც ის ტიროდა და დაუინებით იშვერდა მისკენ ხელს. ხდებოდა სხვადას-

ხვა აგრესიული რეაქციების ფიქსირება კერძოდ: დარტყმა, კბენა, ხელის კვრა, რაიმე საგნის წართმევის მცდელობა.

ბავშვები, რომელთა მშობლები არ ჩქარობდნენ მათთან მისვლას, გამოირჩეოდნენ მეტი აგრესიულობით, ვიდრე ისინი, რომელთა მშობლებიც სწრაფად რეაგირებდნენ მათ ტირილზე. მიჩვევის თეორიის თანახმად, პატარა ბავშვები გამოირჩევიან დაუცველობის განცდის ხარისხით საკუთარ დედასთან დამოკიდებულებაში. წარსულში საიმედოდ მიჩვეული ბავშვი ასევე საიმედო მტკიცე და გულისხმიერ დამოკიდებულებას იჩენს მშობლის მიმართ და ასევე ნდობით ეპყრობა სხვა ადამიანებს, კარგად აქვს განვითარებული სოციალური ჩვევები.

არასაკმაოდ მიჩვეული ბავშვი უკარება, შფოთვიანი და ჯიუტია. იგი კონტროლს არ ექვემდებარება და გაურბის აღმზრდელს. ამგვარი ბავშვები ავლენენ ფიზიკურ აგრესიას, არიან იმპულსურები, მათთვის დამახასიათებელია სწრაფი ფეთქებადობა. კონი აღნიშნავს, რომ არასაკმაოდ მიჩვეული ბავშვები განსხვავებით კარგად მიჩვეული მათი თანატოლებისგან, თავიანთ წრეში ხასიათდებიან, როგორც მოჩხუბარი და აგრესიულები.

თანატოლთა აგრესიულობის გადაღება

სკოლამდელ დანესებულებაში ბავშვები ხშირად იქცევიან აგრესიულად, რაც აძნელებს პედაგოგის მათთან ურთიერთობას. მრავალი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ სამი წლის ასაკში ბავშვთა აგრესიული ქცევისაკენ მიდრეკილება, შესაძლოა სამომავლო აგრესიულობის ხარისხის მაჩვენებელი იქნეს. აგრესიულობის განმტკიცება დამოკიდებულია როგორც მშობლების რეაქციაზე, ასევე მათ თანატოლთა კოლექტივზე. ამ სფეროში ჩატარებული კვლევები მოწმობენ, რომ მსხვერპლი თავისი ქმედებით ან უმოქმედობით ხშირად ამტკიცებს აგრესიას. მაგ., თუ ბავშვი წარმატებით ეწინააღმდეგება სხვის მიერ გამოხატულ აგრესიულ რეაქციას, მაშინ იგი უფრო აგრესიული ხდება. ექსპერიმენტული კვლევები ჩატარდა საბავშვო ბაღის პირობებში აგრესიულობის სხვებზე გადადების შესახებ. შემონმ- და ქალაქში მცხოვრები 147 ბავშვი დაბალი ეკონომიკური დონის ოჯახიდან (72 გოგონა და 75 ბიჭი) და 20 პედაგოგი. ბავშვთა რაოდენობა ჯგუფში 13-დან 22-მდე იყო. მეცნიერებს აინტერესებდათ ვარაუდის განმტკიცება, იყო თუ არა ჯგუფში ვინმეს მიმართ განხორციელებული აგრესიული ქმედება აგრესიულობის გაღვივების პირობა. აღნიშნული ჰიპოთეზის შემოწმებისათვის შემუშავდა სპეციალური დაკვირვების პროცედურა. ჰიპოთეზა დადასტურდა. ნამდვილად ხდებოდა აგრესიულობის სხვაზე გადაღება, აგრესიული ქმედების განხორციელება ჯგუფში აგრესიულობის დონეს

ზრდიდა. ასევე დადასტურდა, რომ თუ აგრესორისათვის აგრესია დადებით შედეგს იძლეოდა, გადადების ხარისხი მატულობდა. იმ შემთხვევაში, როდესაც აგრესია კონკრეტულად არავისკენ იყო მიმართული, გადადების ხარისხი კლებულობდა. ჯგუფში პედაგოგი ერთ-ერთი ხელშემშლელი ფაქტორი იყო აგრესიის გავრცელებისათვის.

არსებობს კვლევა, რომლის მიხედვით დაადგინეს სკოლამდელი ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვთა პოპულარული და არაპოპულარული ქცევის ფორმები.

**მოცემული სქემის მიხედვით წარმოდგენილი
ბავშვთა ქცევის ფორმები
(პასუხები თანატოლთა თხოვნაზე, პროცენტებით)**

ბავშვთა ჯგუფები	უარი	შეთანხმება (კომპრომისი)	საჩუქარი (დათმობა)
პოპულარული	0	35	65
არაპოპულარული	70	30	0

პოპულარული ბავშვების ქცევის ყველაზე გავრცელებული ვარიანტი, პრობლემის უკონფლიქტო გადაწყვეტაა. იგი დაკავშირებული იყო თანატოლთა თხოვნასთან (მაგ., გაყონ ან დათმონ სათამაშო, მორიდდნენ რაიმეზე), აღნიშნული ქმედება ფასდებოდა არა როგორც სიტუაციიდან გასვლა, არამედ პრობლემის დამოუკიდებელად, თანატოლთა მიმართ გაგზავნილი აგრესიული რეაქციების გარეშე მოგვარების მცდელობა („სხვა სათამაშოს ავიღებ“, „დავიცდი“ და ა.შ.).

პოპულარული ბავშვებისაგან განსხვავებით თანატოლთა თხოვნაზე - „გავიყონ სათამაშო“ - არაპოპულარული ბავშვები პასუხობდნენ პირდაპირი ან არაპირდაპირი აგრესიით („ყველას გცემთ“, „ჯოხს ავიღებ და დაგარტყამთ“, „გცემ და წაგართმევ ბურთს“ და ა.შ.). განრისხება შეიძლება გამოიწვიოს არა მხოლოდ არაპოპულარული ბავშვების აგრესიულმა ქცევამ, არამედ პოპულარულების არააგრესიულობამაც. მოცემული მონაცემების მიხედვით, არაპოპულარული ბავშვები საერთოდ არ იყენებენ ქცევის ისეთ ფორმას, როგორიცაა „საჩუქარი“, ანუ, თანატოლთა პირველსავე თხოვნაზე დათმოს ყოყმანის გარეშე. პოპულარულები კი ურთიერთობის ფორმის სახით საერთოდ არ იყენებენ „უარს“, მათთვის „საჩუქარი“ ითვლება დომინირებულ ფორმად. მოცემული შედეგი მონიშნავს, რომ აღნიშნული ქცევები წარმოადგენს სოციალური დასწავლის ცდას ადრეულ ასაკში.

შედარებით კონსტრუქციულ ქცევაზე მეტყველებს იმ ბავშვებზე დაკვირვების შედეგად მიღებული მონაცემები, რომლებიც ექსპერიმენტალურ, სოციომეტრიულ ჯგუფებს არ მიეკუთვნებოდნენ. ეს ბავშვები არ მოხვდნენ განსაკუთრებულ პოპულარულ ან უკიდურესად არაპოპულარულებში. მათში უარი, შეთანხმება და დათმობა თანაბარი რაოდენობით არის წარმოდგენილი (ოდნავ მეტია „საჩუქარი“). ამგვარი სტრატეგია უფრო კონსტრუქციული და ადაპტურია; გამოირჩევა კონკრეტულ სიტუაციაზე ადექვატური რეაგირებით.

ცნობილი ფაქტია, რომ შეჯიბრის მომენტი მონააღმდეგეებს შორის მკვეთრი აგრესიული გამოხატულების ერთ-ერთი მთავარი ფაქტორია.

შეჯიბრთან დაკავშირებით, მეცნიერებმა ლაბორატორიულ პირობებში ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომლის შედეგად დადგინდა, რომ კონკურენციის შედეგებმა შეიძლება გავლენა იქონიოს აქტივირებული შეჯიბრის ინტენსივობასა და აგრესიულობის გაღვივებაზე. მოცემულ ექსპერიმენტში პირველი კლასის მოსწავლეები წყვილ-წყვილად თამაშობდნენ სხვადასხვა სახის თამაშებს. პირველი ჯგუფის ბავშვთა თამაშები კავშირში იყო შეჯიბრთან. მეორე ჯგუფის ბავშვები, ჩვეულებრივ, შეჯიბრის ელემენტების გარეშე თამაშობდნენ. ექსპერიმენტატორი შეჯიბრთან დაკავშირებულ ბავშვთა თამაშებში შედეგების მანიპულირებას იმდაგვარად ახერხებდა, რომ თითოეული წყვილის ერთ-ერთი მონაწილე ხშირ შემთხვევაში იგებდა, მეორე მონაწილე კი, შესაბამისად, სისტემატურად აგებდა. ამ პროცესის დამთავრების შემდეგ ბავშვებს უფლებას აძლევდნენ ეთამაშათ სათამაშოებით, რომლის დროსაც ხდებოდა მათი ქცევების შეუმჩნეველი დაფიქსირება.

ბავშვები, რომლებიც დასაწყისში შეჯიბრთან დაკავშირებულ თამაშობებში იყვნენ ჩართულები, განსხვავებით მეორე ჯგუფისაგან, ჩვეულებრივი თამაშის დროს მნიშვნელოვნად მეტ აგრესიულობას ავლენდნენ. ბავშვები, რომლებიც შეჯიბრის დროს თამაშის დიდ ნაწილს აგებდნენ, კიდევ უფრო აგრესიულები ხდებოდნენ, ხშირად მოგებულ სიტუაციაში მყოფი ბავშვებიც კი ამჟღავნებდნენ აგრესიისადმი მიდრეკილებას, განსხვავებით ჩვეულებრივი მოთამაშეებისაგან. აღნიშნული მონაცემები მტკიცებულებაა იმისა, რომ შეჯიბრიც მკვეთრად ააქტიურებს ბავშვებში აგრესიულ ტენდენციას.

მეცნიერული კვლევებით დადგენილია, რომ გოგონები უფრო ადვილად ექცევიან სხვა ადამიანების გავლენის ქვეშ, ვიდრე ბიჭები და მათი დაყოლიება, სხვათა მოთხოვნების მიმართ მორჩილება, შესაბამისად გააღვილებულია. აღნიშნული გენდერული განსხვავების მიხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ თანატოლებთან მიმართებაში გოგონები უფრო აფასებენ ჰარმონიულ დამოკიდებულებას, ვიდრე ბიჭები მაგ., სასკოლო ლონისძიების დაგეგმვისათვის შეკრებილ ბავშვებში ბიჭებიც და გოგონებიც თანაბარი რეაქციებით მიუთითებენ შემოთავაზებული იდეის ნაკლოვანებებზე, მაგრამ გოგონები იოლად თმობენ პოზიციებს, იმიტომ, რომ არ სურთ კონფლიქტის გაღვივება.

მეცნიერებმა დაასაბუთეს, რომ ბიჭები უფრო აგრესიულები არიან, ვიდრე გოგონები. სხვათა კვლევები კი მოწმობენ, რომ ბიჭები ყველა შემთხვევაში არ არიან აგრესიულები. მაგ., ისინი ფიზიკურ აგრესიას ძირითადად თანატოლი ბიჭებისაკენ მიმართავენ, იშვიათად არიან აგრესიულები გოგონების მიმართ და არ ცდილობენ მათთან ჩხუბში ჩაბმას. გოგონები იმ შემთხვევაში ავლენენ ფიზიკურ აგრესიას, როდესაც მათ პროვოცირებას ახდენენ.

აგრესიულობის დონის მიხედვით გენდერული განსხვავების შესახებ ყველა კულტურაში დამკვიდრებული შეხედულების საფუძველზე მეცნიერებმა დაასაბუთეს, რომ აღნიშნული პრობლემა უკავშირდება მათ ბიოლოგიურ მდგომარეობას. ბიჭების აგრესიული ქცევა დაკავშირებულია ანდროგენებთან, ჰორმონებთან, რომელიც გამოიმუშავდება მათ სათესლე ჯირკვლებში. ამ ჰორმონების ნეალობით ბიჭები ადვილად აღიგზნებიან და ბრაზდებიან, იგი ასევე გავლენას ახდენს მათ ფიზიკურ სიძლიერეზეც. მშობლები ფიზიკური დასჯის მეთოდებს მეტი სიხშირით იყენებენ ბიჭების მიმართ, ვიდრე გოგონებისადმი და ბიჭები უფრო ამტანები არიან, ვიდრე გოგონები.

არსებობს კვლევები, რომლის მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გოგონები ბიჭებზე არანაკლებ აგრესიულები არიან. ისინი მხოლოდ გამოხატულების ფორმით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. კერძოდ, გოგონები ფიზიკური ძალადობის ნაცვლად, აგრესიას ვერბალური, უხეში გამოხატულების ფორმით გამოხატავენ.

ნიკი კრიკმა და ჯენიფერ გროტპიტერმა ჩაატარეს გამოკვლევა, რათა შეემოწმებინათ ჰიპოთეზა, რომ, მართალია, ფიზიკური აგრესია გავრცელებულია ბიჭებში, მაგრამ გოგონებში ამავე სიხშირითაა წარმოდგენილი რელატიური აგრესია. კვლევაში მონაწილეობდა 491 სხვადასხვა ასაკის ამერიკელი ბავშვი. მეცნიერებს აინტერესებდათ აგრესიის გამოვლენის

ფორმების კავშირი გენდერთან. კვლევა კორელაციური ხასიათის იყო. მასში არ ფიქსირდებოდა ასაკობრივი სხვაობები.

აღნიშნული ექსპერიმენტი გულისხმობდა ბავშვების მიერ კითხვარების შევსებას. უნდა დაესახელებინათ თანატოლები, რომლებიც მათი აზრით შეესაბამებოდნენ ისეთ ხასიათს, როგორიცაა: „ხელს კრავს“, „წიხლს ურტყამს“, „ჩხუბს იწყებს“. რელატიური აგრესიის გასაზომად მათ უნდა დაესახელებინათ თანატოლები, რომელთაც შეესაბამებოდათ ისეთი თვისებები, როგორიცაა: „როდესაც ვინმეს გაუბრაზდება, შემდეგში თითქოს ველარ ამჩნევს მას, არ ელაპარაკება“, ან „როცა ბავშვზე გაბრაზებულია, მას თავისი ჯგუფის ბავშვებთან თამაშს უკრძალავს.“ ასევე, წარმოდგენილი იყო სხვა სახის შეკითხვები, რომლებიც უკავშირდებოდა თანატოლებთან დამოკიდებულებაში განრისხებას, დეპრესიას და ა. შ. მშობლების ნებართვით ბავშვები კითხვარებს ავსებდნენ ანონიმურად. ისინი ვერ გაიგებდნენ, რას წერდნენ მათ შესახებ თანატოლები.

კრიკმა და გროტპიტერმა თითოეული ბავშვი მიაკუთვნეს ოთხი კატეგორიიდან ერთ-ერთს: არააგრესიული, ფიზიკური აგრესიის, რელატიური აგრესიისა და რელატიური და ფიზიკური აგრესიისაკენ მიდრეკილები. კვლევის შედეგების მიხედვით ბავშვების უმრავლესობა მოხვდა აგრესიულ ბავშვთა კატეგორიაში. ბავშვების $3/4$ (ბიჭიც და გოგოც) მოხვდა აღნიშნულ კატეგორიაში. ისინი ახორციელებდნენ როგორც ფიზიკურ, ისე რელატიურ აგრესიას. მეცნიერებისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო დადასტურება ჰიპოთეზისა, რომ ბიჭების უმრავლესობა მოხვდებოდა ფიზიკური აგრესიისაკენ მიდრეკილების კატეგორიაში, გოგონების დიდი ნაწილი კი რელატიურ აგრესიასთან ჯგუფში, რაც მოცემული კვლევით მართლაც დადასტურდა. თუმცა ასევე ნაწილი გოგონებისა მოხვდა ფიზიკური აგრესიის, ხოლო ბიჭების ნაწილი რელატიური აგრესიის კატეგორიაში.

კვლევის შედეგად ასევე დადგინდა, რომ ბიჭები და გოგონები თანაბრად აგრესიულები არიან; აგრესია მათში მათთვის უპირატესი ფორმით ვლინდება. ბიჭები მიისწრაფვიან ფიზიკური ზიანის მიყენებისაკენ, გოგონები ბავშვებს შორის კარგი ურთიერთობების ჩაშლისაკენ.

გენდერული განსხვავების შესახებ აგრესიასთან დამოკიდებულებაში მეცნიერებმა კვლევა ჩაატარეს 9-11 წლის ასაკის ბავშვებთან. გაირკვა, რომ ჯგუფის შიგნით გოგონებს აშკარად გამოხატული აგრესიული რეაქციები ჰქონდათ, ვიდრე ბიჭებს. არააგრესიული გოგონები, ასეთივე ბიჭებისა და აგრესიული გოგონებისაგან განსხვავებით, უფრო კარგად ფლობდნენ სიტუაციების გადაწყვეტის კონსტრუქციულ ხერხებს.

გენდერულ განსხვავებასთან დაკავშირებულ შემდეგ კვლევაში, რომელიც 7-8 წლის ბავშვებთან ჩაატარა სიროტკინმა (Sirotkin S. F. 1996), დად-

გინდა, რომ ბიჭებში აგრესიულობის გამოვლენა ხშირად დაკავშირებულია არასრულფასოვნების კომპლექსის კომპენსაციასთან, გოგონებთან კი სოციალურ შეგუებასთან. სქესობრივი განსხვავება დაკავშირებულია მოტივაციის დონეზე. კერძოდ, ბიჭებში შეინიშნება მოჭარბებული პირდაპირი ფორმით გამოხატული სადომაზოხისტური აგრესიულობა, გოგონებში ტრანსფორმირებული აგრესიულობის გამოვლენა, დემონსტრაციულ-ეგოცენტრული ფორმის ტენდენცია.

მეცნიერებმა შეისწავლეს პატარა გოგონების ქცევები, რომლებიც თირკმელზედა ჯირკვლის ცუდად ფუნქციონირებისათვის დაბადებამდე დიდი დოზით იღებდნენ მამაკაცის ჰორმონებს. ეს ბავშვები, რომლებსაც ქირურგიული ჩარევით მამრის მსგავსი გენიტალიებიც ამოკვეთეს, თამაშისას უფრო ხშირად ჩხუბობდნენ, მიმართავდნენ ძალადობას, ვიდრე მათი დები. ბავშვების მიერ დაბადებამდე მიღებული დიდი დოზის მამაკაცის ჰორმონი, მათ მომავალში მამაკაცური თვისებების გამომჟღავნების სტიმულს აძლევდათ.

ჯენ რეინიშმა ჩაატარა კვლევა ქალების მიერ ორსულობის პერიოდში სინთეტიური ჰორმონის - პროგესტინის ბავშვთა შემდგომ განვითარებაზე გავლენის შესახებ. აღნიშნულ პრეპარატს ქალებს უნიშნავდნენ ორსულობის შენარჩუნების თვალსაზრისით. ჯენ რეინიშს აინტერესებდა ამ ჰორმონის გავლენა ბავშვის მომავალ აგრესიულობაზე, რომელსაც ნაყოფი ჯერ კიდევ მუცლად ყოფნის დროს იღებდა. ამ საკითხის გასარკვევად მან ჩაატარა ფსიქოლოგიური ტესტირება, რომელშიც მონაწილეობდა 25 სკოლამდელი ასაკის ბავშვი (მათ შორის 17 გოგონა და 8 ბიჭი), რომელთა დედებიც ორსულობის განმავლობაში იღებდნენ პროგესტინს. გამოკითხვა ჩაუტარდათ, აგრეთვე, ამ ბავშვების დებსა და ძმებს, რომელთაც ეს პრეპარატი არ მიუღიათ. ექსპერიმენტში მონაწილეებს უნდა ეჩვენებინათ - რა სახის რეაგირება ექნებოდათ მათ ექვსი სხვადასხვა სახის კონფლიქტური სიტუაციის შემთხვევაში. შედარებითი ანალიზის შედეგად გამოვლინდა, რომ ორივე - სქესი და პროგესტინი - თანაბრად მოქმედებდა კონფლიქტურ სიტუაციებში ბავშვთა რეაქციების გამოვლენაზე. ვერბალურთან შედარებით განსაკუთრებით დიდი იყო ფიზიკური აგრესიის მაჩვენებელი. ჯგუფის შიგნით ორივე სქესის ბავშვები, რომლებსაც სინთეტიური ჰორმონი მიღებული ჰქონდათ (მათში გოგონებთან შედარებით, ბიჭების ფიზიკური აგრესიის მაჩვენებელი მეტი იყო). უფრო ხშირად ირჩევდნენ ფიზიკურ აგრესიას, განსხვავებით მათი ძმის ან დისგან, რომლებიც ამ პრეპარატის გარეშე განვითარდნენ. ეს არის მტკიცებულება იმისა, რომ ჯერ კიდევ ბავშვის ტვინის ჩამოყალიბების პერიოდში, პროგესტინი - მომავალში მათში ფიზიკური აგრესიის გაღვივების პირობას ქმნიდა.

აზრის მოძალი მასობრივი ინფორმაციის საშუალებით

თანამედროვე ტექნოლოგიებზე დაფუძნებულმა საკომუნიკაციო საშუალებებმა არსებითი ცვლილებები მოახდინა ინფორმაციის მიღებისა და აღქმის თვალსაზრისით. რეალური გლობალიზაცია ფაქტობრივად ინფორმაციის საშუალებებმა განახორციელა. აღნიშნული თანაბრად ეხება დედამიწის ყველა რეგიონს, მოსახლეობის ყველა კატეგორიას, მიუხედავად მათი სოციალური, ეკონომიკური თუ ასაკობრივი ცენზისა. ამ ფაქტის მიმართ განსაკუთრებით მგრძნობიარენი აღმოჩნდნენ ადრეული ასაკის ბავშვები. ისინი, ფაქტობრივად, ცივილიზაციის ამ უმნიშვნელოვანესი მონაპოვრის უნებლიე მძევლებად მოგვევლინენ. აღნიშნულის თვალსაჩინო მაგალითია ის, რომ უმრავლეს ოჯახში, ბავშვი ჯდომას ისწავლის თუ არა, მოხერხებულად მოათავსებენ ტელევიზორის ეკრანთან და დღის მნიშვნელოვანი მონაკვეთის განმავლობაში მასთან ურთიერთობისაგან თავისუფლდებიან; იგი სულ უფრო და უფრო აქტიურად ცვლის ბებიის ზღაპრებს, დედის იავნანას, მამის საუბარს... და ბავშვის მთავარ აღმზრდელ „საშუალებად“ გვევლინება.

სტატისტიკა აჩვენებს, რომ ამერიკაში უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვი კვირაში 25 საათს ე.ი. ყოველდღიურად 3 საათ-ზე მეტს ატარებს ტელეეკრანთან, ტელევიზორის „საზოგადოებაში.“ ამის გამო, უფროსებთან მათი ურთიერთობა იზღუდება. ამგვარი საშუალებით „დროის მოკვლა“ სავსებით აკმაყოფილებს მრავალი მშობლის მოთხოვნილებას. ამ დროს ბავშვის მოთხოვნები მინიმიზებული და ერთსახოვანია, ყურადღება კი – კონცენტრირებული. მშობლების, უფროსების მიერ „არასანქცირებულ“ ქმედებებს ფაქტობრივად ადგილი არა აქვს. ჩვილობიდან გამოსვლის ასაკში, როდესაც თითქმის ყველა ბავშვს დაძლეული აქვს რეზინის „სატყუარა-სადმი“ მიდრეკილება, პირველ რიგში, მშობლების სურვილითა და ძალისხმევით, ეს უკანასკნელნი თავიანთ პირმშოს სთავაზობენ ისეთ „სატყუარას“, რომლისადმი მიდრეკილებაც მას შემდგომ, მოზრდილ ცხოვრებაშიც მიჰყვება და, არცთუ იშვიათად, სინდრომატულ დატვირთვას იძენს. საქმე ისაა, რომ ტელეეკრანთან პირისპირ დატოვებული ბავშვი არ საჭიროებს (მშობლის აზრით) განსაკუთრებულ, აქტიურ ყურადღებას. ასეთ სიტუაციაში ჩაყენებული პატარა კი იძულებულია „დამოუკიდებლად“ დაიწყოს „გარე სამყაროს“ შეცნობა და ურთიერთობების დამყარება, და რადგან ეს ურთიერთობები გაშუალებული, ანუ სუბსტიტუთი, სუროგატულია, აღნიშნული ურთიერთობების დამყარების უნარ-ჩვევებიც ასევე არასრული, არაჯანსაღი და ფაქტობრივად სუროგატულია. ტელევიზორის ყურებისას

ბავშვის მიერ სამყაროს ასეთი გაშუალებული შეცნობისას მისი მგრძნობელობითი ორგანოებიდან აქტიურად მუშაობს მხოლოდ ორი – სმენა და მხედველობა, ამიტომ, ერთი შეხედვით ამ თითქოსდა სრულიად უწყინარმა „მეცადინეობამ“, შესაძლოა უახლოეს მომავალში სავალალო შედეგი მოგვცეს არა მხოლოდ ბავშვის ჯანმრთელობის მდგომარეობის მხრივ (სმენადობის დარღვევა, მოძრაობის დეფიციტი, ტანადობის დეფორმაცია...), არამედ მისი ფსიქიკის განვითარების თვალსაზრისითაც. იმასთან დაკავშირებით, რომ ბავშვები მასმედიის საშუალებით ხშირად ხდებიან ძალადობის დემონსტრირების მონაწილეები, მსგავსმა „ვიდეოდეტამ“ შესაძლოა გაზარდოს აგრესიული ქცევისაკენ მათი მიდრეკილება, რაც უფრო იზრდება „ეკრანის ბავშვების“ რაოდენობა, მით უფრო აშკარაა მისგან გამომწვეული უარყოფითი შედეგები.

უკანასკნელ პერიოდში მშობლები და პედაგოგები ხშირად უჩივიან ბავშვებში მეტყველების განვითარების შეფერხებას. ისინი დაგვიანებით იწყებენ ლაპარაკს, აქვთ ხანმოკლე და დამახინჯებული საუბარი. მათი მეტყველება მწირი და პრიმიტიულია. სპეციალური ლოგოპედური დახმარება ესაჭიროება საბავშვო ბაღის პრაქტიკულად ყველა ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვს. ამგვარი სურათი დამახასიათებელია არა მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის რეალობისათვის, ანალოგიური მდგომარეობაა თითქმის მთელ მსოფლიოში.

შეიძლება დაგვებადოს კითხვები: მეტისმეტად ხომ არ ვამუქებთ სიტუაციას? ტელევიზორი ხომ ინფორმაციისა და შთაბეჭდილებების მიღების ერთ-ერთი ეფექტური საშუალებაა და მისდამი ამგვარი ფრთხილი დამოკიდებულებით ხომ არ ვცდილობთ მისი შემეცნებითი და გამოყენებითი ღირებულების დაკნინებას? ტელევიზორთან მჯდომი ბავშვი ხომ სისტემატურად ისმენს საუბარს. ნუთუ ეს ხელს არ უწყობს მის მეტყველების განვითარებას? რა განსხვავებაა, ვინ საუბრობს ბავშვთან – უფროსი, მულტფილმის გმირი თუ ტელეგადაცემის ნებისმიერი პერსონაჟი?

ამასთან დაკავშირებით, კატეგორიულად უნდა გავუსვათ ხაზი იმ გარემოებას, რომ ადრეულ ასაკში მეტყველების დაუფლება ხდება მხოლოდ ცოცხალი ურთიერთობით, უფროსებთან უშუალო კონტაქტით. როდესაც პატარა არამართო ისმენს ცოცხალ სიტყვას, არამედ დიალოგშიც ერთვება უფროსთან, იგი არა მხოლოდ სმენით და არტიკულაციით ამყარებს მასთან კონტაქტს, არამედ აზროვნებით, გრძნობით და მთელი მოქმედებით. მეტყველებითი ბგერები, რომლებიც პირადად პატარასკენ არ არის მიმართული და რომელიც მისგან პასუხის გაცემას არ მოითხოვს, რჩება „ცარიელ ბგერებად“. ეკრანზე მოცემული საუბარი წარმოადგენს ნაკლებად გააზრებულ უცხო სიტყვათა კრებულს და იგი არასოდეს არ გაითავისებს

მას. ბავშვები ამჯობინებენ ჩუმად ყოფნას და მხოლოდ შეძახილებითა და ჟესტიკულაციით გამოხატავენ ემოციებს.

პარალელურად თუ გავავლებთ, ცნობილი ლიტერატურული თუ რეალური პერსონაჟი მაუგლი, იმიტომაც ვერ ახერხებდა დანაწევრებული ბგერებით მეტყველებას, და მხოლოდ ცალკეული ბგერების გადმოცემით ცდილობდა თავისი დამოკიდებულებისა და ურთიერთობების გამოხატვას, რომ მას სამეტყველო და საარტიკულაციო აპარატის ჩამოყალიბების ყველაზე აქტიურ, (სენზიტიურ) ასაკში აკლდა, არ ჰქონდა ცოცხალი, უშუალო კონტაქტი ადამიანებთან...

მეტყველება კი მხოლოდ ურთიერთობის საშუალება როდია, მისი საშუალებით ყალიბდება აზროვნება, წარმოსახვა და, საერთოდ, მოქმედებისა და საკუთარი თავის ფლობის, წარმოჩენის უნარი.

ბოლო წლებში პედაგოგები და ფსიქოლოგები სულ უფრო ხშირად აღნიშნავენ ბავშვებში მეცადინეობის მიმართ კონცენტრაციის ნაკლებობას, საქმისადმი უინტერესობას, მოცემული სიმპტომი განზოგადებულია, როგორც ახალი დაავადება - „კონცენტრაციის დეფიციტი“.

ეს დაავადება განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება სწავლების პროცესში და ხასიათდება, როგორც ჰიპერაქტიური და სიტუაციური მოქმედება - გაძლიერებული გაფანტულობა. ბავშვები, ერთი მხრივ, გამალებით ისწრაფვიან შთაბეჭდილებებისაკენ, მათი მრავალრიცხოვნობის გამო ზედაპირულად იღებენ მას, ყოველგვარი ანალიზისა და, უმეტესწილად, კრიტიკული შეფასების გარეშე. მათგან ბევრი ძნელად აღიქვამს სმენით ინფორმაციას, არ შეუძლია ნათქვამი ფრაზის მეხსიერებაში შენახვა და წინადადების ჩამოყალიბება. მოსმენილი საუბარი მათში არ იწვევს რაიმე შთაბეჭდილებას, ყოველივე ამის გამო, მომავალში მათთვის უინტერესო და მოსაწყენი ხდება ყველაზე საინტერესო წიგნის კითხვაც კი, რადგან მათ არ ძალუძთ მეხსიერებაში შეინახონ ცალკეული სიტყვები და წინადადებები, ვერ იგებენ ტექსტს მთლიანობაში.

პატარა ბავშვის ეკრანული მოქმედების (სიუჟეტის) აღქმის თავისებურება ისიცაა, რომ იგი არ უკვირდება ეკრანზე მიმდინარე შინაარსსა თუ სიუჟეტს, არ ესმის გმირების მოქმედება და მათ შორის დამოკიდებულებები. იგი აღიქვამს მხოლოდ ნათელ, მოძრავ ლაქას, რომელიც მაგნიტით იზიდავს მის ყურადღებას. ტელევიზორთან ჯდომით ბავშვს უჩნდება მოთხოვნილება მის მიმართ და ყველგან ეძებს მას. მისთვის სულერთი ხდება, რას უყუროს, ოღონდ ციმციმებდეს, ხმაურობდეს, მოძრაობდეს. ბგერითი და მხედველობითი შთაბეჭდილებების სიუხვე ბავშვს უსუსტებს ნერვიულ სისტემას.

თანამედროვე პერიოდში განსაკუთრებით მახვილდება ყურადღება ბავშვის უფლებების დაცვაზე. მიიჩნევენ, რომ პატარა ბავშვს უნდა მოეპყ-

რან ისე, როგორც მოზრდილ ადამიანს. ბავშვის მთავარი უფლებაა – ჰქონდეს ბავშვობის, ყველა ასაკობრივი პერიოდის სრულფასოვნად გავლის უფლება. ბავშვის ტელევიზორის ეკრანთან სისტემატური დამაგრებით, უფროსები არღვევენ მათ უფლებას, მისი ფსიქიკის განვითარების ძირითად კანონს, რომლის არსიც ბავშვის შინაგანი სამყაროს მოწესრიგებაა მათი უფროსებთან თანაცხოვრების პირობებში.

ბავშვის ყველა ფსიქიკური ფუნქცია – განცდა, შთაბეჭდილებები, ინტერესი, წარმოდგენები – დასაწყისშივე არსებობს არა მის შიგნით, არამედ ახლობელი ადამიანების მის მიმართ დამოკიდებულებაში. უფროსი არ უნდა ახვევდეს ბავშვს თავის წარმოდგენებს და ფასეულობებს, არამედ მასთან ერთად უნდა აშენებდეს მის სულიერ სამყაროს. აცნობდეს სინამდვილის ახალ საზღვრებს, რომლებიც თავისთავად შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩეს მათთვის.

ადრეულ ბავშვობის პერიოდში ირგვლივ მყოფი საგნები შეიძლება არანაირ რეაგირებას არ იწვევდნენ მათში. ისინი შეიძლება უყურებდნენ შინაურ ცხოველებს, მაგრამ ვერ აცნობიერებდნენ, რომ ისინი ცოცხლები არიან, მათ შეიძლება ეტკინოთ, სციოდეთ და ა.შ. უყურებდნენ ბუნებას, ხეებს, ყვავილებს, მაგრამ ვერ აღიქვამდნენ, რომ ისინი ლამაზები არიან. ჰქონდეთ ასაწყობი კუბიკები, მაგრამ ვერ ხვდებოდნენ, რომ მისგან შესაძლებელია კოშკებისა და სახლების აშენება. საგნებისა და მოვლენების შინაგან ბუნებას, მის არსს ბავშვები უფროსებთან ცოცხალი ურთიერთობებით იგებენ. მათთან დიალოგის საშუალებით ხსნიან სამყაროს საიდუმლოებას, უფროსის მიერ აპრობირებული ცოდნა-წარმოდგენები, განცდები შედის ბავშვის ფსიქიკურ ცხოვრებაში და ხდება მათი ორგანული, ძალდაუტანებელი განვითარება.

ბავშვის სრულფასოვანი განვითარება შესაძლებელია მხოლოდ ახლობელ ადამიანებთან მისი ინტენსიური და უწყვეტი ურთიერთობით. ვერანაირი ტექნიკური საშუალება ვერ შეძლებს ცოცხალი ადამიანის შეცვლას და მათთვის გასაგებ ენაზე გარე სამყაროს საიდუმლოებათა გაგებინებას.

თუ ბავშვი ადრეულ ასაკში მოკლებულია უფროსებთან სრულფასოვან ურთიერთობას, ყველანაირი ადამიანური კულტურის ფასეულობები მისთვის დაფარული, უცხო და ამოუცნობი ხდება, შედეგად კი ბავშვის სულიერი სამყარო ცარიელდება. ეს ნაცნობი ჭეშმარიტება მრავალჯერ იქნა დამტკიცებული არა მხოლოდ სამეცნიერო კვლევებით, არამედ ცხოვრებისეული ფაქტებითაც.

ყოველივე ზემოთქმული სრულიადაც არ წარმოადგენს მოწოდებას, რომ ბავშვის ცხოვრებიდან სავსებით გამოვრიცხოთ თანამედროვე ტექნიკური საშუალებები, მათ შორის, ტელევიზორი. ბავშვები ამგვარ ტექნი-

კასთან ურთიერთობაში უნდა ჩავრთოთ მხოლოდ მაშინ, როდესაც ისინი მზად იქნებიან ადეკვატურად აღიქვან მათ მხედველობაზე, ცნობიერებაზე მოქმედი ინფორმაცია, გამოსახულებანი და რომლებიც არ მოახდენენ ნეგატიურ გავლენას მათ ჯანმრთელობაზე, სულიერ და ემოციურ მდგომარეობაზე. ყოველივე ეხება არა მხოლოდ ადრეული და სკოლამდელი ასაკის ბავშვებს, იგი მთლიანად ვრცელდება დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვებზეც. ამავე დროს თავი არ უნდა დავიმშვიდოთ, რომ ასაკის მომატებასთან ერთად, ინფორმაციის გავრცელების თანამედროვე ტექნიკური საშუალებები, თანამედროვე ინფორმაციული ტექნოლოგიები „ყურადღებას მოაკლებენ“ მოზარდებს.

პრობლემა უფრო გლობალურია და ეხება ჩვენი პატარების, მომავალი თაობის მიერ თანამედროვე ტექნიკური საშუალებების რაციონალურ გამოყენებას ისე, რომ რაიმე ზიანი არ მოუვიდეს მათ ჯანმრთელობას და განვითარებას, შესძლონ მაქსიმალური სარგებელი მიიღონ ამ ტექნიკასთან ურთიერთობით. უფროსი თაობის წარმომადგენლების ვალია დაეხმარონ მათ ამაში, რათა ტექნიკამ არ „ჩაინაცვლოს“ მათი „აღმზრდელის“ ფუნქციები და გახდეს მათი სულების მბრძანებელი...

მეცნიერმა გუზმა დაასაბუთა, რომ სკოლამდელი ასაკის აგრესიულ ბავშვებს, განსხვავებით არააგრესიულებისაგან, მთელი ძალით იზიდავს აგრესიის სტიმულირების მასალა (აგრესიული ელემენტების შემცველი თოჯინების შოუ, მულტფილმები), ეს სტიმულები ბავშვის ყურადღებას იპყრობს, მთლიანად იმორჩილებს მას და მისი სხვა რაიმეთი გართობა გაძნელებულია.

ამერიკის შეერთებული შტატების სატელევიზიო გადაცემების 82% შეიცავს ძალადობის ელემენტებს. ტელევიზიით საშუალოდ ერთ საათში 32 ძალადობრივი ქმედების დემონსტრირება ხდება, რაც ძირითადად მულტფილმებშია წარმოდგენილი. მოძალადე გმირის თითქმის 70% დაუსჯელია. ბავშვები იჯერებენ, რომ ძალადობა აუცილებლად მონონებული იქნება და თვითონაც მიმართავენ ამგვარ ქმედებას, რათა ნებისმიერი საწადელი აისრულონ.

მასობრივი ინფორმაციების საშუალებებისა და აგრესიული ქცევის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ მეცნიერებმა სამი ძირითადი ფაზა გამოყვეს. თითოეული მათგანი გამოირჩევა საკუთარი მეთოდოლოგიური სპეციფიკით.

პირველი ფაზა. კინომატოგრაფიის საშუალებით დემონსტრირებულ ძალადობასა და ადამიანის ქცევაზე მისი გავლენის შესახებ კვლევა ჩაატარეს ბანდურამ და მისმა კოლეგებმა. აღნიშნულ ექსპერიმენტში მონაწილეობდნენ სკოლამდელი ასაკის ბავშვები. ისინი უყურებდნენ მოკლემეტ-

რაჟიან ფილმებს, რომლებშიც უფროსები უჩვეულო მეთოდებით ეპყრობოდნენ დიდ, გასაბერ თოჯინა ბობოს. მაგ., ერთ-ერთ ფილმში მსახიობი ზურგზე აჯდებოდა თოჯინას, ცხვირში და თავში ჩაქუჩს ურტყამდა და ყვიროდა: „აი შენ, აი შენი!“ მსგავსი სცენების ყურების შემდეგ, ბავშვები სხვა ოთახში გადიოდნენ და 20 წუთის განმავლობაში თამაშობდნენ იმ სათამაშოებით, რომლებსაც მათთვის დემონსტრირებულ ფილმებში იყენებდნენ მსახიობები. ბავშვებზე დაკვირვებისას გაირკვა, რომ ისინი ხშირად ახდენდნენ მსახიობის ქცევის კოპირებას. ბანდურას აზრით, ეს იყო მტკიცებულება იმისა, რომ ეკრანიდან დემონსტრირებული ძალადობის აქტები, პირდაპირ ბავშვთა ქცევაზე აირეკლება. თუმცა იგი ასევე აღნიშნავდა, რომ, მართალია, ბავშვები იძენენ აგრესიული რეაგირების ჩვევებს, მაგრამ ეს სრულებითაც არ მოწმობს იმას, რომ ისინი ამ ჩვევებს ყოველთვის გამოიყენებენ პრაქტიკაში (Bandura, 1965).

აღნიშნული კვლევა მეცნიერ-სოციოლოგებისა და ტელეინდუსტრიის წარმომადგენელთა მხრიდან მკაცრი კრიტიკის ობიექტი გახდა. მათ ეჭვქვეშ დააყენეს ექსპერიმენტის მიზანმიმართულობა და ინტერპრეტაციის დამაჯერებლობა. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ მოცემულ ექსპერიმენტში ცდის პირები აგრესიულად იქცეოდნენ სპეციალური დანიშნულების მქონე გასაბერი თოჯინისა და არა ერთმანეთის მიმართ. ამ შემთხვევაში რეალური ზიანის მიყენება არ ხდებოდა. ისინი ამტკიცებდნენ ასევე, რომ ექსპერიმენტის ორგანიზატორების მიერ დემონსტრირებული მასალა სხვადასხვა პარამეტრებით განსხვავდებოდა ნამდვილი კინო და ტელეპროდუქციისაგან. კერძოდ: არასრულყოფილი სიუჟეტი, განმარტებები მოქმედი პირების საქციელზე და სხვა. ისინი საკითხს ამგვარად სვამდნენ: რამდენი ბავშვი უყურებს ფილმებს ომსა და მაფიოზ ბანდიტებზე, თვითონ მათ შეუძლიათ მონანილეობა მიიღონ მსგავს ქმედებებში? ამ და სხვა მიზეზთა და გარემოებათა გამო ბანდურას მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტის შედეგებმა ვერ მიიღეს მტკიცებულება იმაზე, რომ ტელე და კინოფილმებიდან დემონსტრირებული ძალადობის სცენები, აგრესიული ქცევების ურთიერთობაში გადატანის კარგი საშუალებაა. თუმცა მოგვიანებით ზოგიერთი მეცნიერი ამტკიცებდა, რომ ბავშვების მიერ ტელევიზიის საშუალებით ძალადობის ხშირი ყურება, მომავალში მათ უფრო „სქელკანიანს“ ხდის. ისინი მშვიდ დამოკიდებულებას ინარჩუნებენ სხვების მიერ ურთიერთობაში გამოხატული ძალადობის მიმართ. მაგ., ტელეეკრანიდან ხშირი ძალადობის სცენებს მიჩვეული ახალგაზრდა აღმზრდელი ორი სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ჩხუბისას მათ აძლევს „ორთქლის გამოშვების“ საშუალებას იმიტომ, რომ კონფლიქტის ამგვარი ხერხით გადანყვეტა მისთვის მისაღებია, აცხადებენ მეცნიერები.

მეორე ფაზა: ლაბორატორიული ექსპერიმენტი. პირველი ფაზის კრიტიკის შემდეგ, მეცნიერებმა განიზრახეს სამი მთავარი მიზნის გათვალისწინებით ჩაეტარებინათ ექსპერიმენტული მუშაობა. ესენი იყო: პირველი - პირობის მოდელირება, რეალობასთან მიახლოება, კერძოდ, სხვა ბავშვისავენ და არა პლასტმასის თოჯინისაკენ მიმართული აგრესია. მეორე, ცდის პირთათვის ძალადობის რეალური სცენების ან დოკუმენტური კადრების ჩვენება. მესამე, ცდის პირების მიერ აგრესიული ქცევების გამოვლენისათვის საჭირო განსხვავებული გარემო - პირობების შექმნა. აღნიშნულ ექსპერიმენტში მრავალი მეცნიერი მონაწილეობდა. მათი კვლევების შედეგებმა ასევე დაადასტურეს, რომ კინოსა და ტელევიზიის საშუალებით ძალადობის სცენების დემონსტრირება მაყურებელზე აგრესიული ქცევის პროვოცირებას ახდენს. აღნიშნულ პრობლემასთან დაკავშირებით მეცნიერებმა ლიბერტმა და ბერონმა სხვადასხვა ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვებთან (5-6 და 8-9 წლის) ჩაატარეს ექსპერიმენტული მუშაობა. პირველი ჯგუფის ბავშვებს სამ-ნახევარი წუთის განმავლობაში 60-იანი წლების ამერიკის პოპულარული დეტექტიური ჟანრის ფილმის ნაწყვეტს უჩვენებდნენ. მოცემულ კინოსიუჟეტში წარმოდგენილი იყო დევნის, ჩხუბის, სროლისა და დანის გამოყენების ეპიზოდები.

მეორე ჯგუფის ბავშვები, იგივე ხანგრძლივობით, უყურებდნენ ნაწყვეტს სპორტული გადაცემიდან, კერძოდ, სირბილს ბარიერზე გადახტომით. ორივე ეპიზოდს ბავშვები დიდი ინტერესით უყურებდნენ.

ფილმების დემონსტრირების შემდეგ, ბავშვები გადიოდნენ სხვა ოთახში და სხდებოდნენ პულტებთან, რომლებსაც ორი ღილაკი და ერთი ნათურა ჰქონდათ წარწერებით: მწვანე - „დახმარება“, წითელი - „ზიანის მიყენება“ და თეთრი ნათურა - „მზადყოფნა“. ცდის პირს აცნობდნენ ინსტრუქციას. კერძოდ, ეუბნებოდნენ, რომ მეზობელ ოთახში მათი თანატოლი ბავშვი ვარჯიშობდა ტრენაჟორზე და ცდილობდა პრიზის მიღებას. თეთრი სიგნალის ანთების შემთხვევაში, ისინი უნდა დახმარებოდნენ მას მიზნის მიღწევაში და ღილაკზე - „დახმარება“ დაეჭირათ თითი. დახმარების სურვილის არქონის შემთხვევაში, ზიანის მიყენების მიზნით, უნდა დაეჭირათ ღილაკზე - „ზიანის მიყენება“. ცდის პირებს უხსნიდნენ აგრეთვე, რომ როდესაც ის თითს აჭერდა წითელ ღილაკს, მეზობელ ოთახში, ტრენაჟორის სახელური, რაზედაც ბავშვი ვარჯიშობდა, საგრძნობლად ცხელდებოდა და მას ხელები ეწვოდა. ზემოთ აღწერილი ექსპერიმენტებისაგან განსხვავებით, სადაც ცდის პირები აგრესიას გამოხატავდნენ თოჯინებთან მიმართებაში, მოცემულ ექსპერიმენტში ბავშვები ეხმარებოდნენ ან ზიანს აყენებდნენ წარმოსახულ ადამიანს.

საექსპერიმენტო ოთახში ბავშვი მარტო რჩებოდა. თეთრი სიგნალი - „მზადება“ 20-ჯერ ინთებოდა. ექსპერიმენტის შედეგებმა აჩვენა, რომ

ცდის პირები, რომლებიც უყურებდნენ აგრესიული სცენების პროგრამას, თავიანთ წარმოსახვით მსხვერპლს შესამჩნევად დიდ ზიანს აყენებდნენ (რაც იზომებოდა ლილაკზე - „ზიანის მიყენება“ თითის დაჭერის რაოდენობის მიხედვით), ვიდრე ის ბავშვები, რომლებმაც სპორტულ შეჯიბრს უყურეს. განსხვავება სქესსა და ასაკში არ შეიმჩნეოდა.

აღნიშნული ექსპერიმენტის შედეგები მოწმობს, რომ ტელევიზორებში დემონსტრირებული ძალადობა, მომავალში ბავშვთა აგრესიულ ქცევაში აისახება.

მიუხედავად იმისა, რომ „მეორე თაობის“ ექსპერიმენტატორები შეეცადნენ გამოეცნაურებინათ ძველი თაობის „თოჯინა ბობოს“ ექსპერიმენტის ნაკლოვანებები, მაინც მეცნიერების კრიტიკის ქარ-ცეცხლში აღმოჩნდნენ. ისინი მიუთითებდნენ აღნიშნული ექსპერიმენტის ნაკლოვანებებზე, კერძოდ, 1. მათი აზრით, ლილაკზე თითის დაჭერით ზიანის მიყენება „არარეალური“ იყო, ვინაიდან აღნიშნული აქტი და ადამიანებს შორის აგრესიული დამოკიდებულება განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. ასევე, ექსპერიმენტით შექმნილი სიტუაცია სამაგიეროს გადახდის შესაძლებლობას არ იძლეოდა. 2. ცდის პირებს შეეძლოთ ჩათვალათ, რომ ექსპერიმენტატორი აგრესორს სწყალობს, რადგან ისინი მიწვეულები იყვნენ აგრესიული სცენების სანახავად. 3. ნაჩვენები იყო პროგრამიდან ამოგლეჯილი სიუჟეტები.

ეს და სხვა მსგავსი სახის შენიშვნები ექსპერიმენტის ნაკლზე მიუთითებდა. აღნიშნული კრიტიკული შენიშვნების შემდეგ, მეცნიერთა მიერ ამ პრობლემის ირგვლივ ჩატარდა რიგი ექსპერიმენტული სამუშაოებისა, რომელთაც დაერქვა „მესამე“ თაობის ექსპერიმენტები.

მესამე ფაზა: ექსპერიმენტი ბუნებრივ და საველე პირობებში. მეცნიერებმა ლაინსმა, კამინომ ფარკემ და ბერკოვიცმა, შეისწავლეს ტელევიზიით გადმოცემული ძალადობის კადრებისა და სცენების გავლენა აგრესიული ქცევის ფორმირებაზე მცირე და ხანგრძლივი დროის, ათეული წლების განმავლობაში. თავდაპირველად ისინი აკვირდებოდნენ ბელგიის კერძო სკოლა-ინტერნატის ბავშვთა აგრესიულ და არააგრესიულ ქცევებს. ერთევირიანი დაკვირვების შემდეგ ბავშვები ორ ჯგუფად დაყვეს და ხუთი დღის განმავლობაში ხუთი ფილმი უჩვენეს (დღე-ღამეში ერთი ფილმი). პირველი ჯგუფის ბავშვებს უჩვენებდნენ ფილმებს ძალადობის აქტებით, მეორე ჯგუფის ბავშვებს - მის გარეშე. ფილმები, ძალადობის ეპიზოდების რაოდენობის მიხედვით განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. მეცნიერებს აინტერესებდათ ჰიპოთეზის შემოწმება, ძალადობრივი ხასიათის ფილმების ყურება მოქმედებდა თუ არა თანატოლებისა და უფროსებისაკენ მიმართული აგრესიის დონის ზრდაზე. ფილმების დემონსტრირების პერიოდში, შემდგომ მეცადინეობაზე ხდებოდა ბავშვების ქცევაზე დაკვირ-

ვება. კვლევის შედეგებმა ნაწილობრივ დაადასტურა ჰიპოთეზის სისწორე; ცდის პირები, რომლებიც ძალადობის სცენებს უყურებდნენ, განსხვავებით იმ ცდის პირებისაგან, რომლებიც ამგვარ ფილმებს არ უყურებდნენ, აგრესიული ქცევების დემონსტრირებას ახდენდნენ ურთიერთობებში (თუმცა არა ყველა ფორმის).

აღნიშნული ექსპერიმენტებისაგან განსხვავებით, მეცნიერები იგივე პრობლემებზე სავსე პირობებში ჩატარებული ექსპერიმენტებით ასაბუთებდნენ, რომ ბიჭები, რომლებიც ექვსი კვირის განმავლობაში აგრესიული ტელეფილმების „მკაცრ დიეტაზე“ იყვნენ, გარშემომყოფთა მიმართ ავლენდნენ ნაკლებ აგრესიულობას, ვიდრე ის ბიჭები, რომლებიც ამ დროის განმავლობაში არააგრესიულ პროგრამებს უყურებდნენ. აღნიშნული ექსპერიმენტის ანალოგიურად მეცნიერებმა მილგრამმა და შოტლანდმა დაასაბუთეს, რომ ტელევიზიის საშუალებით ანტისოციალურ ქცევებზე (ქურდობა, ძალადობრივი აქტები და სხვა), დაკვირვება ან არდაკვირვება არ იწვევს მსგავსი ქმედებების მომატებას ან შემცირებას. თუმცა სავსე ექსპერიმენტით მიღებული კვლევების შედეგები მოწმობს, რომ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებებიდან ძალადობაზე ხშირი დაკვირვება, მათი შემდგომი აგრესიის პროვოცირებას ახდენს. მოცემული ექსპერიმენტების ინტერპრეტაციამ მეცნიერებში სხვადასხვაგვარი გამოხმაურება გამოიწვია. მათ დაასაბუთეს, რომ ექსპერიმენტის პირობებში დემონსტრირებული ძალადობის სცენები, ცდის პირზე გაცილებით სუსტად მოქმედებს, ვიდრე ანალოგიური, მაგრამ ტელევიზიით ნანახი არაექსპერიმენტული სცენები.

მკვლევარებმა ჩაატარეს ორი სხვადასხვა ტიპის ექსპერიმენტი - მათ სთხოვეს სამი-ოთხი წლის ბავშვების მშობლებს დაენერათ როგორი ფილმების ყურებით იყვნენ დაინტერესებული მათი შვილები და დაკვირვებოდნენ თანატოლებთან მათ სათამაშო სიტუაციებს. მეცნიერები აცხადებდნენ, რომ ბავშვები, რომლებიც სისტემატურად უყურებდნენ ტელეგადაცემებს და განსაკუთრებით მძაფრსიუჟეტო ფილმებსა და მულტფილმებს, ასევე უფროსებისათვის განკუთვნილ გადაცემებს, იყვნენ გაუგონრები, თამაშის მერიოდში ავლენდნენ მოჭარბებულ აგრესიას და გაღიზიანებას. მეცნიერები ამ ფაქტს სხვადასხვაგვარად ხსნიდნენ. კერძოდ, ბავშვების დაბალი სოციალურ-ეკონომიური სტატუსით, ინტელექტის დაბალი IQ კოეფიციენტითა და სხვა ფაქტორებით.

მეცნიერმა ფრიდმანმა კვლევების შედეგების კორელაცია ჩაატარა და აღნიშნა, რომ, „თუმცა შედეგები არცთუ ისე მყარია, მაგრამ მაინც შეიძლება დასკვნის გაკეთება, რომ ბავშვები და მოზარდები, რომლებიც ხშირად უყურებენ ან უპირატესობას ანიჭებენ ძალადობის სცენებს, უფრო აგრესიულები არიან.“

მეცნიერებმა ჰიუსმანმა, ერონმა, ლეფკოვიცმა და უოლდერმა ჩაატარეს კორელაცია 22 წლის განმავლობაში მათ მიერ ტელეპროგრამების ყურებასა და აგრესიულობაზე და დაადგინეს, რომ 8 წლის ასაკიდან აგრესიული ფილმების ყურების ჩვევა, 30 წლის ასაკში მძიმე დანაშაულის ჩადენისა და სასჯელის შეფარდების კორელაციას ახდენს. 30 წლის ასაკში მათ ძალიან ფართომასშტაბიანი კრიმინალური დოსიე ჰქონდათ. აღნიშნული ეხებოდა ორივე სქესის წარმომადგენლებს, თუმცა კრიმინალური აქტიურობის საერთო დონე ქალებში ოდნავ დაბალი იყო.

აღნიშნული ექსპერიმენტებიდან შეიძლება დასკვნის გაკეთება, რომ მძაფრსიუჟეტიანი ტელეგადაცემების ყურება ბავშვებში მართლაც იწვევს მოჭარბებულ აგრესიას. ბავშვები, რომლებიც რეგულარულად აკვირდებიან ძალადობას ტელეეკრანიდან, თვითონაც სჩადიან ძალადობას სხვების მიმართ, რაც მომავალში შესაძლოა მათთვის სავალალო შედეგით დამთავრდეს. აღსანიშნავია, რომ ბავშვთა სარეჟიმო ცხოვრებაში აუცილებლად უნდა შედიოდეს შთაბეჭდილებათა დოზირება. როგორც კუჭის გადატვირთვა არ შეიძლება ზედმეტი საკვებით, ისე ბავშვის ნერვიული სისტემა არ უნდა გადაიტვირთოს ზედმეტი შთაბეჭდილებებით.

დღესდღეობით ასევე სერიოზული განსჯის საგანი ხდება მოზარდების მასობრივი, მეტისმეტი გატაცება კომპიუტერული თამაშებით, ინტერნეტითა და ამასთან დაკავშირებული თანმდევი ნეგატიური ფსიქოლოგიური და სოციალური მოვლენებით. ამერიკელ ბავშვებში ჩატარებული ერთ-ერთი ბოლო კვლევის შედეგების მიხედვით, გოგონების 2/3 და თითქმის 90% ბიჭებისა დღეში 2-3 საათის განმავლობაში თამაშობს კომპიუტერზე. მრავალ პოპულარულ თამაშებში მოთამაშეები პერსონაჟს უჩვეულო და მეტისმეტად საშინელი მეთოდებით ხოცავენ. ტელევიზიით ნანახი ძალადობის ანალოგიურად, იგივე ხარისხით ახდენს აგრესიის პროვოცირებას ვიდეო ფილმებით გატაცებაც. თანამედროვე პირობებში ტელევიზორი, კომპიუტერი, მობილური ტელეფონი სულ უფრო მეტად ასრულებს გამაშუალებელ სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ფუნქციას ბავშვების ერთმანეთთან და უფროსებთან (პირველ რიგში, მშობლებთან) ურთიერთობებში. სამყაროს, საზოგადოების შეცნობა ტელეეკრანისა და კომპიუტერის მეშვეობით, მიუხედავად ამ უკანასკნელის უდიდესი სოციალური ღირებულებისა, უმეტესწილად მაინც ხელოვნური და სუროგატული პროცესია და ვერ ცვლის ამ შეცნობისათვის საჭირო უშუალო და ბუნებრივ ადამიანურ, საზოგადოებრივ ურთიერთობებს. ამასთან, ტელეეკრანი და კომპიუტერული თამაშობები ბავშვებს სთავაზობს პროგრამებსა და ფილმებს ადამიანური დამოკიდებულებების მარგინალური, ექსტრემალური სტერეოტიპებით, გაფერებულს აგრესიისა და ძალადობის ელემენტებით. სამ-

წუხაროდ, თანამედროვე პირობებში მშობელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი აღნიშნული გარემოების საფრთხეს ვერ აცნობიერებს და ნებაყოფლობით გადასცემს მშობლისათვის იმანენტურად დამახასიათებელ აღმზრდელობით-დიდაქტიკურ ფუნქციებს ტელე და კომპიუტერულ ეკრანს.

პრობლემა უფრო გლობალურია და ეხება ჩვენი პატარების, მომავალი თაობის მიერ თანამედროვე ტექნიკური საშუალებების რაციონალურ გამოყენებას ისე, რომ რაიმე ზიანი არ მოუვიდეს მათ ჯანმრთელობასა და განვითარებას, პირიქით, შეძლონ მაქსიმალური სარგებელი მიიღონ ამ ტექნიკასთან ურთიერთობით. ტელეგადაცემებისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების ნაკადი – ბავშვთა აგრესიულობის ჩამოყალიბების ერთადერთი მიზეზი არ არის, მაგრამ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია.¹¹

¹¹ ლ. ქურხული. ბავშვთა აგრესია. თბ., 2006. გვ. 95.

ოჯახური ურთიერთობის სტილი და ბავშვის ემოციური მდგომარეობა

ბავშვები აგრესიული ქცევის მოდელების შესახებ ცოდნას სამი ძირითადი წყაროს საშუალებით იღებენ. ესენია: ოჯახი, რომელსაც შეუძლია აგრესიული ქცევის მოდელის დემონსტრირება და განმტკიცება, თანატოლებთან და და-ძმასთან ურთიერთობა და, ბოლოს, აგრესიული ქცევის მოდელებს ისინი კარგად ეცნობიან შემოთავაზებული მას-მედიის საშუალებით. განვიხილოთ აგრესიული ქცევის შეძენის თითოეული წყარო.

ცალკეულ ოჯახებში დამკვიდრებულ ურთიერთობათა მიხედვით შეიძლება მოვახდინოთ მისი სტილის კლასიფიკაცია.

ოჯახური აღზრდის სტილი

შუა ბავშვობის პერიოდში ბავშვი იწყებს სხვათა ემოციების მიმართ ყურადღების მიქცევას და მათ გაგებას. სკოლამდელებისგან განსხვავებით, რომლებიც ეგოცენტრულობით ხასიათდებიან, მას უკვე ესმის, რომ სხვა ადამიანის დარდი, წყენა, ბრაზი - იქნება ეს დედა, მამა ან სხვა ბავშვი, ამ ადამიანის ნეგატიური განცდაა და არა მისთვის რაიმე დისკომფორტი. ამავდროულად პერიოდში ვითარდება ბავშვებში ალტრუიზმის გრძნობა.

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვმა შეიძლება გამოხატოს თანაგრძნობა სხვისი ტკივილის დროს, დაიცვას მეგობარი, ათხოვოს სასწავლო ნივთი და ა.შ., მაგრამ სხვა შემთხვევაში მან შეიძლება ნეგატიური გრძნობები გამჟღავნოს მათ მიმართ, მაგალითად, დასცინოს ამხანაგს, წაართვას რაიმე ნივთი, არ გამოიჩინოს თანაგრძნობა, თანადგომა. ამის მიზეზი ისაა, რომ ამ ეტაპზე მათში ჯერ კიდევ არაა მყარად ჩამოყალიბებული მორალური გრძნობები. თანამედროვე პირობებში სასკოლო პრაქტიკაში ხშირად ვხდებით ბულინგის ფაქტებს, რაც მნიშვნელოვნად აზიანებს ბავშვის პიროვნებას.

ლორა ბერკი, ვ. მუხინა და სხვა ფსიქოლოგები ცალკეულ ოჯახებში დამკვიდრებულ ურთიერთობათა მიხედვით ახდენენ აღზრდის სტილის კლასიფიკაციას.

ავტორიტარული სტილი - გულისხმობს მკაცრ ხელმძღვანელობას, ინიციატივის ჩახშობასა და ძალის გამოყენებას, რასაც ამართლებენ სასწავლო დისციპლინის მიმართ უცილობელი მორჩილებით, ყვირილითა და ფიზიკური დასჯის მუქარით (ამ მუქარის შესრულებით). ბავშვზე ძალაუფლების დემონსტრირება ამ ოჯახის სტილის ტიპური ფორმაა.

გასაკვირი არ არის, რომ ე.წ. „სანიმუშო მშობლების“ ოჯახებში მიღებულია აღზრდის „მკაცრი სტილი“ - ფიზიკური დასჯა, რაც ბავშვებს უყალიბებს მათდამი უსამართლო (მათი შეხედულებით) მოპყრობით გამოწვეულ

წყენას, გაბოროტებას, აიძულებს იფიქრონ შურისძიებაზე. ეს კი ნოყიერ ნიადაგს ქმნის მათ აგრესიულ პიროვნებად ჩამოყალიბებისთვის. აგრესიული ბავშვები, როგორც წესი, იზრდებიან ისეთ ოჯახებში, სადაც ნაკლებად არიან დაინტერესებული ბავშვთა აღზრდა-განვითარებით. ბავშვები ვერ გრძნობენ სიბოლესა და მოფერებას მშობლების მხრიდან და, მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოში ყოველთვის ძლიერია ტრადიციული ოჯახების ინსტიტუტი, ბოლო წლებში ჩვენს ქვეყანაში დატრიალებულმა დრამატულმა მოვლენებმა მასაც დალი დაამჩნიეს. მზარდი ეკონომიკური და სოციალური პრობლემები, იწვევს რა ოჯახის უფროსი წევრების გაღიზიანებას, გარკვეულად პროეცირდება პატარებისადმი მათ დამოკიდებულებაზე. მშვიდი ახსნა-განმარტებებისა და საუბრების ნაცვლად, უფროსები ხელმძღვანელობენ შემდეგი პრინციპით: „ყველაზე საუკეთესო საშუალებაა, აიძულო ადამიანები მოიქცნენ ისე, როგორც შენ გინდა ან შეწყვიტონ ქმედება, როცა შენ არ გსურს. ამისათვის საკმარისია, ძლიერად გაანნა მათ.“

მშობლის ამგვარი დამოკიდებულება ბავშვის მიმართ, მკაცრად დასჯა და გაუთავებელი კონტროლი მათში მაღალი დონის აგრესიულობის ჩამოყალიბების პროვოცირებას ახდენს. ამგვარ ოჯახებში იზრდებიან ან საკუთარ შესაძლებლობებში ურწმუნო, ნევროტული ბავშვები, ან აგრესიული, თავისი მშობლების მსგავსი ავტორიტარები. აღნიშნული თვისებების პროეცირებას, გადატანას ხშირად პატარები თანატოლებთან ურთიერთობაში ავლენენ.

ამ მხრივ, საინტერესოა, 8 წლის ბავშვის მიერ დედის მიმართ გამოხატული მონოლოგი: „ამ დედაჩემს რა უნდა ჩემგან. ვაშლს დათესავ და ვაშლის ხე ამოვა, ატამს დათესავ და ატმის ხე ამოვა. ვაშლი ატამი ვერ გახდება და ატამი კიდეც ვაშლი. შენ შეიძლება ატამი უფრო გიყვარდეს, მაგრამ გასინჯე, იქნებ ვაშლი ჯობია. მიიღე ეს ხილი როგორიცაა და დატკბი.“

რა იქნება მიმილოს მე დედაჩემმა ისეთი, როგორიც ვარ, რატომ ცდილობს ჩემს გადაკეთებას?! ეს მტანჯავს მე.“

მიუხედავად ყოველივესი, ასეთი აღნიშნული სტილი არ გამორიცხავს ბავშვის მიმართ სიყვარულს, რომელსაც შეიძლება ასევე ექსპრესიული გამოხატვის ფორმა ჰქონდეს. ამგვარ ოჯახებში იზრდებიან ან საკუთარ შესაძლებლობებში ურწმუნო, ნევროტული ბავშვები, ან აგრესიული, თავისი მშობლების მსგავსი ავტორიტეტები. აღნიშნული თვისებების პროეცირებას (გადატანას) ხშირად პატარა მოსწავლე სკოლაში თანატოლებთან ურთიერთობისას ავლენს.

ლიბერალური-მიშვეტული სტილი - ბავშვებთან დამოკიდებულებისას ხელმძღვანელობს შემდეგი პრინციპით: მისთვის ყველაფერი დასაშვებია, არაფრის აკრძალვა არ შეიძლება. ამგვარ ოჯახში აღზრდილ ბავშვს

მბრძანებლური დამოკიდებულება აქვს ყველასა და ყველაფრის მიმართ, რომელსაც გამოხატვის ერთმნიშვნელოვანი ფორმა ახასიათებს: „მომე!“, „მინდა!“, „ეს ჩემია!“. ხშირ შემთხვევაში იგი ჯიუტი და ჭირვეული ხდება. ზედმეტ ლიბერალობას საქმე იქამდე მიჰყავს, რომ არ ხდება ბავშვის პოზიტიური განვითარება და სოციალური მომწიფება, მას აკლია სოციალური განვითარებისთვის აუცილებელი რამ - სიტყვა „მინდა!“-ს სწორი გაგება. მსგავს ოჯახებში ყალიბდება გარშემომყოფების მიმართ მუდმივად უკმაყოფილო, ეგოისტი ბავშვი, რომელიც ვერ ამყარებს ურთიერთობებს სხვა ადამიანებთან - ის რთული და კონფლიქტური ბავშვია. ამ ოჯახიდან სკოლაში შესული ბავშვი განწირულია თავის დანატოლებთან და უფროსებთან დაძაბული, კრიზისული ურთიერთობისთვის, - იგი მიჩვეული არ არის დათმობას, თავისი სურვილების საერთო ინტერესებისადმი დამორჩილებას. სოციალური ეგოცენტრიზმი ბავშვს არ აძლევს შესაძლებლობას დაეუფლოს ნორმალურ, ადამიანურ ურთიერთობებს, ამ სტილის ოჯახის ერთ-ერთი ვარიანტია ჰიპერმეურვეობა.

ჰიპერმეურვეობითი სტილი - თავიდანვე უსპობს ბავშვს დამოუკიდებლობას, აფერხებს მის ფიზიკურ, ფსიქიკურ, სოციალურ განვითარებას. ამ შემთხვევაში ოჯახს მთელი ყურადღება გადააქვს ბავშვზე. შესაძლოა ეს გამოწვეული იყოს შიშის, უბედური შემთხვევის ან რაიმე მძიმე ავადმყოფობიდან გამომდინარე. მშობელი ისწრაფვის თავისი წარუმატებლობის კომპენსირება მოახდინოს ბავშვის მომავალი წარმატებებისაკენ სწრაფვით; საკუთარი შვილის მიმართ იყენებს შეფასების უმაღლეს კრიტერიუმებს: „პატარა ვუნდერკინდი“, „პატარა გენიოსი“ და ა.შ. მსგავს ოჯახებში მშობლები მთლიანად ბავშვის ცხოვრებით ცხოვრობენ, შეიძლება ითქვას, რომ მას სწირავენ მთელ თავის ცხოვრებას. ასეთ მშობელს მეტაფორულად „ვერტმფრენ მშობელს“ უწოდებენ. მიუხედავად ასეთი ნებაყოფლობითი „მსხვერპლთშენიერისა“, მშობელი შეიძლება ნევროზით დაავადდეს. - როგორც წესი, ამგვარი მშობლები იმედს ამყარებენ თავიანთი შვილის მადლიერებაზე და არა მარტო მომავალში, არამედ უკვე „ხვალედ“.

როდესაც ასეთი მშობლები ველარ იღებენ მადლიერებას, სწუხან და არ ესმით, რომ ისინი ზრდიან ინფანტილურ, თავის თავში დაურწმუნებელ, ნევროტულ ადამიანს, რომელსაც მთლიანად აქვს გამოცლილი დამოუკიდებლობის შეგრძნება. ასეთ ოჯახში გაზრდილი ბავშვი მთლიანად ემორჩილება თავის განცდებს, სისტემატური მეურვეობა და სხეულის ნაწილების რბილი-მოფერებითი ფორმებით დასახელება („მუცელიკო“ ხომ არ აგტიკვდა?“, „ფეხუნები ხომ არ დაგელალა?“ და ა.შ.) ბავშვის ლექსიკონში მყარად იბუდებს და თანატოლების მხრიდან შეიძლება დაცინვის საგანიც გახდეს. ინფანტილურ და დამოუკიდებლობა გამოცლილ ბავშვს არ გამოსდის ურთიერთობები თანაკლასელებთან, ის მათშიც მფარველს და მეურვეს ეძებს.

ფასეული, დემოკრატიული დამოკიდებულების სტილი - ბავშვის აღზრდის შედარებით ეფექტური სტილია. იგი გამოირჩევა ბავშვთან დამოკიდებულებაში მრავალფეროვანი რეფლექსებითა და პასუხისმგებლობით, ამგვარ ოჯახებში იგრძნობა ბავშვის მიმართ გამოხატული სიყვარული და კეთილგანწყობა ზომიერების ფარგლებში. უფროსები მასთან ერთად თამაშობენ, ესაუბრებიან მისთვის საინტერესო თემებზე, ეხმარებიან დაბრკოლებათა გადალახვაში, ზედმეტად არ ანებივრებენ და შეახსენებენ, რომ ანგარიში გაუწიონ სხვებს. მას კარგად ესმის სიტყვა „უნდა“ და შეუძლია თავის შეკავება. ასეთ ოჯახში იზრდება სრულფასოვანი, საკუთარი ღირსებების შეგრძნებით და ახლობლების მიმართ პატივისცემისა და პასუხისმგებლობის გრძნობის მატარებელი ბავშვი, რომელიც სკოლაში გამოირჩევა დამოუკიდებლობით, არ უჭირს თანაკლასელებთან ურთიერთობა, ინარჩუნებს პირად ღირსებებს და ადვილად ეჩვევა დისციპლინას.

ლორა ბერკი განიხილავს ასევე, აღზრდის ავტორიტეტულ სტილს - მისი აზრით, ავტორიტეტული სტილი არის ბავშვის აღზრდის ყველაზე საუკეთესო სტილი და ხასიათდება მაღალი მიმღებლობით, ჩართულობით, საკუთარი ავტონომიის გარანტიით. ავტორიტეტული მშობლები გამოირჩევიან თბილი, ყურადღებიანი და ზომიერად მზრუნველი დამოკიდებულებით ბავშვის პრობლემისადმი. მშობლისა და ბავშვის თანამშრომლობითი ურთიერთობა არის თბილი, სასიამოვნო ემოციური მუხტის მატარებელი. ამგვარი მშობლები ახორციელებენ აზრიან, ობიექტურ და სამართლიან კონტროლს საკუთარი შვილის ქცევაზე; აძლევენ ბავშვს ზომიერ ავტონომიას და უფლებას, რომ თვითონ მიიღოს გადაწყვეტილება იმ სფეროში, რომელშიც, მათი აზრით, ის შედარებით კომპეტენტურია. მშობლებისთვის ამ შემთხვევაში უპირველესია ბავშვთან კომუნიკაცია და ისინი ყველა პირობას უქმნიან მას, რომ საკუთარი განცდები, ფიქრები და სურვილები გულწრფელად გამოხატოს. ამ სტილით ურთიერთობის მეთოდის მოიცავს მშობლებისა და ბავშვების ურთიერთთანამშრომლობას ადრეული ბავშვობის პერიოდიდან დაწყებული უფროსი ასაკის წლებით დამთავრებული. აღზრდის ამგვარი სტილი ბავშვებს უყალიბებს მაღალ თვითშეფასებას, მშობლების შეხედულების მიმართ პატივისცემას და პასუხისმგებლობას, სოციალურ და მორალურ მონიფულობას, თვითკონტროლის უნარსა და დასახული მიზნისკენ სწრაფვას. (Amato & Fowler, 2002; Herman et al., 1997; Aunola, Stattin, & Nurmi, 2000; Luster & Mcadoo, 1996; Mackey, Arnold, & Pratt, 2001; Steinberg, Darling, & Fletcher, 1995).

გაუცხოების, ინდიფერენტული სტილი - გულისხმობს უფროსების გულგრილ დამოკიდებულებას ბავშვის პიროვნების მიმართ, მსგავს ოჯახებში მშობლები ან ვერ „ხედავენ“ საკუთარ შვილს ან აქტიურად გაურბიან

მათთან ურთიერთობას და ურჩევნიათ მათგან მოშორებით ყოფნა (ფსიქოლოგიური დისტანცირება) მშობლების მხრიდან შვილის განვითარების მიმართ გამოხატული გულგრილი, ინდიფერენტული დამოკიდებულება ბავშვს გადააქცევს მარტოსულად, უბედურად. შედეგად ვიღებთ აგრესიულ, თანატოლების მიმართ გაუცხოებულ ბავშვს, ამგვარი ბავშვები არ არიან საკუთარ თავში დარწმუნებულები, არიან ნევროტულები.

ოჯახური დამოკიდებულების ზემოაღნიშნული სტილები თვალნათლივ გვიჩვენებს, რამდენად მძიმე და რთულია ბავშვის პიროვნების განვითარების გზა. ყოველივე კიდეე უფრო რთულია რეალურ ცხოვრებაში, ვიდრე ნებისმიერი კლასიფიკაციის შემთხვევაში.

ბავშვებთან დამოკიდებულების აღნიშნული კლასიფიკაციებიდან ოჯახში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ერთდროულად რამდენიმე სტილი. ოჯახის წევრები (მამა, დედა, ბებია, ბაბუა...) შეიძლება კონფლიქტში იყვნენ ერთმანეთთან იმის გამო, რომ თითოეულს შეიძლება ბავშვთან ურთიერთობებში გააჩნდეს საკუთარი სტილის გატარების სურვილი. ბავშვის აღზრდასა და ემოციურ მდგომარეობაზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს ოჯახის წევრების ურთიერთდამოკიდებულების სტილი, რომელიც ასევე მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მის პიროვნებად ფორმირებას. ოჯახში დამკვიდრებული სერიოზული სოციალური პრობლემებით გამონეული აგრესიული ურთიერთდამოკიდებულებები, უფროსების გაუნონასწორებლობა, ცხოვრების პირობებით უკმაყოფილება, სამსახურებრივი სტატუსის არქონა, მეუღლეთა ურთიერთსიყვარულისა და პატივისცემის დეფიციტი, ალკოჰოლი, ნარკოტიკები, ლალატი და ჩვეულებრივ უკუულტურობა, თავის გამოხატულებას პოულობს გაუთავებელ დავასა და ჩხუბში, ბავშვისაკენ მიმართულ სადამსჯელო ღონისძიებებში. ოჯახის ცხოვრების ასეთი - „ჩვეული წესი“ ბავშვს აყალიბებს აგრესიულ პიროვნებად. ანალოგიურად თავისი ოჯახის წევრებისა, ისიც ცდილობს მსგავსი მეთოდებით მოიპოვოს და დაიმკვიდროს ადგილი „მზის ქვეშ“. კერძოდ, უცენზურო სიტყვებით, მუშტებით, აგრესიული თავდასხმებით. ამგვარ ოჯახში აღზრდილ ბავშვს არ შეუძლია იმოქმედოს საზოგადოებაში და სკოლაში მიღებული წესების მიხედვით, უკვე 6-7 წლის ასაკში იგი ახდენს მასწავლებლის პროვოცირებას, ისწრაფვის აღშფოთების უკანასკნელ ზღვრამდე მიიყვანოს იგი. ასევე სწრაფად ღიზიანდება თვითონაც, ყვირის ცუდ სიტყვებს და გორაობს იატაკზე. აგრესიული ოჯახის ბავშვი ადგილს ვერ პოულობს კლასში, იგი ჩამორჩება გონებრივი განვითარების თვალსაზრისითაც, უჭირს მობილიზება გაუკეთოს საკუთარ თავს და განეწყოს სწავლისათვის, მისთვის ყველაფერი რთული, გაუგებარი და უინტერესოა, თუმცა კარგად ესმის, რომ იგი უკვე „სხვაა“, ჩამორჩა თანატოლებს

და ამ მხრივაც შურისძიების გრძნობა იპყრობს. ამგვარ ბავშვს, რა თქმა უნდა, ძალიან უჭირს. იგი, ფაქტობრივად, სოციალურად დაუცველია. მსგავს ოჯახში აღზრდილ ბავშვს უფლება აქვს მოითხოვოს მის მიმართ განსაკუთრებული ყურადღება და მიდგომა. იგი ხომ ვერ ხვდება, რაოდენ კეთილგანწყობილი და სასიამოვნო შეიძლება იყოს ადამიანური ურთიერთობები. ამიტომ, პედაგოგი უნდა შეეცადოს შეძლებისდაგვარად გაარკვიოს და დაარწმუნოს იგი ამაში.

ზემოთ აღნიშნულ ოჯახურ ურთიერთობათა ყველა სტილს ერთი საერთო რამ აქვთ - მშობლებს უყვართ თავიანთი შვილები, მაგრამ თითოეულ ოჯახში დამკვიდრებული (მემკვიდრეობით მიღებული თუ უშუალოდ მშობლების მიერ „გამომუშავებული“) აღზრდის სტილი - აძნელებს „ტრადიციული“ გზიდან გადახვევას, ამ მხრივ მნიშვნელოვანია მშობელთა განათლების დონე. მხოლოდ საზოგადოებაში დამკვიდრებული აღზრდის მეთოდების საუკეთესოდ მცოდნე, ფსიქიკურად ჯანმრთელ, მოსიყვარულე მშობელს შეუძლია აღზარდოს სრულფასოვანი, დადებითი ემოციებით და საუკეთესო თვისებებით შემკული მომავალი თაობა.¹²

საბავშვო ბაღიდან დაწყებით სკოლაში

სკოლამდელი ასაკის დასრულებისთანავე ბავშვის მიერ საკუთარ თავში პიროვნების აღმოჩენის, შეცნობის პროცესი *არაცნობიერიდან გაცნობიერების* მდგომარეობაში გადადის. იგი უკვე საკუთარ თავში „აღმოჩენილ პიროვნებას“ აბარებს ანგარიშს - აანალიზებს, რა ადგილი უკავია ადამიანებს შორის (ის იყო ბალის ასაკის) და რა ადგილის დაკავებას, ელის ახლო მომავალში (ის შედის სკოლაში). ამ პერიოდისთვის მან საკმაოდ ბევრი ცოდნა და გამოცდილება შეიძინა პირადი კავშირების თვალსაზრისით. იგი ახერხებს ოჯახურ, ნათესაურ, უფროსებთან და თანატოლებთან დამოკიდებულებაში თავისი სოციალური სტატუსის შესაფერისი ადგილი დაიმკვიდროს. ამ ეტაპზე ბავშვს უამრავი ჩვევაც გამოუმუშავდა, რომელთაგან აღსანიშნავია თავდაჭერილობა. მას უკვე შეუძლია დაემორჩილოს მდგომარეობას და თავისი გრძნობები და ემოციები მიმართოს მის შესაბამისად, არ მოექცეს საკუთარი სურვილების ტყვეობაში. მას შედარებით კარგად აქვს განვითარებული რეფლექსიის უნარი; ამ პერიოდში მოტივი „*მე თვითონ*“, ქარბობს მოტივს, „*მე მინდა*“.

სკოლამდელი ასაკის დასრულების შედეგია ის, რომ ბავშვს დაწყებით სკოლაში სწავლის ფსიქოლოგიური მზაობა აქვს. ამისათვის მას უკვე გააჩნია სპეციალური ფსიქოფიზიკური და შემეცნებითი ინტერესები, რაც

12 ლ. ქურხული. განვითარების ფსიქოლოგია . თბ. 2020. გვ. 340.

სჭირდება წერა-კითხვის, არითმეტიკულ მოქმედებათა, ფიზკულტურის, ხატვის და სხვა სასწავლო საგნების ათვისებისთვის. სკოლამდელი ასაკის ბავშვი, უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობისას ითვისებს სხვა ადამიანების რეფლექსებსაც. სკოლაში, ახალ პირობებში მოხვედრილ ბავშვს ეს ცოდნა კარგ სამსახურს უწევს და ეხმარება პრობლემური სიტუაციების დაძლევაში. ახალ სოციალურ სიტუაციას ბავშვი შეჰყავს მკაცრად ნორმირებული ურთიერთობის სამყაროში, რომელიც მისგან მოითხოვს ორგანიზებულ ქცევას, დისციპლინას, სასწავლო სიტუაციებში თავდაჭერას, ემოციებისა და გრძნობების შეკავებას, ნებისყოფას და ა.შ.

მნიშვნელოვანია მშობლების მიერ ბავშვის მიმართ გამოხატული თუნდაც რბილი ფორმით გამოხატული, გამკაცრებული მოთხოვნები, რაც ბავშვს დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებს, მათში აღვივებს მართობის და დაუცველობის შეგრძნებას; ბავშვი თავს მშობლისგან მიტოვებულად გრძნობს, რადგან უკვე თვითონ უნდა აიღოს პასუხისმგებლობა საკუთარ თავზე, თავის ახალ ცხოვრებაზე, ორგანიზებული იყოს ახალ და უცხო სიტუაციებში. ეს არის ბავშვის გამოცდის რთული პერიოდი, რომელიც მისგან მოითხოვს არა მხოლოდ სკოლაში სიარულს, არამედ მონესრიგებულობას, დისციპლინირებულობას: კარგად მოიქცეს კლასში, გაკვეთილის მიმდინარეობის პროცესში იყოს ყურადღებით, იაზროვნოს, შეასრულოს მასწავლებლის მიერ მიცემული დავალება და სხვა, ასევე მოეთხოვება მკაცრად დაიცვას დღის რეჟიმი ოჯახში... ყოველივე ეს პატარა მოსწავლისთვის საკმაოდ რთული შესასრულებელია.

უფროსები შენუხებულები არიან ბავშვის სასწავლო პრობლემებით, ისინი ამ პერიოდში ხშირად სპეციალურად თავისუფლდებიან სამსახურიდან, ცდილობენ თავიანთ თავზე აიღონ ბავშვისათვის პასუხისმგებლობის გრძნობის გამომუშავება, რათა მისი სასწავლო მოქმედებისადმი დამოკიდებულება ორგანიზებული გახადონ. გონიერი და მოსიყვარულე მშობელი, ბავშვს ეხმარება მასზე დაკისრებული სასწავლო დავალებების შესრულებაში, რათა შეეცადოს ბავშვი, რომ ეს დავალება მიიღოს როგორც აუცილებლად შესასრულებელი, ასევე, მან სწორად დაგეგმოს დღის რეჟიმი, რათა დროზე ისწავლოს და მხოლოდ ამის შემდეგ იფიქროს თავისუფალი დროის თამაშისთვის, სეირნობისთვის, სტუმრობისთვის და ა.შ. გამოყენებაზე.

სკოლაში მისვლისას, სადაც ბავშვი ახალ სოციალურ გარემოში ხვდება, ოჯახში, უფროსებთან ურთიერთობებში დამკვიდრებული სტილი ბავშვის ემოციური მდგომარეობის ანარეკლია. სკოლის პირობებისთვის დამახასიათებელი სოციალური სიტუაცია ამკაცრებს ბავშვის ცხოვრების პირობებს და ყველა ბავშვი, რომელიც პირველად დგამს ამ ნაბიჯს, შესაძლოა სტრესის ქვეშ აღმოჩნდეს, ამის ნათელი დასტურია მათი ფიზიკური მდგომარეობა და ქცევითი აქტივობები.

საბავშვო ბაღისაგან განსხვავებით, ბავშვს სკოლაში ხვდება მისთვის უჩვეულო გარემო: საკლასო ოთახი, მასწავლებელი, უამრავი, უცხო თანატოლი. სკოლაში შესვლით მისი ცხოვრებისეული პოზიცია აბსოლუტურად განსხვავებულია: ის მოსწავლეა და მისი ქცევის ძირითადი ფორმა სკოლამდელ პერიოდში თუ თამაში იყო, ამჯერად ხდება სწავლა. მის ცხოვრებაში შემოდის მასწავლებელი, რომელიც მისთვის განუზომლად დიდი ავტორიტეტი ხდება და ის წამყვან ადგილს იკავებს ბავშვის ცნობიერებაში. ამიტომ მასწავლებლის შეფასება, შექება-ნახალისება, გაკიცხვა, შენიშვნის მიცემა, ბავშვის გრძნობების და ემოციების განვითარების საქმეში მეტად მნიშვნელოვანია. ბავშვის სკოლაში შესვლა კავშირშია როგორც დადებით, ასევე უარყოფით ემოციებთან: დადებითი ახალი ჩანთა, შესაბამისი ჩასაცმელი, სასწავლო ნივთები; უარყოფითი - უცნობი, გაურკვეველი გარემოს მიმართ (სკოლა, მასწავლებელი, ბავშვები) შიში.

სასკოლო ცხოვრების დაწყებისთვის ფსიქოლოგიურ მზაობასთან ერთად აუცილებელია სკოლისათვის ბავშვის ემოციური მზაობა; კერძოდ, ბავშვისთვის წინასწარი დადებითი განწყობის შექმნა და შემზადება სასკოლო ცხოვრებისთვის. სკოლაში სწავლის პერიოდში ბავშვს ახასიათებს სხვადასხვა შიშები: დაბალი აკადემიური მაჩვენებელი და თანაკლასელებისგან უარყოფა, ბავშვების მიერ სამყაროს რეალობის შეცნობა, პირადი ზიანის ალბათობა, სხეულის დაზიანება, მოკვლა, მედია-საშუალებებით აღქმული ნეგატიური მოვლენები (ომი და უბედური შემთხვევები, კატასტროფები, კორონა ვირუსის პანდემია). ეს ყველაფერი მათში სულიერ მღელვარებას იწვევს. მოსწავლეთა შიშებზე მათი კულტურაც მოქმედებს. მაგალითად, ჩინეთში, სადაც თავშეკავებულობა და სოციალურ სტანდარტებთან შესაბამისობა ძალზე ღირებულია, ბავშვების დიდი ნაწილისთვის წარუმატებლობა და უფროსთა კრიტიკა ფარულ შიშს აჩენს. მიუხედავად ამისა, ჩინელი ბავშვები ზოგადად ზედმეტად გაუბედავები არ არიან, შიშის სიმძაფრე მათში დასავლეთის ბავშვების მსგავსია (Ollendick და სხვები, 1996).

მასწავლებელი ბავშვს აუარებელ მოთხოვნებს უყენებს, რაც აძლიერებს მის ფსიქიკურ დაძაბულობას. სკოლამდელი ასაკის ბავშვს, მისთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური თავისებურებები ხელს არ უშლიდა განვითარების პროცესში, რადგან ახლობელი ადამიანები ამ თავისებურებებს ითვისისწინებდნენ და შესაბამისად წარმართავდნენ მისი აღზრდის პროცესს.

სკოლის პირობებში კი მიმდინარეობს ბავშვის ცხოვრების წესის ჩარჩოებში მოქცევა, სტანდარტიზაცია. მისი ინდივიდუალობა, ფსიქოემოციური კონსტიტუცია შესაძლოა ამ სტანდარტიზებულ მოთხოვნებთან და ჩარჩოებთან წინააღმდეგობაში აღმოჩნდეს და განუვითარდეთ სხვადას-

ხვა ფსიქოემოციური ანომალია (ჰიპერაქტივობა, მაღალი შფოთვიანობა, მკვეთრად გამოვლენილი შენელებითი პროცესები და ა.შ.). ამ დროს ბავშვს უქვეითდება აქტივობა, მალე იღლება.

ამ პერიოდში ბავშვისთვის დამახასიათებელი სხვადასხვა შიში, როგორც წესი, ეს უკავშირდება მის შეგუებას სკოლის პირობებთან კერძოდ, ამ ასაკის ბავშვებს ხშირად უჩნდებათ უმცროსკლასელებისთვის ტიპურად დამახასიათებელი *სკოლაში არწასვლის* სურვილი, რაც შეიძლება გამოწვეული იყოს გაკვეთილებზე მასწავლებლის მხრიდან კრიტიკისა და გაკიცხვის, მის მიმართ თანაკლასელების დამოკიდებულების, დაცინვისა და ა.შ. შიშით. ყოველივე ამის შედეგად კი ბავშვს შეიძლება განუვითარდეს სტრესი და მის ნიადაგზე აღმოცენებული და გამოხატული წუხილი თავის, მუცლის, ყელის ტკივილები, თავბრუსხვევები და სხვა, რომლებიც ხშირად სრულებითაც არ წარმოადგენს ბავშვის მიერ მშობლისთვის თავსმოხვეულ სიმულაციას. ამგვარი სიმპტომების გამოვლენისას საჭიროა მშობელი სერიოზულად და გულსწყურით მოეკიდოს ბავშვის ჩივილებს.

ახალ გარემოში, უფროსებთან და თანატოლებთან ურთიერთობისას ბავშვს უჩნდება მოთხოვნა, რომ აღიარონ, იგი ვარჯიშობს თავისი მოვალეობის შესრულებაში და დასახული სასწავლო მოქმედების მიზნის მიღწევაში. შედეგის მიუღწევლობის და მარცხის შემთხვევაში, შესაძლოა მას განუვითარდეს უარყოფითი პიროვნული თვისებები - სხვების უპირატესობა მასთან შედარებით, შური, ბრაზი და ა.შ.

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვი, სკოლამდელი დაწესებულების შემდეგ ფსიქოლოგიურად გადადის სოციალურ ურთიერთობის ახალ სისტემაში. ის გრძნობს, რომ მისი ცხოვრება პრინციპულად შეიცვალა, დაეკისრა მოვალეობები, ვალდებულია, არა მხოლოდ ყოველდღიურად იაროს სკოლაში, არამედ დაემორჩილოს სასწავლო ვალდებულებებს.

ოჯახი კონტროლს უწევს ბავშვს, რათა გულდასმით მოეკიდოს მასწავლებლის დავალებებს, ორგანიზებული გახადოს ბავშვის დღის რეჟიმი. თუ ბავშვი ოჯახში უფროსების მხრიდან მშვიდ, ალერსიან დამოკიდებულებას გრძნობს, მას დადებითი ემოციები უყალიბდება, ხოლო თუ მშობლები ზედმეტად გამოხატული ემოციურობით გამოირჩევიან ან ბავშვების პრობლემების მიმართ გულგრილ, უემოციო დამოკიდებულებას ამჟღავნებენ, ამან ბავშვებში შესაძლოა მძაფრი ემოციური დაძაბულობა და შფოთვა გამოიწვიოს.

ამ პერიოდში ჩამოყალიბებას იწყებს ინტელექტუალური, მორალური და ესთეტიკური გრძნობები. ზნეობრივი ქცევები ადამიანური ურთიერთობის დროს ყალიბდება, როგორც სტიქიურად - უფროსების ნაბაძვით, ასევე შეგნებულად, თამაშის, სწავლა-აღზრდისა და შრომის პროცესში. ზნეობრივი გრძნობების, როგორიცაა თანაგრძნობა, სირცხვილი, სინდისი, შეცოდება, საწყისი გამოვლინებები, უკვე სკოლამდელი ასაკის ბავ-

შვებში შეინიშნება. სკოლაში შესვლისას ეს გრძნობები უფრო ინტენსიურად ვითარდება. სწორედ ამიტომაც, ამ პერიოდში შესაძლოა ასოციალური გრძნობებიც ჩამოყალიბდეს, ამიტომ მშობლები და პედაგოგები უნდა ცდილობდნენ დადებითი მორალური გრძნობების აღზრდასა და თითოეული უზნეო საქციელის მათთან ერთად განხილვა-განსჯას.

კვლევებით დასტურდება, რომ ემპათია ნანილობრივ მემკვიდრეობითაა. (Zahn-Waxler და სხვები, 2001). სოციალიზებული, თავდაჯერებული და ემოციის კარგი რეგულაციის მქონე ბავშვები ძირითად შემთხვევაში სხვათა დისტრესის დროს მათ დახმარებას, თანაგრძნობასა და დამშვიდებას ცდილობენ, ემოციის ცუდი რეგულაციის მქონე ბავშვები კი ნაკლებ თანაგრძნობას და პროსოციალურ ქცევას ამჟღავნებენ (Eisenberg და სხვები, 1996, 1998). მორცხვი ბავშვები, თანაგრძნობას ნაკლებად გამოხატავენ, რადგან სხვების დისტრესის დროს ისინი თვითონ ითრგუნებიან (Eisenberg და სხვები, 1996).

ამ პერიოდის ბავშვებში მე-ს ცნობიერებასთან დაკავშირებული ემოციები უფრო მძაფრი გამოხატულებისაა. მათ წარუმატებლობის შემთხვევაში გადამეტებული სირცხვილის, წარმატების შემთხვევაში კი სიამაყის გრძნობა უჩნდებათ. ისეთ ბავშვებში, რომელთა მშობლები ჩადენილი საქციელის გამოსწორებაზე ამახვილებენ ყურადღებას: „ასე ხომ სცადე, ამჯერად მოდი, სხვანაირად გააკეთე“ და სხვა; ასეთ ბავშვებში სირცხვილის და სიამაყის გრძნობა დაბალანსებულია და მათ სიძნელები და დაბრკოლებები აღარ აშინებთ. (Kelley, Brownell, & Campbell, 2000; Lewis, 1998).

დანაშაულის გრძნობა ბავშვებს საზიანო იმპულსების დაძლევისა და მომავალში, მათ მიერ ჩადენილი ცუდი საქციელის გამოსწორებაში ეხმარება. (Ferguson და სხვები, 1999; Tangney, 2001).

ესთეტიკური გრძნობების განვითარებას სკოლაში ხელს უწყობს შესაბამისი გაკვეთილები. მასწავლებელი გარესამყაროს მშვენიერების დანახვას, აღქმასა და მის განცდას ასწავლის. განსხვავებული ჟღერადობისაა ჩიტების ჟღერტული, ზღვის, მდინარის თუ ნაკადულის ჩრიალი, ქარის შრიალი - ბავშვი ყურს უგდებს, იაზრებს, ამუშავებს გარემოდან მიღებულ შთაბეჭდილებებს. მუსიკის გაკვეთილები ბავშვს ესთეტიკური განცდის უნარს უყალიბებს.

ასევე მნიშვნელოვანია პატარა მოსწავლისთვის მხატვრული ნაწარმოებების შინაარსის გათავისება, რაც ასევე გარკვეულ ემოციებს ბადებს მათში. ესთეტიკური გრძნობის განვითარებისთვის მნიშვნელოვანია შრომა, რომელიც თავად ესთეტიკური ფენომენია. ნებისმიერი შრომითი აქტივობა მათგან მოითხოვს ფაქიზ, ესთეტიკურ დამოკიდებულებას, იქნება ეს წერა-კითხვა, რაიმე სათამაშოს დამზადება, უფროსების დახმარება თუ სხვა.

ინტელექტუალურ გრძნობებს მიეკუთვნება ცოდნისმოყვარეობა, გაკვირვება, ეჭვი, ცნობისმოყვარეობა, რაიმე დავალების შესრულებით გამოწვეული სიამოვნება თუ უსიამოვნება - მარცხი.

სკოლის დანეგბითი კლასის მოსწავლეები უკვე ახერხებენ ემოციის თვითრეგულაციას; სკოლამდელეებისგან განსხვავებით, ისინი ემოციის რეგულირებისათვის გაცილებით ხშირად მიმართავენ შინაგან სტრატეგიებს. მაგალითად, ბავშვმა ისე კარგად ვერ მოამზადა დავალება და შეფასებაც შესაბამისი დაიმსახურა. ის ამბობს „არაფერია, შესაძლოა ყველაფერი გაცილებით ცუდად დამთავრებულიყო, მეორე ტესტი იქნება და აუცილებლად გამოვასწორებ“. მან მოახდინა სიტუაციის შეფასება, მისი შეგნებულად გააზრება და მომავალში დაისახა მისი გაუმჯობესების შესაძლებლობა (Brenner & Salovey, 1997), აღნიშნულ შემთხვევაში შიში ქრება და მის ადგილს პოზიტიური ემოცია იკავებს. (Gullone, 2000).

კოგნიტური განვითარება და სოციალური გამოცდილების შეძენა ბავშვებს მართვის სხვადასხვა სტრატეგიის გამოყენების შესაძლებლობას აძლევს. ემოციური თვითრეგულაციის სათანადო განვითარება, ბავშვებში აღვივებს ემოციური თვითშეფასების გრძნობას - საკუთარი ემოციური გამოცდილების კონტროლის გრძნობას (Saarni, 2000). ეს გრძნობა ადეკვატური თვითშეფასებისა და ოპტიმისტური შეხედულების ჩამოყალიბებას უწყობს ხელს, რომლებიც მათ შემდგომში ემოციური პრობლემების გადალახვაში ეხმარებათ.

სკოლაში მისვლისას, სადაც ბავშვი ახალ სოციალურ გარემოში ხვდება, ოჯახში უფროსებთან ურთიერთობებში დამკვიდრებული სტილი ანარეკლია ბავშვის ემოციური მდგომარეობისა.

დანეგბითი კლასის ბავშვებთან მასწავლებლის ურთიერთობის სტილი

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვს აქვს უფროსების მხრიდან დადებითი ემოციური დამოკიდებულების მოქარბებული მოთხოვნილება, რასაც შეიძლება დავარქვათ *ემოციური შიმშილი*. ამ ეტაპზე მასწავლებელი სწორედ ის ავტორიტეტია, ვისი ურთიერთობის სტილიც კლასში ბავშვის მდგომარეობის გამსაზღვრელი ფაქტორი შეიძლება გახდეს. გაკვეთილის პროცესში მასწავლებელი სწორედ ის ავტორიტეტია, ვისი ურთიერთობის სტილიც კლასში ბავშვის მდგომარეობის განმსაზღვრელი ფაქტორი შეიძლება გახდეს. გაკვეთილის პროცესში მასწავლებელს შესაძლებლობა აქვს როგორც მთლიან კლასზე, ისე ცალკეულ ბავშვთან ინდივიდუალური მიდგომით ნარმატებით ააგოს თავისი მუშაობა. ვ. მუხინას მიერ შემოთავაზებულია სკოლაში მასწავლებლის ბავშვებთან ურთიერთობის სხვადასხვა სტილი. კერძოდ:

იმპერატიული (ავტორიტარული) სტილი გულისხმობს მასწავლებლისადმი უსიტყვო, უცილობელ მორჩილებას. ამიტომაც უნოდებენ მას ურთიერთობის მკაცრ სტილს. ამ შემთხვევაში ბავშვს პასიურ პოზიციას უტოვებენ. მასწავლებლის მიზანია მკაცრი დისციპლინის ორგანიზება და ამისათვის არ ერიდება კატეგორიული ფორმების გამოყენებას. იგი ცდილობს დაიმორჩილოს ბავშვები ისე, რომ არც განუმარტოს ქცევის მიზეზები, არ ასწავლოს მათ თავიანთი ქცევის შეფასება და მართვა. ხელმძღვანელობის იმპერატიული სტილი გულისხმობს მასწავლებლის მტკიცე ნებას, ბავშვები ჰყავდეს სრულ მორჩილებაში, რის საფუძველიც სრულებით არ არის სიყვარული, კეთილგანწყობა და მშვიდი გარემო-პირობების შექმნა. ამ დროს ბავშვები განიცდიან მძიმე ფსიქოლოგიურ ზეწოლას მისი მხრიდან.

ამგვარი ურთიერთობის სტილის დამკვიდრების შემთხვევაში მასწავლებელი ემოციურად დაშორებულია როგორც ცალკეული მოსწავლის, ისე მთელი კლასისგან, და ეს დაშორება დროთა განმავლობაში კიდევ უფრო იზრდება, მასწავლებელი კლასში დისციპლინის დამყარებას მხოლოდ მკაცრი პოლიტიკისა და „შიშველი ადმინისტრირების“ მეთოდების გატარებით ახერხებს. ამგვარი დამოკიდებულება ბავშვებს მუხტავს უარყოფითი ემოციებით, მათში ინვესს დაუცველობის, ბრაზის შიშის და, საკმაოდ ხშირად, საკუთარ შესაძლებლობებში და პიროვნულ ღირსებებში დაეჭვების შეგრძნებებს. იმპერატიული სტილით ურთიერთობა ბავშვს საშუალებას აძლევს გააცნობიეროს საკუთარი უფლება-მოვალეობები, ამუხრუჭებს მათ ინიციატივას, მიზანმიმართულად მართონ საკუთარი ქცევა და, საბოლოო ჯამში, აფერხებს მათ გონებრივ განვითარებასა და პიროვნებად ჩამოყალიბების პროცესს.

ბავშვები, რომელთა ქცევაც რეგულირდება იმპერატიული სტილის ურთიერთობით, საკლასო ოთახში ზედამხედველის გარეშე დარჩენის შემთხვევაში, ქცევის თვითრეგულაციის ჩვევის არქონის გამო, ადვილად არღვევენ დისციპლინას. იმპერატიული ურთიერთობის სტილი არა მარტო ფორმით, არამედ შინაარსითაც ანტიპედაგოგიური და მიუღებელია ბავშვთა საზოგადოებრივი პრაქტიკისათვის. მოცემულ შემთხვევაში ბავშვები ვერ ამყარებენ მასწავლებელთან ემოციურ კავშირს, ცდილობენ არარეალიზებული მოთხოვნების კომპენსირება მოახდინონ დადებითი ემოციების მუხტით, როგორც კი ამის ოდნავი შესაძლებლობა და გარემოება შეიქმნება. ბავშვი გვერდით მჯდომ თანაკლასელთან ან რომელიმე სხვა ბავშვთან იწყებს გარკვეულ ურთიერთობას ნებისმიერი საბაბით, კლასში გამეფებული დაძაბული სიტუაცია, მასწავლებლის მხრიდან არანაირი ნახალისება, ცივი ატმოსფერო და უმკაცრესი მოთხოვნები სწრაფად ღლის და ფიტავს ბავშვს. იგი გაუცნობიერებლად ცდილობს უარყოფითი დაძაბულობის მოხსნას. ამგვარი მასწავლებლის მახვილი, ყურადღებიანი და

ფრთხილი თვალი სწრაფად ამჩნევს დისციპლინის დამრღვევს, აძლევს მას შენიშვნას ან მკაცრად სჯის ბავშვს.

ურთიერთობის სტილი ბავშვთა გრძნობების ანარეკლსაც წარმოადგენს. მათთან დიალოგისას ირკვევა, რომ ისინი მუდმივ განცდებში არიან, ეშინიათ, რომ მასწავლებელი „დაუყვირებს“, „ნაეჩხუბება“, „დასჯის“ და ა. შ. მუშაობისა და ურთიერთობის ეს სტილი მასწავლებელს ეხმარება კლასში დისციპლინის შენარჩუნებაში, სამაგიეროდ, ბავშვის პიროვნების აღზრდის კონტექსტში იგი საკმაოდ არაპროდუქტიულია. ამ შემთხვევაში ბავშვს უვითარდება უარყოფითი რეფლექსური თვისება – საკუთარი ქცევა შეუფარდოს მოსალოდნელ შედეგს და ცდილობს რაც შეიძლება მაქსიმალური სარგებელი მიიღოს თვითონ. იგი ყოველნაირად ცდილობს ისე მოიქცეს, რომ მისი უდისციპლინობა მასწავლებლისათვის შეუმჩნეველი დარჩეს.

იმპერატიული სტილი აფერხებს ბავშვებთან თანამშრომლობასა და შემოქმედებით აქტიურობას, რადგან ძალდატანებითი ნორმატივები ვერ ათავისუფლებს ბავშვს დაძაბულობისაგან, ბავშვი მტკიცენულად განიცდის ემოციური თანადგომის უგულვებელყოფას მასწავლებლისგან, სულიერ დისკომფორტსა და დაძაბულობას, რაც გარკვეულ დაბრკოლებას უქმნის მას სასწავლო დისციპლინების სრულყოფილად ათვისებაში.

დემოკრატიული ურთიერთობის სტილი უზრუნველყოფს ბავშვის აქტიური პოზიციის თავისუფლად გამოხატვას. ამ შემთხვევაში მასწავლებელი ცდილობს სასწავლო ამოცანის გადანყვევტისას ურთიერთთანამშრომლობითი დამოკიდებულებით მიაღწიოს წარმატებას; მისი მიზანია ორიენტაცია აიღოს არა ბავშვთა დისციპლინირებულ, მკაცრად რეგლამენტირებულ ქცევაზე, არამედ სწორად მოწესრიგებული ქცევა გამოიყენოს სასწავლო მუშაობაში წარმატების მიღწევის საშუალებად. მასწავლებელი კლასში ქმნის მეგობრულ, ურთიერთგაგებისა და ნდობის ატმოსფეროს. ურთიერთობის ამგვარი სტილი ბავშვებში იწვევს დადებით ემოციებს, ასწავლის ურთიერთთანამშრომლობის ფასს, სიამოვნების შეგრძნებას, და, წარმატების მიღწევის შემთხვევაში, მისით ტკობას. ამავდროულად, მუშაობის ეს სტილი მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ ბავშვს ათავისუფლებს ზედმეტი დაძაბულობისა და შეზღუდვისაგან და მასწავლებელთა ურთიერთობაში თვითონ იჩენს ინიციატივას.

ამგვარი ურთიერთობის სტილი ბავშვებს სძენს თვითმართვის გამოცდილებას. მასწავლებლის ზედამხედველობის გარეშე დარჩენილი ურთიერთობის დემოკრატიული სტილი განაპირობებს იმას, რომ ბავშვები თვითონ იცავენ დისციპლინას, ითვალისწინებენ და ანგარიშს უწევენ მასწავლებლის პროფესიონალიზმს, მის პოზიტიურ ზნეობრივ თვისებებს და ბავშვებისადმი დიდ სიყვარულს. აღსანიშნავია აგრეთვე ისიც, რომ ურთიერთობის ამგვარი სტილი ხელს უწყობს ბავშვებში პასუხისმგებლობის

გრძნობის ამაღლებას. დემოკრატიული ურთიერთობის სტილის შედეგია მასწავლებელსა და მოსწავლეს შორის კეთილგანწყობილება და თანამშრომლობა. კლასში ბავშვი მოწესრიგებული და დისციპლინირებულია, ვინაიდან თავმოყვარეობის გრძნობა უკრძალავს მას წესრიგის დარღვევას. იგი სამარცხვინოდ მიიჩნევს შენიშვნას. ცდილობს, რაც შეიძლება ძლიერ შეაყვაროს თავი მასწავლებელს და ასიამოვნოს მშობელს. ამ შემთხვევაში ბავშვი თავადაც განიცდის ემოციურ კმაყოფილებას. იგი ცდილობს დაიცვას მასწავლებლის მიერ შემოთავაზებული წესები, რადგან მის ცნობიერებაში წამყვან ადგილს იკავებს ზრდილობიანი ქცევის მოთხოვნილება.

პრაქტიკამ ცხადყო, რომ დემოკრატიული სტილით ურთიერთობისას გამორიცხულია მასწავლებლის მბრძანებლური ტონი, მაგალითად, „ადექი, შენ ცუდად იქცევი!“ მასწავლებელი მიმართავს კლასს ისეთი სიტყვებით, რომელიც არ შეურაცხყოფს მათ თავმოყვარეობას. მაგალითად, „ვინ უშლის კლასს მუშაობაში ხელს?“, „ვინ არღევს ჩვენს საქმიან ურთიერთობას?“ კონკრეტულ შემთხვევაში ბავშვის ქცევის შეფასებაზე კეთდება აქცენტი, რაც ზრდის მის პასუხისმგებლობას მთელი კლასის მდგომარეობაზე. ურთიერთობის დემოკრატიული სტილი მოწოდებულია ურთიერთთანამშრომლობასა და შემეცნებითი აქტიურობისკენ, როდესაც ბავშვი სულიერ კომფორტს განიცდის, იგი სიამოვნებით ასრულებს მასწავლებლის ნებისმიერ დავალებას, გონებრივ სავარჯიშოებს, თავისუფლდება ყოველგვარი დაძაბულობისა და სტრესული ზემოქმედებისგან, რაც სასწავლო პროცესის წარმატების საწინდარია.

ლიბერალურ-მიშვებული (ანტიავტორიტარული) სტილი გულისხმობს ზედმეტ შემწყნარებლობას და ხშირ შემთხვევაში ბავშვის აღზრდისთვის საზიანო მიშვებას თავის ნებაზე. ეს არაა პროფესიული სტილი. პროფესიონალიზმის უნარის უკმარისობა მასწავლებელს ხელს უშლის კლასში დისციპლინის უზრუნველყოფასა და სასწავლო პროცესის შესაბამის ორგანიზებაში. ამ შემთხვევაში ასევე ვერ ხერხდება ბავშვთა ემოციების სასურველი კალაპოტით წარმართვა, იგი თვითდინებაზეა მიხედობილი. ურთიერთობის ამ სტილით ვერ ხერხდება ბავშვების შესაძლებლობების საერთო წარმატებისთვის მობილიზება.

ამგვარი სტილით მიდგომისას ბავშვთა თავშეკავებული ქცევითა და ანცობით სისტემატურად ირღვევა სასწავლო პროცესი. ურთიერთობის ამგვარი სტილი ბავშვს ემოციურად არ ტვირთავს, მაგრამ, ამავე დროს, არც არანაირ პოზიტიურ პირობას არ უქმნის პიროვნებას სრულფასოვანი განვითარებისათვის. ურთიერთობის ლიბერალურ-მიშვებული სტილი ანტიპედაგოგიურია და მიუღებელია ბავშვთა საზოგადოებრივი აღზრდის პრაქტიკისათვის.

პიროვნების საკვლევი ტესტები გავშვთა აგრესიის კვლევის მეთოდები

აგრესიული ქცევის შესახებ ინფორმაციის ძირითადი საშუალებაა:
დაკვირვება და გამოკითხვა.

დაკვირვება	ჩვეულებრივი დაკვირვება საველე ექსპერიმენტი ლაბორატორიული ექსპერიმენტი მეთოდი - „მასწავლებელი-მოსწავლე“ მეთოდი - ნარკვევის შეფასება მეთოდი - კონკურენციის რეაქციის სიჩქარე თოჯინა ბოზოს მეთოდი
გამოკითხვა	მოქმედების თვითანგარიში შეფასება თანატოლების გარშემომყოფების არქივის ჩანაწერები პიროვნებისეული სკალა. პროექცია

დაკვირვების მეთოდი აიოლებს აგრესიული ქცევის ფიქსირებას იმ სა-
ხით, რა სახითაც ხდება მისი მიმდინარეობა ჩვეულებრივ, ყოფით კონტექ-
სტში. მაგ., დაკვირვება საბავშვო დაწესებულებებში, ბავშვთა კოლექტივ-
ზე, სათამაშო კუთხეში, ან ხელოვნურად შექმნილ ლაბორატორიულ გარე-
მოში. ჩვეულებრივ პირობებში აგრესიაზე დაკვირვება გამოირჩევა გარკ-
ვეული უპირატესობებით _ მიმდინარე ქმედების შესახებ ვიღებთ უშუალო
ინფორმაციას, ვინაიდან დასაკვირვებელმა ობიექტმა საკუთარი ქცევის
რეგისტრირების შესახებ არაფერი იცის.

აგრესიული ქცევა სოციალურად არასასურველად არის მიჩნეული და
განსაკუთრებული ღირებულება აქვს ამ საშუალებით მის შესწავლას, რაც
გამორიცხავს რაიმე შესაძლო პრობლემას დაკვირვების მომენტში.

ჩვეულებრივი დაკვირვება _ დაკვირვების ეს ფორმა საშუალებას იძლე-
ვა ჩვეულებრივ პირობებში მივიღოთ ინფორმაცია აგრესიის სხვადასხვა
ფორმებისა და მისი გამოვლენის სიხშირის შესახებ. მაგ., ჰამპერტმა და
დანმა, გამოიკვლიეს აგრესიულობის ასპექტები სკოლის გაკვეთილებზე,
სპეციალურად დამუშავებული კოდირების სისტემით. იგი შეიცავდა ათი
კატეგორიის აგრესიულ ქცევას (კერძოდ, თანაკლასელთა მუქარა, შანტა-
ჟი, ნივთების წაგლეჯვა, დარტყმა და ა.შ.).

მოცემული მეთოდის მიხედვით აგრესიული კვლევის რეგისტრირება
თავდაპირველად მიმდინარეობდა ჩვეულებრივი დაკვირვების საშუალე-
ბით. მომავალში, მიღებული ინფორმაცია იშლებოდა ანალიზის მცირე

ერთეულებად და ბოლოს, ხდებოდა მისი განაწილება წინასწარ განსაზღვრულ კატეგორიაში. აღნიშნული მეთოდოლოგიური დაკვირვების მთავარი პირობა იყო გარემოებისა და დროის განსაზღვრა, საბაზო ერთეულების ანალიზი, ასევე ობიექტების სწორად დაყოფა კატეგორიებად.

საველე ექსპერიმენტი - წარმოადგენს კვლევის განსხვავებულ მიმართულებას, რომლის დროსაც დაკვირვება ხდება ჩვეულებრივ პირობებში. მოცემული მეთოდით კვლევა განიხილება სხვადასხვა ზემოქმედებით (მაგ., ფრუსტრაციის სიძლიერით) გამოწვეული ქცევის ცვლილებები (მაგ., აგრესიული რეაქციის ინტენსიურობის). ამგვარი სახით მიღებული კვლევები აკმაყოფილებენ ექსპერიმენტის კრიტერიუმებს. მეცნიერების (Leyens, Camino, Farke, Berkowitz, 1975), მიერ ექსპერიმენტის ერთ-ერთ ფაზაში საველე პირობებში შეისწავლეს მოკლე და ხანგრძლივი დროის, ათეული წლების განმავლობაში ტელევიზიით გადმოცემული ძალადობის გავლენა აგრესიული ქცევის ფორმირებაზე.

ლაბორატორიული ექსპერიმენტი - მოცემულ შემთხვევაში მკვლევარი თვითონ ქმნის სიტუაციას, რომელიც სამ ძირითად კრიტერიუმს აკმაყოფილებს: ა) ცდის პირები ექცევიან ექსპერიმენტის გავლენაში, რადგან აგრესიული რეაქციის გამოვლენას თავისი მიზნობრივი მნიშვნელობა აქვს; ბ) შესაძლებელი ხდება ცდის პირი სხვადასხვა ტიპის ექსპერიმენტულ პირობებში ჩაყენება; გ) ამგვარ პირობებში ნებისმიერი მანკიერი ზეგავლენა კონტროლირებადია.

ცნობილია დოლარდის, კუნის, ტეილორის, პიზანოს, კაპრარას, პარკერისა და როჯერსის მიერ ლაბორატორიულ პირობებში ჩატარებული ექსპერიმენტები, ბავშვთა ფრუსტრაციით გამოწვეულ აგრესიასთან დაკავშირებით.

კამინგსისა და მისი კოლეგების მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტი ფონური ჩხუბით გამოწვეულ ბავშვთა აგრესიულ რეაქციებზე.

ჯონესის მიერ ლაბორატორიულ პირობებში ჩატარდა ექსპერიმენტული დაკვირვება ბავშვთა აგრესიულობაზე, რომელშიც აკვირდებოდნენ 15, 21 და 39 თვის ბავშვთა ურთიერთობებს საკუთარ მშობლებთან და სხვებთან მიმართებაში.

ლაბორატორიულ პირობებში ჩატარდა ექსპერიმენტული კვლევა აგრესიულობის გადადების შესახებ.

ასევე ცნობილია მეცნიერების მიერ ლაბორატორიულ პირობებში ჩატარებული ბავშვთა შეჯიბრთან დაკავშირებული კვლევა.

კონსპუენციის რეაქციის მეთოდი

ტილორის მიერ შემუშავებულ ამ მეთოდში აგრესიის ხარისხის მაჩვენებლად გამოიყენებოდა ელექტროიმპულსები, სადაც პარტნიორთან მიმართებაში (ექსპერიმენტატორის თანაშემწე) მთავარი სწრაფი რეაქცია იყო.

„მასწავლებელი-მოსწავლის“ მეთოდი – ერთ-ერთი პოპულარული მეთოდია, რომელიც შეიმუშავა ბასმა (Buss, 1961), რომლის არსი მდგომარეობდა შემდეგში: თითოეულ ცდის პირს ეუბნებოდნენ, რომ ეფექტური სწავლების მიზნით, სხვასთან ერთად (ექსპერიმენტატორის თანაშემწესთან) მონაწილეობას მიიღებდნენ მოსწავლის დასჯაში – ამ შემთხვევაში იგი იქნებოდა მასწავლებელი, სხვა – მოსწავლე. მასწავლებლის მიზანია, მიაწოდოს მოსწავლეს სასწავლო მასალა, რომელსაც იგი სწრაფად უნდა დაეუფლოს. ექსპერიმენტის პერიოდში ბასი იყენებდა ნათურას მოსწავლის წახალისების მიზნით, არასწორი პასუხისას მოსწავლეს სჯიდა ელექტროდებით, რომლის ხარისხი იზრდებოდა 1-დან 10-მდე, შედარებით სუსტიდან თანდათან ძლიერით, ანუ დასჯა ხორციელდებოდა „აგრესიის მანქანად“ წოდებული დანადგარით.

მეთოდი „მასწავლებელი - მოსწავლე“ მკვლევარს აძლევდა ექსპერიმენტულ სქემას, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელი ხდებოდა პიროვნებაში გამოწვეული ცვლილებების შესწავლა და დასჯის გავლენა აგრესიაზე. სიტუაციური ფაქტორების დადგენა, ფრუსტრაციის სხვადასხვა ხარისხი და ფსიქიკური ალგზნება (მოცემულმა პროცედურამ სხვათა კვლევებში რამდენადმე შეცვლილი სახე მიიღო. მაგ., დენის დარტყმა შეცვალეს სხვა არასასიამოვნო ზემოქმედებით; ძლიერი ხმაურით ან მაღალი ტემპერატურით...).

ნარკვევის შეფასების მეთოდი

ეს მეთოდი ასევე ფართოდ გამოიყენება აგრესიის კვლევისას. ამ შემთხვევაში ექსპერიმენტში მონაწილეებს სთხოვენ გარკვეული პრობლემის ირგვლივ დავალების წერილობით შესრულებას. შედეგების შეფასება ხდება ელექტრონული იმპულსის ინტენსივობის ხარისხის სიხშირით, რომელსაც ახორციელებს შემფასებელი მონაწილე. ერთი სიგნალი აღნიშნავს ძალიან კარგს, ათი - ყველაზე ცუდს.

ფართოდაა ცნობილი აგრესიის შესწავლა თამაშის ფორმით. კერძოდ, „თოჯინა ბობოს“ მეთოდი. აღნიშნული ექსპერიმენტი პირველად განახორციელა ბანდურამ თავის კოლეგებთან ერთად.

აღნიშნულ კვლევაში თოჯინა ბობოზე ადამიანის თავდასხმის დემონსტრირების შემდეგ ცდის პირი ბავშვები გადიოდნენ სხვა ოთახში, სადაც

დიდი რაოდენობის სხვადასხვა სათამაშოები ელაგა. მათ შორის ზოგიერთი მათგანი აგრესიის ობიექტის მსგავსი იყო, რომელსაც ისინი ცოტა ხნის წინ აკვირდებოდნენ. ბავშვებს შეეძლოთ, 10-20 წუთის განმავლობაში თავისუფლად ეთამაშათ ამ სათამაშოებით და იმავდროულად ყურადღებით აკვირდებოდნენ მათ ქცევას. ექსპერიმენტის შედეგად გამოვლინდა, რომ უმრავლეს შემთხვევაში ცდის პირები ზუსტად ახდენდნენ მოდელის ქცევის კოპირებას.

სხვაების მიერი შეფასება

ეს მეთოდი ძირითადად ეყრდნობა ვერბალურ ინფორმაციას და ხშირად გამოიყენება აგრესიის კვლევისას. ამ შემთხვევაში ბავშვების შეფასებას ახდენენ მშობლები, მეგობრები, თანატოლები, სიბესები. ამგვარი შეფასების უპირატესობა იმაში მდგომარეობს, რომ გარშემომყოფები შეიძლება უფრო ობიექტურები იყვნენ. ვიდრე ცდის პირები. მაგალითად, „უინტერესო“ ინდივიდი ნაკლებად ექვემდებარება სოციალური გარემოსათვის მიღებულ ნორმებს. მათი პასუხები არ შეიცავს საკუთარი თავის მიმართ არასასურველ შეფასებას. შეფასებები დამოკიდებულია ცდის პირის მიერ გარემოს აღქმაზე, რომელიც შესაძლოა დამახინჯებულად წარმოადგინოს.

პროექციის მეთოდები, ტესტები

ცნობილი პროექციის მეთოდებია: თემატური აპერცეპციისა (TAT) და რორშახის „მელნის ლაქა“. ეს მეთოდები გამოიყენება როგორც კვლევებისას, ასევე კლინიკურ კონტექსტში.

რორშახის ტესტის ნაკრები შესდგება 10 სხვადასხვა ფერის გაურკვეველი ფორმის სიმეტრიული ლაქისაგან.

ცდის პირს სთხოვენ: გულდასმით დაათვალიეროს და უამბოს ექსპერიმენტატორს - თუ რა არის მისი აზრით ეს გამოსახულება ან რას მოაგონებს მას.

ცნობილია როზენცვეიგის (P-F Study), (Rosentzeig, 1981), თემატური აპერცეპტული ტესტი, რომელიც შედგება სურათების სერიისაგან (22 პრობლემური სიტუაციის ამსახველი სურათი, რომელიც იწვევს პიროვნების ფრუსტრაციასა და სტრესს). ცდის პირებს უჩვენებენ სურათებს, რომლებშიც ერთ-ერთი ფრუსტრირებული პერსონაჟი რაღაცას წარმოსთქვამს, ცდის პირს ეძლევა დავალება ფრუსტრირებული პერსონაჟის პირიდან გამოსულ ღრუბლის გამოსახულებაში ჩანეროს მისი სავარაუდო გამონათქვამი.

როზენცვეიგის მეთოდის სტრუქტურაში შედის: სტიმულირების მასალა, თეორიული განმარტება, მეთოდის შინაარსის ახსნა, ორი ინტერპრეტაციული სქემა, რეგისტრაციის ბლანკი.

ცნობილია გ. მიურეის მიერ შემუშავებული სტიმულირების მასალა PAT-თემატური აპერცეპტული ტესტის მოდიფიცირებული ვარიანტი, რომელიც წარმოადგენს კონკრეტულ სიუჟეტურ სურათებს, მათზე სქემატურად არის გამოსახული ადამიანების ფიგურები.

მიურეის ორიგინალური ტესტი წარმოადგენს შავ-თეთრ სქემატურ სურათების სერიას, რომელშიც შედის 10 ქალის (განკუთვნილი ქალებისათვის) 10 კაცის (განკუთვნილი კაცებისათვის) და 10 ზოგადი შინაარსის სურათს. თითოეულ კომპლექტში 20 სურათია. გარდა ამისა, მასში შედის სურათების სერია ბავშვებისათვის (ტესტი KAT), რომელშიც შედის 10 სურათი; ნაწილი უფროსებისათვის განკუთვნილ მეთოდის ვარიანტშიც არის წარმოდგენილი.

PAT (ნახატების აპერცეპტული ტესტი), კარგი საშუალებაა მოზარდთა პიროვნული პრობლემების შესასწავლად. პროექციისა და იდენტიფიკაციის მექანიზმის მიხედვით გამოვლინდება სიღრმისეული, კონტროლს დაუქვემდებარებელი განცდები, შიდა კონფლიქტები, პიროვნებათაშორისო დამოკიდებულებები, რამაც შესაძლოა გავლენა მოახდინოს მოზარდთა ქცევასა და სასწავლო პროცესებზე.

მიურეის ტესტის მეთოდის სტიმულირების მასალა წარმოდგენილია 8 კონტურული სახის ნახატით, რომელზედაც გამოსახულია 2, იშვიათად 3 ადამიანი. თითოეული პერსონაჟი პირობით მდგომარეობაშია, გაურკვეველია მისი სქესი, ასაკი და სოციალური სტატუსი. იმავდროულად პოზის, ფესტიკულაციის მიხედვით შესაძლებელია განისაზღვროს, რომ თითოეულ სურათზე მოცემულ ორ პერსონაჟს შორის წამოჭრილია კონფლიქტური სიტუაცია. ზოგიერთ ნახატზე გამოსახული მესამე პერსონაჟის პოზიცია შესაძლოა იყოს ინდიფერენტული, აქტიური ან შეწუხებული.

აპერცეპტული ტესტი თავისი ლაკონურობითა და უბრალოებით გამოიყენება პრობლემურ, რთულ მოსწავლეებთან. არ არის რეკომენდირებული აღნიშნული მეთოდის გამოყენება 12-წლამდე ასაკის ბავშვებთან მუშაობისას.

როზენცვეიგის ტესტის მოდიფიცირებული ვარიანტი სტიმულირების მასალა

როზენცვეიგის თემატურ აპერცეპტულ ტესტზე დაყრდნობით ჩემს მიერ შემუშავებულ იქნა აგრესიის გამოვლენის პროექციის მეთოდика, კერძოდ სტიმულირების მასალა 5-6 და 7-8, წლის ასაკის ბავშვებისათვის, იგი შეიძლება ჩაითვალოს „მიმართულ პროექციად“. მასალა შედგება 10 კონფლიქტური სიუჟეტის ამსახველი სურათისაგან, რომელიც დაყოფილია ურთიერთობების მიხედვით, კერძოდ, ხუთი სურათის სიუჟეტი ასახავს თანატოლთან ბავშვის ურთიერთობის კონფლიქტურ ვარიანტს, დანარჩენი ხუთი – ასევე მის კონფლიქტურ დამოკიდებულებას უფროსთან.¹³

მოცემული მეთოდით მუშაობის მიზანი იყო ბავშვთა აგრესიულობის გამოვლენა.

სურათების სიუჟეტებში მოცემული ფიგურების სახეები კონტურს წარმოადგენს და, ბუნებრივია, მათი მიმიკური გამოხატულებები ბავშვებისათვის უცნობია.

ცდის პირს სიუჟეტური სურათების შეთავაზებამდე ვუჩვენებთ ცალკე ფურცელზე ნათლად გამოსახულ ბავშვისა და უფროსი ადამიანის ემოციების გამომხატველ სახეებს (ბრაზი, სიხარული, წყენა) და ბავშვთან ერთად ვაზუსტებთ მის მიერ აღქმული ემოციების სისწორეს.

ცალკეა გამოჭრილი სურათების სიუჟეტში მოცემული ფიგურების თავის შესაბამისი ზომის, ასევე ემოციების გამომხატველი სახეები (ბრაზი, სიხარული, წყენა).

ეს ხერხი პირველად გამოყენებულ იქნა შფოთვის გასაზომად ემენ და დორკის მიერ (მითითებული გვაქვს ნ. იმედაძის ნაშრომის მიხედვით 1966.).

ცდის პირს ვთხოვთ, თანამიმდევრულად, ნუმერაციის მიხედვით დაათვალიეროს თითოეული სურათი და გვიამბოს მასში ასახული სიუჟეტი. ცდისპირმა თავისი არჩევანის შესაბამისად, შეარჩიოს და თავზე დააფაროს გამოჭრილი სახეების ემოციების გამომხატველი ვარიანტები და ვთავაზობთ შემდეგ კითხვებს:

1. რა ხდება სურათზე?
2. შენი აზრით, როგორი სახეები ექნება თითოეულ მათგანს?
3. რატომ არის გაბრაზებული, გახარებული, მონყენილი?
4. ამ ბავშვებიდან (ვუთითებთ სურათზე) რომელი იქნებოდი შენ?
5. რატომ იქნებოდი ეს ბავშვი?
6. შენ რომ დაგინგრიონ, წაგართვან, ძალით დაგაძინონ და ა.შ. როგორ მოიქცეოდი?

კხოველის კაცია

①

სურათი №1

140 პაიტი (16) მხოლოდ

მასში მოცემულია ბავშვების დამოკიდებულება ცხოველებთან მიმართებაში. რა დამოკიდებულება აქვთ მათ უმწეო არსებებთან.

აგრესიის სუბიექტი ძაღლს ფეხს ურტყამს. იქვე დგას მეორე ბავშვი, რომელიც სიტუაციის პასიური მონაწილეა. ცდის პირის მიერ შერჩეული ემოციების მიხედვით შეიძლება განისაზღვროს იგი სიუჟეტის სიტუაციურ ასახვას ახდენს, თუ სიღრმისეულს.

ქ

სურათი №2.

დაეძლია

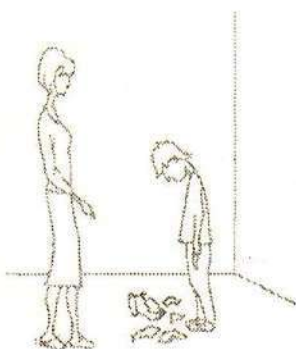

②

ამ სურათის საშუალებით შესაძლებელია დადგინდეს ბავშვისა და მშობლის დამოკიდებულება ოჯახში.

სურათის სიუჟეტი ასახავს ბავშვის ცხოვრების ერთერთ სარეჟიმო მომენტს, კერძოდ, ბავშვი ზის გაშლილ მაგიდასთან, თავჩალუნული, მას ერთი ხელი თვალთან აქვს მიტანილი, დედა იქვე დგას და დაჰყურებს შვილს.

სურათი №3

X

იგი ასახავს უფროსსა და ბავშვს შორის განვითარებულ პრობლემურ სიტუაციას. კერძოდ, ბავშვმა გატეხა ლარნაკი, იგი თავჩალუნული დგას უფროსის წინაშე, რომელიც თითქმის მიუთითებს მას გატეხილზე.

მოცემული ტესტით შესაძლებელია გამოვლინდეს, როგორია ბავშვის დამოკიდებულება საკუთარი საქციელისადმი და როგორია ბავშვის თვალთ დანახული უფროსის ემოცია დამნაშავეს (ბავშვის) მიმართ.

13 მზ. 139

ფილოსიფია

3

სურათი №4

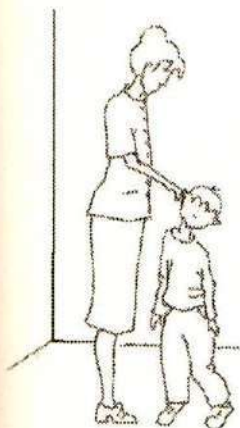
სკოლა

ასახავს მუსიკალური მეცადინეობის პროცესში უფროსისა და ბავშვის დამოკიდებულებას. ბავშვი თავჩაღუნული ზის, ინსტრუმენტთან მჯდომი უფროსი რაღაცას ეუბნება მას. სურათის მიხედვით შესაძლებელია გავიგოთ ბავშვის დამოკიდებულება სასწავლო მეცადინეობისა და მასწავლებლის მიმართ.

სურათი №5 X

ასახავს უფროსისა და ბავშვის კონფლიქტურ ურთიერთობას. უფროსი ყურს უწევს ბავშვს. საგულისხმოა ცდის პირის დამოკიდებულება მოცემული სიტუაციისადმი.

ბავშვის პიროვნ.

სურათი №6

- 7

მოცემულია ორი თანატოლი ბავშვის კონფლიქტური სიტუაცია. ერთი ბავშვი ბურთს ართმევს მეორეს (სასურველი ნივთის ხელში ჩაგდების ლტოლვა).

ამ შემთხვევაში საინტერესოა ცდის პირის ემოციის პროექცია სიუჟეტის სუბიექტთან, რაც კარგ შესაძლებლობას ქმნის აგრესიისკენ მიდრეკილების მქონე ბავშვის გამოვლენისათვის.

სურათი №7

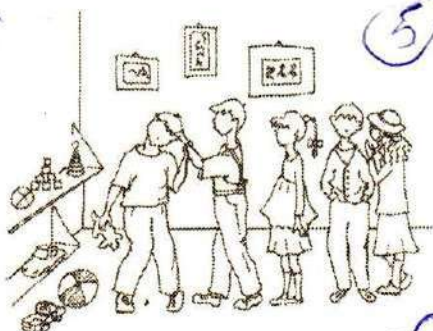
მასში მოცემულია თანატოლების დამოკიდებულება ხატვის პროცესში. მათ შორის ერთერთი მათგანი უკეთესად ხატავს, მეორე ბავშვს არ შეუძლია მასავით ხატვა, რის გამოც განიცდის ფრუსტრაციას და ერთი ხელით საღებავით უთხუპნის ნახატს, მეორე ხელით არ აძლევს მას დახატვის საშუალებას (კონკურენცია).

ამ სურათით შესაძლებელია ფრუსტრაციით და შურით გამონვეული ბავშვის აგრესიის დადგენა პროექტირებისას.

კიხუცოზისუი კიხილ

სურათი №8

გადმოგვცემს ბავშვების რიგში პიველი ადგილისათვის ბრძოლას, სათამაშოს წართმევის მიზნით თმების მოქაჩვას და რიგიდან გამოყვანას.

სურათი №9

მოცემულია ბავშვის მიერ კუბიკებით აშენებული სახლის დანგრევა თანატოლის მიერ, რომელიც შესაძლებელია გამონვეულ იქნეს თანატოლთა ყურადღების მიპყრობის მიზნით.

სურათი №10

ასევე გამოხატავს ფრუსტრირებულ სიტუაციას მშობლისა და ბავშვის ურთიერთობის პროცესში. დედას სურს ბავშვი წაიყვანოს დასაძინებლად. ბავშვი წინააღმდეგობას უწევს მას.

უფროსისა და ბავშვის მხიარული,
ბრაზისა და მოწყენილის მიმიკური გამოხატულება

სურათების სერიაში ბავშვი-ბავშვთან მიმართების სიუჟეტებში
ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვების ვერბალური პასუხები:

როზენცვეიგის მიხედვით რეაქციები განსხვავდებიან ტიპების მიხედვით. იგი გამოყოფს სამი ტიპის რეაქციას. ერთ-ერთი ტიპის რეაქციისას, რომელსაც იგი „თავდაცვაზე ფიქსაციას“ უწოდებს, მისი აზრით ცდის პირის პასუხებში მთავარ როლს ასრულებს საკუთარი თავის, მე-ს დაცვა. სუბიექტი ან კიცხავს ვინმეს, ან აღნიშნავს, რომ პასუხისმგებლობა ფრუსტრაციაზე ეკისრება ობიექტს, ან არავის.

სურათი №1, რომელიც ასახავს ბავშვების დამოკიდებულებას ცხოველების მიმართ, ექსპერიმენტში მონაწილე ცდის პირი ბავშვები, რომლებიც აგრესიის სუბიექტს „მხიარულ“ სახეს ურჩევდნენ, ვერბალურ პასუხებში დაახლოებით ერთნაირი შინაარსის აზრს გამოხატავდნენ: „ამ ბავშვს უხარია ძაღლს რომ სცემს, მეც მიხარია, როდესაც ძაღლს ვაწვალე, ხანდახან ჯოხს ვურტყამ და ვაბრაზე, იმიტომ, რომ მსიამოვნებს“. „ეს ბავშვი გახარებულია, აგდება ძაღლს და ფეხს ურტყამს, მე მიყვარს ძაღლების ცემა, ფეხებით დაკიდება, აბა, იმან უნდა შემაშინოს, თუ კაია მე შევაშინებ.“

როზენცვეიგი შემდეგი ტიპის რეაქციას „საკუთარი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებაზე ფიქსაციას“ უწოდებს. ცდის პირის პასუხები, მისი აზრით მიმართულია პრობლემის გადაჭრაზე; სუბიექტი თვითონ იწყებს სიტუაციის გადაჭრას.

სურათი №6, რომელშიც ბავშვი ბურთს ართმევს მეორეს. ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვი, როდესაც აგრესიის სუბიექტისათვის „მხიარულ“ მიმიკას ირჩევს, და ჩვენ ვეკითხებით: თუ რატომ იქნებოდა ეს ბავშვი, იგი გვპასუხობს – იმიტომ, რომ მეც მიხარია, როცა ბავშვს ვართმევ სათამაშოს და ვამწარებ, ერთი არ მომცეს, „ნიხლებით გავბერავ“. „მე ვიცი, რომ მაინც წავართმევ და იმიტომაც მიხარია, მამაჩემიც ერევა დედაჩემს და სცემს ხოლმე.“ „ეს ბავშვი მე ვერ მომერევა, ხელებში ამოვკრავ ფეხს, ბურთს გავაგდებინებ და ჩემი იქნება. რომ ეტკინოს სულაც არ მენადვლება, იტიროს, მერე რა, ბავშვების ტირილიც მიხარია.“ „ერთი არ მოეცა, ზურგზე დავახტებოდი და ხელიდან გავაგდებინებდი...“

როგორც ბავშვების პასუხებიდან ირკვევა, ისინი ყველანაირი ფორმით ცდილობენ გადაჭრან პრობლემა, ჩამოიშორონ მონიწილადეგე და მიაღწიონ სასურველ მიზანს.

სურათი №7-ში ერთი ბავშვი მეორეს დახატვის საშუალებას არ აძლევს და უთხუპნის ნახატს. აგრესიის სუბიექტად „მხიარული“ სახის არჩევისას ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვები ამბობენ: „ეს ბავშვი გახარებულია, მაინც ხომ დაგიტხუპნეო, ეგრე გინდა შენო, მეორე ბავშვი გაბრაზებულია, რატომ მიშლი ხელსო. მეც ვუფუჭებ ხოლმე ჩემს დას ნახატებს.“ პირველი ბავშვი გახარებულია, უხარია საღებავი რომ დაუსხა ნახატზე, მეც, როცა ჩხუბი მინდა ასე ვაკეთებ, მე რომ დამისხან საღებავი ვეჩხუბები, ავიყვან და მინაზე დავანარცხებ.“ „ეს ბავშვი იმიტომ არის გახარებული, რომ გამარჯვებულია. მეც ესე ვიმარჯვებ ხოლმე.“ „მეც ვუთხუპნი ხოლმე, გვანცა ხატავდა სახლს და მე დავუთხუპნე, მე ვერ დავხატე ლამაზი სახლი და იმიტომ.“ „ამ ბავშვმა დაუთხუპნა ნახატები, შენი ნახატები არ მომწონსო და ეხლა გახარებულია. მეორე ბავშვი გაბრაზებულია, რატომ იცინიო.“

იგივე სიტუაციის ამსახველ სურათში, როდესაც ბავშვები აგრესიის სუბიექტად ბრახს ირჩევენ, ბავშვების ვერბალური პასუხები განსხვავებულია.

ლია: „პირველს უნდა, რომ მარტო იმან დახატოს, მეორე ბავშვი კარგად ხატავს პირველ ბავშვს არ მოსწონს ეს და გაბრაზებულია. მეც ვბრაზობ, როცა სხვა მჯობნის.“ „ორივე გაბრაზებულია, პირველი ბავშვი იმიტომ არის გაბრაზებული, რომ არ უნდა რომ კარგად დახატოს იმ ბავშვმა, მეორე ბავშვი გაბრაზებულია, ხელი რომ შეუშალა.“ „ეს ბავშვი ბრაზობს, მე ცუდი ნახატი მაქვს და შენ კარგიო.“

მოცემულ სიტუაციაში მთავარია ის, რომ სუბიექტი კონკურენტს ხედავს ობიექტში და ნებისმიერი ხერხით ცდილობს მის ჩამოცილებას, იმარჯვებს მასთან დამოკიდებულებაში და ამიტომაცაა გახარებული.

5 **სურათი №8**, რომელშიც სათამაშოს ნართმევის მიზნით ბავშვი თმებს ქაჩავს მეორეს. გადმოცემულია ბავშვების რიგში პირველი ადგილისათვის ბრძოლა. აგრესიის სუბიექტად „მხიარული“ სახის არჩევისას ბავშვების ვერბალური პასუხები ასეთნაირია: „ძალიან კარგია ყურს რომ უწევს, მეც ეს ბავშვი ვიქნებოდი.“ „ეგრე უნდა, როგორ მიხარია, იმიტომ რომ მეც მინდოდა პირველი ამელო ეს სათამაშო, ვუპნკენდი მაგრად და ხელიდან სისხლს გამოვადენდი. ეტკინოს რა, მე ხომ არ მეტკინება, დავტაცებდი სათამაშოს ხელს და რაც უნდა ის ექნა.“ „როდესაც ჩემი ძმა რაიმეს მართმევს, ვურტყამ რაც შეიძლება მაგრად ფეხებში, თავში. ოჰ, როგორ მიხარია იმისი ტირილის ხმა. ასე ვექცევი ჩემს ძალსაც. ვცემ და ვანკმუტუნებ ხოლმე“. „ერთი არ მოეცა, ცხვირში მუშტს ამოვარტყამ და სისხლს გამოვადენ. მე მოვერევი მაინც და ძალით წავართმევ.“

იგივე სურათში წარმოდგენილი სიუჟეტის ინტერპრეტირებისას ბავშვების მიერ აგრესიის სუბიექტად „ბრაზის“ არჩევის შემთხვევაში მათი პასუხები ამგვარია: „სათამაშო არ მისცა და ეჩხუბება.“ ბრაზობს, თვითონ უნდოდა სათამაშოსთან მისვლა.“ „გაბრაზებულია, იმან რომ დაასწრო და აიღო ის სათამაშო“...

როგორც ბავშვების ვერბალური პასუხებიდან ირკვევა, მათ ამ ასაკში პირველობისაკენ სწრაფვა და ნებისმიერი ხერხით ამის მიღწევა საკმაოდ ძლიერად აქვთ განვითარებული. სუბიექტი ამჯერადაც გამარჯვებული და ძირითად შემთხვევაში გახარებულია.

როზენცევიგის მიხედვით, შემდეგი ტიპის რეაქციაა „დაბრკოლებებზე ფიქსაცია.“ მისი აზრით, ცდის პირის პასუხებში ფრუსტრაციის გამომწვევი წინააღდეგობა მათ მიერ აღინერება, როგორც დაბრკოლება, რომელსაც არ გააჩნია რაიმე სერიოზული მნიშვნელობა.

სურათი №9, რომელშიც თანატოლთა ყურადღების მიპყრობის მიზნით ერთი ბავშვი უნგრევს ნაგებობას მეორეს, ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვების პასუხები, რომლებიც აგრესიის სუბიექტად „მხიარულ“ სახეს ირჩევენ ასეთია: „მე ეს გახარებული ბიჭი ვიქნებოდი, მიყვარს დანგრე-

ვები.“ „ამ ბიჭს თამაში უნდა და ეს გოგო არ უშვებს, ბიჭს უხარია, რომ უნგრევს, იმიტომ რომ მოიგო. მე როცა არ მათამაშებენ ვუნგრევ ხოლმე, ან ქვას ავიღებ და ვურტყამ“... ბიჭი უნგრევს, ნუ აშენებ, არ აგიშენებია ლამაზადო. ბიჭი გახარებულია, გოგო გაბრაზებული, მე რომ დამინგრიოს ვცემდი, სახეში სილებს ვურტყამდი.“ „ბიჭი გახარებულია, რომ დაუნგრია იმიტომ უხარია, მე ეს ბიჭი ვიქნებოდი. მე რომ დამინგრიონ თოფს ვესროდი და მოვკლავდი.“

ცდის პირი ბავშვებისაგან მიღებული პასუხებიდან ირკვევა, რომ სუბიექტს მოსწონს და უხარია ამგვარი ქმედება, მაგრამ ანალოგიურ სიტუაციაში აღმოჩენის შემთხვევაში იგი მოწინააღმდეგეს არ აპატიებდა ამგვარ ქმედებას. ის, რაც მისთვის მოსაწონია, საპირისპირო შემთხვევაში - მიუღებელია.

სურათების სერიაში უფროსი-ბავშვი მიმართების სიუჟეტებში ამსაპირიმენტში მონაწილე ბავშვების პასუხები:

სურათი №2, რომელშიც ბავშვსა და უფროსს შორის ასახული კონფლიქტი კვების პროცესს უკავშირდება, ბავშვები, რომლებიც აგრესიის სუბიექტად „მხიარულ“ სახეს ირჩევენ, ასე პასუხობენ: „დედა იცინის, იმიტომ რომ მაინც აჭმევს ბავშვს, ბავშვი გაბრაზებულია დედაზე. დედა იმიტომ არის გახარებული, რომ ბავშვი ტირის, ბავშვი გაბრაზებულია.“ „შვილი დედას უბრაზდება, დედა გახარებულია.“ „შვილი დედას უბრაზდება, რატომ გააკეთე ეგ საჭმელიო, დედა გახარებულია, იმიტომ რომ თვითონ არ ჭამს.“ „დედა გახარებულია, შვილი გაბრაზებული.“ „დედას უხარია საჭმელს რომ არ ჭამს, მე მეუბნება დედა, არ ჭამოო, მე მაინც ვჭამ.“

იგივე სურათში ბავშვების მიერ ბრაზის გამოხატულების არჩევისას მათი ვერბალური პასუხები ასეთია: „დედაც გაბრაზებულია და ბავშვიც, მეც მცემს ხოლმე დედა, ლოყაზე მირტყამს.“ „ორივე გაბრაზებულია არიან, დედა ბრაზობს იმიტომ, რომ უნდა, რომ მალე დავამთავრო ჭამა“...

მოცემულ შემთხვევაში ცდის პირი ბავშვების პასუხებიდან ირკვევა, რომ უფროსი ძლიერია, მას შეუძლია ძალადობით მიაღწიოს საწადელს, კერძოდ, ამ შემთხვევაში მაინც აჭამოს ბავშვს და ამიტომაც, როგორც მათი პასუხებიდან ირკვევა, იგი გამარჯვებული და გახარებულია.

სურათი №3, რომელშიც თავჩალუნული ბავშვი დაჰყურებს გატეხილ ლარნაკს და დარცხვენილი დგას უფროსის წინაშე, ცდის პირი ბავშვებისაგან მიღებული ვერბალური პასუხები ასეთია: „დედა გახარებულია ბავშვმა რომ დაამტვრია ვაზა, ბავშვი გაბრაზებულია.“ „ბიჭი გაბრაზებულია, დედა გახარებული. ბიჭი დედას უბრაზდება, მე მინდა, რომ დედაჩემსაც

ესე გავუბრაზდე.“ „დედა გახარებულია, იმიტომ, რომ ბავშვი სცემა. ბავშვი გაბრაზებულია დედაზე.“ „შვილი უბრაზდება დედას, რომ დაუფარდა და გაუტყდა, ეშინია და გაბრაზებულია. მე რომ გავტყებო დედა მცემს.“

მოცემულ შემთხვევაშიც ბავშვის პასუხებიდან ირკვევა, რომ უფროსი გახარებულია თუ გაბრაზებული ის ძლიერია, მას შეუძლია ბავშვის დასჯა, ბავშვისათვის ეს შეუძლებელია. თუმცა მას არანაკლები სურვილი აქვს გაუბრაზდეს უფროსს.

სურათი №4 რომელშიც ინსტრუმენტთან მჯდომი უფროსისა და თავჩალუნული ბავშვის ურთიერთობაა ასახული, ასეთია ბავშვების ვერბალური პასუხები: „ბავშვი ბრაზობს მასწავლებელი რომ უკრავს, მასწავლებელიც გაბრაზებულია, იმიტომ, რომ ბავშვი ბრაზობს. ეს ბავშვი ძალით აკეტინებს პიანინოს.“ „ორივე გაბრაზებულები არიან, იმიტომ რომ შვილმა პიანინო გააფუჭა.“ „მასწავლებელი გახარებულია, ბავშვი გაბრაზებულია, იმიტომ რომ ბავშვს არ უნდა მუსიკის სწავლა, მასწავლებელი იმიტომ არის გახარებული, რომ ერევა ბავშვს.“

მოცემულ შემთხვევაშიც ბავშვების ანალოგიური დასკვნაა მოცემული, რომ უფროსი ძლიერია და ერევა სუსტს, ამიტომ ძირითად შემთხვევაში ბავშვი გაბრაზებულია.

სურათი №5-ში უფროსი ყურს უწევს ბავშვს. ექსპერიმენტში მონაწილე ბავშვების ვერბალური პასუხები ამ სურათის შესახებ ამგვარია: „ბავშვი გაბრაზებულია დედა ყურს რომ უწევს, სტკივა და იმიტომ. დედა გახარებულია, ეჩხუბება, რატომ დააშავეო.“ „დედა გახარებულია, შვილი გაბრაზებული, დედას უბრაზდება, ყური რატომ ამიწიეო.“ „ბავშვს სტკივა და იმიტომ უბრაზდება დედას, დედას უხარია, ძალიან რომ ატკინა, დედაჩემმა ამიკრძალა მაიმუნის ლოგინში ჩანვენა და მცემა.“ „დედას უხარია შვილი რომ სცემა, შვილი ბრაზობს დედაზე.“ „მასწავლებელს ყურის აწევა რომ უნდა ხოლმე, ვიმალები.“ „მასწავლებელმა ყური იმიტომ აუწია, რომ ამ ბავშვმა გოგოს თმები მოქაჩა, მერე რა, სულაც არ მტკივა მეც რომ მიწევნ ყურს, მაგრამ ძალიან ვბრაზდები.“

მოცემულ სიუჟეტში ბავშვების დასკვნა ემყარება შემდეგ მოსაზრებას: უფროსი გახარებულია, იმიტომ, რომ ის მოერია პატარას, ბავშვი უბრაზდება უფროსს, იმიტომ, რომ უფროსი გახარებულია.

სურათი №10-ში გადმოცემულია დედის სურვილი, ძალით წაიყვანოს ბავშვი დასაძინებლად. ბავშვების ვერბალური პასუხები ასეთია: „დედა გახარებულია, გოგო ბრაზობს, დედა მეჩხუბება ხოლმე და მცემს, მამას სამსახურში მიყვარ რომ არ მცემოს, მე დედასი მეშინია.“ „დედა გახარებულია, იმიტომ რომ აჯობა შვილს და მაინც წაიყვანა ბავშვი დასაძინებლად.“ „დედას უნდა შვილი დაანვინოს, კარი ჩაუკეტოს და შეაშინოს. დედამ ერ-

თხელ შემაშინა, ლიფტში ვიყავით და დაიძახა: გავიჭედეთო და შემაშინა, მაგრამ არ გავჭედელვართ, ჩემი შეშინება უნდოდა.“ „დედას უხარია, ბავშვის დაძინების დრო რომ არის. ბავშვს თამაში უნდა, შვილი დედას უბრაზდება, რატომ მაძინებო.“ „დედა შვილს ძალით აძინებს და უხარია“...

აღნიშნული სურათის ინტერპრეტირებისას ბავშვებისგან მიღებული პასუხებიდან ირკვევა, რომ მოძალადე უფროსი ყოველთვის გამარჯვებული და გახარებულია, ბავშვი კი დაჩაგრული და გაბრაზებული.

ასევე უნდა აღინიშნოს, რომ ორივე ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვებში გენდერული ნიშნის მიხედვით განსხვავება არ აღინიშნებოდა.

სურათებში ბავშვების მიერ აგრესიის სუბიექტთან იდენტიფიკაცია ჩვენი აზრით, ბავშვების მიერ გამოხატულ პიროვნულ-სილრმისეულ აგრესიას უნდა წარმოადგენდეს, რაც ჩვენი მონაცემების მიხედვით მათში ჭარბადაა (57%), ხოლო ბრაზი (43%), ჩვეულებრივ, სიტუაციურ აგრესიას.

ბავშვების პიროვნული მოსაზრებებია ასევე გადმოცემული დამოკიდებულებაში უფროსი-ბავშვი. ორივე ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვების ვერბალური პასუხებიდან ირკვევა, რომ აგრესიის სუბიექტი უფროსი ხშირ შემთხვევაში გახარებულია იმიტომ, რომ მოერია ბავშვს და გამარჯვებულია, ბავშვი კი ხშირ შემთხვევაში გაბრაზებულია, რადგან ის უსუსურია და ბრაზობს უფროსს რომ უხარია.¹⁴

14 ლ. ქურხული. ბავშვთა აგრესია. - თბ., 2006. გვ. 143.

ბავშვთა აგრესიულობის გამოვლენა და აგრესიის დაძლევის საპროექტო საშუალებები

სკოლამდელ ასაკში ბავშვთა ძალადობის გამოვლენის გარკვეული ნიშანპირობები არსებობს. უფროსების მხრიდან ამის იგნორირებამ და მასთან მიმართებაში გარკვეული საკორექციო მუშაობის არარსებობამ, შესაძლებელია სკოლის დაწყებით და მომდევნო საფეხურებზე მისი უფრო გაღვივებისა და განვითარების ტენდენცია შექმნას. ბავშვები, რომლებსაც მიდრეკილება აქვთ ძალადობისაკენ, არსებითად განსხვავდებიან თავიანთი მშვიდობისმოყვარე თანატოლებისაგან, არა მხოლოდ გარეგნული ქმედებებით, არამედ ფსიქოლოგიური თავისებურებებითაც. იმისათვის, რომ გავიგოთ აგრესიის გამოვლენის პირობები და დროულად აღმოვფხვრათ საშიში ტენდენციები, საჭიროა ამ ასაკის აგრესიული ბავშვების თავისებურებების ცოდნა.

რითი განსხვავდებიან აგრესიული ბავშვები ჩვეულებრივისაგან? ამის დადგენა შესაძლებელია იმ ბავშვებთან შედარებით, რომელთაც მიდრეკილება არა აქვთ აგრესიისადმი.

როგორც ზემოთ უკვე განვიხილეთ, ფსიქოლოგიაში ცნობილია ვერბალური (სიტყვიერი) და ფიზიკური აგრესია. თითოეულ მათგანს აქვს პირდაპირი და ირიბი ფორმა.

პირდაპირი ვერბალური აგრესია წარმოადგენს ვერბალური ფორმით სხვის შეურაცხყოფასა და დამცირებას. ვერბალური აგრესიის გამოხატულების ტრადიციულ „საბავშვო“ ფორმას ჩვენს შემთხვევაში წარმოადგენს სხვისი გაღიზიანება - შეურაცხყოფა დამამცირებელი გამონათქვამებით („მაიმუნო“, „მშიშარა“, „ტუჩა“, „მახინჯო“, „გაბერილო“, „შტერო“), რომელსაც ბავშვები ხმარობენ როგორც ურთიერთობისას, ასევე თამაშის პროცესში.

ირიბი ვერბალური აგრესია მიმართულია თანატოლის მიმართ მუქარისა და უხეში სიტყვიერი მოპყრობისაკენ. მას გამოხატულების სხვადასხვა ფორმა აქვს, კერძოდ: ხშირია ჩივილის ფორმით გამოთქმული აგრესია, როგორიცაა („გიორგიმ ხელი მკრა“, „ნიკამ კალამი არ მომცა“ და სხვა), დემონსტრაციული კივილის, რომელიც მიმართულია თანატოლის ჩამოშორებისაკენ („ნადი აქედან, გული გამიწყალე!“ „ნუ მიშლი ხელს!“ „მომწყდი აქედან!“ „გაეთრიე!“); აგრესიული ფანტაზიის გამოვლენა („თუ არ დამიჯერებ, პოლიციელი მოვა და, დაგაპატიმრებს“, „ჩაგაჯენ თვითმფრინავში, გაგაფრენ ამერიკაში“, მამაჩემი მოვა, გესვრის პისტოლეტს და მოგკლავს“, „დედაჩემი ხეზე ჩამოგკიდებს“).

ორივე ასაკობრივი ჯგუფის ბავშვებში შეინიშნებოდა პირდაპირი და ირიბი ვერბალური აგრესია, მუქართა და აგრესიული ფანტაზიით დაწყე-

ბული („დავუძახებ ბანდიტებს, ისინი გცემენ, დაგაბამენ“), პირდაპირი სიტყვიერი შეურაცხყოფით დამთავრებული („ჩერჩეტო“, „დონდლო“, „დე-ბილო“ და ა.შ.).

პირდაპირი ფიზიკური აგრესია გამოიხატება თანატოლზე უშუალო თავდასხმით, მისთვის ფიზიკური ტკივილის მიყენებისა და დამცირების მიზნით. ამ შემთხვევაში აღსანიშნავია აგრესიის ორი ფორმა: სიმბოლური და რეალური. სიმბოლური აგრესიის გამოხატულებაა: მუქარა, მოწინააღმდეგის შეშინება (ბავშვი მუშტს უღერებს ამხანაგს და აშინებს).

უშუალო ფიზიკური თავდასხმა - ბავშვები ჩხუბის დროს კბენენ, კანრავენ, თმებს ქაჩავენ, წინკნიან, იყენებენ იარაღს. (ჯოხი, კუბიკები, სათამაშო).

ასევე აღსანიშნავია, რომ ამ ასაკის ბავშვების უმრავლესობა ფიზიკურ აგრესიას გამოხატავს როგორც ირიბი, ასევე პირდაპირი ფორმით.

ბავშვთა აგრესიულობა მხოლოდ მისი გარეგნული გამოხატულებით არ შეიძლება შეფასდეს. აუცილებლად მივიჩნიეთ მოტივაციისა და მისი თანმდევი განცდების დადგენა, რაც ჩვენი აზრით აუცილებელი პირობაა როგორც დიაგნოსტიკის, ასევე საკორექციო პროგრამის შემუშავებისათვის.

ჩვეულებრივ, თითოეული აგრესიული აქტის ჩადენა განპირობებულია გარკვეული საბაბით და ვლინდება კონკრეტულ პირობებში. სიტუაციების განხილვისას შესაძლებელია განვსაზღვროთ აგრესიული ქმედების მიმართულება, მისი მიზანი და გამომწვევი მიზეზები, რაც საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ მისი მოტივაცია. სიტუაციური ფაქტორის გარდა, აგრესიულობის პროვოცირებას ჩვენი აზრით, ხელს უწყობს შემდეგი ქმედებები:

ბავშვის ძლიერი სურვილი - რამენაირად მიიპყროს თანატოლის ყურადღება:

ბიჭი გოგონას ართმევს სათამაშოს, ძირს აგდებს და ყეფს ძალღივით ყურადღების მიპყრობის მიზნით, ხელიდან სტაცებს სასწავლო ნივთს და ხმამაღლა ხარხარებს.

თანატოლის ღირსების შელახვა, თავისი უპირატესობის წარმოჩენისათვის: შენიშნავს, რომ მისი პარტნიორი განაწყენდა იმის გამო, რომ დეტალები დააკლდა, ბავშვს უხარია და ყვირის: „ჰა, ჰა, ჰა, ეგრე გინდა, ველარ გააკეთებ, იმიტომ, რომ დონდლო ხარ,“ ბავშვმა ბოლომდე ვერ ააშენა ნაგებობა და დაენგრა, თანატოლი სიხარულით შესძახებს: „ლენჩი ხარ შენ, ამას როგორ ააშენებ“.

შურისძიება და სწრაფი რეაქცია თავდაცვისათვის: სათამაშოს ძალით წართმევისას აგრესიის მკვეთრი გამოვლენა ხდება. „ის სათამაშო ჩემია, მე ვერ მომერეოდა, ერთი არ მოეცა, სისხლს გამოვადენდი ხელიდან, დავკანრავდი“.

ლიდერობისკენ სწრაფვა: ნებისმიერ შემთხვევაში პირველი ადგილი დაიკავოს თანატოლებს შორის. ხელს ჰკრავს მის გვერდით მდგომს, თმებში სწვდება და ცდილობს თავი მიარტყმევინოს კედელზე.

სასურველი ნივთის ხელში ჩაგდებასაკენ ლტოლვა, თანატოლზე პირდაპირი ძალადობა: „რომ არ მომცეს სათამაშო, თავში წიხლს ჩავარტყამ, დანას ამოვიღებ და თავს წავაჭრი.“ „რომ არ მოეცა, სახეში მუშტს ჩავარტყამდი, ფეხს ამოვარტყამდი მუცელში.“

ზოგიერთ შემთხვევაში ბავშვები აგრესიულ ქმედებებს ახორციელებენ საკუთარი ინტერესების დაკმაყოფილებისა და უპირატესობის წარმოჩენისათვის. ისინი აღნიშნულ ქმედებას მიმართავენ გარკვეული მიზნის მიღწევის საშუალებისათვის. ბავშვი მაქსიმალურად კმაყოფილდება თუკი სასურველ მიზანს მიაღწევს.

რატომ ხდება, რომ მსგავსი სიტუაციაში ცალკეულ ბავშვებს მიდრეკილება აქვთ, ზიანი მიაყენონ თანატოლებს, სხვები კი პოულობენ პოზიტიურ, მშვიდობიან და კონსტრუქციულ გადანყვებილებს. აგრესიულობისაკენ მიდრეკილების მქონე ბავშვების ფსიქოლოგიური თავისებურებებია: არასაკმარისი კომუნიკატორული ჩვევები, ერთობლივი თამაშობითი მოქმედების დაქვეითება, ხშირი უთანხმოება თანატოლებთან დამოკიდებულებაში.

ძნელია კონკრეტულად გამოვყოთ ამ თავისებურებებიდან განსაკუთრებით რომელი ახდენს აგრესიის პროვოცირებას. აგრესიული და არა-აგრესიული სკოლამდელი და დაწყებითი სასკოლო ასაკის ბავშვების შედარებითი ანალიზის მონაცემები გვიჩვენებს, რომ ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ზოგიერთ მათგანს შეიძლება ნორმაზე უფრო მაღალი სოციალური ჩვევებიც ჰქონდეს, ისინი ძალის გამოყენებით იოლად ახერხებენ რთული სიტუაციებიდან თავის დაღწევას.

ზოგიერთი აგრესიული ბავშვი გამოირჩევა თამაშობითი მოქმედების განუვითარებელი ჩვევებით. ჩვეულებრივ ბავშვებს შორისაც შეიძლება გამოვყოთ ისეთები, რომელთაც თანატოლებთან თამაში არ შეუძლიათ. დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ აგრესიულ ბავშვებს შორის არიან ისეთებიც, რომელთაც საინტერესო თამაშის ორგანიზება შეუძლიათ. აქედან გამომდინარე, თამაშობითი მოქმედების განვითარების დონე არ უნდა მივიჩნიოთ მათი სოციალური ჩვევების განმსაზღვრელად.

აგრესიული ბავშვები უფრო მძაფრად და მტკივნეულად განიცდიან „შეუფასებლობას“, თანატოლების მხრიდან მათი ღირსების იგნორირებას. ეს განცდები, როგორც წესი, არ შეესაბამება მათ რეალურ გამოხატულებას. საკმაოდ მძაფრად განიცდიან ბავშვები, როდესაც ჯგუფში თანატოლებს შორის ვერ იკავებენ რეალურ ადგილს. ბავშვს ჰგონია, რომ ვერ ხედავენ მის

ღირსებებს და სათანადოდ არ ხდება მისი შეფასება. მაგ., როდესაც ბავშვი სათამაშოს ან სასწავლო ნივთს ართმევს თანატოლს, უნგრევს მშენებლობას ან უმტკრევს სათამაშოს და ვეკითხებით, თუ როგორ მოიქცეოდი დაჩაგრული ბავშვის ადგილას, თითქმის ყველა აგრესიული ბავშვი პასუხობდა: „მუცელში ფეხს ჩავარტყამ“, „მოვკლავ“, „მუშტებს დავარტყამ“, „თოკით ვათრევ“ და ა.შ. მათგან განსხვავებით, ჩვეულებრივი ბავშვები უფრო კონსტრუქციულ და მშვიდობიან გამოსავალს პოულობენ: „შევაკეთებ“, „ახალს ავაშენებ“, „სხვა თამაშს ვითამაშებ“, „ვიტირებ და დედას ვეტყვი“.

აგრესიული ბავშვები, სურათების სიუჟეტების ინტერპრეტირებისას, მასზე გამოსახულ პერსონაჟებში ხედავენ მტრულ, მავნე ზრახვებს („ძალით გატეხა“, „მოიპარა“, „ცემით მოკლავს“). მათი ამხანაგები იგივე სიუჟეტებში ხედავენ შემთხვევითობას („დაუნგრია სახლი? ერთად ააშენებენ“, „ის, ალბათ, დააბრუნებს“, „შერიგდებიან და ისევ ერთად ითამაშებენ“).

აგრესიულ და ჩვეულებრივ ბავშვებს შორის არსებითი განსხვავებები ვლინდება სასწავლო-აღმზრდელობით პროცესშიც. მაგ., პედაგოგი რამდენიმე ბავშვს სთავაზობს ერთობლივად სურათების გაფერადებას, ან მოზაიკის შევსებას, ამ შემთხვევაში აგრესიული ბავშვები ინდიფერენტულები არიან პარტნიორის მიმართ, მათზე ყურადღება შეიძლება მხოლოდ უარყოფითი მოტივაციით გაამახვილონ: გამოგლიჯონ ნახატი, დაარტყან, არ დაუთმონ რაიმე ნივთი (ფანქარი, სასწავლო ნივთი მოზაიკის დეტალები). აღნიშნული მონაცემები საფუძველს იძლევა აიხსნას თანატოლებისადმი აგრესიული ბავშვების დამოკიდებულება. მისთვის სხვა ბავშვი მონინააღმდეგე, კონკურენტია და რაღაც ხერხებით ცდილობს მის ჩამოცილებას.

ზოგიერთი აგრესიული ბავშვი თანატოლებთან ურთიერთობისას ავლენს არაჩვეულებრივ გამომგონებლობას, რათა ზიანი მიაყენოს თანატოლებს. მათი აღქმაც სპეციფიურობით გამოირჩევა. ისინი მონინააღმდეგეს აღიქვამენ, როგორც მტერს („აგიყვან და მიწაზე დაგანარცხებ“, „ცომივით გაგაბრტყელებ“, „ცხვირს ბუშტივით გაგიხდი“).

ორიბ ფიზიკურ აგრესიას ბავშვები გამოსატყვევებ სხვების მიმართ არაუშუალო ფიზიკური ზიანის მიყენებით, მაგ., თანატოლის ნამოღვანარის განადგურება, დანგრევა. ბავშვი ანგრევს სხვის მიერ კუბიკებისაგან აშენებულ ნაგებობას, ან საღებავით თხუპნის სხვის ნახატს; ანადგურებს და აფუჭებს სხვის ნივთებს, ბავშვი მთელი ძალით აგდებს იატაკზე სხვა ბავშვის სათამაშო მანქანას და კმაყოფილი იერით აკვირდება მისი მფლობელის განანწყენებას, უხარია მისი ცრემლები.¹⁵

15 ლ. ქურხული. ბავშვთა აგრესია. - თბ., 2006. გვ. 161.

ბავშვთა აგრესიულობის გამოსატყულების ინდივიდუალური ფორმები

აგრესიული ბავშვები შეიძლება დაიყოს 3 ჯგუფად:

პირველ ჯგუფს მიეკუთვნებიან ბავშვები, რომლებიც აგრესიას იყენებენ, როგორც თანატოლების ყურადღების მიპყრობის საშუალებას.

ისინი, ჩვეულებრივ, მკვეთრად გამოხატავენ ემოციებს: ხმამაღლა ყვირიან, ჩხუბობენ, ისვრიან საგნებს. მათი ქცევა დესტრუქციული ხასიათისაა და მიმართულია მონინალმდეგისაგან ემოციური გამოძახილის მიღებისათვის. როგორც წესი, ისინი აქტიურად ისწრაფვიან თანატოლებთან კონტაქტისაკენ, მაგრამ სასურველი შედეგის მიღწევისთანავე წყნარდებიან და წყვეტენ მძაფრად გამოხატულ რეაქციებს. აგრესიული აქტები მყისიერი და სიტუაციურია და განსაკუთრებული სიმკაცრით არ გამოირჩევა. საწყის ეტაპზე ვლინდება უფრო მძაფრი ემოცია, რომელიც ასევე სწრაფად ქრება.

ხშირ შემთხვევაში ბავშვები, ყურადღების მიპყრობის მიზნით, იყენებენ პირდაპირი ან ირიბი ფორმით მიმართულ ფიზიკურ აგრესიას, რომელიც, აგრეთვე, უშუალო, იმპულსური ხასიათისაა.

ამგვარი ბავშვების მიერ გამოხატული მტრული საქციელი სწრაფად იცვლება თანატოლების მიმართ გამოხატული მეგობრული, მშვიდობიანი თანამშრომლობით.

ამ ჯგუფის ბავშვები თანატოლთა კოლექტივში არ გამოირჩევიან მაღალი სტატუსით, მათ თითქმის ვერ ამჩნევენ და სერიოზულად არ აღიქვამენ ან შეიძლება გაურბოდნენ კიდეც. ისინი არ უსმენენ თანატოლებს და „ამტვრევენ ყველაფერს“, ხელს უშლიან თამაშში, არ უსმენენ არავის.

ამ კატეგორიის ბავშვებს უჭირთ თამაშში ჩართვა, ცდილობენ ყურადღების მიპყრობას, ამისათვის მიმართავენ დესტრუქციულ ქმედებებს და სხვებს ხელს უშლიან თამაშში.

მოყვანილი მაგალითების მიხედვით შესაძლებელია დავასკვნათ, რომ ამ კატეგორიის ბავშვთა საერთო ფსიქოლოგიური განვითარების შემაფერხებელია თანატოლთა მხრიდან უყურადღებობა და თამაშობით მოქმედებაში საკუთარი გამოცდილების რეალიზება.

ბავშვის ამგვარ აგრესიულ ქმედებებს შეიძლება დავარქვათ იმპულსურ-დემონსტრაციული, რამდენადაც მის მთავარ მიზანს წარმოადგენს საკუთარი თავის დემონსტრირება ყურადღების მიპყრობის მიზნით.

მეორე ჯგუფში შედიან ის ბავშვები, რომლებიც თანატოლებთან ურთიერთობისას აგრესიას იყენებენ როგორც ქცევის დადგენილ ნორმას. მათი აგრესიული ქმედება წარმოადგენს საშუალებას კონკრეტული მიზნის - გა-

მარჯვების მისაღწევად. „ბურთი რომ არ მომცეს, ძალით გავაგდებინებ ხელიდან და მაინც წავართმევ“, „ჩემ ძმას ჯოხს ვარტყამ ხელებში და თავში და მაინც ვართმევ“. ასეთი ბავშვები დადებით ემოციას განიცდიან არა შედეგის მიღწევისას, არამედ თვით აგრესიული მოქმედების პროცესში. მათი ნებისმიერი მოქმედება გამოირჩევა მიზანმიმართულებით და დამოუკიდებლობისაკენ სწრაფვით, რათა ნებისმიერ შემთხვევაში დაიკავონ ლიდერის პოზიცია, მორჩილებასა და დაქვემდებარებაში ჰყავდეთ სხვები („მიხარია, როცა ბავშვებს ვუნგრევ აშენებულს. მე რომ დამინგრეოს, პისტოლეტს ვესვრი და მოვკლავ“). პირველი ჯგუფის ბავშვებისაგან განსხვავებით, მეორე ჯგუფის ბავშვები არ ცდილობენ თანატოლთა ყურადღების მიპყრობას.

როგორც წესი, ბავშვებს მოსწონთ, როდესაც თანატოლთა კოლექტივში პოპულარობით გამოირჩევიან. მათ უნდათ თავი დაიმკვიდრონ როგორც ლიდერებმა. ისინი ხშირად მიმართავენ ფიზიკურ აგრესიას. ნებისმიერი კონფლიქტური სიტუაციის შემთხვევაში ბავშვს სურვილი უჩნდება, მთავარი მოქმედი პირის მდგომარეობა მოიპოვოს, მართოს თანატოლი, ერთობლივი მოქმედებისას თავს მოახვიოს თავისი მოდელი. კონფლიქტს თან სდევს ნათლად გამოხატული ემოციური გამოვლინებები და განცდები, ცდილობენ თავისი პოზიციის დაფიქსირებას და ყველანაირი ხერხით აღწევენ მათთვის მომგებიან დასასრულს.

მათი ძირითადი თვისებებია: ორგანიზატორული ნიჭი, თამაშის ორგანიზების უნარი; თანატოლებს შორის მაღალი სოციალური სტატუსი. ამ კატეგორიის ბავშვები კარგად ერკვევიან ქცევის წესებსა და ნორმებში, მაგრამ მას იყენებენ მხოლოდ საჭიროების შემთხვევაში, სიტყვიერად თავის მართლებისას, ამხანაგის დადანაშაულებისათვის („იმან პირველმა დამარტყა“, „პირველმა იმან ამომარტყა ნიხლი, მე არა ვარ დამნაშავე“), მათთვის მთავარია თვითშეფასებაში, უკანასკნელი შეფასება იყოს დადებითი, ისინი თითქოს ვერ ამჩნევენ საკუთარ აგრესიულობას.

სათამაშო კუთხიდან ამხანაგის გაძევებისას ან სკოლაში გაკვეთილის პროცესში გვერდით მჯდომი თანაკლასელის შევიწროვებისას შეიძლება განაცხადოს: „ის კიდეც მიშლის, რა უნდა მექნა? მეც ხომ მინდოდა თამაში.“ „ის არ მანერინებს, იმის ბრალია, მე რა შუაში ვარ.“ აგრესიულობის მოცემულ ფორმას შეიძლება დავარქვათ ნორმატიულ-ინსტრუმენტული.

მესამე ჯგუფში შედიან ბავშვები, რომელთათვისაც სხვისთვის ზიანის მიყენების სურვილი თვითმიზანია. მათ აგრესიულ ქმედებას არა აქვს რაიმე ნათელი მიზანი - არც გარშემომყოფთათვის, არც მათთვის კონკრეტულად. ისინი კმაყოფილებას განიცდიან, როდესაც ტკივილს აყენებენ და ამცირებენ თანატოლს. მესამე ჯგუფის ბავშვებში ძირითადად შეინიშნება პირდაპირი ფიზიკური აგრესია, მათი ქცევა გამოირჩევა განსაკუთრებული

სიმკაცრითა და ცივი დამოკიდებულებით, მაგ., ამ კატეგორიის ბავშვმა შეიძლება უმიზეზოდ თმები მოქაჩოს სხვას, კედელზე თავი მიარტყმევინოს, შემდეგ კი, წყნარად და ღიმილით მიადევნოს თვალი, თუ როგორ ყვირის და ტირის მსხვერპლი („მიხარია, როცა თმებს ვწინკნი პატარა ბავშვებს,” „მიყვარს ბავშვებისათვის წიხლის ამორტყმა, მიხარია, როცა ტირიან“).

აგრესიული მოქმედებისათვის ჩვეულებრივ ირჩევენ ერთ ან ორ სისტემატურ მსხვერპლს, თავისზე უფრო სუსტებს და პატარას. ამ უკანასკნელთ არ შეუძლიათ ანალოგიური რეაქციით უპასუზონ მათ. ამ ჯგუფის ბავშვები გერბალურად არ აღიარებენ დანაშაულსა და არ ნანობენ ჩადენილი საქციელის გამო. ისინი არ არიან დაუფლებულნი ქცევის წესებსა და ნორმებს. მაგ., ბავშვი თვალში თითს ან სხვა საშიშ საგანს ატაკებს თანატოლს, ამგვარი ქმედების სოციალური საშიშროებიდან გამომდინარე შესაძლოა ვივარაუდოთ, ამ ბავშვის პიროვნებაში პათოლოგიური აგრესიის ფორმირების შესახებ. უფროსების განსჯის შემთხვევაში მათი პასუხები ამგვარია: „მერე რა!”, „ეტკინოს რა”, „რასაც მინდა, იმას გავაკეთებ”. „ის ტირის, მე ვიცი, იმისი ტირილის ხმა ძალიან მიყვარს.” უფროსების მხრიდან ქცევის უარყოფითი შეფასებები მათთვის მიუღებელია.

ამ კატეგორიის ბავშვებისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელია შურისძიების გრძნობა, მათ მეხსიერებაში დიდხანს რჩებათ წვრილმანი წყენაც კი და სანამ მოწინააღმდეგეს სამაგიეროს არ გადაუხდიან, სხვა მოქმედებაზე გადართვა უჭირთ.

ამ კატეგორიის ბავშვებისათვის ძირითადად დამახასიათებელია დაბალი სოციალური სტატუსი თანატოლთა ჯგუფში: მათი ემინიათ, გაურბიან;

მათი თამაში ძირითადად აგრესიული შინაარსის მატარებელია, რომლის პროცესშიც იგი სისტემატურად კინკლაობს, აწვალებს ჩხუბობს ან „კლავს” სხვას. აგრესიულობის ამ სახეს შეიძლება დავარქვათ მიზანმიმართული მტრობა.

როგორც ირკვევა, ბავშვები ქცევის მოტივით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ჯგუფების მიხედვით. ეს ქცევა ვლინდება აგრესიის ფორმაში, მოტივაციაში.

ყოველივე აქედან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბავშვთა აგრესიულობის საფუძველს შეიძლება წარმოადგენდეს სხვადასხვა მოტივაცია: პირველ შემთხვევაში - საკუთარი თავის დემონსტრირება, მეორე - პრაქტიკული მიზნის მიღწევისათვის სწრაფვა, მესამე - ნებისმიერ სიტუაციაში თანატოლის დამცირება, წვალება, თავდასხმა.

მიუხედავად მოცემული სხვაობებისა, ყველა ჯგუფის ბავშვს ერთის მხრივ აერთიანებს ერთი საერთო თვისება - თანატოლის გაგებისა და მოსმენის უნარის არქონა, მის მიმართ გამოსატული უყურადღებობა, გულცივობა, არქონა უნარისა, გაუგონ და ესმოდე თანატოლის (ემპათია),

თანამშრომლობის, დახმარების სურვილის არ ქონა, პარტნიორის წარმატებების შემთხვევაში მათი რეაქცია არაადექვატურია, წარუმატებლობის შემთხვევაში პროტესტს გამოხატავენ გაცეცხლებითა და გამწარებით.

აგრესიული ბავშვების სოციალური ურთიერთობის საფუძველია ორიენტაცია საკუთარ თავზე, მისი შინაგანი იზოლაცია გარშემომყოფთაგან. ისინი სამყაროში და იმ ადამიანებს შორის, ვისთანაც მათ უნევს ყოფნა, პირველ რიგში ხედავენ საკუთარ თავს და დამოკიდებულებას საკუთარი მეს მიმართ. მათთვის ადამიანები ცხოვრებისეულ გარემოებას წარმოადგენენ, რომლებიც მათ თითქოს ხელს უშლიან ყველაფერში, ამ ადამიანებს არ ესმით მათი, ითხოვენ მეტ ყურადღებას მათგან და ყველანაირად ცდილობენ, რაიმე ზიანი მიაყენონ მათ. ისინი მხოლოდ საკუთარ თავზე ფიქრობენ, გარშემომყოფთა მხრიდან მუდმივი მტრობის მოლოდინში ვერ ამჩნევენ მონინაალმდების განწყობას; მათთვის უცხოა ემპათია, მშვიდობიანი, კეთილი თანამშრომლობა. ყოველივე ეს კი უარყოფითად აისახება ასეთი ბავშვების პიროვნებაზე. ისინი განიცდიან სულიერ მარტოობას, ხდებიან მტრული, აგრესიული, ცდილობენ სხვებისაგან განცალკევებას.

აგრესიულ ბავშვებს ხშირ შემთხვევაში აკლიათ უფროსების თანადგომა და გაგება. მათთან მუშაობის სანყის ეტაპზე მთავარი ამოცანა პირველ რიგში „სწორი“ დიაგნოზის დასმაა.

როგორც წესი, უფროსებისათვის შეიძლება სირთულეს არ წარმოადგენდეს იმის გარკვევა, მათი ბავშვის აგრესიულობის დონე მაღალია თუ არა, მაგრამ სადავო შემთხვევაში, შესაძლებელია აგრესიულობის კრიტერიუმებით სარგებლობა, რომელიც ამერიკელმა ფსიქოლოგებმა მ. ალვორდმა და პ. ბეიკერმა შეიმუშავეს და მისი საშუალებით დაადგინეს ამ ბავშვების აგრესიულობის დონე.

აგრესიულობის კრიტერიუმები (ბავშვებზე დაკვირვების სქემა)

1. ხშირად კარგავს საკუთარი თავის კონტროლს;
2. ხშირად კამათობს, ჩხუბობს უფროსებთან;
3. ხშირად არ ემორჩილება წესებს;
4. ხშირად სპეციალურად აღიზიანებს ადამიანებს;
5. ხშირად ადანაშაულებს სხვებს საკუთარი შეცდომების გამო;
6. ხშირად განაწყენებულია და უარს აცხადებს რაიმეს კეთებაზე;
7. ხშირად ამჟღავნებს შურს, შურისმაძიებელია;
8. მგრძნობიარეა, ხშირად რეაგირებს გარშემომყოფების მოქმედებაზე (ბავშვების, უფროსების), რომლებიც ხშირად აღიზიანებენ მას.

ბავშვის აგრესიულობა შესაძლებელია ვიგარაუდოთ იმ შემთხვევაში, თუ არანაკლებ ექვსი თვის განმავლობაში მის ქცევაში რვა ჩამოთვლილი თვისებიდან გამომჟღავნდა, სულ მცირე, ოთხი მაინც.

თუ ბავშვის ქცევაში დაკვირვების შედეგად გამოვლინდა დიდი რაოდენობის აგრესიული თვისებები, აუცილებელია სპეციალისტების დახმარება, კერძოდ, ფსიქოლოგის ან ექიმის.

გარდა ამისა, ბავშვთა აგრესიულობის გამოვლენის მიზნით სასწავლო სააღმზრდელო დაწესებულებებში შესაძლებელია სპეციალური კითხვარის გამოყენება, რომელიც შეიმუშავეს პედაგოგებისათვის (ლავრენტევა, გ. ტიტარენკო, 1992).

ბავშვთა აგრესიულობის კრიტერიუმი

(კითხვარი)

1. ზოგჯერ გვგონია, რომ მასში მავნე სული ჩასახლებულა;
2. მას არ შეუძლია გაჩუმება, როდესაც რაღაცით უკმაყოფილოა;
3. როდესაც მას ზიანს აყენებენ, იგი აუცილებლად სამაგიეროს უზღის;
4. ზოგჯერ იგი უმიზეზოდ ჩხუბობს;
5. არის შემთხვევები, როდესაც იგი სიამოვნებით ამტრევს სათამაშოს ან ნივთებს ტყხავს, ფუტკნის;
6. ზოგჯერ ისე ჯიუტობს, რომ გარშემომყოფებს მოთმინებას აკარგვინებს;
7. უყვარს ცხოველების წვალება;
8. მასთან რთულია კამათში გამარჯვება;
9. ძალიან ბრაზობს, როდესაც ვიღაც ეხუმრება;
10. ზოგჯერ მასში იფეთქებს სხვისთვის რაიმე ცუდის გაკეთების სურვილი, რაც გარშემომყოფთათვის შოკისმომგვრელია;
11. წესებს არ ემორჩილება და ცდილობს მათ საწინააღმდეგოდ მოიქცეს;
12. ასაკის შეუფერებლად ნუნუნებს, ბუზლუნებს;
13. თავს აღიქვამს, როგორც დამოუკიდებელი და გაბედული;
14. უყვარს პირველობა, მბრძანებლობა, მორჩილებაში იყოლიოს სხვა;
15. მასში წარუმატებლობა იწვევს ძლიერ გაღიზიანებას და ამაშიც სხვას ადანაშაულებს;
16. ადვილად ჩხუბობს, შედის კინკლაობაში;

17. ცდილობს ურთიერთობა ჰქონდეს პატარებთან და მათზე ფიზიკურად ბევრად სუსტებთან;
18. მისთვის იშვიათი არ არის შეტევითი, ნერვიული გაღიზიანებები;
19. არასოდეს არ არის დამთმობი თანატოლებთან მიმართებაში;
20. დარწმუნებულია, რომ ნებისმიერ დავალებას საუკეთესოდ ასრულებს.

ყოველ შემოთავაზებულ კითხვაზე დადებითი პასუხი ფასდება 1 ქულით.

მაღალი დონის აგრესიულობა -	15-20 ქულა
საშუალო დონის აგრესიულობა -	7-14 ქულა
დაბალი დონის აგრესიულობა -	1-6 ქულა ¹⁶

აბრეხინის დაძლევის საპროექციო საშუალებები

აგრესიულ ბავშვებთან ფსიქოკორექციული ზემოქმედების ერთ-ერთი საშუალებაა თამაში - თერაპია.

ბავშვებთან მუშაობაში ფსიქოთერაპია პირველმა ზ. ფროიდმა (Freud, 1909), გამოიყენა ბავშვთა ფობიური შიშების მოსახსნელად, მისი უშუალო კონსულტაციით მშობლები ატარებდნენ სეანსებს ბავშვებთან. კერძოდ, ცნობილია „პატარა ჰანსთან“ მისი მეთოდით ჩატარებული მკურნალობის კურსი.

თამაშის მეთოდი ბავშვის თერაპიაში ასევე ერთ-ერთმა პირველმა ჰუგ-ჰელმუტმა (Hug-Hellmuth, 1919) გამოიყენა, მისი აზრით, იგი საბავშვო ფსიქოანალიზის საუკეთესო საშუალება იყო.

მოგვიანებით ანა ფროიდმა და მელანი კლაინმა „ფსიქოდინამიურ თერაპიაში“ მრავალი თეორიული მოდელის მოდიფიკაციის გაერთიანებით შექმნეს თამაშის მოდელი. მათი მიზანი იყო ბავშვის პრობლემებისა და ტრავმების გაცნობიერებაზე მუშაობა. მიუხედავად იმისა, რომ ორივე მათგანი თამაშს მკურნალობის ძირითად ნაწილად თვლიდნენ, ისინი იყენებდნენ მის სხვადასხვა სერიულ ვარიანტებს. ანა ფროიდს ესმოდა, რომ თერაპიული ტექნიკა, თავისუფალი ასოციაცია და სიზმრების ანალიზი ბავშვებისათვის უცხო იყო. მისი აზრით, პატარა პაციენტების თერაპევტთან ალიანსში შესასვლელად თამაშის გამოყენება კარგი საშუალება იქნებოდა. იგი, ამავე დროს ბავშვებს უჩვენებდა ფოკუსებს. ფსიქოთერაპიული მუშაობისას, ყველაზე ჭირვეულ ბავშვებთანაც კი, ფოკუსების გამოყენებას მრავალი თერაპევტი ანიჭებდა უპირატესობას. დიანა ფრაი და გილ-

¹⁶ ლ. ქურხული. ბავშვთა აგრესია. - თბ., 2006. გვ. 174.

როი თერაპევტთან ურთიერთობის გაიოლების მნიშვნელოვან საშუალებად მიიჩნევდნენ ფოკუსების გამოყენებას.

მელანი კლაინმა, თამაში გამოიყენა ბავშვებთან ვერბალური ურთიერთობისას. იგი ქცევის ამ ფორმას განიხილავდა, როგორც ბავშვის თვითრეალიზაციის საუკეთესო საშუალებას. მისი აზრით, ბავშვს ვერბალური ჩვევა ჯერ კიდევ საკმარისად არა აქვს განვითარებული იმისათვის, რომ განცდილი და გადატანილი აფექტების აზრობრივად გამოხატვა შეძლოს. თერაპევტი მასთან თამაშისას ახდენდა მისი ქცევის ინტერპრეტირებას.

ლევინი სპეციფიური ტრავმირებული ბავშვების მკურნალობისათვის შეიმუშავა „გამათავისუფლებელი თერაპიის“ ტექნიკა. იგი ტრავმირებულ ბავშვებს სათამაშოებისა და მასალების დახმარებით უქმნიდა შესაბამის ნაცნობ სათამაშო სიტუაციას და მასში მათ ძალდაუტანებლად ჩართვას ახერხებდა.

სოლომონმა იმპულსურ და ფეთქებად ბავშვებთან სამუშაოდ შექმნა „აქტიური თამაშით თერაპია“. მისი თამაშები ეხმარებოდა ბავშვებს ბრაზისა და შიშის გადმოცემაში. ამ შემთხვევაში ბავშვს შესაძლებლობა ეძლეოდა თავისი ემოცია ისე შეეკავებინა, რომ შედეგის არ შეშინებოდა. თერაპევტის დახმარებით ბავშვი სწავლობდა საკუთარი ემოციის მიმართულების შეცვლას.

ჰემბრიჯი, ლევის მსგავსად, ბავშვებთან ატარებდა თამაშობათა სერიას. იგი ბავშვებს სპეციალურ მასალებს ურიგებდა ტრავმირებული სიტუაციების გონებაში აღდგენისათვის და უშუალოდ თამაშის პროცესში ქმნიდა ტრავმირებულ სიტუაციას. კერძოდ, ბრაზის გამომწვევ ცხოვრებისეულ სიტუაციას, რითაც ბავშვს ეხმარებოდა მის მოგერიებაში. ჰემბრიჯი დარწმუნებული იყო, რომ ბავშვს საკმარისი ძალა გააჩნდა, რათა თავი გაერთმია პირდაპირი და თავსმოხვეული პროცედურისათვის.

ადლერი, ფროიდის ერთ-ერთი მოსწავლე და კოლეგა პირველი აღუდგა ორთოდოქსალურ ფსიქოანალიტიკურ კონცეფციას. მას მიბაძეს ფსიქოდინამიური თეორიის წარმომადგენლებმა: კარენ ჰორნმა, ერის ფრომმა და გარი სტაკ სალივანმა. ოთხივე ამ თეორეტიკოსს ხშირად ერთად განიხილავდნენ (The Self), სოციალური დინამიკის, პიროვნების განვითარებისა და ფსიქოპათოლოგიაში „მე-ს“ განსაკუთრებული როლისა და მნიშვნელობის აღიარებისათვის. თუმცა თითოეული მათგანის თეორია ერთმანეთისაგან გამოირჩეოდა სხვადასხვა ასპექტით. კერძოდ: პიროვნული (Adler, Horney), ინდივიდის როლით, საზოგადოებასა და კულტურაში (Fromm) ურთიერთობის დინამიკით. ისინი აქცენტს აკეთებდნენ არა წარსულ, არამედ ახლანდელ სიტუაციებზე და მათ ინტერპრეტაციაზე. მათი თეორია შეიქმნა ტრადიციულ ფსიქოანალიზზე დაყრდნობით, მოდიფიცირებული თეორიული

დებულებითა და პრაქტიკული მეთოდებით. 30-იან წლებში შეიქმნა მთელი რიგი თამაშობითი თერაპიის ტექნიკა, რომელიც განზოგადდა, როგორც „ურთიერთობის თერაპია“. იგი ფილოსოფიურ სათავეს იღებს ოტტო რანკის მოღვაწეობიდან (Rank, 1936), მის თეორიაში მნიშვნელოვანია დაბადების ტრავმის როლი პიროვნების განვითარებაში. იგი აღნიშნავდა, რომ ბავშვის დაბადებისას მიღებული სტრესი მასში იწვევს განცალკევების შიშს (ინდივიდუაცია), რადგან ისინი მიჩვეულნი არიან წარსულ მდგომარეობას.

ტაფტი (Taft, 1933), ალენი (Allen, 1942) და მუსტაკასი (Moustaks, 1959) ბავშვებთან თამაშის თერაპიის გამოყენებისას რანკის იდეის ადაპტირებას ახდენენ. ეს თეორეტიკოსები საუბრობდნენ, ბავშვის სიღრმისეული შესაძლებლობების ფორმირებაში დაბადებისას მიღებული ტრავმის გავლენაზე. რაც სავარაუდოდ პირვანდელ მზრუნველ ობიექტთან დაშორებით უნდა ყოფილიყო გამოწვეული.

კარლ როჯერსმა შეიმუშავა დიდების თერაპია; ექსლაინმა (Axline, 1947) მოახდინა მისი მოდიფიცირება თამაშის თერაპიის სახით. მისი მოძღვრების მიხედვით, ბავშვებს აქვთ ზრდის ბუნებრივი მოთხოვნილება, ემოციური დარღვევების მქონე ბავშვებს დაქვეითებული აქვთ ეს ბუნებრივი განზრახვა. თამაშის თერაპიის მიზანი მდგომარეობდა ბავშვსა და გარემოს შორის ბალანსის აღდგენა.

მშობელსა და ბავშვს შორის ურთიერთობის განმტკიცებაში „გეგმური თამაშის თერაპიის“ მნიშვნელობის შესახებ მიუთითებდა ბარუხი. აღნიშნული თერაპია ტარდებოდა ოჯახის პირობებში.

გერნიმ (Guerny, 1964). შემოიღო ტერმინი „შვილობილი თერაპია“, რომელიც აქტიურად გამოიყენება ბოლო ათი წლის განმავლობაში (Landreth, 1991).

თამაშის თერაპიას მშობლების უშუალო ჩართვის გამო, დაერქვა „განვითარების თამაშის თერაპია“ (Developmental play therapy); აღნიშნული ტექნიკა რამდენიმე სტრუქტურული სერიისაგან შედგებოდა და ორიენტირებული იყო ფიზიკურ კონტაქტზე.

სხვადასხვა ავტორების თეორიების გათვალისწინებით (Deslauriers, 1962; Jernberg, 1979), შეიმუშავეს ერთ-ერთი ლაკონური თეორიული და პრაქტიკული მოდელი, რომელიც ორიენტირებული იყო „თამაშით განვითარების თერაპიაზე.“ ეს ტექნიკა დაფუძნებული იყო შემდეგ იდეაზე, კერძოდ: მეცნიერების აზრით, ბავშვის ცხოვრების საწყის ეტაპზე მშობელთან ნორმალური ურთიერთობა მისი ფსიქიკური ჯანმრთელობის საფუძველი და სამომავლო გამაჯანსაღებელი ეფექტის შექმნის საშუალება იყო. თითოეული ამ ეფექტთაგანი მნიშვნელოვანი იყო იმდენად, რომ იგი უზრუნველყოფდა ბავშვის ცხოვრებაში მშობლების ჩართვას, თერაპევტსა და ბავშვს შორის ურთიერთზემოქმედების მაღალი დონის მიღწევას.

მეტისმეტად აგრესიული ბავშვების შემთხვევაში, რაც გულისხმობს სიღრმისეულ მტრობას, რომელიც გამოიხატება ფსიქოპათიით ან სადო-მაზოხისტური ტენდენციებით, ჯგუფური ფსიქოთერაპია დასაწყის ეტაპზე დაუშვებელია, რადგან სხვა ბავშვებისთვის მათი ქცევა საზიანო მაგალითის მიმცემია. ასევე თუ ჯგუფში შექმნილია თავისუფალი ატმოსფერო ეს ხელს შეუწყობს ამგვარი ბავშვის დესტრუქციული იმპულსების გაძლიერებას. არ არის რეკომინდირებული ასეთ ბავშვს მივცეთ თავისუფალი მოქმედების საშუალება, სისტემატურად ითამაშოს ყველაფერი, რაც მოესურვება. თავისუფლად მიშვებულ გარემოში აგრესიისგან გათავსუფლება მისთვის ვერავითარი შვებაა. პირიქით, ამან შემდგომში შესაძლოა მისი სრული დეზორგანიზაცია გამოიწვიოს. ბავშვის დესტრუქციული ქმედებები აუცილებლად მკვეთრ აკრძალვებს უნდა ემყარებოდეს, რათა ამგვარი ქცევის განხორციელებამდე მას თანდათანობით მოვახერხებინოთ აგრესიული იმპულსების შეკავება.

კვლევის შედეგებიდან გამომდინარე, ყველაფერი მუქ ფერებში არ უნდა წარმოვიდგინოთ. სკოლამდელ და დაწყებით სასკოლო ასაკში ჯერ კიდევ შესაძლებელია მრავალი უარყოფითი თვისების აღმოფხვრა, თუმცა ბავშვთა აგრესიულობა ყოველთვის არ ატარებს ნეგატიურ ხასიათს. მათი გამოხატულების ფორმა შესაძლებელია იყოს როგორც გაუგონრობა და მტრობა, ასევე მოხერხებულობა და აქტიურობა. შემთხვევითი არ არის, რომ ფსიქოლოგები მას სთენიურ, აქტიურ-თავდაცვით რეაქციაზე დაფუძნებულ ემოციას მიაკუთვნებენ. სწორედ ამიტომ, აგრესიულობის მთლიანად აღმოფხვრა არც არის საჭირო, საკითხი დგება მისი გამოვლენისა და უცილობელი გაკონტროლების შესახებ. სოციალურად საშიში ფსიქიკური დარღვევები განისაზღვრება როგორც მისი გამოვლენის სიხშირის, ასევე „ხარისხის“ მიხედვით. ექსპერიმენტის შედეგები და მოყვანილი მაგალითები აგრესიულ ბავშვებთან კორექციული მუშაობის ორიენტირს გვაძლევს, რომლებიც შინაგანი იზოლაციისაკენ მიისწრაფიან. შესაძლებელია მათი უნარ-ჩვევების ფორმირება ოჯახში, სკოლამდელ და სასკოლო დაწესებულების პირობებში. სისტემატური ტრადიციული ზემოქმედება – დარწმუნება, ახსნა, კარგ მაგალითზე მითითება, მონოდება – არ გაანაწყნონ სხვა – ნაკლებეფექტურია. ასევე ნაკლებად წარმატებული იქნება თამაშის დროს შეჯიბრების მომენტები, კონკურსები, თამაში-შეჯიბრებები. ამ დროს ბავშვების ყურადღება მიმართულია მხოლოდ საკუთარი წამატებისაკენ, რომელიც კიდევ უფრო უღვივებს მათ კონკურენტობისა და წინააღმდეგობის ორიენტაციას სხვების მიმართ. ამ კატეგორიის ბავშვებთან ~~ხშირად~~ ხშირად ~~ამოცანა~~ ამოცანა, მისი შინაარსი უნდა ეფუძნებოდეს ერთიანობის პრინციპს. მშობელს, ფსიქოლოგს და პე-

დაგოგს უნდა მიეცეს საშუალება, ამ მეთოდის დახმარებით ჩამოუყალიბოს ბავშვებს სოციალური ურთიერთობის ჩვევები, ბავშვს ესმოდა და უგებდეს თანატოლს, მასში დაინახოს არა მონიანადმდევე ან კონკურენტი, არამედ საინტერესო და ფასეული ადამიანი, ისევე შეხედოს მას, როგორც კეთილ პარტნიორს ურთიერთობისა და ერთობლივი მოქმედებისას.

აღნიშნული კატეგორიის ბავშვებთან მუშაობისას აგრესიის დაძლევის ეფექტური საშუალებებია: ფსიქოთერაპიული თამაშობები, სოციალური დასწავლის ტრენინგი, რელაქსაციური ვარჯიშები, მოდელირება, როლებით თამაში და სხვ.

აგრესიულ ბავშვებთან მუშაობის ფსიქოპროფილაქტიკური ღონისძიებები მეცნიერებმა ერთ სისტემაში - „ფსიქოვარჯი“-ში გააერთიანეს. იგი რამდენიმე ბლოკისაგან შედგება, ესენია:

1. მოძრავ-მოდუნებითი (რელაქსაციური) მოქმედება;
2. მოძრავ-მაორგანიზებელი (რეგულაციური) მოქმედება;
3. იმიტაციურ-გამომხატველობითი (იდენტიფიკაციური) მოქმედება.

თითოეული ბლოკი ერთმანეთისაგან განსხვავდება სპეციფიური შინაარსისა და საშუალებების ფსიქოპროფილაქტიკური ზემოქმედების მიხედვით.

აგრესიული ბავშვებისათვის ხშირად დამახასიათებელია კუნთური დაჭიმულობა, განსაკუთრებით - პირისა და ხელის თითების მიდამოებში. ამიტომ მოცემული კატეგორიის ბავშვებისათვის, სასარგებლოა რელაქსაციური სავარჯიშოები, კერძოდ, თვითმოდუნება (აუტორელაქსაცია), მიმართული ფსიქომოციური დაძაბულობის მოხსნისა და ფსიქომოტორული ფუნქციის ვარჯიშისაკენ. რელაქსაციურ კომპლექსში შესაძლებელია შედიოდეს, როგორც კუნთების მოდუნება - სუნთქვაზე ფიქსაცია, ასევე ცალკეული სავარჯიშოები ერთი ჯგუფის კუნთის დაძაბულობის მოხსნის ან სხვადასხვა კუნთების - ხელის, ფეხის, ნელის, კისრის, სახის კუნთების მოდუნებისათვის.

ფსიქოპროფილაქტიკური ზემოქმედების შემდეგი ბლოკის შინაარსი შეიცავს ფსიქომოტორიკის ორგანიზაციას და ძირითადად აერთიანებს მოძრავ თამაშობებს.

ფსიქოპროფილაქტიკური ზემოქმედების მესამე ბლოკი მიმართულია ბავშვის სოციალურ-პიროვნული კომპეტენციის გამოვლენაზე და მასში გაერთიანებულია თვითგამოხატვის საშუალებები, კერძოდ: გამომხატველობითი ეტიუდები, იმიტაციური და როლებით თამაში, სიტუაციის მოდელირება, ზღაპრის თერაპია.

მოდელირების დროს ხდება ბაზისური სოციალური ურთიერთობის ცოდნის მიწოდება, ადეკვატური ქცევის მაგალითების ჩვენება. დასახული მიზნის მიღწევამდე ტრენინგის მონაწილეებს საშუალებას აძლევენ დაავკვირდნენ საკუთარი ქცევის გაუმჯობესების პროცესს.

ბაზისური ცოდნის რეალიზაციის საუკეთესო საშუალებაა როლებით თამაში, მოდელირებისას ნასწავლი ქცევის მოდელის პრაქტიკაში გამოყენება. ამ შემთხვევაში ხდება ბავშვის წახალისება, შექება. უკუშედეგის შემთხვევაში, თუ იგი კვლავ ქცევის ძველ, მიუღებელ მოდელს დაუბრუნდება, არ ხდება მისი მონონება.

ტრენინგის ძირითადი ამოცანაა რეალური ცხოვრებისეული სიტუაციების სოციალური სწავლების ჩვენების რეალურ ცხოვრებისეულ გარემოში გადატანა-გამოყენება. მოცემული მეთოდის პრაქტიკაში დანერგვა ხდება 6-12 პიროვნებისაგან შემდგარ სოციალური დონით მკვეთრი განსხვავების არმქონე ჯგუფში. სწავლება გრძელდება მანამ, ვიდრე მისი ყველა წევრი შესამჩნევ წარმატებას არ მიაღწევს. სოციალური ურთიერთობის გაუმჯობესების თვალსაზრისით, გამოუმუშავდებათ ადეკვატური რეაგირების უნარი და იოლად გაუმკლავდებიან სტრესს. სოციალური დასწავლის ტრენინგი შემუშავებულია ინდივიდთა მრავალფეროვანი ჯგუფებისათვის – მაღალაგრესიული ბავშვებიდან დაწყებული, მკაცრი მშობლებით დამთავრებული, რომლებიც ცუდად ეპყრობიან საკუთარ შვილებს.

მეცნიერებმა ჩაატარეს აგრესიული ბავშვების სოციალურ ურთიერთობაში ჩართვაზე ექსპერიმენტული მუშაობა მასში მონაწილეობდნენ 7-14 წლის ასაკის სოციალურ ქცევებში დარღვევების მქონე ბიჭები და გოგონები, რომლებმაც გაიარეს სოციალური დასწავლის ტრენინგი. ექსპერიმენტის მიზანი იყო მაღალი აგრესიულობის დონის დაქვეითება. ბავშვებს თორმეტი კვირის განმავლობაში უტარდებოდათ 30-40 წუთიანი მეცადინეობები, რომლის განმავლობაშიც ისინი ასრულებდნენ სხვადასხვა სიტუაციურ სავარჯიშოებს, კერძოდ, ფრუსტრირების სიტუაციების არააგრესიულად მოგერიებას. ტრენინგის დამთავრების შემდეგ, მკვლევარები აკვირდებოდნენ მონაწილეთა ქცევებს დასვენებისა და თამაშის პერიოდში, რომლის დროსაც ფიქსირდებოდა მათი აგრესიული დონის მკვეთრი დაქვეითება და ერთობლივი თამაშის მოთხოვნილება. ამ და სხვა ანალოგიურ მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება დასკვნა, რომ სოციალური სწავლების დანერგვა სასარგებლოა აღნიშნული კატეგორიის ინდივიდების სახიფათო შეტაკებების თავიდან აცილებისათვის.¹⁷

ბრაზის გამოსატყვევ სწავლების ფორმით

აგრესიული ბავშვების ქცევა, ხშირ შემთხვევაში, დესტრუქციული ხასიათისაა და ბავშვის სწავლება ბრაზის გამოსატყვევ მიღებული ფორმით ერთ-ერთი მწვავე და ძირითადი პრობლემაა.

ბრაზი - ეს არის ძლიერი აღშფოთება, რომელსაც თან ახლავს საკუთარ თავზე კონტროლის დაკარგვა. ბრაზის შემთხვევაში სიტუაციაში ქცევის ოთხი ძირითადი ფორმა არსებობს. ეს ფორმებია:

1. პირდაპირი (გერბალური-არავერბალური) განცხადება საკუთარ გრძნობებზე, უარყოფითი ემოციის გამოხატვის საშუალებით (თამაშობითი ფორმის დახმარებით).

2. ირიბი გამოხატულება, ბრაზის ამოფრქვევა ადამიანზე ან საგანზე, მისი აუცილებლობიდან გამომდინარე. ამ შემთხვევაში ბრაზის გადატანა ხდება არასაშუალო ობიექტზე: კერძოდ, რეზინის სათამაშოებზე, კაუჩუკის ბურთებზე, სათამაშო ჩაქუჩი, „ჭიქა ან ტომარა ყვირილისათვის“ და სხვა. ყველა ეს საგანი საჭიროა ბრაზის უსულო საგანზე გადატანისათვის.

3. ბრაზის შეკავება. ამ შემთხვევაში დროთა განმავლობაში დაგროვილი უარყოფითი ემოციები გავლენას ახდენს სტრესის გამოწვევაზე. ბრაზის სისტემატურად ამოფრქვევის შემთხვევაში პიროვნებას ნაკლებად აქვს ფსიქოსომატური დარღვევების რისკი. მეცნიერების აზრით, გამოუხატავი ბრაზი შესაძლოა გახდეს ფსიქოსომატური დარღვევების პირობა და ისეთი დაავადების მიზეზი, როგორიცაა: რევმატული ართრიტი, ჭინჭრის ციება, ფსორიოზი, კუჭის წყლული, ჰიპერტონია, შაკიკი და სხვა. ამ შემთხვევაში გამოიყენება უარყოფითი ემოციებისაგან გასათავისუფლებელი რელაქსაციური ვარჯიშები.

4. ბრაზის გარკვევა და ჩამოშორება. ბავშვებთან მუშაობის ეს ფორმა ნაკლებად მიღებულია, ვინაიდან მათ არ შესწევთ სიტუაციის დამოუკიდებელად გაანალიზების უნარი. ამ შემთხვევაში კარგი საშუალებაა საუბრები ბავშვებთან კონფლიქტური სიტუაციების შესახებ, ასევე მწვავე აგრესიული რეაქციის გამოვლენის შემთხვევაში უფროსებმა შესძლონ ბავშვების ყურადღების სწრაფი გადატანა მოქმედებით პლანში, კერძოდ, მათთვის ახალ, უჩვეულო სიტუაციაზე. ანუ, შეცვალონ მათი რეალური მდგომარეობა (მაგ., ძლიერი ტამის შემოკვრით, ჩაცუცქებით, ყურში შებერვით, მისი ხელის მტევნის დაბერტყვით და სხვა.)

სოციალური სფეროს მონესრიგებისათვის ეფექტურია არტ-თერაპიის გამოყენება. ჯერ კიდევ კ.გ. იუნგი ამტკიცებდა, რომ სახვითი ხელოვნება ითვლება ადამიანის შინაგან მოთხოვნილებად. ცნობილი არტ-თერაპევტი მ. ნაუმბურგი აღნიშნავდა, რომ ხატვა ადამიანის აზრებისა და განცდების უპირველესი, საუკეთესო გადმოცემის საშუალებაა.

ღია აგრესიასთან და ბრაზთან ბრძოლის კარგი საშუალებაა იუმორი და სიცილი, რომელთა გამოსანგევად ბავშვებს სტიმულირების მასალის სახით შესაძლებელია წავუკითხოთ არამეტრული დამოკიდებულების ამსახველი კომიქსური სიუჟეტები, რომლებშიც წარმოდგენილი გმირების სულებლური და მოუქნელი საქციელი მსმენელში სიცილს გამოიწვევს. იუმორისტულ მასალაში მტრობის მომენტების არ არსებობის გამო, ერთობლივი მოქმედებებისას მათში აგრესიის დონე და ძალადობა მცირდება.

ბავშვთა აგრესიის მოხსნის კარგი საშუალებაა მეტი ურთიერთობა ოჯახის წევრებთან და ნაკლები ტელევიზორთან და კომპიუტერთან. ზღაპრის თერაპიის, ნახატი ფილმების გამოყენება-გათამაშება. მაგალითად, ბავშვებმა შეიძლება გაითამაშონ „ტომი და ჯერის“ ან სხვა ანიმაციური ფილმების გმირების ისტორიები. მულტსერიალი „ტომი და ჯერი“ ყველა ბავშვისათვის საყვარელი და საინტერესოა. მისი პერსონაჟები ცდილობენ, რაც შეიძლება მეტი ზიანი მიაყენონ ერთმანეთს. ყოველივე კი რითაც მთავრდება, ყველასათვის ცნობილია. აგრესიულობის იუმორისტული ფორმით გადმოცემა საშუალებას აძლევს ბავშვს დაინახოს (შესაძლოა უფროსების დახმარებით), რომ სიბრაზისა და მრისხანების გამოვლენამ შეიძლება სასაცილო მდგომარეობაში ჩააგდოს. ასევე ვუჩვენოთ რაც შეიძლება მეტი ფილმები სიყვარულზე, სიკეთეზე, თანაგრძნობაზე...

იმ შემთხვევაში, თუ აგრესიული ქმედების სათავე შიშია, აუცილებელია მისი მიზეზების დადგენა და მათთან შემდგომი მუშაობის დაგეგმვა.¹⁸

მეცნიერული თეორიები შიშის შესახებ შიშის ფსიქოლოგიური საფუძვლები

შიში არის ქცევის ემოციური მარცვალი, რომელიც მიმართულია თავდასაცავად ან საშიშროების დასაძლევად. იგი თვით გადარჩენისა და უსაფრთხოების სურვილთანაა დაკავშირებული და სასიგნალო ფუნქციის მატარებელიცაა. კერძოდ, რეალური შიშის შემთხვევაში, გარეგანი საშიშროების აღქმას საპასუხო რეაქცია მოჰყვება. იგი ჩვენს ცნობიერებას მოახლოებულ საფრთხეს და მისგან თავის დასაცავად წინააღმდეგობის გაწევას, გაქცევას ან თავის არიდებას მიანიშნებს. ნებისმიერ ადამიანს მეტ-ნაკლებად აქვს შიშების განცდა, მაგრამ თუ იგი მოჭარბებულად ვლინდება, საქმე ეხება შფოთვისას. შიშს, რომელიც სერიოზული უსიამოვნო ემოციური დატვირთვითაა გამონეული, ახასიათებს ემოციური შოკი, ნერვული აშლილობა, მრისხანება, საკუთარი თვითკონტროლის სრული არარსებობა და ა.შ.

ბარლოუს მიხედვით შიში შფოთვისგან იმით განსხვავდება, რომ შიში ანმყოზე ორიენტირებულია და შედარებით გარკვეულია, ვიდრე მომავალზე ორიენტირებული და შედარებით გაურკვეველი (Barlow, 2000);

ფსიქოლოგები შიშისა და შფოთვის განმასხვავებელ 3 ძირითად ფაქტორს გამოყოფენ. პირველი - წყარო, კერძოდ შიშის შემთხვევაში წყარო ნაცნობია, პიროვნებამ ზუსტად იცის რისიც ეშინია. შფოთვის შემთხვევაში კი წყარო უცნობია. მეორე - ინტენსიურობა (სიხშირე). როგორც წესი შფოთვა უფრო ინტენსიური ხასიათისაა, ვიდრე შიში და მესამე - ხანგრძლივობა. შფოთვისთან შედარებით, შიში შედარებით ხანმოკლეა.

შიშები შეიძლება იყოს სიტუაციიდან გამომდინარე ან პირადული მიზეზით განპირობებული.

სიტუაციიდან გამომდინარე შიშის წარმოშობის მიზეზი უჩვეულო, ბავშვისთვის ძალიან საშიში, შოკის გამომწვევი სიტუაციაა.

პირადული მიზეზით განპირობებული შიში დამოკიდებულია ადამიანის ხასიათზე. მაგ., მღელვარება, რომელიც წარმოიქმნება უცნობ ადამიანებთან კონტაქტით ან ახალ გარემოში მოხვედრისას. ამ შემთხვევაში წუხილისა და ლელვის ემოციური კომპონენტი საფრთხის შეგრძნების ან თავდაცვის უნარის არქონის გამო წარმოიქმნება.

ადამიანური ცივილიზაციისა და მსოფლიო კულტურის განვითარების კვალობაზე იცვლებოდა შიშების გამომწვევი საგნებისა და მოვლენების შინაარსი. ცივილიზაციის ისტორიის მანძილზე შიშების გენეზისი გარკვეულწილად ხატოვნად შეგვიძლია შევადაროთ ადამიანის ფსიქიკური განვითარების ასაკობრივი დინამიკისა და ცნობიერების ჩამოყალიბების კვალობაზე შიშების საგნის ცვლილებას.

დაახლოებით ორმოცი წლის წინ ბავშვის ფსიქოლოგი ტ. სიმსონი წერდა, რომ ადრეული ბავშვობის შიშები მოკლებულია ცხოვრებისეულ გამოცდილებას, ბავშვები ხშირად ვერ ხედავენ რეალურ საშიშროებას იქ, სადაც ის არის, მათ ეშინიათ ახლის, უცნობის, თანაც ისეთის, რაც არანაირად არ შეიძლება იყოს საშიში, ასაკის მომატებასთან ერთად ბავშვს შეუძლია მისთვის რეალურად საშიში სიტუაციის ადეკვატური აღქმა.

ფსიქოანალიტიკური მიმდინარეობა ცხოვრებისეულ სიტუაციებზე ადამიანის შიშის რეაგირების მიდრეკილებას ფსიქიკაში შიშის თანდაყოლილობით ხსნის. პირველადი შიში მჟღავნდება მუცლად ყოფნის პერიოდში ბავშვის დედის ორგანიზმისგან მოცილებისას - ეს არის „განცალკევების შიში“. ამ მოსაზრებას ადასტურებს ფსიქოლოგი ჰარი ჰარლოუს მიერ მაიმუნებზე ჩატარებული ექსპერიმენტიც. მეცნიერმა ახალდაბადებული მაიმუნები დააშორა ბიოლოგიურ დედებს, რამაც პატარა მაიმუნების ძლიერი ემოციური სტრესი გამოიწვია: მათ შორის ზოგიერთი მოკვდა, ზოგმა ქამასა და თამაშზე თქვა უარი... ისინი ძალიან შეშინებულები და გაღიზიანებულები გახდნენ. ჰარლოუმ მათ გალიაში სუროგატი დედა შეუყვანა, რომელიც ფორმით და სიდიდით ძალიან გავდა მოზრდილ დედა მაიმუნს და შემოსილი იყო რბილი ქსოვილით. პატარა მაიმუნები ხშირად ეხუტებოდნენ და ბგერით სიგნალებს უგზავნიდნენ „დედა-მაიმუნს“ განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც რაღაცის ეშინოდათ. მათზე ხანგრძლივი დაკვირვებით გაირკვა, რომ მაიმუნები, რომლებსაც მანეკენ დედებთან ჰქონდათ ურთიერთობა, არ იყვნენ ისეთი მშობრები და ნერვიულები, როგორც ისინი, რომლებსაც არ ჰყავდათ სუროგატი დედები; ისინი მოზრდილ ასაკში მოჭარბებულ შიშს და თანატოლებთან ურთიერთობის სირთულეებს ამჟღავნებდნენ.

ზოგიერთი მეცნიერ-ფსიქოლოგი თვლის, რომ ჩველი ბავშვის შიშებზე საუბარი უსაფუძვლოა, რადგან შიშის ჩამოყალიბება მოითხოვს ადამიანის ტვინის სტრუქტურის განსაზღვრულ განვითარებას. 6 თვის ასაკიდან, როდესაც მიღწეულია ფსიქიკის შემეცნებითი პროცესების განსაზღვრული დონე და ბავშვს აქვს წარსულში განცდილი შიშის პროგნოზირების უნარი, ამ გრძნობის არსებობა შესაძლებელია. თუმცა ამერიკელი ფსიქოლოგი დ. ლემლი თვლის, რომ ბავშვებს უცნობი სახის მიმართ შიში და მარტოობისა და შფოთვის განცდა სამი თვის ასაკიდან უჩნდებათ. ამ ავტორის მოსაზრებით, სამი თვის ბავშვი, რომელიც ღამე ყვირილით იღვიძებს, დაუსრულებელი, რუდიმენტული სახით აქვს მარტოობის შიში. თუმცა მსგავსი წარმოდგენები შესაძლოა ჰიპოთეტურ ხასიათს ატარებდეს. ასევე, ხშირად გვხვდება სხვა ავტორთა მტკიცება, რომ მარტოობის განცდის ჩამოყალიბება 6-7 თვის ასაკიდან იწყება, 8 თვიდან კი ვითარდება შიში უცნობი ადამიანებისადმი, რომელიც თანდათანობით მცირდება ცხოვრე-

ბის მეორე ნელს და ტრანსფორმირდება სხვადასხვა შიშებში - ზღაპრების სხვადასხვა პერსონაჟების (ჯადოქარი, დევი, გველეშაპი და ა. შ.) მიმართ; ამ დროს ასევე აქტუალური ხდება მარტოობის, ექიმის, წყლის, სიბნელის, მოულოდნელი მკვეთრი ხმის შიშები.

ფსიქოლოგიური კვლევებით დადასტურებულია, რომ თითოეულ ბავშვს აქვს რიგი კრიტიკული პერიოდები, რომელიც მკვეთრად ცვლის მის ცხოვრებას. ამ პერიოდებში პატარა ადამიანები განსაკუთრებულად განიცდიან შიშების შემოტევას. ფრიც რიმანი წერდა: „გავიხსენოთ დამოუკიდებელი პირველი ნაბიჯები ბავშვობაში, როდესაც დედის ხელების ტყვეობიდან ვცდილობდით გათავისუფლებას და გარე სამყაროსთან მარტო ვრჩებოდით. ამ დროს ჩვენ განვიცდიდით მძაფრ შიშს“. ფეხის ადგმის პერიოდში, თუ ბავშვს დიდი ხნის განმავლობაში უჭირს წონასწორობის დაცვა და უყურადღებობის გამო ხშირად იქცევა, მასში იბუდებს სიმაღლის შიში.

ბავშვების უმრავლესობას 3 წლის ასაკიდან ეშინია, კერძოდ: სახლში, ოთახში მარტო დარჩენის, ქურდების, ავადმყოფობის, სიკვდილის, მშობლების სიკვდილის, სხვა ადამიანების, ზღაპრის გმირების (დევი, გველეშაპი). საშინელი სიზმრების, ზოგიერთი ცხოველის (მგელი, ძაღლი, გველი და სხვა), ტრანსპორტის (მანქანა, მატარებელი, მეტრო), უბედური შემთხვევის, სიმაღლის, სიღრმის, შეზღუდული სივრცის, წყლის, ცეცხლის, სისხლის, ნემსის, ექიმის, ტკივილის, მოულოდნელი მკვეთრი ხმის.

სკოლამდელი ასაკის დასრულებისა და სკოლის დაწყების პირველ პერიოდში ბავშვებში ასევე მატულობს შიშების რაოდენობა. ამ პერიოდში ბავშვი თვისობრივად სხვა მდგომარეობაში გადადის; ეცვლება ცხოვრების ჩვეული რიტმი, დღის რეჟიმი და, ბუნებრივია, იზრდება მისი სტრესული მდგომარეობაც. უმცროს კლასელებში შეინიშნება სკოლის და ახალი სოციალური გარემოს შიში, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ მასწავლებელი ბავშვის მიმართ გამოირჩევა ცივი, გულგრილი დამოკიდებულებით, ვერ ერკვევა ბავშვის ასაკობრივ-ფსიქოლოგიურ თავისებურებებში და დადებითი სტიმულის, ნახალისებისა და შექების ნაცვლად ხშირად რეაგირებს ავერსიული სტიმულებით - ტუქსავს და სჯის მას. ამდენად, ბავშვებში შიში შეიძლება ორი გზით განვითარდეს: შიში, როგორც საკუთარი გამოცდილების შედეგი და შიში, როგორც სოციალურიდან ნასესხები. ზოგიერთი მეცნიერი მიიჩნევს, რომ მარტოობის, სიბნელის და ჩაკეტილი სივრცის შიში შინაგანად კავშირშია ერთმანეთთან და მაღალი კორელაცია აქვთ. არსებობს სიღრმისეულ ინსტინქტური შიშები, რომლებიც ჩვენ შორეული წინაპრებისგან გადმოგვეცემა.

შიშის ხასიათის ცვლილება ტვინის სტრუქტურის, კერძოდ კი აზროვნების პროცესის განვითარებას უკავშირდება. უფროს სასკოლო ასაკში

ცენტრალური ადგილი ეთმობა სიკვდილის შიშს. ამ ასაკში წინა პლანზეა მშობელთა სიკვდილის, საკუთარი სიკვდილის, დაცინვის, თავდასხმის, ხანძრის, სოციალური ურთიერთობის შიშები.

მოცემული მონაცემების განზოგადებით მეცნიერებმა დაასკვნეს, რომ სკოლამდელი ასაკის შიშები, ძირითადად თვითგადარჩენის ინსტინქტიდან გამომდინარეობს, მაშინ, როდესაც მოზარდობის ასაკში იზრდება სოციალური შიშების წილი.

შიშის შესწავლის გასაღები მოთავსებულია ტვინის ლიმბურ ნეიროცენტრში, კერძოდ, ნუშისებრ კომპლექსში, რომელიც აკონტროლებს ემოციას და მოტივაციურ ქცევას. იგი საკვანძო როლს ასრულებს განსაზღვრულ სიტუაციებთან სხვადასხვა ემოციის, მათ შორის შიშის ასოცირებაში.

მოზრდილობის ასაკში შიში შესაძლებელია ჩამოყალიბდეს ადამიანის დამღუპველ გრძნობად. მან შეიძლება გამოიწვიოს უძილობა, საკუთარი აზრებისა და ფიქრების პარალიზება. შიში შეიძლება გამოვლინდეს გეგეტატიური სიმპტომებით: გულისცემის გახშირება, ოფლიანობა, სინითლე, კანკალი, პირის სიმშრალე, სუნთქვის გაძნელება და ქოშინი, გულმკერდის და მუცლის არეში დისკომფორტი ან ტკივილი, ღებინება, თუმცა შიში ხშირ შემთხვევაში ადაპტური რეაქციაა, რითაც ის ჩვენ გვაშავდებს საფრთხის თავიდან ასაცილებლად მაგ., დასჯის შიში გვაკავებს შურისძიების და ერთმანეთისათვის ზიანის მიყენებისაგან. შიში იწვევს ფორიაქს, რომელიც აიძულებს ტვინს გააქტიუროს აზროვნება მოცემული ამოცანის შესასრულებლად და აირჩიოს მისი გადაწყვეტის მართებული გზა. მოზრდილი ადამიანების შიშების ჩამონათვალი უსასრულოა. მათ ემინიათ თითქმის ყველაფრის - ადამიანებს შეუძლიათ მოიგონონ და შეეშინდეთ ნებისმიერი რამის, რაც კი ბუნებაში არსებობს. მაგალითად, თავად შიშის (ფობოფობია), რომელიც მეცნიერების აზრით, გაცილებით უფრო საშიშია ორგანიზმისთვის, ვიდრე რაიმე საგნის ან მოვლენის მიმართ შიში, კერძოდ, ფრენის, მანქანის ტარების, თავგების, ტარაკნების, ობობასი, გველის, ღია და დახურული სივრცის, წარუმატებლობის, გაურკვევლობის, სხვა რასის ან ნაციის. მრავალ თანამედროვე შიშს შეიძლება მოვუძებნოთ ევოლუციური ახსნა. მაგალითად, შიში გაფრენის წინ შეიძლება მომდინარეობდეს ჩვენი ბიოლოგიური წარსულიდან, რომელიც ჩვენ გვაუწყებს, რომ გვეშინოდეს შეზღუდული სივრცის და სიმაღლის ან გამომუშავებული შიში შესაძლოა ხანგრძლივი დროის განმავლობაში დარჩეს ჩვენში და აღარც გვახსოვდეს მისი არსებობის ან გარემოების შესახებ, რომელშიც იგი წარმოიშვა, მაგ., ადამიანს, რომელსაც ჩამოვარდნის შემდეგ ეშინია სიმაღლის, ასევე შესაძლოა ეშინოდეს თვითმფრინავის, იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მას არ უფრენია. არსებობს მტკიცებულებები, რომ ადამიანები გენეტიკურად

მიდრეკილნი არიან რაიმე კონკრეტული შიშის და შფოთვის მიმართ. არსებობს 35 წლის მდედრობითი სქესის მონოზიგოტური ტყულების ფაქტი, რომლებსაც განსხვავებულ გარემო პირობებში გაზრდის მიუხედავად, განუვითარდათ კლასტროფობია (დახურული სივრცის შიში) და თალასოფობია (წყლის, ზღვის, ოკეანის შიში). ორივე მათგანი ზღვაში მუხლამდე ზურგით ფრთხილად შედიოდა.

დასწავლის თეორიის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ შიში გარემოპირობებიდან დასწავლის შედეგია. ამას ადასტურებს ველურ მაიმუნებზე და მათ შვილებზე სუზან მინეკას (Susan Mineka, 1985) მიერ ჩატარებული ექსპერიმენტი. ველური მაიმუნები თავის შიშებს გადასცემდნენ შვილებს, ისევე, როგორც ადამიანები ანალოგიური გზით გადასცემენ შიშებს საკუთარ შვილებს. სუზან მინეკა შეეცადა აეხსნა, რატომ არის, რომ გველის ეშინია თითქმის ყველა მაიმუნს, რომელიც გაზრდილია ველურ გარემოში. ლაბორატორიულ პირობებში გაზრდილებს კი - არა. ველური მაიმუნების უმრავლესობას არ გამოუცდია გველის კბენა. მათ ეს შიში შესაძლოა დაკვირვების შედეგად გაუჩნდათ. ამის გასარკვევად მან ექსპერიმენტული ცდა ჩაატარა ექვს ველურ მაიმუნსა და ლაბორატორიულ პირობებში მოთავსებულ მათ შვილებზე, რომლებსაც ძალიან ეშინოდათ გველის. არცერთ პატარა მაიმუნს არ ეშინოდა გველის. გველის შიშით შეპყრობილ მშობლებზე დაკვირვების შემდეგ, პატარა მაიმუნები ველარ ბედავდნენ საკვებთან მისვლას თუ მის სიახლოვეს გველი იყო. სამი თვის შემდეგ გაიმეორებით ჩატარებულმა ტესტირებამ ცხადყო, რომ შეძენილი შიში განმტკიცდა. ეს მონიშნავს იმას, რომ ჩვენ შიშს შევიგრძნობთ არა მხოლოდ ნარსული ტრავმისგან, არამედ ჩვენი მშობლების, ახლობლების, მეგობრებისგან გადმოცემით.

შიშები გოგონებში უფრო მოჭარბებულია, ვიდრე ბიჭებში, განსაკუთრებული მგრძნობელობით გამოირჩევიან 6-7 წლის ბავშვები. თუმცა არსებობენ ბუნებით მოჭარბებულად ემოციური ბავშვები, რომელთა შიშები შეიძლება სრულებითაც არ იყოს კავშირში არც სქესთან, არც რაიმე სიტუაციასთან ან საგანთან და გამოიხატება უმიზეზო ნუხილით, მღელვარებით, უსაგნო შიშით. საკმარისია ასეთი ბავშვი მოხვდეს რთულ სიტუაციაში, რომ მოქმედებას იწყებს გაურკვეველად. შიში შესაძლოა ფობიებად ჩამოყალიბდეს. ადამიანში ყველაზე ხშირად გვხვდება აგორაფობია, რომელიც გულისხმობს არა მარტო გაშლილი სივრცის, არამედ სხვა, კერძოდ, სახლიდან გასვლის, ხალხმრავლობის, საზოგადოებრივი ტრანსპორტით მარტო მგზავრობის, მაღაზიაში შესვლის ფობიასაც.

არიან ადამიანები, რომლებსაც მიკრობების პანიკური შიში აქვთ, მაგ., ცნობილ მილიარდელ ავია ინჟინერ ჰოვარდ ჰიუსს განვითარებული ჰქონ-

და მიკრობების აკვიატებული შიში და ცხოვრობდა განმარტოებით. იგი თავის ხელქვეითებს აიძულებდა მასავით შეესრულებინათ ხელების ხშირი დაბანვის რიტუალი და მუდმივად ეტარებინათ ხელთათმანები. მისი ოთახების კარ-ფანჯრებიც მიკრობების „შემოტყევისგან“ თავდასაცავად სპეციალური სქელი ქსოვილით იყო დაფარული. თანამრომლებს ეკრძალებოდათ მასთან მიახლოება, ყოველგვარი შეხება და თვალეში ყურებაც კი, რადგან მისი აზრით, ყველა ისინი, საკუთარი მშობლების ჩათვლით, მიკრობების აქტიური გადამტანები იყვნენ.

დეილ კარნეგის აზრით, ნებისმიერი საგნებისა და მოვლენების მიმართ შიშის უმრავლესობას სინამდვილეში განხორციელება არ უნერია. ამიტომ ეს შიშები საფუძველს მოკლებულია. იგი აღნიშნავდა, რომ ბავშვობაში უამრავი რამის ეშინოდა: კერძოდ, მას ეშინოდა ცოცხლად დამარხვის, ჭექა-ქუხილის, გაჭირვების და საკვები პროდუქტის გამოლევის, სიკვდილის შემდეგ ჯოჯოხეთში მოხვედრის, უცოლოდ დარჩენის. გარკვეული დროის შემდეგ მან აღმოაჩინა, რომ მისი შიშების 99% /იმის არცოდნა, ექსტრემალურ სიტუაციაში რა შეუძლია მოიმოქმედოს ადამიანმა. ეს არცოდნა კი, თავის მხრივ, გამოწვეულია არასაკმარისი გამოცდილებით. იმისათვის, რომ დავძლიოთ შიში, საჭიროა ვარჯიშით და პრაქტიკით შევიძინოთ საკმარისი გამოცდილება. „როდესაც თქვენ დააგროვებთ წარმატებული გამოცდილების მარაგს, წერდა კარნეგი - თქვენი შიშები გაქრება. მაგალითად, თუ ადამიანს ეშინია რაიმე ნებისმიერი აქტივობის, მაგ., ფართო აუდიტორიის წინაშე გამოსვლის, ამ შიშის დასაძლევად მან უნდა ივარჯიშოს: თავდაპირველად მეგობრების წრეში, შემდეგ უცნობ ადამიანებთან, შემდეგ კი ნებისმიერი აუდიტორიის წინაშე. საამისოდ უნდა გამოიყენოს ნებისმიერი ხელსაყრელი მომენტი. ამით ის ისწავლის შიშზე გამარჯვებას და გახდება წარმატებული ადამიანი.“

არსებობს შიშის დაძლევის სხვადასხვა ფსიქოთერაპიული მეთოდი: ესენია: ფსიქოანალიტიკური, რაციონალური თერაპია - დარწმუნება ლოგიკითა და ანალიზით, „ჩაქრობის მეთოდი“, აუტოგენური, სუნთქვითი ვარჯიშები და სხვა.

არსებობს შიშის აკვიატებული მდგომარეობა, რომელიც ფობიების სახელითაა ცნობილი. ფობიები - ეს ზოგადი შიშებია, რომელსაც თითქოს არა აქვს მიზეზი და ახასიათებს გადამეტებული შიშის რეაქციები. ამგვარი მიდრეკილების ბავშვს ეშინია იმის, რაც რეალურად შეიძლება არ იყოს საშიში. ბავშვს უჭირს ამგვარ მდგომარეობასთან საკუთარი ძალებით გამკლავება და სხვების დახმარება ესაჭიროება. ამ შემთხვევაში ბავშვები ვერ აცნობიერებენ, რომ მათი აკვიატებული შიში უსაფუძვლოა. თუ ამგვარი ხასიათის შიში მინიმუმ 6 თვის განმავლობაში გრძელდება, შეიძლება დაისვას ფობიების დიაგნოზი.

ბიჭვეიორალური თერაპიის გამოყენებით, პირობითი რეფლექსის გამომუშავებით, ანუ განპირობებით, მერი ქოვერ ჯონსონმა შეძლო პატარა, 3 წლის ბიჭუნასთვის შიშის მოხსნა. პატარა პაციენტს გაურკვეველი მიზეზით ეშინოდა კურდღლის. თერაპიის მიმდინარეობისას ოთახის ერთ კუთხეში ახდენდნენ ბავშვის კვებას, მეორე კუთხეში ათავსებდნენ კურდღელს. სეანსების განმავლობაში კურდღელს თანდათანობით უახლოვებდნენ ბავშვს. თავდაპირველად, კურდღლის დანახვისას მას მძაფრი, პანიკური რეაქცია ჰქონდა, მაგრამ მთელი ამ სეანსების განმავლობაში ბავშვი მიეჩვია კურდღელს და საბოლოოდ დიდი ხალისით თამაშობდა მასთან.

თუ ბავშვს რომელიმე ცხოველის შიში აქვს, კონკრეტულად, ეშინია გველის. სანყის ეტაპზე ხშირად ვისაუბროთ მასთან გველის შესახებ, შემდეგ შევთავაზოთ სურათები გველის გამოსახულებით, დავეხმაროთ, თავადაც დახატონ გველი, ითამაშონ სათამაშო გველით, ბოლო ეტაპზე შეიძლება ზოოპარკში ცოცხალი გველის ნახვა და მასთან მიახლოვება. ამგვარი და მსგავსი ფსიქოტექნიკით მკურნალობა საკმაოდ ეფექტურია. ალზრდის სტილიდან გამომდინარე, გარკვეული კულტურული ღირებულებები გავლენას ახდენს ტემპერამენტზე, კერძოდ კვლევებით დასტურდება, რომ კოლექტივისტური ორიენტაციის საზოგადოებაში დათრგუნული და შეზღუდულია ბავშვის თავდაჯერებულობის ხარისხი. მაგალითად, ჩინეთში ბავშვების სიმორცხვეს და გულჩათხრობილობას დადებითად აფასებენ. თუმცა საბაზრო ეკონომიკის სწრაფმა განვითარებამ, კონკურენტუნარიანმა გარემომ, სადაც წარმატება თავდაჯერებულებასა და აქტიურ კომუნიკაციაზეა დამოკიდებული, საგრძნობლად შეცვალა ბავშვის სიმორცხვისადმი ჩინელი მშობლებისა და მასწავლებლების მიდგომა. (Xu & Peng, 2001; Yu, 2002). ჩინელი და იაპონელი ბავშვები ჩრდილო ამერიკელ და კავკასიელ ჩვილებთან შედარებით ნაკლებაქტიურები და ალგზნებადები არიან. ისინი გაღიზიანების შემთხვევაში ადვილად წყნარდებიან და საკუთარ ემოციებს უკეთ უმკლავდებიან. (Kagan & sxvebi, 1994; Lewis, Ramsay, & Kawakami, 1993). მაგალითად, 1 წლის ჩინელები, კავკასიელ-ამერიკელ ბავშვებთან შედარებით, ნაკლებად ილიმიან და ტირიან (Camras & sxvebi, 1998). ეს სხვაობა შესაძლოა განპირობებული იყოს გენეტიკით, თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვან როლს თამაშობს კულტურული ტრადიციები და გამოცდილება. იაპონელი დედები თვლიან, რომ ბავშვები ქვეყანას ევლინებიან დამოუკიდებელ არსებად, რომლებმაც სისტემატური, ახლო ფიზიკური კონტაქტით, საკუთარ დედებზე დაყრდნობა უნდა ისწავლონ. ჩრდილო ამერიკელი დედები კი საპირისპირო აზრს ავითარებენ - ისინი თვლიან, რომ მათ ბავშვები დამოუკიდებლობას უნდა შეაჩვიონ. აზიელი დედები ბავშვებთან ურთიერთობისას ძირითადად შესტიკულაციას იყე-

ნებენ და ისინი უფრო მშვიდნი და თავშეკავებულები არიან. კავკასიელი დედები კი უფრო მასტიმულირებელ, ვერბალურ მიდგომებს იყენებენ.

ემოციის სისტემატურმა შეკავებამ შესაძლოა რიგი ფსიქო-სომატური პრობლემები გამოიწვიოს. ამდენად, ემოციების ზომიერად გამოხატვა ანუ მათი მართვა ასევე მნიშვნელოვანი პირობაა ბავშვის ჰარმონიულ პიროვნებად ჩამოყალიბებისთვის. რაც უფრო ძლიერია ბავშვის არასასურველი ემოციური გუნება-განწყობა, მით უფრო გაძნელებულია მისი გარე სამყაროსთან შეგუება. რიგ შემთხვევებში, ტრავმული სიტუაციების დროს დაგროვილმა უარყოფითმა რეაქციებმა შეიძლება გამოიწვიოს აგრესიული ქმედებები.¹⁹

X-XI საუკუნის ცნობილი ექიმი და მეცნიერი ავიცენა სხეულებრივი და ფსიქიკური პროცესების ურთიერთმიმართებას საკმაოდ დიდ ყურადღებას უთმობდა. იგი ინდივიდში დაავადების აღმოცენების მიზეზებს და მკურნალობის მეთოდებს იკვლევდა. მას შემუშავებული ჰქონდა ავადმყოფთან მუშაობის საკუთარი მეთოდიკა, კერძოდ, იგი ასმენინებდა ავადმყოფს სიტყვების ჩამონათვალს, შემდეგ კი მისი ასოციაციური შინაარსის და პულისის ცვლილების მიხედვით განსაზღვრავდა დაავადების მიზეზს და ხასიათს. ცნობილია მისი საინტერესო ცდა ე.წ. „ავიცენას ცხვრის“ სახელწოდებით.

ავიცენამ ორი ერთი ასაკის, წონის, სქესის ჯანმრთელი ცხვარი ერთმანეთის გვერდით ორ სხვადასხვა გალიაში მოათავსა. ორივე ცხვარი გალიაში ყოფნის პერიოდში ერთნაირი საკვებით იყვნენ უზრუნველყოფილი. მათი გალიის გვერდით იდგა კიდევ ერთი გალია, სადაც მგელი იყო მოთავსებული, თუმცა მას ორიდან მხოლოდ ერთი ცხვარი ხედავდა. რამდენიმე დღის შემდეგ ცხვარი, რომელიც ყოველდღე უყურებდა მგელს, კვება შეწყვიტა, წონაში საგრძნობლად დაიკლო, გახდა და ბოლოს მოკვდა კიდევ. მგელს არანაირად არ შეეძლო ცხვრისთვის რაიმე ზიანი მიეყენებინა, თუმცა ცხვარი მოკვდა შიშისა და სტრესის გამო. მეორე ცხვარი, რომელიც ამ პერიოდის განმავლობაში მგელს ვერ ხედავდა, გასუქებული და სრულიად უვნებელი გამოიყვანეს გალიიდან.

მოცემულ ექსპერიმენტს თუ ადამიანებთან მიმართების კონტექსტში განვიხილავთ, ანალოგიურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე - ხშირად ადამიანებს აქვთ ჰიპოთეტური, უსაფუძვლო შიშები, შფოთვა, სტრესი და სასონარკვეთა, რომლებმაც მათი ჯანმრთელობის მდგომარეობა შესაძლოა საგრძნობლად შეარყიოს.

ფსიქიკას, შეუძლია დიდწილად განსაზღვროს ორგანიზმის მდგომარეობა. ამასთან დაკავშირებით არსებობს ერთი საინტერესო ფაქტი, კერძოდ, ცენტრალური აზიის მწყემსებს ჰქონდათ თავიანთი პროფესიული მკურნა-

19 ლ. ქურხული. განვითარების ფსიქოლოგია. - თბ., 2020. გვ. 242.

ლობის მეთოდი, კერძოდ, როდესაც ნარუმატებელი, მკვდრად მშობიარობის შემდეგ, დაუძლურებული ცხვარი ფეხზე ვერ დგებოდა და მისი გამოჯანმრთელების არანაირი იმედი და საშუალება არ არსებობდა, მას მკვდარი ბატკნის ნაცვლად სხვა ცხვრის ახალშობილ ბატკანს მიუწვენდნენ. ცხვარს ხალისი ემატებოდა, ის იწყებდა პატარა ბატკანზე ზრუნვას, მის გამოკვებას. სულ მალე, ღონემიხდილი ცხვარი იწყებდა გამოჯანმრთელებას.

ეს მაგალითი არის მტკიცებულება იმისა, რომ ფსიქიკას შეუძლია დაეხმაროს ადამიანს იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ფარმაცევტული საშუალება, ნამალი უძლურია განკურნოს და სიცოცხლე შეუნარჩუნოს მას. პოზიტიური ემოციები, ემპათიურობა, ნებისყოფა, წარმოადგენს იმ მთავარ გასაღებს, რითაც შეგვიძლია შევადლოთ ჩვენი შეუვალი ფსიქიკის კარი. ადამიანის ბუნებას იმაზე მეტ დარტყმას ვერაფერი მიაყენებს, რასაც მასში დასადაგურებული უსაფუძვლო შიში, სტრესი თუ სასოწარკვეთა.

ადამიანის ფსიქიკური შესაძლებლობები ცხოველებთან შედარებით განუზომლად დიდია. ცხვართან დაკავშირებული ეფექტი, შესაბამისად, ბევრჯერ უფრო ძლიერია ადამიანებთან მიმართებაში. ადამიანის ფსიქიკის კანონების ცოდნის გარეშე შეუძლებელია თანამედროვე მედიცინის წინსვლა და პიროვნების ჰარმონიული განვითარება.

ფსიქოლოგიაში მნიშვნელოვანი გარდატეხა მოხდა მას შემდეგ, როდესაც ფრანც ანტონ მესმერმა და ზიგმუნდ ფროიდმა თავისი ექსპერიმენტებით ადამიანის ფსიქიკა და ჯანმრთელობა ერთმანეთთან დააკავშირეს. მათი შეხედულებების მიხედვით, არა თუ კარგად ნაცნობი ძლიერი განცდები, სტრესი, არამედ უმნიშვნელო, თითქოსდა მივიწყებული და არარსებული ნეგატიური ემოცია დიდ გავლენას ახდენს ჩვენს ჯანმრთელობაზე. ძალიან მნიშვნელოვანია იმის გაგებაც, თუ რამდენად ღრმად არის ის ფსიქიკაში ჩალექილი.

ზიგმუნდ ფროიდმა, რომელმაც ფსიქოლოგია და მედიცინა გააერთიანა, დაადასტურა, რომ ქვეცნობიერის ღრმა სტრუქტურები საკუთარი კანონების შესაბამისად მოქმედებენ და შიში და სტრესი, რომელიც ადამიანმა თუნდაც ერთხელ განიცადა, არასოდეს ქრება, ის ინახება ქვეცნობიერის „საწყობში“ და დროთა განმავლობაში შეიძლება სხვადასხვა დაავადების მიზეზი გახდეს.

შფოთვითი დარღვევები და ზოგიახი

შფოთვიანობა ინდივიდის ფსიქოლოგიური თავისებურება არ არის. იგი პიროვნებაში ცხოვრებისეული სიტუაციების შედეგად მოჭარბებული მღელვარებისას წარმოიშობა, თუნდაც ამის საბაზი არ არსებობდეს.

შფოთვიანობა არაადაპტური სინდრომის აღმნიშვნელი ზოგადი ტერმინია, იგი გულისხმობს პიროვნებაში დომინირებულ მოჭარბებულ შიშებს და ამით გამოწვეულ ფსიქიკურ, კერძოდ, „პანიკურ“, „ფობიურ“ აშლილობასა და „პოსტრავმატულ სტრესს“, რაც შფოთვის სახით ვლინდება. მაგალითად, ბავშვმა შეიძლება იღელვოს ზეიმზე გამოსვლის ან დაფასთან პასუხისას, მაგრამ შეიძლება ამ მდგომარეობას არ ჰქონდეს სისტემატური ხასიათი. მღელვარების მხოლოდ სისტემატური გამოვლენა ითვლება მყარ შფოთვიანობად.

შფოთვითი აშლილობები არ წარმოადგენს მხოლოდ ერთ განსაზღვრულ მდგომარეობას, ეს არის აშლილობათა ერთობლიობა. თუმცა უმრავლეს შემთხვევაში შფოთვით აშლილობას ერთი ბიოლოგიური საფუძველი გააჩნია. თითოეულ შფოთვით აშლილობას აქვს როგორც ინდივიდუალური, ასევე საერთო სიმპტომებიც. მაგალითად, შიშის, წუხილის, დაძაბულობის შემთხვევაში აქვთ განცდა, რომ სული ეხუთებათ. ეს არის საპასუხო რეაქცია რეალურ საფრთხეზე. თუ ადამიანებს მუდმივად აქვთ აკვიატებული შიში ავტოკატასტროფაში მოხვედრიან, მინისძვრა იქნება, სამსახურს დაკარგავენ, ისინი რეალურ ცხოვრებაში მუდმივად უსაფუძვლო საფრთხის მოლოდინში არიან. მსუბუქი ფორმის შფოთვა შეიძლება არ იყოს ისეთი შემანუხებელი, მაგრამ თუ შფოთვა იღებს ინტენსიურ ხასიათს და ღრმად იჭრება პიროვნების ყოველდღიურ ყოფით ცხოვრებაში, საჭირო ხდება მისი მკურნალობა.

რა შეიძლება ინვედეს შფოთვას? შფოთვის საფუძველი შესაძლოა იყოს სხვადასხვა მიზეზი. ერთ-ერთ მიზეზად განიხილება ბიოლოგიური ფაქტორი, რომელიც შესაძლოა მიმდინარეობდეს ფარულად, და მის გამოვლენას მხოლოდ სტრესულმა და ტრავმულმა მოვლენებმა მისცეს სტიმული. თუმცა ყოველთვის ეს ასე არ არის. მართალია ადრეული ბავშვობის ტრავმული და სტრესული სიტუაციები ძალიან მნიშვნელოვნად მოქმედებს ბავშვის ფსიქიკაზე, როგორიცაა მაგალითად, მშობლების გარდაცვალება, უსახლკარობა და სხვა მძიმე ტრაგედიები, თუმცა შფოთვითი აშლილობის საფუძველი ზოგიერთ შემთხვევაში არ არის. არის შემთხვევები როდესაც ასეთი მძიმე განცდები არ გადაუტანია პიროვნებას, მაგრამ მას აღენიშნება, ძლიერი შფოთვითი აშლილობა.

საინტერესოა მეცნიერების მიერ შესწავლილი და გამოყოფილი ფაქტორები, რომელთა ზეგავლენით ადამიანების ნაწილი სტრესისადმი

მდგრადია, ნაწილი კი ვერ უმკლავდება სრესს და უვითარდება შფოთვითი აშლილობა. მათი მონაცემების მიხედვით სოციალური მხარდაჭერა ადამიანს იცავს სტრესის უაროფითი ზემოქმედებისგან როგორც ადრეულ ასევე ზრდასრულ პერიოდშიც.

შფოთვითი აშლილობის მიმართ გენეტიკურად მონყვლად ადამიანებს, რომლებსაც შფოთვითი აშლილობის მქონე მშობლები და ახლობელი ადამიანები ჰყავთ, შესაძლოა გამოუვლინდეთ ამგვარი აშლილობა. თავის ტვინში ქიმიური ნივთიერებების დონეთა მომატება ან კლებამ შესაძლოა ნეირონულ კავშირებზე მოახდინოს გარკვეული ზემოქმედება და პიროვნებას შფოთვისკენ მიდრეკილება გაუჩინოს. მთელი ცხოვრების განმავლობაში გენები მუდმივად აქტიურად მონაწილეობენ ცილების სინთეზში და ჩართვა - ამორთვის პროცესში. გენების არასწორი ფუნქციონირების შემთხვევაში მთლიანად იცვლება ორგანიზმის ბიოლოგია. თუ ყოველივე სრულყოფილად არ წარიმართა, შესაძლოა პიროვნებას აღენიშნებოდეს გუნება-განწყობილების არასტაბილურობა. ერთი რამ ცხადია, რომ როგორც შფოთვის ასევე გუნება-განწყობილებების სხვა აშლილობების საფუძველი შესაძლოა იყოს როგორც გენეტიკური, ასევე გარემო ფაქტორების ერთობლიობა.

რა შეიძლება იყოს შფოთვითი აშლილობის ოჯახური ანამნეზი?

მეცნიერებმა შეისწავლეს შფოთვითი აშლილობების ისტორიის მქონე ოჯახები. ზოგიერთი კვლევა ეფუძნებოდა გენური ვარიაციების შესწავლას, ზოგი კი ქრომოსომების უბნებს იკვლევდა. დადგინდა, რომ იმ ოჯახებს, რომელთაც პანიკური აშლილობების და ფობიების მაღალი მაჩვენებელი ჰქონდათ, მათ მე-15 ქრომოსომის უბნის გაორმაგება აღენიშნებოდათ, ასევე 1 და 11 ქრომოსომაში მათ აღმოაჩნდათ პანიკური აშლილობის გენეტიკური კოდი, მე-3 ქრომოსომაში კი შესაძლო აგორაფობიის კოდი. ბავშვობაში ძალადობის მსხვერპლ პირებს პოსტრავმატული სტრესული აშლილობის შედარებით მძიმე სიმპტომები ჰქონდათ ზრდასრულ ასაკში.

ნუშისებრი სხეული, რომელიც თავის ტვინის სილრმეში მდებარეობს, არეგულირებს შიშის მიმართ ორგანიზმის რეაქციას. მისი ფუნქციაა სწრაფი რეაგირება მოახდინოს აღქმულ გამღიზიანებელზე. ასევე ის ჩანერგილი შიშის გაქრობასაც უზრუნველყოფს. (ადამიანს ადრე შემაშინებელი სიტუაციის მიმართ აღარ აქვს შიში).

ჯანმრთელ ადამიანში თავის ტვინის ინფორმაციის გადაცემის სისტემები ნორმაშია ანუ კარგად მიმდინარეობს გუნება-განწყობილების მარ-

თვა, ნასწავლის გახსენება-დამახსოვრება, მოძრაობის კოორდინაცია და სხვა. მაგრამ თუ ადამიანს შფოთვითი ან სხვა გუნება-განწყობილების აშლილობა აღენიშნება ამ ფუნქციების შემსრულებელი ნებისმიერი სისტემა არ არის მწყობრში. შფოთვასთან დაკავშირებულ პროცესებში მონაწილეობს სხვადასხვა ნეირომედიატორები, კერძოდ დოფამინი, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მოტივაციასა და ადამიანის მიერ რეალობის აღქმის პროცესზე. მეცნიერული კვლევების მიხედვით დოფამინის სიმცირე იწვევს სოცოიფობიას და ობსესიურ-კომპულსიურ აშლილობას. თუმცა დოფამინის ჭარბი დოზაც შესაძლოა ობსესიურ-კომპულსიური აშლილობის მაპროვოცირებელი გახდეს. ასევე სეროტონინიც ზემოქმედებს გუნება-განწყობილებაზე, ძილზე და მადაზე. ასევე ამცირებს ტკივილის შეგრძნებას. ზოგიერთ შემთხვევაში დეპრესიით შეპყრობილ ადამიანში შემცირებულია სეროტონინის გადაცემა, რამაც შესაძლოა თვითმკვლელობის ჩადენის რისკი გამოიწვიოს. მისი დაბალი დონე ასევე იწვევს შფოთვით დარღვევებს.²⁰

პიროვნებას შეიძლება ნებისმიერ ასაკში განუვითარდეს შიში. ერთიდან სამ წლამდე ასაკის ბავშვებში ხშირია ღამის შიში, 2 წლიდან კი - შიშები უცნობი ხმის, მარტოდ დარჩენის, ტკივილის (მედიცინის მუშაკებთან დაკავშირებული). 3-5 წლის ბავშვისათვის დამახასიათებელია შიში მარტოობის, სიბნელის, ჩაკეტილი სივრცის. 5-7 წლის ბავშვებს აქვთ სიკვდილის შიში; 7-11 წლიანებში - გარემოში დამკვიდრების მოთხოვნილებასთან დაკავშირებული შიში (სურვილი უჩნდებათ ეპყრობოდნენ პატივისცემით, აფასებდნენ და ესმოდეთ მათი).

შფოთვითი აშლილობის ერთერთი მიზეზი შეიძლება იყოს ჰორმონალური დარღვევები. ჰორმონებს გადააქვთ ინფორმაცია მთელ სხეულში. თუ ორგანიზმში ჰორმონების დისბალანსია, ეს შესაძლოა გახდეს შფოთვითი სიმპტომების მიზეზი. მაგალითად, სტრესის ჰორმონების ნორმაზე მაღალი კონცენტრაცია, (მაგალითად კორტიზოლი, ადრენოკორტიკოტროპული ჰორმონი). ქალები, რომლებიც ბავშვობაში ძალადობის მსხვერპლი იყვნენ ამჟღავნებდნენ დეპრესიას და შფოთვითი აშლილობების სიმპტომებს.

ცხოვრებისეული ტრავმები: მაღალი შფოთვიანობით გამორჩეული ადამიანები ფიქრობენ, რომ მათი შფოთვის მიზეზი შესაძლოა იყოს წარსულიდან გადმოყოლილი ტრავმული განცდები. მეცნიერულადაც არის დადასტურებული, რომ მატრამვირებელი ფაქტორები, იწვევს როგორც მძიმე სტრესულ აშლილობას, ასევე პოსტრავმატულ სტრესულ აშლილობას და სპეციფიკურ ფობიებს. სტრესული აშლილობა იწყება ტრავმული

20 „შფოთვა და ფობიები“. ჰარვარდის სამედიცინო გზამკვლევი მთელი ოჯახისთვის. თბ., 2019 . გვ. 10

მოვლენიდან რამდენიმე დღის განმავლობაში. მართალია, ფობია არ ვითარდება ტრავმული ინციდენტისთანავე, მაგრამ შესაძლოა დადგინდეს მისი გამომწვევი მიზეზი. მაგალითად წყლის შიშის, ძაღლის და სხვა შიშების შემთხვევაში მიზეზი ბავშვობის ძირებიდან მომდინარეობს, რომელიც ზრდასრულობაში ფობიის სახით ყალიბდება. ასევე ადრეულ ასაკში გადატანილი მძიმე სტრესული განცდები, შესაძლოა იყოს ზრდასრულობაში შფოთვითი აშლილობის რისკის შემცველი. ეს შესაძლოა უკავშირდებოდეს უფროსების სასტიკ მოპყრობას, ემოციურ დეპრივაციას, მიშვებულობას, გულგრილობას, დედისაგან დაშორებას, მის დაკარგვას. პიროვნებას, რომელსაც გადატანილი აქვს ხანგრძლივი სტრესი, აქვთ შედარებით მცირე ზომის ჰიპოკამპი, რომელიც დაკავშირებულია თავის ტვინის შიშის ცენტრთან - ნუშისებრ სხეულთან. არ შეიძლება ითქვას, რომ ვინც მძიმე ტრავმული მოვლენები გადაიტანა ყველას შეიძლება დაემართოს შფოთვითი აშლილობა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მნიშვნელოვანია ასევე პიროვნების გენები და თავის ტვინის ბიოქიმიური პროცესები. არანაკლებ მნიშვნელოვანია ასევე პიროვნული თვისებებიც. მეცნიერული კვლევებით დასტურდება, რომ სიმორცხვე და შფოთვისადმი მგრძნობელობა, ასევე ასპერგერის სინდრომი, რომელიც განვითარების დარღვევას წარმოადგენს, შესაძლოა შფოთვითი აშლილობის განვითარების ფაქტორი იყოს. მორცხვი ადამიანის ფიზიოლოგიური მახასიათებელი განსხვავებულია. მათი ნუშისებრი ჯირკვალი უფრო აღზნებადი. ზედმეტმა მგრძნობიარე ნუშისებრმა სხეულმა შესაძლოა გამოიწვიოს ადამიანის გადაჭარბებული შფოთვა. პანიკური აშლილობის რისკს ზრდის შფოთვისადმი ჰიპერმგრძნობელობა. შფოთვის ახასიათებს გარკვეული ფიზიოლოგიური ცვლილებები ორგანიზმში, კერძოდ არარიტმული სუნთქვა, გულისცემის სიხშირე, ოფლიანობა, კანკალი და სხვა. ამგვარ გამოხატულებას, შფოთვითი ჰიპერმგრძნობიარე პიროვნება თვლის სერიოზული დაავადების წყაროდ, შესაძლოა მან იფიქროს, რომ „გული წაუვა“, ინფარქტი დაემართება, დაენწყება კანკალი, დაკარგავს თვითკონტროლს და საზოგადოება ამას შეამჩნევს. შფოთვისადმი ზედმეტი მგრძნობელობა შესაძლოა 6-7 წლის ასაკშიც გამოვლინდეს. იგი შეიძლება იყოს როგორც თანდაყოლილი, ასევე მშობლის მიერ მიწოდებული მცდარი ინფორმაცია, რომ გახშირებულმა გულისცემამ შესაძლოა სიკვდილი გამოიწვიოს. კოგნიტურ-ბიჰევიორალური თერაპია, კარგი საშუალებაა შფოთვის შესამცირებლად და პანიკური აშლილობის რისკის ასაცილებლად. პიროვნული შფოთვითი აშლილობის მქონე ადამიანები განსხვავებული, თავისებური ხედვის, ჩვევების ადამიანები არიან. ისინი საზოგადოებაში მიღებულ წესებს არ ემორჩილებიან. გამოირჩევიან სიხისტით, ზედმეტი თვითკრიტიკულობით, არიან მუდმი-

ვად დაძაბულები და მფრთხალი ადამიანები. სოციალურ გარიყულობას საშინლად განიცდიან, ვერ იღებენ ხუმრობას, ყველაფერში ირონიას და კრიტიკას ხედავენ. მათ უფითარდებათ თავდაცვითი მექანიზმი - მძაფრად გამოხატული წინააღმდეგობის განევის და გაქცევის რეაქციები. სოციალური უარყოფის შიშით, ისინი საკუთარ ინტერესების და აქტივობების სფეროებს თრგუნავენ, რაც შესაძლოა გახდეს სოციოფობიის ჩამოყალიბების საფუძველი.

მძაფრად გამოხატული შფოთვითი აშლილობები ახასიათებს ასპერგერის სინდრომის მქონე ბავშვებს, ეს აუტიზმის შედარებით მსუბუქი ფორმაა და ბავშვის განვითარების დარღვევების ერთ-ერთ სპექტრს მიეკუთვნება. ამ სინდრომის მატარებელი ბავშვისათვის დამახასიათებელია გართულებები კომუნიკაციასა და ურთიერთობის სფეროში. განმეორებითი ქცევითი მოქმედებები. აშლილობის ადრეულ ეტაპზე თუ არ ხდება დიაგნოსტიკა, შესაბამისი მკურნალობა, ისინი მძაფრ შფოთვას განიცდიან. ხშირად ასპერგერის სინდრომს აიგივებენ ობსესიურ-კომპულსიურ აშლილობასთანაც. ამ შემთხვევაში არ არის გამოორიცხული, რომ ორივე მდგომარეობას ჰქონდეს ადგილი, თუმცა მათ შორის არსებითი განსხვავებაა. ასპერგერის სინდრომის მქონე ადამიანებს აქვთ ერთი რომელიმე სფეროს მიმართ აკვიატებული ინტერესი, თუმცა ისინი კმაყოფილები არიან საკუთარი გატაცებით და არ აღიზიანებთ ეს. ობსესიურ-კომპულსიური აშლილობის შემთხვევაში ადამიანს შუდმივად ტანჯავს სხვადასხვა აუტანელი ფიქრები და აკვიატებული ქმედებები, რომელსაც მუდმივად ახორციელებს ამ ფიქრების განდევნის მიზნით.

შფოთვითი აშლილობების ტიპები

არსებობს სხვადასხვა სახის შფოთვითი აშლილობები, შესაძლოა მათ ჰქონდეთ, როგორც საერთო სიმპტომები, ასევე ინდივიდუალური განსხვავებები. გამოცდილი კლინიცისტებისთვისაც კი მათი დიაგნოსტიკა რთულია. შფოთვითი აშლილობის მქონე პირთა ნახევარზე მეტს სულ მცირე ორი დარღვევა აღენიშნება. ეს ორივე შესაძლოა თვიდანვე თანაარსებობდნენ, ან მეორე შესაძლოა ერთ-ერთის რემისიიდან რამდენი წლის შემდეგ გამოვლინდეს. ძალიან მნიშვნელოვანია ზუსტი დიაგნოსტიკა. თითოეული აშლილობისათვის არსებობს განსხვავებული თერაპიული მიდგომა. მათ სჭირდებათ სპეციალური მკურნალობის მეთოდები. სამაოდ რთულია შფოთვით დარღვევებს შორის განსხვავებების დადგენა, როგორიცაა მაგალითად პანიკური შეტევა, ობსესიურ-კომპულსიური აშ-

ლილობა ან პოსტრავმული სტრესი. ამისათვის საჭიროა დიაგნოსტიკური რეკომენდაციების ცოდნა.

პანიკური შეტევა

პანიკური შეტევის სიმპტომები: ძირითადი სიმპტომებია გარდაუვალი კატასტროფის განცდა. მათ აქვთ განსაკუთრებული შიშის, ძრწოლის, უეცარი საშინელებების მოლოდინის განცდა, გამოხატული ფიზიკური სიმპტომებით: გახშირებული გულისცემა, ქოშინი, ტკივილი მკერდის მიდამოში, ოფლიანობა, გონების და კონტროლის დაკარგვის მუდმივი შიში. კვლევებით დადასტურებულია, რომ ადამიანების 22%, რომლებიც გულმკერდის არეში ტკივილის გამო მიმართავენ სასწრაფო დახმარების ცენტრს გულ-სისხლძარღვთა პრობლემების ნაცვლად განიცდიან პანიკურ შეტევას. ამგვარი შეტევის შემთხვევაში ადამიანები ყველასაგან გარიყულად გრძნობენ თავს. მათი ისტორიის ჩანაწერების მიხედვით ისინი თითქოს საკუთარი თავის შესახებ ფილმს ნახულობენ. პიროვნებას ჰგონია, რომ ჭკუიდან იშლება, თუმცა პანიკურ შეტევას ფსიქოზს ვერ დავარქმევთ, რადგან ამ შეტევის გავლის შემდეგ ადამიანი არ გრძნობს თავს შეშლილად და თვითკონტროლს არ კარგავს. ის მართავს საკუთარ თავს. პანიკური შეტევა დაახლოებით 5-30 წუთის განმავლობაში მიმდინარეობს, თუმცა შესაძლოა რამდენიმე საათით გახანგრძლივდეს კიდეც. ადამიანების უმრავლესობას პანიკური შეტევა უფრო დღის განმავლობაში ემართებათ, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ ღრმა ძილში მყოფი ადამიანი გამოაღვიძოს პანიკურმა შეტევამ. ასეთი შეტევა, მთელ სხეულზე ვრცელდება და ამიტომ მისი სწორი დიაგნოსტიკა შესაძლოა გაუჭირდეთ სამედიცინო სპეციალისტებს და მათ მიიჩნიონ, რომ ეს არის გულის, კუჭ-ნაწლავის, ან ფილტვების დაავადების სიმპტომები.

პანიკური შეტევა შესაძლოა იყოს განმეორებითი ან ერთეული შემთხვევა. თუ ადამიანი ისეთ სიტუაციაში აღმოჩნდება, რომელმაც მასში ადრე პანიკური შეტევა გამოიწვია, მაგალითად ტრანსპორტით მგზავრობა, რიგში დგომა, განსაკუთრებით კორონავირუსის პირობებში ადამიანების გარემოცვაში ყოფნა და სხვა, მისი წინასწარი მოლოდინი არის შფოთვა. ის თვითონ იქმნის შინაგანად შფოთვით განწყობას და ილუზორული სამყაროს შექმნას. მისთვის ის სიტუაცია, განსაკუთრებული საფრთხის შემცველია, თუმცა გაქცევის საშუალება არა აქვს.

პანიკური შეტევა სხვადასხვა შფოთვითი აშლილობების, კერძოდ სპეციფიკური ფობიის, გენერალიზებული შფოთვითი აშლილობის, პოსტრავ-

მატული სტრესის მანიშნებელი შეიძლება იყოს. ამ შემთხვევაში პანიკური შეტევის მიზეზი, სხვადასხვა სიმპტომებიდან ერთერთი შეიძლება იყოს. თუ ადამიანებს ჰქონიათ პანიკური შეტევა, არ ნიშნავს იმას, რომ მათ აუცილებლად მყარად ჩამოყალიბებული პანიკური აშლილობა აქვთ, ან ეს პროცესი განვითარდეს და არ შეჩერდეს.

პანიკური აშლილობის დიაგნოზის დასმა ხდება განმეორებითი და მოულოდნელი პანიკური შეტევის შემთხვევაში, ან თუ პიროვნება მუდმივად განიცდის და ნერვიულობს, რომ მას კვლავ დაემართება ამგვარი შეტევა. სიცოცხლის განმავლობაში ყოველი მეოთხე ადამიანი ერთხელ მაინც განიცდის პანიკურ შეტევას. პანიკური შეტევების სხვადასხვა მიზეზები არსებობს. ბიოლოგიური მიზეზი ჯერ კიდევ კარგად არ არის ცნობილი. მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ ამგვარი შეტევა შესაძლოა გამოიწვიოს, თავის ტვინში ნეირომედიატორების - ნორადრენალინის და სეროტონინის დისბალანსმა, ასევე თავის ტვინის გარკვეული უბნებში ნარმოშობილმა დარღვევებმა, რომლებიც პასუხისმგებელნი არიან პოტენციური საფრთხის შეფასება-ანალიზზე. ეს შეიძლება იყოს ნუშისებრი სხეული, ჰიპოკამპი ან ლუჯი ლაქა. რისკის ჯგუფს მიეკუთვნებიან ის ადამიანები, რომელთაც აქვთ ან წარსულში ჰქონიათ შფოთვითი და გუნება-განწყობილების აშლილობები.

პანიკური აშლილობას ახასიათებს პანიკური შეტევები, რომელიც მრავლჯერ მეორდება მოულოდნელად. თუმცა ამის მიზეზი შესაძლოა არც არსებობდეს. ასეთ ადამიანებს ერთ თვემდე უხანგრძლივდებათ შფოთვა და მომატებული ნერვიულობა განმეორებითი შეტევის მოლოდონის ან მისი შედეგების გამო. მაგალითად, გულის შეტევა, თვითკონტროლის დაკარგვა თუ განმეორებით აღმოჩნდნენ იმ სიტუაციაში, სადაც მათ ადრეც დაემართათ ანალოგიური შეტევა - ეწყებათ შფოთვა. ისინი იძულებულნი არიან თავი აარიდონ ამგვარ სიტუაციებს და ადგილებს. პანიკური აშლილობის მქონე ადამიანთა მესამედს უვითარდებათ აგორაფობია. მათ გამძაფრებული შიში აქვთ საზოგადოების, ხალხის და სახლიდან ვერ გამოდიან. პანიკური აშლილობის მქონე ადამიანების ორ მესამედს აღენიშნებათ სხვა ფსიქიკური დარღვევებიც. ამგვარი აშლილობის მქონე პირების ნახევარი განიცდის მწვავე დეპრესიის ეპიზოდებს, რომელიც შესაძლოა წინ უსწრებდეს პანიკურ შეტევას ან იგი მისი დასრულების შემდეგ განვითარდეს. პანიკური აშლილობა, გუნება-განწყობილების აშლილობა, რომელსაც შესაძლოა თან ერთვოდეს ალკოჰოლიზმი, შესაძლოა თვითმკვლელობის მიზეზები გახდეს. პანიკური აშლილობის ბიოლოგიური და ფსიქოლოგიური მიზეზები შეიძლება იგივე იყოს, რაც პანიკურ სტრესს ახასიათებს. რისკის ჯგუფებში ორჯერ მეტი შემთხვევაა ქალებში, ვიდრე მამაკაცებში. მათთვის დამახასიათებელია მტანჯველი აგორაფობია, რომელიც იწყება გვიანი მოზარდობის პერიოდში, ან შუა პერიოდში.

სოციოფობიის შემთხვევაში ადამიანებს აქვთ უცნობებთან ურთიერთობის გამძაფრებული შიში. მათ ეშინით, რომ შერცხვებიან, დამცირდებიან და ა.შ. რამაც შესაძლოა პანიკური შეტევებიც გამოიწვიოს. სოციოფობიის სიპტომების მქონე მოზრდილებმა შესაძლოა იცოდნენ, რომ მათი შიშები უსაფუძვლოა, თუმცა ბავშვები ამას ვერ აცნობიერებენ. ბავშვებისთვის დამახასიათებელი სიმპტომებია: ხშირი ტირილი, უცნობი თანატოლების ან ზრდასრულების მიმართ შიში და მათგან იზოლირება. სოციოფობიის დიაგნოზი შეიძლება დაისვას, თუ სიმპტომები 6 თვის განმავლობაში გრძელდება. სოციოფობიის მქონე ადამიანების ნაწილს ახასიათებთ სპეციფიკური ფობიაც. სოციოფობიის მეზეზი შესაძლოა იყოს სეროტონინის და დოფამინის სიმცირე თავის ტვინში, ასევე ნუშისებრი ჯირკვალი. აღნიშნული ნეირომედიატორები გავლენას ახდენენ ადამიანის გუნება-განწყობილებასა და შფოთვაზე. სოციოფობია ხშირად გვხვდება ბავშვებში მოზარდებსა და ახალგაზრდებში კომბინირებული ფორმით, სხვადასხვა შფოთვით აშლილობასა და დეპრესიასთან ერთად.

სპეციფიური ფობიები

სპეციფიური ფობიებისათვის დამახასიათებელია უსაფრთხო ან ოდნავ საფრთხის შემცველი სიტუაციების მიმართ გადაჭარბებული შიში. გავრცელებული სპეციფიური ფობიებია: სიმაღლის, ფრენის, ცხოველების, თავის, გველის, მწერების, ობობის, ხოჭოს და სხვა, სისხლის დანახვის, ინექციების მიმართ აკვიატებული შიში. შიშის წყაროსთან სიახლოვის დროს ბავშვებს ეწყებათ პანიკური შეტევა, ისინი ანჩხლობენ და ტირიან. ფობიის მიზეზი შესაძლოა იყო ტრავმული მოვლენა, კერძოდ ენცეფალიტის (თავის ტვინის ანთება) გართულების ან ქალა ტვინის დაზიანება. ზოგიერთ შემთხვევაში შესაძლოა დარღვევა დროებითი იყოს. მეცნიერები მსჯელობენ ამ მხრივ გენეტიკური მიდრეკილების შესახებაც. ამგვარი სახის შფოთვითი დარღვევა უფრო მეტია ქალებში, ვიდრე მამაკაცებში. მკურნალობის ძირითად მეთოდად ითვლება კოგნიტურ-ბიჰევიორალური თერაპია, დესენსიტილიზაცია, რომელიც ექსპოზიციური თერაპიის სახითაა ცნობილი.

ობსესიურ-კომპულსიური აშლილობა. ეს აშლილობა ხასიათდება აკვიატებებით, ანუ ობსესიებით, კერძოდ განმეორებითი, შემამფოთებელი ფიქრებით და შფოთვის შესამცირებლად მიმართული იძულებითი ქცევებით, ანუ კომპულსიებით. ამ სიპტომების მქონე ადამიანები ავლენენ, როგორც ობსესიებს და კომპულსიას, ასევე ორივეს ერთად. ამგვარი მდგომარეობა დღის განმავლობაში შესაძლოა საათზე მეტ ხანს გაგრძელდეს. იგი იწვევს

სერიოზულ ტანჯვას და შრომისუნარიანობის შემცირებას ან სრულად დაკარგვას. ამ აშლილობის მიზეზი შესაძლოა იყოს გენეტიკური საფუძველი, ან თავის ტვინის ბაზალურ განგლიებში ნერვული უჯრედების აქტივობის ზრდა, რომელიც შესაძლოა გამონეულ იქნას დაბადებამდე ან ბავშვობის პერიოდში აღნიშნული უბნის დაზიანებით. ზოგიერთ შემთხვევაში, მეცნიერების მიერ დადგენილია თავის ტვინში სეროტონინის შემცირებული დონე და დოფამინის მომატებული დონე. ჩატარდა კვლევები 4-13 წლის ასაკის ბავშვებზე, რომლის მიხედვით ობსესიურ კომპულსიური აშლილობის, ჟილ დე ლა ტურეტის სინდრომის²¹ და ტიკური აშლილობის მქონე ბავშვების შედარება მოხდა ჯანმრთელ ბავშვებთან. აღნიშნული სიმპტომების გამოვლენამდე სამი თვით ადრე მეცნიერებმა აშლილობების მქონე ბავშვების თავის ტვინში აღმოაჩინეს სტრუბტოკოკური ინფექციების მაღალი დონე, ბავშვი, რომელსაც გადატანილი ჰქონდა A ჯგუფის ბეტა-ჰემოლიზური სტრუბტოკოკური ტიპის ინფექციები, ერთი წლის შემდეგ ობსესიურ-კომპულსიური აშლილობის რისკი მასში 14-ჯერ მაღალი იყო. ბავშვებში აკვიატებული აზრები ხშირად დაკავშირებულია შიშებთან, რომელიც უკავშირდება დაავადების, მშობლების გარდაცვალების, ან უბედურ შემთხვევების შიშს. შესაძლოა მათ განუვითარდეთ სიკვდილის პანიკური შიში, რომელიც შესაძლოა გამოვლინდეს სხვადასხვა ფიზიკური სიმპტომებით, კერძოდ: გულმკერდის არეში მწვავე ტკივილის შეგრძნებით: თავბრუსხვევა, ქოშინი, ოფლიანობა, კანკალი, და გულისრევა.

პოსტტრავმულ სტრესულ აშლილობას (PTSD) ადგილი აქვს იმ შემთხვევაში, როდესაც მათ გადაიტანეს მძიმე ტრავმა. ბავშვებში განვითარებული აღნიშნული სახის აშლილობის ძირითადი მიზეზია ოჯახური ან სხვა სახის ძალადობა, ასევე უბედური შემთხვევის ან ბუნებრივი კატასტროფის დროს განცდილი სტრესი, რომლის შედეგად მათ შეიძლება ანუხებდეთ აკვიატებული აზრები, წარმოსახვები, ღამის კოშმარები, შფოთვა, ხშირი გაღიზიანება, ბრაზი, უძილობა და მესხიერების პრობლემები.²²

21 **ჟილ დე ლა ტურეტის სინდრომი** - ქრონიკული დაავადება, რომელიც ხასიათდება მოტორული და ვოკალური ტიკებით. დაავადება მუდმივ ხასიათს ატარებს და მეცნიერული მონაცემების მიხედვით სრული გამოჯანმრთელება არ ხდება, მაგრამ ხშირად, მოზრდილობის ასაკში სიმპტომები სუსტდება.

22 „შფოთვა და ფობიები“. ჰარვარდის სამედიცინო გზამკვლევი მთელი ოჯახისთვის. თბ., 2019. გვ. 21

**ევროკომისიის 2020 წლის ანგარიში
„ბავშვები და მენტალური ჯანმრთელობა,
შფოთვასა და დეპრესიისადმი პრევენციული მიდგომა“**

განვითარებულ ქვეყნებში ბავშვის მენტალურ ჯანმრთელობას დიდი ყურადღება ექცევა. ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის შეფასებით, მსოფლიოს მოსახლეობის 25% ცხოვრებაში ერთხელ მაინც განიცდის მენტალურ აშლილობას. ანალიზიდან ჩანს, რომ შემთხვევათა ნახევრში სიმპტომების განვითარება 14 წლამდე ასაკიდან იწყება.

ევროკომისიის 2020 წლის ანგარიში „ბავშვები და მენტალური ჯანმრთელობა, შფოთვისა და დეპრესიისადმი პრევენციული მიდგომა“, მსოფლიო მასშტაბით ბავშვების მენტალურ ჯანმრთელობას ეხება. აღნიშნულ ანგარიშს საფუძვლად უდევს 41 სხვადასხვა გლობალური კვლევის შედეგად მიღებული 87.742 ახალგაზრდის მონაცემი. ჩატარებული კვლევის ანალიზის შედეგი შემდეგია: ახალგაზრდების 6.5%-ს აღენიშნება შფოთვითი აშლილობა, 2.6%-ს - სხვადასხვა დეპრესიული აშლილობა და 3.4%-ს - ყურადღების დეფიციტის ჰიპერაქტიური აშლილობა.

ევროპის მასშტაბით ჩატარებულმა კვლევამ, რომელშიც მონაწილეობდნენ 6-დან 11 წლამდე ასაკის 7682 ბავშვი (იტალიიდან, გერმანიიდან, ჰოლანდიიდან, ლიტვიდან, ბულგარეთიდან, რუმინეთიდან და თურქეთიდან), დაადგინა, რომ ამ ქვეყნების ბავშვების 12.8%-ს მენტალური აშლილობა აღენიშნებათ, 3.8%-ს დაესვა სავარაუდო ემოციური აშლილობის დიაგნოზი, 8.4%-ს გამოუვლინდა სავარაუდო ქცევითი აშლილობა, ხოლო 2.0%-ს კი - სავარაუდო ჰიპერაქტიური აშლილობა.

მენტალური ჯანმრთელობის თვითანგარიშზე დაფუძნებულმა კვლევამ, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო 6-12 წლის 6245-მა ბავშვმა ევროპის 8 ქვეყნიდან (იტალია, საფრანგეთი, გერმანია, ჰოლანდია, ლიტვა, ბულგარეთი, რუმინეთი და თურქეთი), აჩვენა, რომ ბავშვების 22.0%-ს, სულ ცოტა, ერთი მენტალური აშლილობა მაინც აქვს. სიხშირე რანჟირებდა 16.4%-დან (ჰოლანდია) 27.9%-მდე (ბულგარეთი).

შფოთვითი აშლილობა ბავშვებში და მოზარდებში

ნებისმიერ ბავშვს მეტ-ნაკლებად აქვს შიშების განსაზღვრული ოდენობა, მაგრამ თუ იგი მოჭარბებულად ვლინდება, საქმე გვაქვს შფოთვიანობასთან.

ბავშვებს ეშინიათ სიბნელის ურჩხულების, სკოლაში წასვლის და სხვა. უფრო მოგვიანებით ისინი ამ შიშებისაგან თავისუფლდებიან და უვითარ-

დებათ ახალი შიშები. მაგალითად: გაკვეთილზე გამოძახების, გამოცდაზე ჩაჭრის, დაცინვის. ასაკობრივი შიშების გარდა ბავშვებ უყალიბდებთ შფოთვითი აშლილობები. აშშ-ის ფსიქიკური ჯანმრთელობის ეროვნული ინსტიტუტის მონაცემებით, 13-18 წლის მოზარდების 25% აქვს შფოთვითი აშლილობა. განშორების შფოთვითი აშლილობისას ბავშვებს აშინებთ და აწუხებთ, რომ სახლიდან გასულ მშობლებს რაიმე საშინელება დაემართებათ. ეს იზმრებათ კომპარები.

თანამედროვე მეცნიერები შფოთვიანობის წარმოშობის მიზეზებად მიიჩნევენ მშობლისა და ბავშვის ურთიერთდამოკიდებულებაში არსებულ შეუსაბამოებს, რაც გამოიხატება ბავშვის მიმართ მშობლების არაადეკვატურ, ხშირ შემთხვევაში, ბავშვის დამთრგუნველ მოთხოვნებში. ეს გარკვეულწილად საბავშვო ბაღსა და სკოლას უკავშირდება. მაგალითად, მშობლის გაუთავებელი ნუხილი, რომ მისი შვილი იყოს ლიდერი ნებისმიერ პირობებში, სწავლობდეს აუცილებლად ფრიადზე, ითვლებოდეს სანიმუშო ბავშვად და სხვა.

სკოლამდელ და უმცროს სასკოლო ასაკში უფრო შფოთვიანები არიან ბიჭუნები, ხოლო თორმეტი წლის შემდეგ – გოგონები. მათ აშინებთ უცნობ ადამიანებთან ურთიერთობა. რაიმე „არასასურველი“ ქმედების ჩადენისას გოგონები შიშობენ, რომ მშობლები ან პედაგოგები მათზე ცუდად იფიქრებენ, მიატოვებენ მეგობრები და ა.შ. იგივე სიტუაციაში ბიჭებს აშინებთ უფროსების მხრიდან დასჯის, თანატოლების მხრიდან კი - გალახვის, ბულინგის აღბათობა.

სასწავლო წლის დაწყებიდან ექვსი კვირის შემდეგ მოსწავლეებს შორის შფოთვიანობა მატულობს, რის გამოც მცირე ხნით შესვენების მოთხოვნილება უჩნდებათ.

ბავშვთა შფოთვიანობის დონე გარშემო მყოფი ადამიანების სულიერ მდგომარეობაზეცაა დამოკიდებული. პედაგოგის ან მშობლის მომეტებული შფოთვიანობა შესაბამისად აისახება ბავშვებშიც.

ოჯახებში, სადაც მის წევრებს შორის კეთილგანწყობილი დამოკიდებულებაა, ბავშვები ნაკლებად შფოთვიანები არიან, ვიდრე იქ, სადაც გაუთავებელია კონფლიქტები.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ მშობლების დაშორების შემთხვევაში, როცა ოჯახში თითქოსდა დამთავრდა სკანდალები და მისგან გამონეული სტრესები, ბავშვთა შფოთვიანობა არ იკლებს და პირიქით, მატულობს კიდევ. ფსიქოლოგებმა დაადგინეს ზოგადი კანონზომიერება, რომ ბავშვთა შფოთვიანობა მატულობს იმ შემთხვევაში, როდესაც მშობლები უკმაყოფილონი არიან სამსახურებრივი სტატუსით, ცხოვრების პირობებით, მატერიალური მდგომარეობით. დღევანდელ პირობებში სწორედ ამიტომაც საგრძნობლად იმატა შფოთვიანი ბავშვების რაოდენობამ, ასევე ოჯახსა

და სკოლაში აღზრდის ავტორიტარული სტილი ბავშვთა სულიერი სიმშვიდის დარღვევის პირობაა. არსებობს მეცნიერების მოსაზრება, რომ სწავლის მიმართ შფოთვიანობა ჯერ კიდევ სკოლამდელ ასაკში ყალიბდება. იგი შეიძლება გამოწვეული იყოს როგორც პედაგოგის მუშაობის სტილით, ისე ბავშვის მიმართ განსაკუთრებული მოთხოვნებით.

არსებობს ოჯახები, სადაც ბავშვის სკოლაში მიყვანის მოახლოებასთან ერთად მისი თანდასწრებით ხდება გაუთავებელი მსჯელობა „პრესტიჟული“ სკოლის შერჩევაზე, „პერსპექტიული“ მასწავლებლის მონახვაზე. მშობლის მღელვარება გადადის ბავშვზე.

შფოთვიანობას ასევე შეიძლება დაერთოს ნევროზი და სხვა ფსიქიური დარღვევები. ამ შემთხვევაში აუცილებელია სამედიცინო ჩარევა.

შფოთვიანი ბავშვის პორტრეტი. საბავშვო ბაღის ჯგუფში (ან კლასში) შემოდის ბავშვი. იგი დაძაბული უყურებს ყველას და ყველაფერს, რაც მისი მხედველობის არეშია. შეწუხებული გამომეტყველებით ჯდება უახლოეს სკამზე (მერხზე) და უსიამოვნობის მოლოდინშია. დღესდღეობით საბავშვო ბაღსა და სკოლაში ამგვარი ბავშვების რაოდენობა არაა მცირე და ამიტომაც მათთან მუშაობა უფრო გართულებულია, ვიდრე სხვა „კატეგორიის პრობლემურ“ ბავშვებთან. ჰიპერაქტიური და აგრესიული ბავშვები „დღის სინათლეზე“ არიან, შფოთვიანები კი ცდილობენ არ გაამჟღავნონ თავისი პრობლემები, ისინი გამოირჩევიან სისტემატური წუხილით და მღელვარებით, შიში აქვთ არა მხოლოდ კონკრეტული სიტუაციის მიმართ, არამედ საკუთარი წინათგრძნობისადმიც კი. ამგვარი ბავშვები ყოველთვის რაღაცის მოლოდინში არიან, თავს დაუცველად გრძნობენ და აშინებთ რაიმე ახალი მოქმედების წამოწყება, თუნდაც თამაშისა, გამოირჩევიან საკუთარი თავისადმი დიდი მომთხოვნელობით, არიან ზომაზე მეტად თვითკრიტიკულები. დაბალია მათი თვითშეფასების დონე, არა აქვთ საკუთარი ძალებისა და შესაძლებლობების რწმენა და მუდმივად ერთი ფიქრი უტრიალებთ თავში - სხვებთან შედარებით ცუდები, ულამაზოები, უნიჭოები და მოუქნელები არიან, ისინი უფროსების მხრიდან ყველა საქმეში წახალისებას და შექებას ელიან.

შფოთვიანი ბავშვებისათვის დამახასიათებელი სომატური პრობლემებია: მუცლის ტკივილი, თავბრუსხვევა, თავის ტკივილი, გაძლიერებული გულისცემა, სისუსტე ფეხებში და სხვა.

როგორ გამოვაპლინოთ შფოთვიანი ბავშვი

გამოცდილი პედაგოგი ბავშვების გაცნობის პირველსავე დღეებში მიხედება, რომელი მათგანი გამოირჩევა მოჭარბებული შფოთვიანობით. საბოლოო დასკვნის გამოტანამდე საჭიროა მათზე დაკვირვება და შფოთვიანობის მიზეზის დადგენა.

იმისათვის, რომ პედაგოგმა შეიცნოს ბავშვი, დააზუსტოს, უფრო მეტად რისი ემინია, შეიძლება მშობლებისათვის სპეციალური კითხვარის მომზადება, რაც დაეხმარება მას თითოეული ბავშვის ოჯახური ისტორიების გაგებაში, ბავშვთა ქცევაზე დაკვირვება კი დაადასტურებს ან უარყოფს პედაგოგის მოსაზრებებს.

შფოთვიანობის განმსაზღვრელი კრიტერიუმები:

1. სისტემატური წუხილი და მღელვარება;
2. სირთულეები ნებისმიერ ქმედებაზე კონცენტრაციისას;
3. კუნთური დაჭიმულობა (მაგალითად, თვალის, კისრის მიდამოებში);
4. ალგზნებულობა;
5. ცუდი ძილი.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ბავშვი შფოთვიანია, თუ ზემოთ მოყვანილ კრიტერიუმთაგან რომელიმე სისტემატურად ვლინდება მის ქცევაში.

საბავშვო ბაღში ბავშვები ხშირად განიცდიან მშობლებთან განშორების შიშს და აქვთ მძაფრი რეაქციები.

2-3 წლის ასაკის ბავშვებში ამგვარი განწყობილების გამოხატვა დასაშვებია და გასაგებია, მაგრამ თუ უფროსი სკოლამდელი და დაწყებითი კლასების ბავშვი სისტემატურად ტირის მშობელთან დაშორებისას, ფანჯრიდან თვალს არ აშორებს და ყოველ წამს ელოდება მის გამოჩენას, ამგვარი ბავშვი საჭიროებს განსაკუთრებული ყურადღებით მოპყრობას.

როგორ დავეხმაროთ შფოთვიან ბავშვს

მათთან მუშაობა გარკვეულ სირთულეებთანაა დაკავშირებული და დიდ დროსა და ენერგიას მოითხოვს. აღსანიშნავია სამი მიმართულება, რომელთა მიხედვითაც უნდა წარიმართოს მუშაობა, ესაა:

თვითშეფასების დონის ამაღლება, რათა ბავშვმა შეძლოს შედარებით დაძაბულ სიტუაციაში საკუთარი თავის მართვა და დაძაბულობის მოხსნა.

თვითშეფასების დონის ამაღლება მცირე დროში პრაქტიკულად შეუძლებელია. ამისათვის საჭიროა ყოველდღიური მიზნობრივი მუშაობა. მმართველ ბავშვს სახელით, შეაქეთ იგი თანატოლების თანდასწრებით უმნიშვნელო წარმატების შემთხვევაშიც კი. შექება უნდა იყოს დამაჯერებელი, რადგან ბავშვები განსაკუთრებით მძაფრად რეაგირებენ სიყალბეზე. აუხსენით, რისთვის შეაქეთ იგი. ნებისმიერ სიტუაციაში შეიძლება მოინახოს საბაზი შექებისათვის.

სასურველია, შფოთვიანი ბავშვები ჩართოთ ემოციური გარემოს განმავითარებელ თამაშ-სავარჯიშოებში, რომელიც დაეხმარებათ მათ ემოციებისა და გრძნობების თავისუფლად გამოვლენასა და შიშების უკუგდებაში.

იმისათვის, რომ საბავშვო ბაღის ჯგუფში ან კლასში თითოეული აღსაზრდელის ან მოსწავლის წარმატებების შესახებ გარშემომყოფებმაც შეიტყონ, შესაძლებელია სპეციალური სტენდის მოწყობა სათაურით „კვირის ვარსკვლავი“, რომელზეც კონკრეტული ბავშვის წარმატებებს კვირაში ერთხელ მიეძღვნება გამოქვეყნებული ინფორმაცია. ამგვარად, თითოეულ ბავშვს ეძლევა შესაძლებლობა გარკვეული დროის მანძილზე იყოს ყურადღების ცენტრში. სტენდზე ასახული რუბრიკების შინაარსი და განწყობილება ბავშვებისა და უფროსების მსჯელობის საგანი გახდება. მშობელს შეიძლება მივანოდოთ ინფორმაცია ბავშვის ყოველდღიური მიღწევების შესახებ (მაგალითად, სტენდი სათაურით: „ჩემი დღევანდელი წარმატებები“). ამგვარი ინფორმაციები მშობელს შესაძლებლობას მისცემს მეტად დაინტერესდეს თავისი შვილით. ამ მიზნით როგორც სტენდზე, ისე ბავშვის კარადაზე შეიძლება დამაგრდეს შვიდფერი ყვავილი, ცენტრში მოთავსებული ბავშვის ფოტოთი. ფურცლებზე დაენერება კვირის დღეები და აღინუსხება ბავშვის წარმატებები, რითაც იგი თავს მოიწონებს და იამაყებს. მუშაობის ამგვარი ფორმის გამოძებნა საუკეთესო საშუალებაა მშობლებთან ურთიერთობისათვის. სტენდის მოწყობა პედაგოგს დაეხმარება ერთდროულად რამდენიმე პედაგოგიური ამოცანის გადაწყვეტაში. კერძოდ, შფოთვიანი ბავშვის თვითშეფასების დონის ამაღლებაში. როგორც წესი, შფოთვიანი ბავშვები თავიანთ პრობლემებზე ღიად არ საუბრობენ და ხშირად მალავენ კიდეც. თუ ბავშვი აცხადებს, რომ მას არაფრის ეშინია, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მისი ნათქვამი სინამდვილეს შეეფერება. სწორედ ეს არის შფოთვიანობის გამოვლენა. ბავშვს ან რცხვენია და მას ვერ გაამხელს, ან ერიდება გარეშემყოფთაგან დაცინვას. სასურველია, მაჩვიოთ ბავშვი პრობლემების ირგვლივ ერთობლივ მსჯელობას საბავშვო ბაღსა და სკოლაში, ბავშვებს ცხოვრებისეული სიტუაციებიდან გამომდინარე, ესაუბრეთ საკუთარ გრძნობებსა და განცდებზე. სკოლაში, ლიტერატურის გმირის მაგალითზე გაამახვილეთ ყურადღება, რომ გულადი ის

კი არ არის, ვისაც არაფრის ან არავისი ეშინია, არამედ ის, ვისაც შიშის დაძლევა შეუძლია. სასურველია, რომ თითოეულმა ბავშვმა, თანატოლების თანდასწრებით, გულახდილად ილაპარაკოს თავისი შიშების შესახებ, ასევე შესთავაზეთ მათ დახატონ თავიანთი შიშები, შემდეგ გამოფინონ ნახატები და ისაუბრონ მათ შესახებ. მსგავსი საუბრები შფოთვიან ბავშვებს დაეხმარებათ გაიგონ, რომ მსგავსი პრობლემები სხვებსაც აქვთ. ამ გზით ისინი თავს დააღწევენ მუდმივ დისკომფორტს.

შფოთვიან ბავშვებთან მუშაობის საუკეთესო საშუალებაა **როლებით თამაში**. ნაცნობი სიტუაციების გათამაშება, რომლებიც ბავშვების განსაკუთრებულ მღელვარებას იწვევს (მაგალითად, „ემშინია მასწავლებლის, ექიმის...“), ბავშვს საშუალება ეძლევა შეაფასოს სიმბოლიზებული ფიგურით (თოჯინით) გაითამაშოს როლი.

კუნთური დაძაბულობის მოხსნის საუკეთესო საშუალებაა **რელაქსაცია**, სუნთქვითი ვარჯიშები, აგრეთვე იმპროვიზებული მასკარადის, შოუს, თეატრალიზებული თამაშობის მონაწილეობა. მათთვის სპეციალური ნიღბებისა და კოსტუმების მომზადება და სპექტაკლებში ჩართვა. ეს მათ განტვირთავს ფიზიკური და სულიერი დაძაბულობისაგან.

შფოთვიანი ბავშვების მშობლებთან მუშაობა

მშობლები ბავშვებს ისეთ მოთხოვნებს უყენებენ, რაც მათ ძალებს აღემატება. ბავშვი შეწუხებულია, ვერ გაუგია, რანაირად შეიძლება მშობლის გულის მოგება, მისი სიყვარულისა და ალერსის მოპოვება; მისი მცდელობა უშედეგოა, ერთ წარუმატებლობას მეორე მოსდევს და მას ჰგონია, რომ ველარასოდეს შეძლებს იმ სურვილების შესრულებას, რასაც მისგან ელიან მშობლები. იგი თავს არასრულფასოვნად მიიჩნევს, არაა დარწმუნებული საკუთარ ძალებში, მუდმივად ანუხებს დანაშაულის გრძნობა და იმისათვის, რომ თავიდან აიცილოს უფროსების გახშირებული საყვედურები, გაუთავებლად იხდის ბოდიშს. იგი ფიზიკურად და ფსიქოლოგიურად მობოლიზებულია შინაგანი ენერგიის შეკავებისათვის. ცვლილებები ხდება მის სუნთქვაში, მიმიკაში, განწყობის გარეგნულ გამოხატვაში. ასეთ დროს იგი ცდილობს იყოს ფრთხილი, ყველასათვის შეუმჩნეველი... ეს კი გავლენას ახდენს ბავშვის განვითარებაზე, მის პიროვნებად ფორმირებაზე, შემოქმედებითი შესაძლებლობების რეალიზაციაზე; აბრკოლებს თანატოლებთან და უფროსებთან მის ურთიერთობას. შფოთვიანი ბავშვის მშობელი მეტი სიფრთხილით უნდა მოეკიდოს თავის შვილს, საჭიროა სისტემატური მუშაობა, რათა დაარწმუნოს იგი სიყვარულში. წარუმატებლობის შემთხვევაში კი დაამშვიდოს. ოჯახის სხვა წევრების თანდასწრებით ყოველდღი-

ურად აღნიშნეთ მისი მცირედი წარმატებაც კი (მაგალითად, საერთო სა-
დილობისას, სალამოთი, ერთობლივი დასვენებისას და ა.შ.), გარდა ამისა,
არ გამოიყენოთ ბავშვის პიროვნების დამამცირებელი სიტყვები (“სულე-
ლი”, “შტერი”, “ბრიყვი” და სხვ.) ნუ მოსთხოვთ ბავშვს დაჟინებით ბოდი-
შის მოხდას, ამან შეიძლება უფრო გააღიაზიანოს და მონანიების ნაცვლად
საპირისპირო რეაქცია გამოიწვიოს, უმჯობესია, თუ თავს შეიკავებთ შე-
ნიშვნებისაგან. აღნუსხეთ ბავშვის მიმართ დღის განმავლობაში გამოთქ-
მული შენიშვნები და სალამოს გადაიკითხეთ იგი. თქვენ მიხვდებით, რომ
შენიშვნების უმრავლესობა შეიძლებოდა არც მიგეცათ. იგი ორივე მხარი-
სათვის გამაღიაზიანებელი და, ამდენად, საზიანოც კი არის. ნუ შეეცდებით
დამეუქროთ ბავშვს შეუსრულებადი, შიპერბოლური დატვირთვის მატა-
რებელი დასჯით („გაჩერდი, თორემ პირს აგიკრავ“, „გადი აქედან, თორემ
მოგკლავ“ და ა.შ.), მათ ხომ ისედაც ყველაფრის ეშინიათ.

მშობლების ყურადღებიანი და ალერსიანი მოპყრობა დაეხმარება
შფოთვიან ბავშვს შეიქმნას დადებითი განწყობა, დაიცავს შიშის, დაცინვი-
სა და შეურაცხყოფისაგან.

შფოთვიანი ბავშვის მშობლები ხშირად თვითონ განიცდიან კუნთურ
დაძაბულობას, ამიტომ კუნთური რელაქსაცია მათთვისაც სასარგებლოა.
სამწუხაროდ, მშობლებს ყოველთვის არ ესმით ან არ იღებენ რჩევას, რათა
პირველ რიგში ყურადღება მიაქციონ საკუთარ სოციალურ მდგომარეობას
და ნაკლებად მომთხოვნები იყვნენ შვილების მიმართ. მშობლებს ვურჩევთ,
შვილს დაძაბულობისა და აგზნებულობის მოხსნისათვის ჩაუტარონ კუნთე-
ბის მოდუნების ვარჯიშები; მისი სწორად შესრულებისათვის სასარგებლო
იქნება ვარჯიშების ბავშვთან ერთად შესრულება. ამ რეკომენდაციის გათ-
ვალისწინების შემდეგ იგრძნობთ სხეულის სიმსუბუქეს და ფიზიკური და
სულიერი მდგომარეობის გამოკეთებას. მსგავსი რეკომენდაციების შესრუ-
ლება სასარგებლოა პედაგოგებისთვისაც. საიდუმლო არ არის, რომ მშობ-
ლის ემოცია და განწყობა გადადის ბავშვზე, პედაგოგისა - მოსწავლეზე.
ვიდრე ეცდებით დაეხმაროთ ბავშვს, იზრუნეთ საკუთარ თავზე.

ყოველთვის გაითვალისწინეთ ბავშვის შესაძლებლობები. ნუ მოს-
თხოვთ მას ისეთი რამის შესრულებას, რაც თქვენს ძალებს აღემატება. თუ
ბავშვს რაიმე სასწავლო დავალების შესრულება უჭირს, დაეხმარეთ, რომ
იგრძნოს თქვენი თანადგომა, მცირედი წარმატების შემთხვევაშიც კი არ
დაგავინყდეთ მისი შექება. ბავშვი უნდა იზრდებოდეს ნდობის, თბილ ატ-
მოსფეროში. მხოლოდ ეს შექმნის ბავშვის არსებაში მიჩქმალული ურიცხვი
ტალანტის გამოვლენის საუკეთესო პირობებს. წინააღმდეგ შემთხვევაში
ბავშვი შესაძლოა, ნევროზით დაავადდეს ან მშობლის მიერ გამოვლენილი
აგრესიის მსხვერპლი შეიქნას.²³

23 ლ. ქურხული. ბავშვთა აგრესია. - თბ. 2006. გვ. 215.

დეპრესია

დეპრესია ადვილად ამოსაცნობი დაავადება არ არის და მას არ ახასიათებს მკვეთრად განსხვავებული გამოვლენის ნიშნები. დეპრესიის ყველა ფორმის შემთხვევაში, როგორცაა დისთიმია, მსუბუქი, ქრონიკული დეპრესია, ან ბიპოლარული, მანიაკალურ - დეპრესიული აშლილობა პიროვნებაში თავმოყრილია დაავადებათა ერთობლიობა. ნებისმიერი დეპრესია, მძიმე თუ შედარებით მსუბუქი ფორმით გამოხატული, შესაძლებელია ტიპური სიმპტომებით ამოვიცნოთ. ცნობილია, რომ დეპრესიისკენ მიდრეკილებით ქალები უფრო გამოირჩევიან, ვიდრე ვაჟები. ამის დადასტურებაა მეცნიერების მიერ შესწავლილი დეპრესიის ბიოლოგიური ძირები, რომლის თანახმად მძიმე დეპრესიასთან დაკავშირებული გენური მუტაციები მხოლოდ ქალის გენომშია.

არსებობს დეპრესიის განვითარების მრავალი ეტიოლოგიური თეორია - გენეტიკური, ბიოქიმიური, ენდოკრინული, ფსიქოლოგიური, სოციალური და სოციოეკონომიკური. ცალკე აღებული არც ერთი თეორია საყოველთაოდ არაა აღიარებული, თუმცა ამ თეორიების გამაერთიანებელ პრამატულ მოდელს, (სტრეს-მონყვლადობის მოდელი - „Stress-Vulnerability“ model; Nuechterlein & Dawson, 1984) ფართოდ იყენებენ კლინიცისტები. აღნიშნული მოდელის თანახმად ბავშვს ან მოზარდს დეპრესიის მიმართ სხვადასხვა ხარისხის მონყვლადობა უვითარდება, რაც გენეტიკური, ენდოკრინული და ადრეული ოჯახური ფაქტორებითაა განპირობებული (მაგალითად, ემოციური დეპრივაცია ან სექსუალური ძალადობა). მას შესაძლოა თან დაერთოს სოციალური გარემოებები (მაგალითად, სიღარიბე, ოჯახური პრობლემები), ასევე სტრესული მოვლენები, რამაც შესაძლოა დეპრესიის განვითარებაში გამშვები მექანიზმის როლი შეასრულოს (Harris, 2000). ითვლება, რომ რისკის დაახლოებით 30% გენეტიკურ ფაქტორებს უკავშირდება. გენეტიკა სხვა „დეპრესოგენული“ თავისებურებებისადმი, როგორცაა ნეგატიური ტემპერამენტი ან ცხოვრებისეული სიტუაციების უფრო რთულად და მძიმედ გადატანა (Caspi et al., 2003b; Kendler et al., 2004) ასევე ზრდის მისადმი მიდრეკილებას. ზოგადად ითვლება, რომ გენეტიკური ფაქტორები პრეპუბერტატულ ასაკში დეპრესიული სიმპტომატიკის განვითარებაზე ნაკლებად ახდენენ გავლენას, თუმცა, მათი მნიშვნელობა დეპრესიული აშლილობის განვითარებაში ბოლომდე არაა შესწავლილი. (Rice et al., 2002). დეპრესიის ბიოქიმიური თეორიები ტვინში „სეროტონინული სისტემის“ გავლენაზე მიუთითებს (Birmaher & Heydl, 2001). არსებობს მონაცემები, რომ დეპრესიის განვითარებაში სხვა ნეიროტრანსმიტერებიც მონაწილეობენ. ასევე, კვლევები დეპრე-

სიის მიმართ სტეროიდულ მონყვლადობაზეც მიუთითებენ (Birmaher & Heydl, 2001), რაც იმაში მდგომარეობს, რომ კორტიზოლის მაღალი დონე წინ უსწრებს დეპრესიის განვითარებასა და ტვინის ფუნქციონირების გაუარესებას (მათ შორის, გავლენას ახდენს სეროტონინზეც). (Goodyer et al., 2000a). მნიშვნელოვანია, რომ მოზარდებს, რომელთა დედებს მათზე მშობიარობის შემდგომი დეპრესიის გამო კორტიზოლის მაღალი დონე ჰქონდათ, თავადაც, სისხლში კორტიზოლის მნიშვნელოვნად მომატებული მაჩვენებელი აღენიშნებოდათ. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ადრეული ბავშვობის დროინდელი მდგომარეობა ხანგრძლივ ბიოქიმიურ ზეგავლენას ახდენს და დეპრესიისადმი მონყვლადობის რისკს ზრდის (Halligan et al., 2004). გამოკვლევები ცხადყოფს, რომ ხალისიან და ოპტიმისტ ადამიანებს სტრესის ჰორმონის — კორტიზოლის ნაკლებობა აღენიშნებათ. ასევე ცნობილია, რომ ეს ჰორმონი აქვეითებს იმუნურ სისტემას. მნიშვნელოვანია ოჯახური ფაქტორები: დისჰარმონიული ოჯახი, სექსუალური, ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ძალადობა, ასევე არაოჯახური სირთულეები, კერძოდ მეგობრებთან ურთიერთობის განწყვეტა და ალკოჰოლ და ნამალმობხმარება. დეპრესიაში მყოფი ახალგაზრდისთვის ეს პრობლემები შემანარჩუნებელ ფაქტორებს წარმოადგენენ. სუსტი მეგობრული კავშირები და სხვა არასასურველი ცხოვრებისეული მოვლენები ახანგძლივებენ დეპრესიულ ეპიზოდებს (Goodyer et al., 2001). დადგენილია, რომ მეგობრებთან ქრონიკული უთანხმოება, ოჯახური პრობლემები და მწვავე სიმპტომების არასათანადოდ მკურნალობა დეპრესიულ ეპიზოდებს ახანგრძლივებს (Goodyer et al., 2003). დეპრესიული ეპიზოდის განვითარებაში ასევე მნიშვნელოვანია პიროვნული წარუმატებლობა და იმედგაცრუება. ბავშვობაში ეს უფრო ოჯახური სირთულეებითაა განპირობებული, ხოლო მოზარდობაში მეგობრებთან ურთიერთობის პრობლემებით.

დეპრესიის გამომწვევი რისკ ფაქტორები:

1. **გენეტიკური.** სხვადასხვა კვლევები ადასტურებს, რომ დეპრესია ხშირად მემკვიდრულ ხასიათს ატარებს. ბავშვის დეპრესიით დაავადების რისკი საგრძნობლად იზრდება, თუ დეპრესიული აშლილობა ორივე მშობელს აღენიშნება; ასეთ შემთხვევებში გასათვალისწინებელია არა მხოლოდ ბიოლოგიური პრედისპოზიცია, არამედ ისიც, რომ ადგილი აქვს უფროსების ქცევითი და ემოციური სტერეოტიპების მოდელირებას, ემოციურ დეპრეცაციასა და მშობლების დაქვეითებულ აქტივობას;

2. **გარემო ფაქტორები.** ოჯახური კონფლიქტები, დაბალი სოცოიო-ეკონომიკური სტატუსი, ნეგატიური მოვლენები, კერძოდ ახლობლის, განსაკუთრებით დედის გარდაცვალება 13 წლის ასაკამდე; ახლობლებისგან გა-

რიცვა და ცუდად მოპყრობა. მეგობრის დაკარგვა, სექსუალური და ფიზიკური ძალადობა, მშობლების გაყრა, ან მშობლებისაგან დაშორება; ეს ყველაფერი მცირეწლოვანი ბავშვებისათვის განსაკუთრებით მტკივნეულია.

3. ბავშვის მახასიათებლები. დაბალი თვითშეფასება, მაღალი თვითკრიტიკულობა, შფოთვის მაღალი დონე, კოგნიტური პრობლემები, ნეგატიურ-ატრიბუციული სტილი, სოციალური უნარ-ჩვევების დეფიციტი.

4. აკადემიური ჩამორჩენა და ფსიქიკური ჯანმრთელობის პრობლემები. (მაგალითად, ჰიპერაქტივობის სინდრომი, ქცევითი და შფოთვითი აშლილობები.

ბავშვობის ასაკი თითქოს ბედნიერებას, უზრუნველობას, უდარდელობას უკავშირდება, თუმცა ამ პერიოდის განმავლობაში ბავშვის განვითარებაში სხვადასხვა კრიტიკული პერიოდები დგება, ბავშვი თავისი ბუნებით ემოციურია და აქვს შიშების ურიცხვი რაოდენობა, დაუცველობის განცდა და ა.შ. სწორედ განვითარებასთან დაკავშირებული ცვლილებებისა და რიგი მოვლენების გამო, რომლებსაც ისინი საკუთარი ძალებით ვერ უმკლავდებიან, მათში შეიძლება გამოიწვიოს დეპრესიისაკენ მიდრეკილება. თანამედროვე კვლევებით დადგენილია, რომ ყოველი 100 ბავშვიდან ორს და 100 მოზარდიდან 8-ს აღენიშნება ხანგრძლივი დეპრესია.

დეპრესიის მძიმე ფორმა უფრო ხშირად ზრდასრული ასაკის ადამიანებში გვხვდება, ბავშვობისა და მოზარდობის ასაკში უფრო ხშირია დისტიმიის შემთხვევები. თუ დისტიმია 20-21 წლის ასაკამდე გაგრძელდა, მოზარდობის ასაკში შესაძლოა დიდი დეპრესიული ეპიზოდებიც გამოვლინდეს. ბავშვებსა და მოზარდებში შესაძლოა დეპრესია კომბინირებული ფორმითაც გამოვლინდეს. კერძოდ, ის შერწყმული იყოს ქცევით, შფოთვით დარღვევებთან და მავნე ჩვევებთან. მეცნიერები დეპრესიის ინდიკატორად სიმპტომების ფართო სპექტრს იყენებენ, კერძოდ: სახლიდან გაქცევის მცდელობა ან გაქცევა და მუქარა, გაკვეთილების ხშირი გაცდენა და ცუდი აკადემიური მოსწრება, უმიზეზო ბრაზისა და წყენის გამოვლინებები, უჩვეულო ყვირილი და ტირილი, სოციალური იზოლაცია, მუდმივად განმარტოება, გაუცხოება მეგობრებთან, უმართებულო, არაგონივრული, ინფანტილური ქცევა, მომატებული მგრძნობელობა უარის მიღების ან წარუმატებლობისას. ალკოჰოლის, ნარკოტიკების და სხვა მავნე ნივთიერებების მოხმარება.

დეპრესიის პერიოდში მოზარდებისათვის დამახასიათებელია გამოფიტვა, უმადობა, მოუსვენრობა, ძილის რეჟიმის დარღვევა, აპათია, გვიან დაწოლა და ძილის გახარგრძლივება. ინტერესების სწრაფი ცვლა, შესაძლოა არ უკავშირდებოდეს დეპრესიას, მაგრამ თუ ბავშვს მუდმივი დაღლილობის განცდა და მეგობრებთან გაუგებარი გაუცხოება და იმ საქმიანობისადმი ინტერესის დაკარგვა აქვს, რაც მას ადრე იზიდავდა და უყ-

ვარდა - ეს უკვე დეპრესიის სიმპტომებია. თამაშების მიმართ ინტერესის დაკარგვა, მაგ., სახლობანა, ომობანა, სეირნობა და ა.შ., აღარ ინვესტებს მასში ენთუზიაზმს. კითხვაზე, თუ რა გაახალისებდა, დეპრესიულ ბავშვს უჭირს პასუხის გაცემა; ასეთი ბავშვი უფრო გაღიზიანებულია, ვიდრე სევდიანი. მას უჭირს, უმნიშვნელო ფრუსტრაციისადმი გამკლავება. მცირე უკმაყოფილება ან იმედგაცრუება მისთვის შესაძლებელია ძლიერი გაბრაზების, ან დისტრესის მიზეზი გახდეს; ასევე ახასიათებს თანატოლებისაგან ნებაყოფლობითი იზოლაცია; ბავშვი აღარ დადის სტუმრად, მეგობრებთან ან არ პატიუბს მათ თავისთან. უჩვეულოდ გვიან იღვიძებს, გრძნობს მოდუნებას; (უჭირს საწოლიდან ადგომა, ფიზიკური აქტივობა. აღენიშნება ძილიანობა დღის განმავლობაში) შესაძლოა უძილობა, მადის მომატება ან დაქვეითება; ზოგიერთ შემთხვევაში ძალიან მცირე ხანგრძლივობით იძინებს, თუმცა ზედმეტად ენერგიულად იღვიძებს, ან აქვს ქრონიკული დაღლილობა. ხშირად უჩივის გარკვეული სახის სომატურ პრობლემებს, აქვს უსიამოვნო შეგრძნებები და ტკივილები სხეულში: კერძოდ, მუცლის, თავისა და კიდურების მიდამოებში. ახასიათებს სწრაფი მეტყველება, გუნება-განწყობილების სწრაფი მონაცვლეობა; გაღიზიანებას და გაბრაზებას სულელური, ინფანტილური ქცევები მოყვება. ადვილად ეფანტება გონება, ჩამორჩება აკადემიურ მოსწრებაში; ფრიადოსანი ხდება სამოსანი ან ოთხოსანი. ხშირად აცდენს სკოლას. ბავშვი, რომელიც ადრე მონესრიგებული და ორგანიზებული იყო, ხდება გულმავინცი ან უჭირს გადაწყვეტილებების მიღება; ალკოჰოლის ან ფსიქოაქტიური ნივთიერებების მოხმარება შესაძლოა დეპრესიის ადრეული გამოვლინებაც იყოს; აქვს ნეგატიური განაცხადებები. „მე ვარ უვარგისი, სულელი“, „ყველაფერი სისულელეა“, „ყველაფერი ჩემი ბრალია“, გაუთავებელ ბოდიშებს იხდის. მისი ფსიქიკური აქტივობა დაქვეითებულია. ამგვარი ეპიზოდები შეიძლება 4-5 კვირა გაგრძელდეს, თუმცა შესაძლებელია უფრო გახანგრძლივდეს (4-6 თვე). მონყენილობა (უგუნებობა) ან ტირილი ხანგრძლივი დროის განმავლობაში, კვირაში რამდენიმე დღე; სევდიანი გამომეტყველება. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ არ არის აუცილებელი რომ დეპრესიული ბავშვი მუდამ სევდიანად გამოიყურებოდეს; ინტერესების დაქვეითება, დაკარგვა. ნებისმიერი აღნიშნული სიმპტომი შესაძლოა იყოს დეპრესიული აშლილობის ნიშანი.

ზოგჯერ ბავშვს აღენიშნება ხანგრძლივი უმიზეზო ტირილი, ან უმიზეზო კრუსუნა. ბავშვი, რომელიც ადრე გამოირჩეოდა აქტიურობით, გახსნილობით, ამჟამად ხდება გულჩათხრობილი, დილით იძულებით დგება საწოლიდან, დიდხანს მოდუნებულია, არ არის ემოციურად ჩართული არაფერში, გარეგნულად დაღლილად გამოიყურება, სახეზე ტანჯული გამომეტყველება აქვს. მისი მოძრაობები შენელებულია და უარს ამბობს თა-

მაშასა და სეირნობაზე, თუ მაინც თამაშობს, მისი თამაში ერთფეროვანია, მეტყველება უჩვეულო, ახასიათებს ჩუმი, შენელებული მეტყველება, შემოკლებული, ზოგჯერ დაუკავშირებელი ფრაზებით. ბავშვი თითქმის არ მიმართავს მშობლებს და ახლობლებს, აღარ გამოხატავს არანაირ სურვილებს; ხშირ შემთხვევაში, იგი ემოციურად რეაგირებს მოფერებაზე. ბავშვის დეპრესიულ განცდებზე საუბარი 8 წლის ასაკის შემდეგაა შესაძლებელი, როდესაც მათ უმეტესობას მისი სიტყვიერად აღწერის უნარი აქვთ. უფრო გვიან ასაკში ისინი უჩივიან მოწყვნილობას, იშვიათად სევდას, თავიანთ უუნარობას, ეთამაშონ და კონტაქტში იყვნენ თანატოლებთან. აღნიშნავენ აგრეთვე, რომ მათ აქვთ სევდიანი შინაარსის მოგონებები; მელანქოლიური დეპრესიის დროს ყოველთვის გამოხატულია სომატო-ვეგეტატური სიმპტომები, როგორებიცაა მომატებული მგრძნობელობა, ოფლიანობა, მადისა და სხეულის მასის დაქვეითება, გულისცემის აჩქარება. ასევე, დისბაქტერიოზის სიმპტომები. ამიტომ, ფსიქიკური ჯანდაცვის სპეციალისტთან ვიზიტამდე, ასეთი ბავშვები ხშირად ზოგადი პროფილის ექიმებთან დაყავთ და მრავალ გამოკვლევას უტარებენ. დეპრესიული მდგომარეობიდან გამოსვლის შემდეგ, მათი აფექტის მონოტონურობა შესაძლოა კიდევ დიდხანს გაგრძელდეს, რაც ჯანმრთელი ბავშვისთვის არაა დამახასიათებელი აუტირებული დეპრესია ხასიათდება გუნება-განწყობისა და აქტივობის დაქვეითებით, საკუთარ თავში დაურწმუნებლობის განცდით, სიმორცხვით, მომატებული მგრძნობელობით და ზოგადი მოდუნებით. დღის განმავლობაში რამდენჯერმე უმეორდებათ საფუძველს მოკლებული შფოთვა, ზოგჯერ ისტერიოფორმული გამოვლინებებით. ზოგჯერ გამოხატულია დანაშაულის, თვითბრალდების, საკუთარი თავისადმი ზიანის მიყენების იდეები. თუმცა, არასრულფასოვნების ასეთი იდეები გამოირჩევიან გულუბრყვილო შინაარსით. ბავშვი შესაძლოა ყვიროდეს, იკანწავდეს სახეს, ეცემოდეს იატაკზე (*temper tantrum*). დეპრესიული აფექტი ლაბილურია, გამოხატულია სისხლძარღვოვან-ვეგეტატური აშლილობებით, კანის გაფითრებით ან განითლებით, ოფლიანობით, რომელიც იცვლება შემცივნებით, უეცრად აღმოცენებული წყურვილის გრძნობით, ან მადის მომატებით ბულიმიამდე, ჰიპერ და ჰიპოთერმიით. ეს მოვლენები მოგვაგონებენ დიენცეფალურ აშლილობებს.²⁴ ზოგჯერ შფოთვა მოულოდნელად წყდება. ბავშვი შესაძლოა გამოთქვამდეს თვითბრალდების და საკუთარი თავისადმი ცუდის სურვილის სენტენციებს. მსგავსი შფოთვიანი მდგომარეობები შესაძლოა დღის განმავლობაში სხვადასხვა ინტენსივობით იყოს გამოხატული. საღამოს საათებში მდგომარეობა შესაძლოა რამდენადმე გაუმჯობესდეს, თუმცა იოლად აღმოცენდება უკმა-

24 ჰიპოთალამუსის დაზიანება. ავტონომიური სისტემის დარღვევა. ენდოკრინული სისტემის, მეტაბოლური დარღვევები.

ყოფილება, გაღიზიანებადობა ან მოუსვენრობა. ზოგჯერ ბავშვი ითხოვს პატიებას ნარსული სიცელქის გამო და პირობას დებს, რომ დამჯერი გახდება. ზოგჯერ გამოხატულია სიბრაღის განცდა მთელი ქვეყნიერების და საკუთარი თავის მიმართ. შესაძლოა ფანტასტიკური მეღანქოლიური ბოდვის ელემენტები, მთელი სამყაროს დაღუპვის აზრებით. ნიჰილისტური განცდები ჩვეულებრივ არამდგრადია. გარეგნულად ბავშვები „დაბერებულად“ გამოიყურებიან, თავჩაქინდრულები, მხრებში ჩანეული, ფეხებს „მიაჩოჩიალებენ“, გაურკვეველი მეტყველება, ჩურჩულით ლაპარაკი ახასიათებთ. ბავშვებში შესაძლებელია გვხვდებოდეს გრძნობადი ბოძვა **კაპგრა-ფრეგოლის** (ფსიქიატრი ჯოზეფ კაპგრასი 1923) სიმპტომებით, როდესაც გარშემომყოფებს აღიქვამენ ორ პლანში: რეალურში და ილუზორულში, ვლინდება უარყოფითი და დადებითი ორეულის სიმპტომი; არცთუ იშვიათად, უარყოფითი ორეული წარმოდგენილია ბოროტი ცხოველის სახით. დამახასიათებელია აგრეთვე უარყოფითი ორეულის სიმპტომის სწრაფი შეცვლა დადებითი ორეულის სიმპტომით. ეს აშლილობები დაკავშირებულია არა მხოლოდ დეპრესიული აშლილობის სიდრმესთან, არამედ ბავშვის ფსიქიკური სიმწიფის სხვადასხვა დონესთან. იდეატორული კომპონენტის გართულება ბავშვებში 5-6 წლის შემდეგ შეინიშნება, ხოლო კაპგრა-ფრეგოლის სინდრომი 6-8 წელზე მეტ ასაკში. მათ აღენიშნებათ მოტორული მოდუნება ან აკინეზია.²⁵ ასეთი ბავშვები დროის ძირითად ნაწილს განმარტოებით ატარებენ, ხშირად გაუნძრევლად არიან. უპირატესად, მძიმე, დამთრგუნველი ხასიათის ფანტაზიებში ცხოვრობენ. მათი ფიქრები უკავშირდება სიკვდილს; წარმოდგენენ დაკრძალვის სცენებს, სევდა ამ შემთხვევაში შესაძლებელია შეიცვალოს ცრემლიანი დეპრესიით. დეპრესია ხასიათდება დისფორიით, სუსტად გამოხატული სევდის აფექტით, გარშემომყოფების მიმართ უკმაყოფილების განცდითა და აგრესიულობით. ამ დროს აღინიშნება პერვერზიული (აუტიკური) შინაარსის ფანტაზიები, რომელშიც ჭარბობს მკვლელობის, კატასტროფებისა და ნგრევის თემატიკა. ქცევაში აღინიშნება არამდგრადობა, პირქუშობასთან ერთად აფექტური ფეთქებადობა, რაც დეპრესიას დისფორიულ ელფერს აძლევს. მდგომარეობის დამძიმების შემთხვევაში შესაძლოა საკუთარი სიცოცხლის მიმართ აკვიატებული შიშები გამოვლინდეს - დეპრესია აკვიატებებით. ამ ტიპის დეპრესიის დროს ალგიური (ტკივილი) შეგრძნებებისა და დაქვეითებული გუნებ-განწყობილების ფონზე იდეატორული და მოტორული აკვიატებები აღინიშნება. დეპრესიული მდგომარეობის დამძიმებასთან ერთად ხდება ობსესიური სიმპტომების გაღრმავება. აკვიატებული შიშების შინაარსი, ჩვეულებრივ, დეპრესიულ მდგომარეობას ასახავს. ბავშვს ეშინია, როგორც თავისი, ასევე, ახლობლების სიკვდილის,

²⁵ მოტორული ფუნქციის შესუსტება ან დაკარგვა.

მათი დაკარგვის. მათ საკმაოდ ხშირად აღენიშნებათ საკუთარი თავისად-
მი მიმართული აგრესია. ამ შემთხვევებში დეპრესიას ნილბავს ფსიქოპა-
თიური ქცევები. დეპრესია დეპერსონალიზაციით და დერეალიზაციით.
შენიშნება ბავშვის თვითცნობიერების დარღვევა. იგი გარშემოყოფი სუ-
ლიერი თუ უსულო საგნებისაგან საკუთარი თავის დიფერენცირებას ვერ
ახდენს, ანუ დარღვეულია საკუთარი და ირგვლივმყოფების „მე“-ს განსხ-
ვავების უნარი. ბავშვი ხშირად უარყოფს საკუთარ „მე“-ს და ჩაანაცვლებს
მას სხვა „მე“-თი. იგი არ პასუხობს სახელის დაძახებაზე და აქტიურად
უარყოფს საკუთარ სახელს. საკუთარი სახელის იგნორირება, როგორც
ნესი, თხოვნით ან ახსნა-განმარტებებით არ კორიგირდება. აღსანიშნავია,
რომ ბავშვს თავად არ ესმის თავისი განცდის მიზეზები. ამ მდგომარეობას
ახასიათებს სადღელამისო მერყეობა, შესაძლოა საღამოს საათებში ბავშ-
ვები რეაგირებდნენ თავიანთ სახელზე. თვითცნობიერების აშლილობის
გარდა ადგილი აქვს საკუთარი სხეულის სქემის დარღვევას, როდესაც
სხეული ან მისი ცალკეული ნაწილები არა ერთ მთლიანობად, არამედ და-
ნაწევრებულად და გაუცხოებულად აღიქმება. ამ შეგრძნებას თან ახლავს
ტირილი, შფოთვა, მოუსვენრობა, ზოგჯერ აჟიტირებაც. ბავშვები უჩივი-
ან, რომ „ხელები მას არ უჯერებენ“, ზოგჯერ ითხოვენ მოაშორონ „ცუდი“
ხელი, შეუხვიონ ბინტით. ფიზიკური ერთიანობის დარღვევის განცდა შე-
საძლოა როგორც თვითცნობიერების შეცვლის ფონზე მიმდინარეობდეს,
ასევე მის გარეშეც. ასევე, ჩნდება საკუთარი ქცევებისადმი გაუცხოების
შეგრძნება. ბავშვი დარწმუნებული არაა განახორციელა თუ არა მოცემუ-
ლი აქტივობა. ისინი შემფოთებულები კითხულობენ „ჩავიცვი თუ არა“,
„დავლიე თუ არა“, „ვიმეცადინე თუ არა“, ამავე დროს ისინი, ხშირად, რამ-
დენჯერმე იმეორებენ ერთი და იგივე მოქმედებას, რადგან განიცდიან
აფორიაქებას საკუთარი მდგომარეობის გამო. მათ დაკარგული აქვთ სა-
კუთარი ქმედებების აღქმის უნარი. ეს მდგომარეობა, როგორც ნესი,
მძაფრდება დეპრესიის გაღრმავებასთან ერთად და იწვევს შფოთვისა და
დაბნეულობის განცდას. ასევე, შესაძლებელია, ბავშვს დაერღვეს საკუთა-
რი გრძნობების აღქმის უნარი ანუ მოხდეს საკუთარ გრძნობებთან გა-
უცხოება. გამოვლინდეს საკუთარი ასაკის, სქესის აღქმის დარღვევები.
ზოგჯერ, თავს იჩენს უკვე ნანახის ფენომენი, დროის აჩქარების შეგრძნე-
ბა, მალე დაბერებისა და მოსალოდნელი სიკვდილის შიში. შესაძლებელია
არსებობდეს დერეალიზაციაც. ვლინდება ჩივილებით, რომ გარე სამყარო
მისთვის „გაუგებრად“ და მკაფიოდ არ აღიქმება, ისეა, „როგორც ძილში“.
თუმცა, ეს განცდები არამდგრადი და ეპიზოდურია. ამის ახსნა შეიძლება
იმით, რომ ბავშვისათვის უფრო მნიშვნელოვანია აუტოფსიქიკური და არა
ალოფსიქიკური დეპერსონალიზაცია, რაც სავარაუდოდ ბავშვის ონტოგე-

ნების თავისებურებებიდან გამომდინარეობს. მათთვის გარე სამყაროზე უფრო საკუთარი პერსონაა მნიშვნელოვანი.

2000 წელს ჩატარებული კვლევით გამოვლინდა, რომ (Meltzer et al., 2000) 5-15 წლის ასაკის პირების 10%-ს ფსიქიკური პრობლემები აღენიშნებოდა, აქედან 4% ემოციურ (დეპრესია და შფოთვა ერთად) და 0.9% დეპრესიაზე მოდიოდა. დეპრესიის მქონე ბავშვები და მოზარდები თითქმის ორჯერ მეტ შემთხვევაში მართხელა მშობელთან ცხოვრობდნენ (28% vs 15%). ორჯერ მეტს ჰყავდა ორივე, მაგრამ უმუშევარი მშობელი (27% vs 12%) და უფრო ხშირად მათ მშობლებს დაბალი შემოსავალი და კვალიფიკაცია ჰქონდათ. ისინი სოციალურად წარუმატებელ უბნებში ცხოვრობდნენ. გარდა ამისა, 50% შემთხვევაში ასეთი ბავშვების მშობლებს თავად, ზოგადი ჯანმრთელობის პრობლემები აღენიშნებოდათ. ბავშვებსა და მოზარდებში დეპრესიას, ხშირად, სხვა ფსიქიკური აშლილობები ახლავს თან. არსებობს მონაცემები, რომ პირებს, რომლებიც გამოსასწორებელ კოლონიებში იმყოფებიან დეპრესიისა და ფსიქიკური აშლილობების განვითარების განსაკუთრებით მაღალი რისკი აქვთ (Meltzer et al., 2003b). დეპრესია ხშირია ისეთ ინდივიდებში, რომლებსაც ახასიათებთ:

- სკოლის გაცდენები (სკოლაში სიარულზე უარის თქმა უფრო გოგონებისთვისაა დამახასიათებელი);
- ქცევითი პრობლემები, რომლებსაც დისციპლინური სასჯელი მოყვება;
- განმეორებადი თვითდაზიანებები;
- ალკოჰოლ - ან ნამალდამოკიდებულება.

დეპრესია ხშირად ემართებათ იმ პირებს, რომლებიც ბავშვობაში ან ახალგაზრდა ასაკში ფიზიკურ, სექსუალურ თუ ფსიქოლოგიურ ძალადობას, არასათანადო მოპყრობას განიცდიან, გადატანილი აქვთ სხვა ძლიერი ტრავმული მოვლენა ან კონფლიქტურ ოჯახში ცხოვრობენ. დისტიმია გვხვდება მოზარდების 3,3%-ში. პუბერტატამდე თანაფარდობა ვაჟებსა და გოგონებში თანაბარია, თუმცა პუბერტატის ასაკში, პროცენტულობა გოგონებში იმატებს. დეპრესიის მქონე ბავშვებისა და ახალგაზრდების 95%-ზე მეტს ხანგრძლივი ფსიქოსოციალური პრობლემები, ბულინგი და სოციალური იზოლაცია აღენიშნება.

დეპრესიის მკურნალობისა და მართვის პროცესში მნიშვნელოვანია ბავშვისა და მოზარდის ინდივიდუალური თავისებურებებისა და, ასევე, მათი მშობლების ან სხვა მზრუნველების საჭიროებების გათვალისწინება. პაციენტებს უნდა შეეძლოთ მკურნალობასთან დაკავშირებით, გაცნობიერებული არჩევანის გაკეთება. თუმცა, ყურადსაღებია მათი ასაკი და გადწყვეტილების მიღების უნარი. ითვლება, რომ ჯანდაცვის სპეციალის-

ტის მიერ ასეთი პირისა და მისი მზრუნველების მკურნალობის პროცესში ჩართვა, დადებითად აისახება მკურნალობის შედეგზე. იმ შემთხვევაში, თუ ბავშვი ან მოზარდი სათანადო ასაკის არაა, მედპერსონალმა შესაბამისი კანონით უნდა იხელმძღვანელოს. პროფესიონალებს, პაციენტსა და მის მზრუნველებს შორის წარმატებული კომუნიკაცია ძალიან მნიშვნელოვანია. დეპრესიის მქონე ბავშვის ან მოზარდის შეფასებისას სამედიცინო დოკუმენტაციის შევსებისას ფსიქიკური ჯანდაცვის სპეციალისტმა უნდა გაითვალისწინოს და მიუთითოს შესაძლო კომორბიდობა, ასევე, სოციალური, ოჯახური ან სწავლასთან დაკავშირებული კონტექსტი. ყურადღება უნდა მიექცეს ინტერპერსონალურ ურთიერთობებს როგორც ოჯახის წევრებთან, ასევე მეგობრებთან, თანატოლებთან და პედაგოგებთან. ბავშვებთან და ახალგაზრდებთან ფსიქოლოგიური თერაპია უნდა ჩაატაროს ბავშვთა და მოზარდთა ფსიქოთერაპიაში მომზადებულმა ფსიქიატრმა ან ფსიქოლოგმა. დეპრესიის პარალელურად საჭიროა კომორბიდული დიაგნოზის მკურნალობა და განვითარების, სოციალური ან სწავლის პრობლემების მართვა. ყურადღება, მშობლების შესაძლო ფსიქიკური პრობლემები (განსაკუთრებით დეპრესია). პრობლემის გამოვლენის შემთხვევაში, აუცილებელია მშობლებისთვის მკურნალობის გეგმის შედგენა ან რეფერალურ, სახელმწიფო მომსახურების პროგრამებში ჩართვა.

დეპრესიის გამოვლენისა და მკურნალობის ამოცანები:

- I საფეხური დეპრესიული სიმპტომების ან განვითარების რისკის მქონე პოპულაციის ამოცნობასთან დაკავშირებით საჭიროა შესაბამისი ტრენინგის ჩატარება;** ტრენინგი უნდა მოიცავდეს არსებული და წარსული ფსიქოსოციალური რისკ-ფაქტორების ამოცნობას, როგორიცაა, ასაკი, სქესი, ოჯახური პრობლემები, ბულინგი, ემოციური, ფიზიკური და სექსუალური ძალადობა, კომორბიდული დაავადებები, ალკოჰოლ ან ნამაღლამოკიდებულება. დეპრესიის ოჯახური ანამნეზი, მნიშვნელოვანი დანაკლისი, მრავლობითი რისკ-ფაქტორის მნიშვნელობა, ეთნიკური, კულტურული და სხვა ფაქტორები, რომლებიც ასოცირებულია დეპრესიის მაღალ რისკთან და სხვა ჯანმრთელობის პრობლემებთან, მაგალითად, უსახლკარობა, ლტოლვილის სტატუსი და ინსტიტუციებში ცხოვრება. ბავშვთა და მოზარდთა ფსიქიკური ჯანდაცვის სერვისები მჭიდროდ უნდა თანამშრომლობდნენ პირველადი ჯანდაცვის რგოლთან (პჯდ), ბავშვებთან და მოზარდებთან მომუშავე სამსახურებთან (ბმმს) მათ უნ-

და უზრუნველყონ მედპერსონალის ტრენინგები და ხელი შეუწყონ დეპრესიის ან დეპრესიის მაღალი რისკის მქონე პირების დროულ გამოვლენას.

II საფეხური: დეპრესიის ამოცნობის გასაუმჯობესებლად აუცილებელია შესაბამისი ინსტრუმენტის შემუშავება, ადაპტირება, დანერგვა და შემდგომში, ამ საკითხთან დაკავშირებით, პირველადი ჯანდაცვის, ბავშვებსა და მოზარდებთან მომუშავე სამსახურების სპეციალისტების ტრენინგება.

III საფეხური: მსუბუქი დეპრესია ბავშვებსა და მოზარდებში მსუბუქი დეპრესიის პირველადი მკურნალობა არ უნდა იყოს მედიკამენტური.

IV და V საფეხურები: ზომიერი და მძიმე დეპრესიის დროს მკურნალობა უნდა დაიწყოს ფსიქოლოგიური თერაპიით (მაგალითად, კოგნიტურ ბიჰევიორული ფსიქოთერაპია, ინტერპერსონალური თერაპია, მოკლევადიანი ოჯახური თერაპია ან სხვა ფსიქოლოგიური თერაპია, რომელიც მორგებული იქნება კონკრეტული კლიენტის მდგომარეობას, არანაკლებ, 3 თვის განმავლობაში). ზომიერი ან მძიმე დეპრესიის მქონე ბავშვს ან მოზარდს ანტიდეპრესანტი ენიშნება მხოლოდ ფსიქოლოგიურ თერაპიასთან კომბინაციაში. ნამლის გვერდითი ეფექტების გამოსავლენად და ფსიქიკური სტატუსის და ზოგადი მდგომარეობის შესაფასებლად მკაცრი მონიტორინგია აუცილებელი. მაგალითად, პაციენტთან ან მის მზრუნველთან, პირველი 4 კვირის მანძილზე, ყოველკვირეული კონტაქტი. მკურნალობის შეხვედრების რიცხვი ინდივიდუალურად უნდა დაზუსტდეს და ჩაიწეროს სამედიცინო დოკუმენტაციაში. ფსიქოლოგიური თერაპიის დასრულების ან შეწყვეტის შემდეგ მედიკამენტური მკურნალობა შეიძლება გაგრძელდეს. თუმცა, რადგან პაციენტის მდგომარეობა ვეღარ შეფასდება ფსიქოთერაპიის სესიებზე, ექიმმა ფსიქიატრმა, რომელიც მედიკამენტურ მკურნალობას ატარებს, სისტემატური მონიტორინგი უნდა გაუწიოს პაციენტის მდგომარეობას.²⁶

ბავშვის ემოციური გარემოს განვითარება პროგრამის მიზანი და ამოცანები

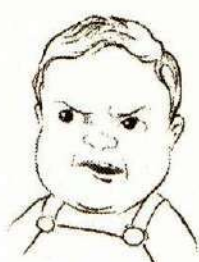
შიში

წყენა

გაკვირვებული

ბრაზი

ზიზლი

სიხარული

ინტერესი

აგრესია

გავაცნოთ ბავშვებს ძირითადი ემოციები: სიხარული, წყენა, ბრაზი, ინტერესი, გაკვირვება, შიში, ზიზლი;

გავამდიდროთ ბავშვთა ემოციური; ვასწავლოთ, შეიცნონ სხვისი ემოციები გამოხატულების ფორმების მიხედვით (მიმიკა, პანტომიმა, ინტონაცია და სხვა);

ვასწავლოთ ემოციების დაყოფა (დადებითი და უარყოფითი ემოციები), იზოგონ განსხვავება გრძნობებსა და საქციელს შორის (არ არის ცუდი გრძნობა, არის ცუდი საქციელი);

დავებმაროთ ბავშვს ემოციებისა და გრძნობების თავისუფლად გამოვლენაში, უარყოფითი ემოციების (შიში, ბრაზი წყენა და სხვა) უკუგდებაში, რათა ჩამოყალიბდეს სრულფასოვან პიროვნებად;

გავამდიდროთ ბავშვის ლექსიკა სიტყვებით, რომლებიც სხვადასხვა ემოციებს, გრძნობებს, ხასიათს გამოხატავენ.

თავაზი -სავარჯიშოები

სავარჯიშოები ტარდება ჯგუფთან ან ქვეჯგუფთან კვირაში 1-2-ჯერ.

სავარჯიშოების ჩატარებისათვის სასურველია ჯგუფში ოთახში იყოს ფარდაგი.

პროგრამის დასრულების შემდეგ შეიძლება ბავშვების მონაწილეობით დაიდგას სპექტაკლი, სადაც ისინი გამოიყენებენ ამ პროცესში მიღებულ ცოდნა-უნარებს. სპექტაკლი აუცილებლად უნდა იყოს ემოციური.

სავარჯიშოების ჩატარების წესი

სავარჯიშოების ეფექტიანად ჩატარების მთავარი პირობაა მასში ბავშვების ჩართვა ძალდატანების გარეშე.

ამ შემთხვევაში ბავშვების ცოდნას არ ვაფასებთ. ნუ ეცდებით თქვენი აზრით ერთადერთი სწორი პასუხი მიიღოთ, პატარები იოლად ექცევიან სხვისი ემოციების გარემოცვაში. იმისათვის, რო პროცესი იყოს მათთვის შთამბეჭდავი და სახალისო, პირველ რიგში ხელმძღვანელი უნდა იყოს სანიმუშო მაგალითის მიმცემი. თუ თქვენ ხალისით ემზადებით ამ სავარჯიშოებისათვის, ხალისიანად ატარებთ მას, ბავშვები აუცილებლად შეამჩნევენ და ასეთივე განწყობით ჩაერთვებიან პროცესში.

თუ შეამჩნევთ, რომ ბავშვები დაიღალნენ, მაშინვე უნდა დაამთავროთ. ყოველი სავარჯიშო უნდა დაამთავროთ მხიარულ ნოტზე. სავარჯიშოების შესრულების განმავლობაში დააკვირდით ბავშვთა ქცევებს, მათ ემოციურ გამოხატულებებს.

გეგმვა და ხარჯვა

სხვადასხვა ემოციებისა და გრძნობების შესახებ გამართული საუბრები;

სხვადასხვა სახის თამაშობები;

ემოციების გამოხატვა ხატვის საშუალებით;

ეტიუდების გათამაშება.

ფსიქოგინასტიკური სავარჯიშოები

ეტიუდის შინაარსს ბავშვებს არ ვაცნობთ. სიტუაცია ემოციურად უნდა ავუნეროთ. მოცემული თემის გამოყენებით შეიძლება შეიქმნას მრავალი ვარიანტი. მაგალითად, გათამაშება ჯგუფის ოთახში მომხდარი სიუჟეტის მიხედვით. ბავშვებს უნდა მივცეთ შესაძლებლობა სრულად წარმოაჩინონ

საკუთარი თავი., ინდივიდუალურობა, არ დააძალოთ “სწორად” გამოხატონ ესა თუ ის ემოცია, ხასიათი. მიეცით საშუალება შექმნან საკუთარი ვერსია. მათთან ერთად განსაჯეთ, ვის უფრო აქვს ხასიათის მკაფიოდ გამოხატვის უნარი და რატომ? ბავშვებთან ერთად გამოხატეთ ემოციები.

სასურველია შექმნათ გულახდილობა და უშუალობის ისეთი ატმოსფერო, რომ თითოეულ ბავშვს მიეცეს შესაძლებლობა დაუფარავად ისაუბროს საკუთარი შიშების შესახებ, რომელსაც შემდეგში ნახატებში გამოხატავენ. ნახატების ერთობლივი განხილვა დაეხმარება შფოთვიან ბავშვს გააცნობიეროს, რომ აღნიშნული პრობლემით შენუხებულები არიან თავისი თანატოლებიც. ამ შემთხვევაში საჭიროა დაეხმაროთ ბავშვებს შიშების დაძლევაში.

დაბადების დღე

(სიხარულის გამოხატვის ემოცია)

დაბადების დღეზე ბავშვს აჩუქეს ახალი, ლამაზი თოჯინა (სათამაშო მანქანა, ასანყობი კუბიკები და ა.შ.). იგი გახარებულია, სიხარულით ხტუნავს, ბუქნაობს, თამაშობს.

ვოკუსი

(გაკვირვების გამოხატვის ეტიუდი)

ბიჭმა დაინახა, ილუზიონისტმა როგორ ჩასვა ჩემოდანში კატა და ჩაკეტა. როდესაც ჩემოდანი გახსნა, იქ კატა აღარ იყო, მის ნაცვლად ძაღლი გადმოხტა. ბიჭი გაოცებულია.

კომბლე

(ბრაზის გამოხატვის ემოცია)

კომბლე მიდიოდა ცხვრების მოსაძებნად. გზაზე მგელი შემოხვდა.

- „შენ შეჭამე ჩემი ცხვრები?“ - შეეკითხა კომბლე მგელს,
- „არაო“, - მიუგო მგელმა.
- „აბა დაკრიჭე კბილებიო“.
- მგელმა დაკრიჭა კბილები და ჰქონდა ჩიჩია.
- “ოჰ, შე არამზადავ!“ - გაბრაზდა კომბლე და თავში უთავაზა კომბალი.

კონკია

(წუხილის გამოხატვის ეტიუდი)

კონკია დაბრუნდა მეფის სასახლეში გამართული მეჯლისიდან. იგი ძალიან მონყენილია. გოგონა ველარ შეხედება პრინცს, გარდა ამისა, მან ფეხსაცმელიც დაკარგა...

ეშმაკი მელაკუდა

(ინტერესი)

მელაკუდა მიცუნცულდა ქოხის სარკმელთან, სადაც ცხოვრობს კატა ქათმებთან ერთად, ფრთხილობს არავინ დაინახოს და გაფაციცებით უსმენს მათ ლაპარაკს.

კატა თომა

(სირცხვილის ემოციის გამოხატვის ეტიუდი)

დედამ დღესასწაულისათვის ნამცხვარი გამოაცხო და ოთახში შევიდა საშინაო ტანსაცმლის გამოსაცვლელად, კატა თომა სამზარეულოში შეიპარა და ნამცხვარი შეჭამა. დედას ხმაური მოესმა, შევიდა სამზარეულოში და რას ხედავს - თომას მთელი ნამცხვარი შეუჭამია. დედა გაუჟავრდა კატას. თომამ ძალიან დაირცხვინა.

მარილიანი ჩაი

(ზიზილის გამოხატვის ეტიუდი)

ბიჭი ტელევიზორს უყურებდა და თან საუზმობდა. ქიქაში ჩაი დაისხა და შაქრის ნაცვლად უნებურად ორი კოვზი მარილი ჩაყარა, მოურიხა და დალია. უცებ სახე შეეცვალა: რატომ აქვს ასეთი საზიზღარი გემო?

ჯგუფში ახალი გავშვია

(აგდებული ქცევის გამოხატვის ეტიუდი)

ჯგუფში შემოვიდა უცნობი გოგონა. იგი ძალიან ლამაზ კაბაში იყო გამოწყობილი. ხელში ლამაზი თოჯინა ეჭირა და თავზეც მოსართავეები ეკეთა. იგი ყველაზე ლამაზ გოგონად მიიჩნეოდა თავს. სხვა ბავშვებს ყურადღებას არ აქცევდა და ალმაცერად უყურებდა მათ. ტუჩებს აგდებულად ბრეცავდა.

შემდგომში შეიძლება უფრო გავართულოთ ეტიუდები, რომელშიც სხვადასხვა ემოციები ენაცვლებიან ერთმანეთს:

გაკვირვება-შიში, ტკივილი-სიხარული, აგდებული ქცევა-სირცხვილი და ა.შ. შემდგომში გაათამაშეთ ეტიუდები, რომელშიც რამდენიმე ბავშვი მონაწილეობს განსხვავებული ემოციებით: ერთი განაწყენებულია, მეორე შეშინებული, მესამე-გაოცებული და ა.შ.

ვინ შეჭამა მურაბა?

(გაკვირვება და სირცხვილი)

დედა სამსახურში წავიდა, პატარა ბიჭი კატასთან ერთად სახლში დარჩა. მას გულით მოუწდა კაკლის მურაბა. გამოიღო კარადიდან და მთელი ქილა შემოეჭამა. როდესაც დედა შინ დაბრუნდა - იკითხა: „ვინ შეჭამა მურაბა? ბიჭმა მყისვე უპასუხა - „კატამ“. დედას ძალიან გაუკვირდა: „ნუთუ კატები მურაბას ჭამენ?“ (გაკვირვება). ბიჭს შერცხვა.

გავჰყავი ტყეში

(ყურადღება-შიში-სიხარული)

მეგობრები ტყეში წავიდნენ სასეირნოდ. ერთი ბიჭი ჩამორჩა მათ. მიიხედ-მოიხედა და გვერდით ვერავინ დაინახა. მან სმენა დაძაბა, რომ თავისი მეგობრების ხმაური შეეცნო (ყურადღება), თითქოს რაღაც შრიალი შემოესმა - ეს ხის ტოტებისა და ფოთლების შრიალი იყო. „ალბათ მგელი ან დათვია“ (შიში) - შეეშინდა ბიჭს, მაგრამ უეცრად გადაიწია ტოტები და დაინახა თავისი მეგობრები, რომლებიც მას ეძებდნენ გამალებით. ბიჭუნას გაეხარდა: „ახლა კი სახლში დავბრუნდებიო“ - გაიფიქრა (სიხარული) და მხიარულად შეეგება მათ.

საზიზღარი იხვი

(დაცინვა - წუხილი)

ფრინველების ეზოში გამოჩნდა იხვი პატარა ჭუჭყლებით. იხვის ყველა ჭუჭყული ერთნაირი იყო, გარდა ერთისა, რომელიც შედარებით მოუქნელი ჩანდა და უზომოდ გრძელი კისერი ჰქონდა. არც ერთ ფრინველს არ მოსწონდა და არ უყვარდა განსხვავებული ჭუჭყული. ისინი ერთმანეთს ეუბნებოდნენ: „როგორი საზიზღარი და უშნოა, არა?“ (დაცინვა). დედაც კი ხშირად იმეორებდა: ნეტავი ჩემმა თვალებმა არ დაგინახონ“. იხვები კორტნიდნენ და აბუჩად იგდებდნენ მას. პატარა გოგონა, რომელიც ფრინველებს კვე-

ბავდა, ამ ჭუჭულს ყოველთვის ფეხით იშორებდა. ძალიან განიცდიდა იხვის ჭუჭული მის მიმართ უსამართლო დამოკიდებულებას და მუდამ მონყენილი დადიოდა, რადგან მეგობრები არ ჰყავდა (წუხილი, დარდი).

დაკარგული ფული

(შიში - შფოთვა - სიხარული)

ბებომ ბიჭს 5 ლარიანი მისცა და სთხოვა რომ მაღაზიაში ეყიდა ორი პუ-რი და ორი ფუნთუშა. ბიჭი მაღაზიამდე არც კი იყო მისული, რომ ჯიბე-ბი მოიჩხრიკა და ფული აღარ ჰქონდა. - რა ვქნა ახლა? გაიფიქრა ბიჭმა. - ბებო და დედაც გამიბრაზდებიან (შიში). დაბრუნდა უკან სახლისკენ და დაიწყო ფულის ძებნა, თუმცა ვერსად ვერ იპოვა. ბებომ აივნიდან დაინა-ხა, რომ შეშინებული, თავგალუნული ბიჭი გაფაციცებით ათვალიერებდა ეზოს და დაუძახა - რას შვრები, მაღაზიაში არ წახვედიო. - ბიჭმა ტირი-ლით ასძახა - ფული დავკარგე და ვეძებო. კარგი, რას იზამ, - დაამშვიდა ბებომ და ხელმეორედ მისცა ფული. იყიდა ბიჭმა ყველაფერი, რაც დააბა-რა ბებომ, თუმცა მაინც შფოთავდა - დედა რომ დაბრუნდება შინ, ხომ არ ეტყვის ბებო მე რომ ფული დავკარგე? ბებომ შეატყო შფოთვა და უთხრა ბიჭს: ვიცი რაც განუხებს, ამჯერად მე არ ვეტყვი დედას. შენ რომ ფული დაკარგე, თუმცა მომავალში მეტი სიფრთხილე გამოიჩინეო. ბიჭი გამხი-არულდა (სიხარული) და მადლობის ნიშნად აკოცა ბებოს.

თამაშები

გამოიცან ემოცია:

მაგიდაზე დალაგებულ სურათებზე დახატულია სხვადასხვა ემოციების ამსახველი სქემები. ბავშვები რიგრიგობით გამოდიან, იღებენ ნებისმიერ სურათს, დახედავენ მას, ათვალიერებენ და არ უჩვენებენ დანარჩენ ბავშ-ვებს, მათი დავალებაა გამოიცნონ ემოცია და გამოხატონ მიმიკის, პანტო-მიმის, ხმის ინტონაციის მიხედვით.

თავდაპირველად შეიძლება უფროსი დაენმაროს ბავშვს დავალების შესრულებაში. დანარჩენმა ბავშვებმა უნდა გამოიცნონ, როგორ ემოციას გამოხატავს ბავშვი - შემსრულებელი.

დაასახელე მსგავსი ემოცია:

თამაშის მიზანი - ბავშვთა ლექსიკური მარაგის გამდიდრება სხვადასხ-ვა ემოციების დასახელებით. წამყვანი ასახელებს ემოციას (აჩვენებს სქე-

მატურ გამოხატულებას, ან თვითონ გაითამაშებს). ბავშვები იხსენებენ ამ ემოციების აღმნიშვნელ სიტყვებს. ბავშვები შეიძლება დავყოთ ორ ჯგუფად. თითოეული ჯგუფის წარმომადგენელი რიგ-რიგობით ასახელებს სინონიმებს. მოგებული რჩება ის ჯგუფი, რომელიც ბოლო ასახელებს ემოციის აღმნიშვნელ სიტყვას.

გაფუჭებული ტელევიზორი

თამაშში მონაწილე ყველა ბავშვი, გარდა ერთისა, თვალს ხუჭავს. მათ „სძინავთ“. წამყვანი „უძინარ“ მოთამაშეს ჩუმად აჩვენებს რაიმე ემოციას მიმიკის ან ჟესტიკულაციის საშუალებით. ეს მონაწილე, რომელიც „გააღვიძებს“ მეორე მოთამაშეს, გადასცემს დანახულ ემოციას ისე, როგორც მან გაიგო, რა თქმა უნდა, უსიტყვოდ. მეორე „გააღვიძებს! მესამეს და გადასცემს ნანახის თავისებურ ვერსიას. ასე გრძელდება, ვიდრე ყველა არ „გაიღვიძებს“. ამის შემდეგ წამყვანი თამაშის მონაწილეებს, დაწყებული ბოლოდან პირველი ბავშვით დამთავრებული, ეკითხება, როგორი ემოცია გამოხატეს მისი აზრით. ამგვარად, შეიძლება გაირკვეს, სად მოხდა ინფორმაციის დამახინჯება.

კითხვები განსჯისათვის:

- რა ნიშნის მიხედვით განსაზღვრე (გამოხატე) ეს ემოცია?
- როგორ ფიქრობ, რამ შეგიშალა ხელი სწორად გაგეგო ეს ემოცია?
- რას გრძნობდი იმ დროს, როდესაც ემოციას გამოხატავდი?
- ძნელია შენთვის, სწორად გაუგო სხვა მონაწილეს?

ვილავთ კინოს (კინოგასინჯვა)

ბავშვებს შორის ვირჩევთ რეჟისორს და სცენარის ავტორს. ისინი ეძებენ კინოში მთავარი როლის შემსრულებელს. ყველა პრეტენდენტს ეძლევა დავალება: სცენარისტი ასახელებს რომელიმე ზღაპრის პერსონაჟს, რეჟისორი - ნებისმიერ ემოციას. მსახიობმა უნდა წარმოთქვას ფრაზა, გამომდინარე პერსონაჟის გამომეტყველების, მისი ემოციის შესაბამისი ინტონაციის მიხედვით. მაგ. ვილავთ ფილმს „სამი დათვის ზღაპარი.“

რენე ჟილიეს მეთოდის ბავშვის პიროვნული ურთიერთობისა და შიდაოჯახური დამოკიდებულების აღქმას გამოხატავს. მეთოდის მიზანია ბავშვის სოციალური შეგუებისა და გარემომცხოვრებთან მისი ურთიერთდამოკიდებულების გამოვლენა-შესწავლა.

მეთოდის ნარმოადგენს ვიზუალურ-ვერბალურ მასალას, შედგება ბავშვებითა და უფროსებით და ცალკე ბავშვებით გამოხატული 42 სურათისაგან. მასში ასევე მოცემულია ტექსტური დავალებები. ძირითადი მიმართულებაა სხვა ადამიანებთან ურთიერთობებში ქცევისა და სხვადასხვა ცხოვრებისეულ სიტუაციებში თავისებურებების გამოვლენა.

მუშაობის დაწყებამდე ბავშვს ვეუბნებით, რომ მოცემული სურათების შესახებ მისგან პასუხს ელით. ბავშვი ათვალიერებს შეთავაზებულ სურათებს, ისმენს შეკითხვებს ან თავად კითხულობს პასუხებს.

ბავშვმა ადამიანების გამოსახულ სურათზე ერთერთ პერონაჟთან იდენტიფიკაცია უნდა მოახდინოს ან მათ შორის საკუთარი ადგილი აირჩიოს.

ტესტურ დავალებებში ბავშვს ქცევის ტიპური ფორმის არჩევის საშუალება აქვს. ზოგიერთი დავალება სოციომეტრული და ინფორმაციული ხასიათისაა. იგი ცდის პირს საშუალებას აძლევს, უარი თქვას გარემომცხოვრებულ ადამიანებსა (ოჯახური გარემოდან) და მოვლენებზე. რ. ჟილიეს მეთოდის უბრალოება და სქემატურობა განასხვავებს მას სხვა პროექციული ტექსტებისაგან. ყოველივე ეს ცდის პირ ბავშვს უადვილებს აღქმასა და ინტერპრეტაციას, ასევე შესაძლებლობას აძლევს, შედარებით დიდი ფორმალიზაციისა და კვანტიფიკაციისაგან.

საბავშვო პროექციული მეთოდის ცვლადებისა და რაოდენობის მიხედვით ფსიქოლოგიური კვლევის შედეგების წარმოჩენის საშუალებას იძლევა. ბავშვის პიროვნული ურთიერთობის სისტემის დამახასიათებელი ფსიქოლოგიური მასალა დიდ ცვლად ჯგუფად იყოფა:

1. ცვლადები, რომლებიც ახასიათებენ ბავშვის კონკრეტულ-პიროვნულ ურთიერთობებს: ოჯახურ გარემოსთან დამოკიდებულება (დედა, მამა, ბებია, და სხვ.), დამოკიდებულება მეგობრისადმი, ავტორიტეტულ უფროსთან და სხვ.
2. ცვლადები, რომლებიც ახასიათებენ უშუალოდ ბავშვს სხვადასხვა დამოკიდებულებაში: ურთიერთობა, გამიჯვნა, დომინირებისკენ სწრაფვა, სოციალური ადეკვატურობა ქცევაში. მეთოდის ადაპტირების ყველა ავტორი 12 თვისებას გამოყოფს:
 - დამოკიდებულება დედის მიმართ,
 - დამოკიდებულება მამის მიმართ,

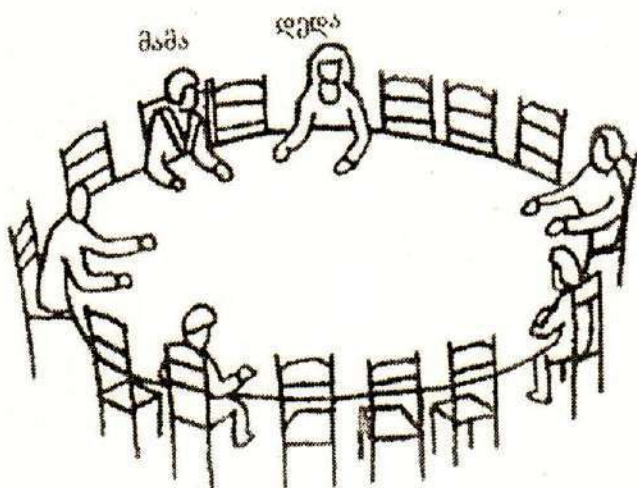
- დამოკიდებულება დედ-მამისადმი, როგორც მშობლებისადმი,
- დამოკიდებულება და-ძმის მიმართ,
- დამოკიდებულება ბებია-ბაბუის მიმართ,
- დამოკიდებულება მეგობრის მიმართ,
- დამოკიდებულება მასწავლებლის მიმართ,
- ცნობისმოყვარეობა,
- დომინირებისაკენ სწრაფვა,
- ურთიერთობა,
- გამიჯვნა,
- ადეკვატურობა.

განსაზღვრული პირის მიმართ დამოკიდებულება გამოიხატება დავა-ლებათა იმ რაოდენობით, რომლებიც ბავშვს წაეყენება.

რ. ჟილიეს მეთოდის მხოლოდ პროექციული ტესტების რიცხვს არ მიეკუთვნება, იგი ანკეტასა და პროექციულ ტესტს შორის თავისებური გარდამავალი ფორმაა, ამაშია მისი დიდი უპირატესობა. იგი პიროვნების სიღრმისეული შესწავლისა და კვლევების სტატისტიკური დამუშავებისას გამოიყენება.³¹

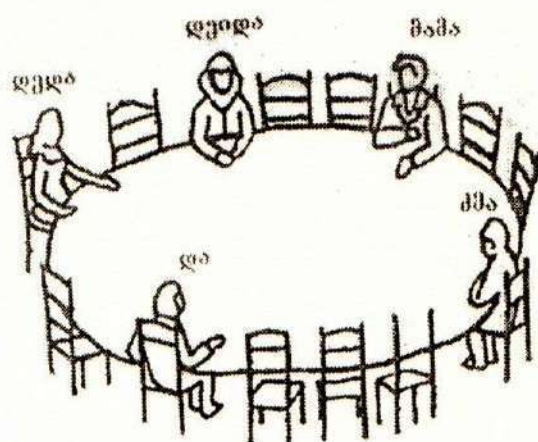
რენე ჟილიეს მეთოდის სტიმულირების მასალა

1. აი, მაგიდა, რომლის გარშემოც სხედან სხვადასხვა ადამიანები. ჯვრით აღნიშნე ადგილი, სად ზიხარ შენ.

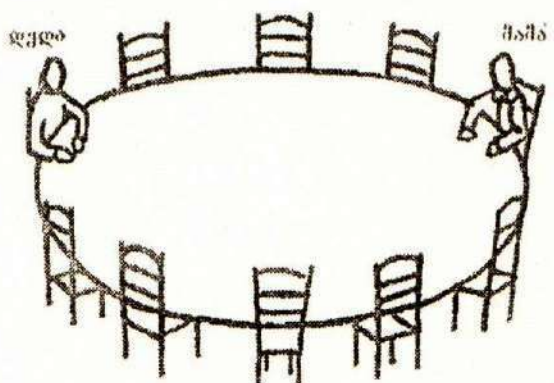

31 ლ. ქურხული .ბავშვთა აგრესია. - თბ. 2006 გვ. 116.

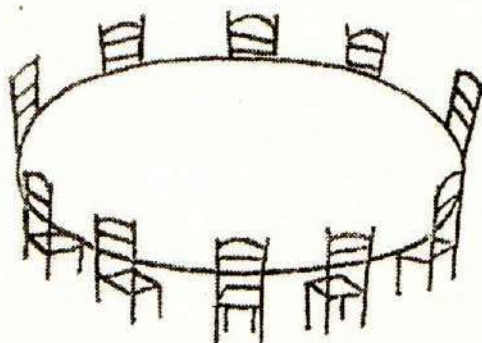
2. აღნიშნე ჯვრით, სად ზიხარ შენ.

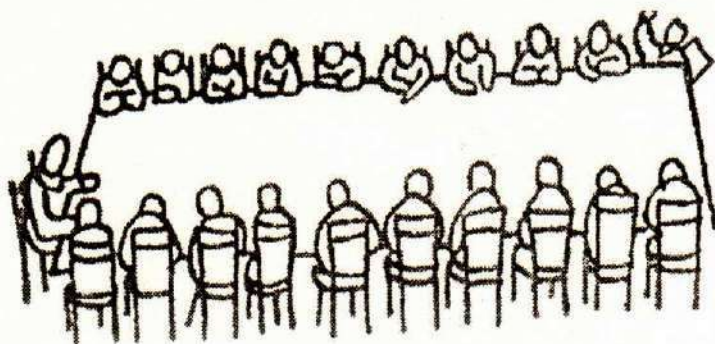
3. აღნიშნე ჯვრით, სად ზიხარ შენ.

4. ახლა, ამ მაგიდის გარშემო რამდენიმე ადამიანი და შენი თავი განლაგე. აღნიშნე მათი ნათესაური კავშირი (დედა, მამა, ძმა, და, ან (ამხანაგი, მეგობარი, თანაკლასელი).

5. აი, მაგიდა, რომლის თავშიც ზის ადამიანი, რომელსაც შენ კარგად იცნობ. სად დაჯდებოდი შენ? ვინ არის ეს ადამიანი?

6. შენ ოჯახთან ერთად არდადეგები უნდა გაატარო სახლში, რომლის პატრონსაც დიდი სახლი აქვს. შენი ოჯახის წევრებმა ამ სახლში უკვე დაიკავეს რამდენიმე ოთახი. შეარჩიე შენთვის ოთახი.

ძმა				მამა და დედა
და				

7. შენ ნაცნობებთან ხარ სტუმრად დიდი ხნით, აღნიშნე ჯვრით ოთახი, რომელიც შენ შეარჩიე.

მამა და დედა				
ბებია და ბაბუა და				

8. კიდეც ერთხელ ნაცნობებთან. აღნიშნე სხვა ადამიანებისა და შენი
ოთახი.

9. გადანყვეტილია, რომ ერთ ადამიანს სიურპრიზი მოუმზადონ, შენ
გინდა ეს?

ვინ გინდა რომ ეს ადამიანი იყოს?

იქნებ შენთვის სულერთია?

დანერე ქვემოთ.

10. შენ გაქვს შესაძლებლობა რამდენიმე დღით წახვიდე დასასვენებ-
ლად, მაგრამ იქ, სადაც შენ მიდიხარ, მხოლოდ ორი თავისუფალი ადგილია:
ერთი შენთვის, მეორე სხვა ადამიანისთვის.

ვის ნაიყვანდი შენთან ერთად?

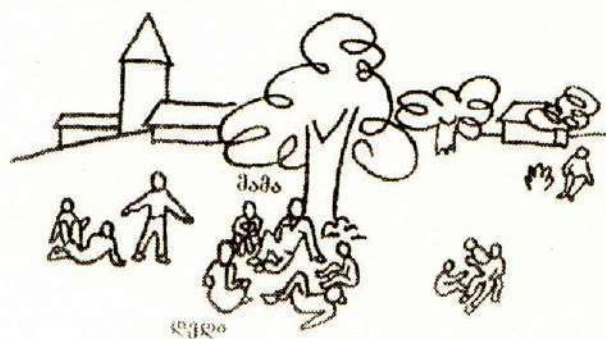
დანერე ქვემოთ.

11. შენ რაღაც დაკარგე, რომელიც ძალიან ძვირი ღირს.
ვის გაუმხელ ამ უსიამოვნებას პირველად?
დანერე ქვემოთ.

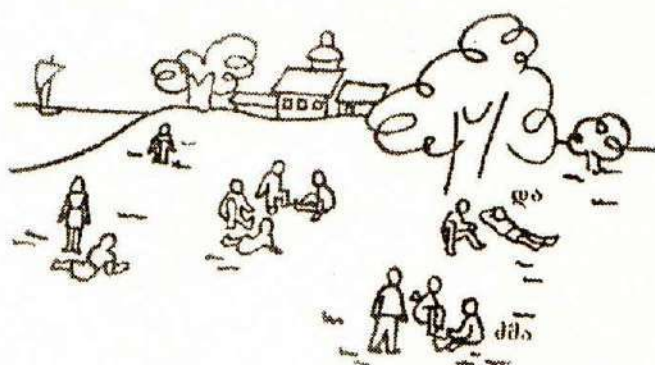
12. შენ კბილი გტკივა, კბილის ექიმთან უნდა წახვიდე და ამოიღო.
მარტო წახვალ?
თუ ვინმესთან ერთად?
ვინმესთან ერთად თუ წახვალ, ვინ იქნება ეს ადამიანი?
დანერე.

13. შენ ჩააბარე გამოცდა.
პირველად ვის აცნობებ ამის შესახებ?
დანერე ქვემოთ.

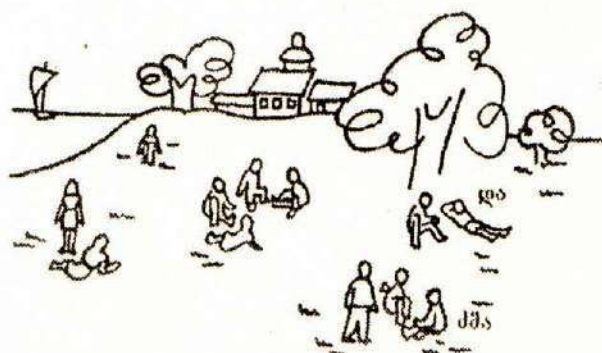
14. შენ ქალაქგარეთ გასართობად წახვედი.
აღნიშნე ჯვრით, სად იმყოფები შენ?

15. შემდეგი გასეირნება. აღნიშნე, სად იმყოფები შენ ამჯერად?

16. ამ შემთხვევაში, სად იმყოფები შენ?

17. ახლა ამ სურათზე განათავსე რამდენიმე ადამიანი და საკუთარი თავი.
ჩახატე ან აღნიშნე ჯვრით.
მთანერე, ვინ არიან ეს ადამიანები.

18. შენ და სხვებს დაურიგეს საჩუქრები.
რომელიღაცამ სხვებთან შედარებით გაცილებით უკეთესი საჩუქარი
მიიღო.
ვინ გინდა, რომ იყოს ის?

19. შენ შორეული მგზავრობისთვის ემზადები, შენი ახლობლებისაგან
შორს მიდიხარ.
ვინ მოგენატრებოდა ყველაზე ძალიან?
დანერე ქვემოთ.

20. შენი ამხანაგები სასეირნოდ მიდიან. აღნიშნე ჯვრით, სად იმყოფები შენ.

21. ვისთან გიყვარს თამაში?

შენი ასაკის ამხანაგებთან, შენზე უმცროსებთან თუ უფროსებთან?
გახაზე ერთერთი შესაძლო პასუხი.

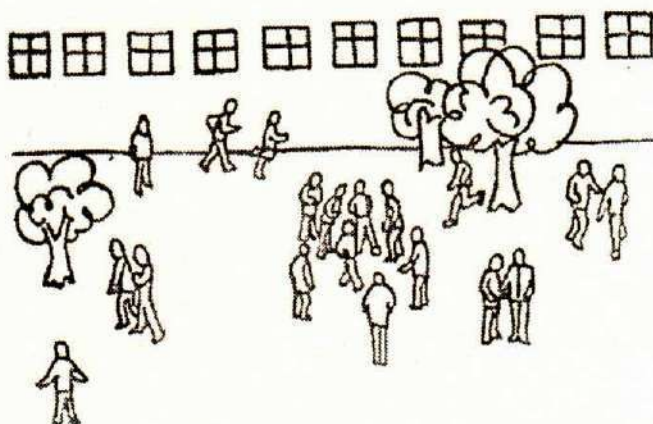
22. ეს სათამაშო მოედანია. აღნიშნე, სად იმყოფები შენ.

23. ესენი შენი ამხანაგები არიან. ისინი შენთვის უცნობი მიზეზის გამო კამათობენ. აღნიშნე ჯერით, სად იქნები შენ.

24. ესენი შენი ამხანაგები არიან, რომლებიც თამაში წესების გამო კამათობენ. აღნიშნე, სად იმყოფები შენ.

25. ამხანაგმა განგებ ხელი გკრა და წაგაქცია.

რას იზამ:

იტირებ?

მასწავლებელთან დააბეზლებ?

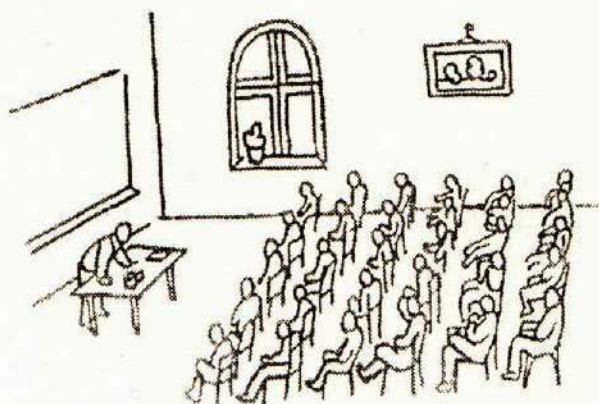
დაარტყამ?

შენიშენას მისცემ?

არაფერს არ ეტყვი?

გახაზე ერთი პასუხი.

26. ეს არის შენთვის კარგად ნაცნობი ადამიანი. იგი სკამზე მსხდომ ადამიანებს რაღაცას ეუბნება. მათ შორის შენც ხარ. აღნიშნე ჯვრით, სად ხარ შენ.

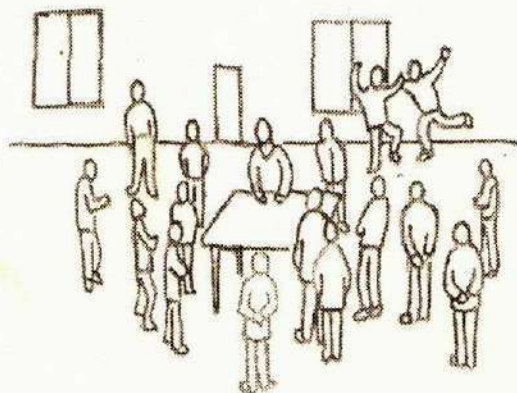
27. დედას ბევრს ეხმარები?

ცოტას?

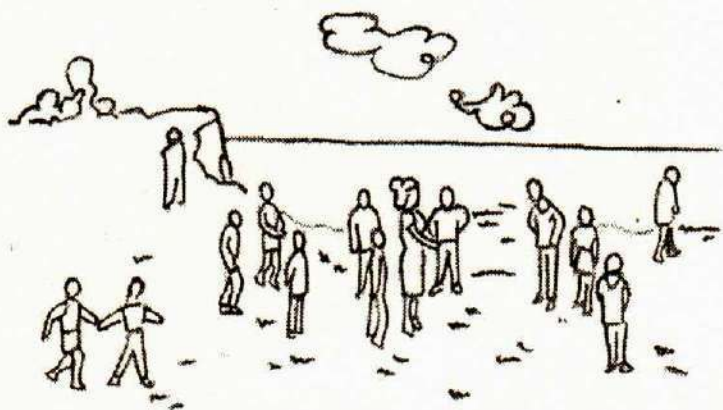
იშვიათად?

გახაზე ერთერთი პასუხი.

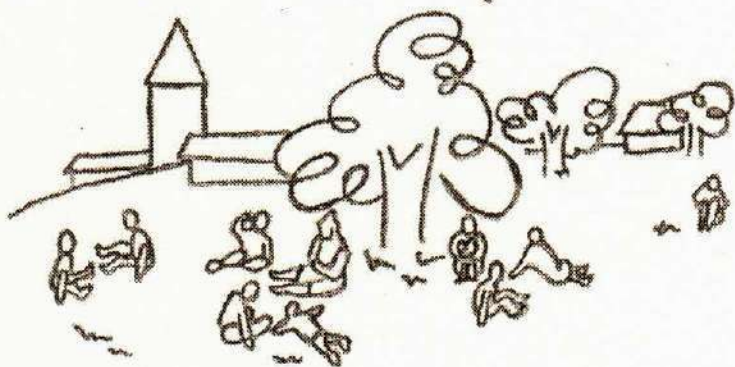
28. ეს ადამიანები დგანან მაგიდის გარშემო, ერთ-ერთი მათგანი რაღაცას ხსნის. შენ მსმენელთა შორის ხარ. აღნიშნე, სად ხარ შენ.

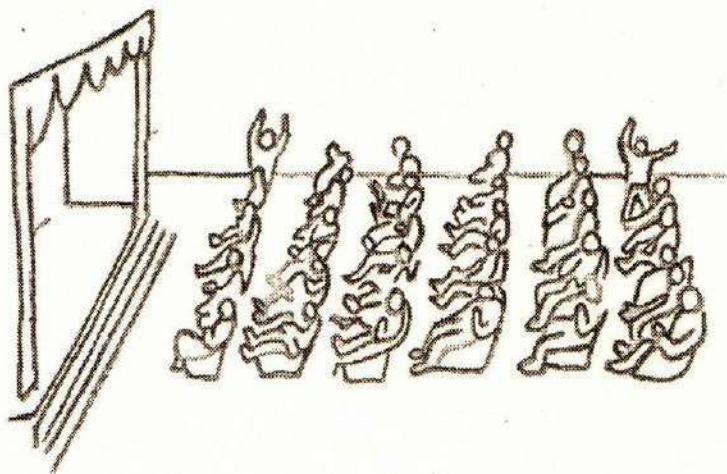
29 შენ და შენი ამხანაგები სასეირნოდ ხართ, ერთი ქალი თქვენ რაღაცას გიხსნით. აღნიშნე ჯვრით, სად იმყოფები შენ.

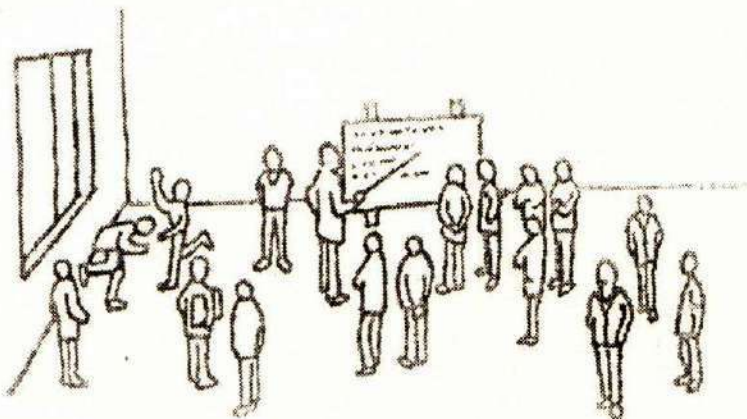
30. გასეირნებისას ყველა ბალახზე მოთავსდა. აღნიშნე, სად იმყოფები შენ.

31. ეს ადამიანები უყურებენ საინტერესო სპექტაკლს. აღნიშნე ჯვრით, სად იმყოფები შენ.

32. ეს არის ცხრილის ჩვენება. აღნიშნე ჯვრით, სად იმყოფები შენ.

33. ერთერთი შენი ამხანაგი დაგცინის.

როგორ მოიქცევი?

იტირებ?

მხრებს აიჩეჩავ?

შენ თვითონ დასცინებ მას?

დატუქსავ? სცემ?

გახაზე ერთ-ერთი პასუხი.

34. ერთერთი შენი ამხანაგი დასცინის შენ მეგობარს.

რას იზამ:

ტირილს დაიწყებ?

მხრებს აიჩეჩავ?

შენ თვითონ დასცინებ მას?

დატუქსავ?

სცემ?

გახაზე ერთ-ერთი პასუხი.

35. ამხანაგმა შენი პასტა დაუკითხავად აიღო. როგორ მოიქცევი?

იტირებ?

დაიჩივლებ?

შეეცდები წაართვა?

უყვირებ?

სცემ?

გახაზე ერთ-ერთი პასუხი.

36. შენ თამაშობ ლოტოს (შაშს, ან სხვა სათამაშოს), რომელიც ზედი-
ზედ ორჯერ წააგე. შენ უკმაყოფილო ხარ.

რას გააკეთებ:

იტირებ?

ისევ გააგრძელებ თამაშს?

გაბრაზდები?

გახაზე ერთ-ერთი პასუხი.

37. მამა არ გიშვებს სათამაშოდ.

რას გააკეთებ:

არაფერს არ ეტყვი?

გაიბუტები?

იტირებ?

გააპროტესტებ?

შეეცდები აკრძალვის წინააღმდეგ წახვიდე?

გახაზე ერთ-ერთი პასუხი.

38. დედა არ გიშვებს სათამაშოდ.

რას გააკეთებ:

არაფერს არ ეტყვი?

იტირებ?

გააპროტესტებ?

შეეცდები აკრძალვის წინააღმდეგ წახვიდე?

გახაზე ერთ-ერთი პასუხი.

39. მასწავლებელი კლასიდან გამოვიდა და შენ კლასზე მეთვალყურეობა დაგავალა.

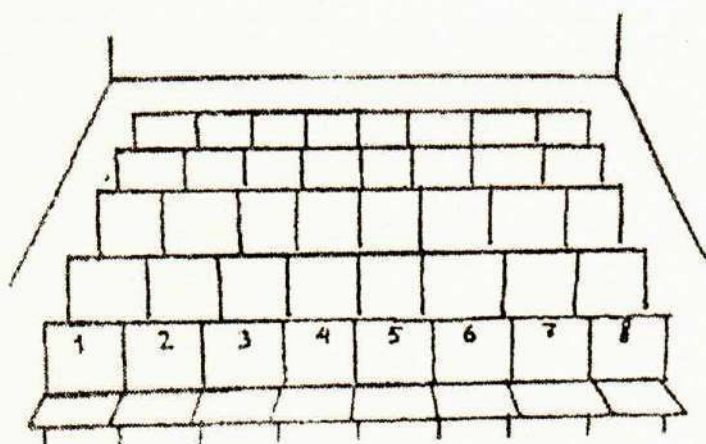
შეძლებ დავალების შესრულებას?

დანერე ქვემოთ.

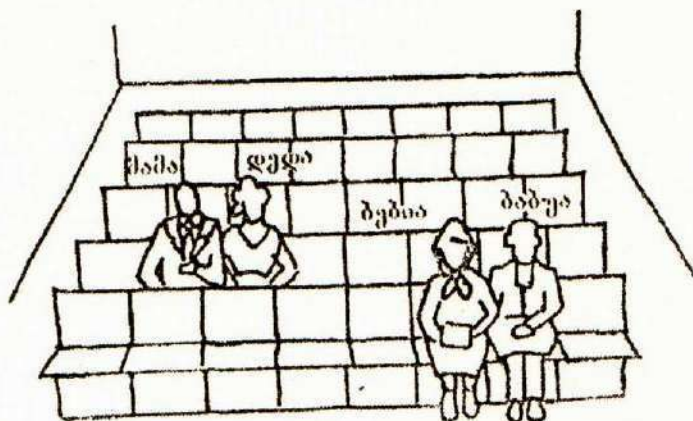
40. შენ ოჯახთან ერთად წახვედი კინოში. კინოთეატრში ბევრი თავისუფალი ადგილია.

შენ სად დაჯდები?

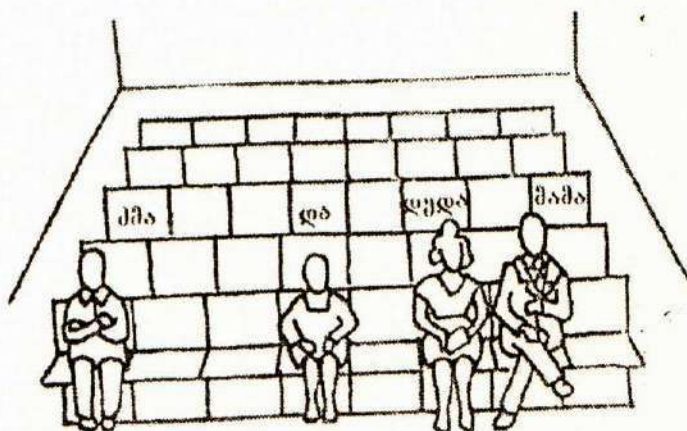
სად დასხდებიან ისინი, შენთან ერთად რომ არიან?

41. კინოთეატრში ბევრი ცარიელი ადგილია. შენმა ნათესავებმა უკვე დაიკავეს ადგილები, შენ სადაც დაჯდები, აღნიშნე ჯვრით.

42. ისევ კინოთეატრში ხარ. სად დაჯდები შენ?

რენე ჟილიეს ტესტის გასაღები

№	შკალის დანიშნულება	N დავალება	დავალების საერთო რაოდენობა
1	დედასთან დამოკიდებულება	1-4, 8-15, 17-19, 27, 38, 40-42	20
2	მამასთან დამოკიდებულება	1-5, 8-15, 17-19, 37, 40-42	20
3	დედ-მამასთან დამოკიდებულება	1-4, 6-8, 14, 17, 19	10
4	და-ძმასთან დამოკიდებულება	1,2,4,5,6,8-19,30,40,42	20
5	ბებიასთან და ბაბუასთან დამოკიდებულება	1, 4, 8-19, 25, 30, 33-35, 40, 41	15
6	მეგობართან დამოკიდებულება	4, 8-19, 25, 30, 33-35, 40	20
7	ავტორიტარ უფროსთან დამოკიდებულება	1, 4, 5, 9, 11, 13, 17, 19, 26, 28-30, 32, 40	15
8	ცნობისმოყვარეობა	5, 22-24, 26, 28-32	10
9	დომინანტობა	20-22, 39	4
10	ურთიერთობა	16, 22-24	4
11	ჩაკეტილობა, გამიჯვნა	9, 10, 14-16, 17, 19, 22-24, 29, 30, 40-42	15
12	ქცევის სოციალური ადეკვატურობა	9, 25, 28, 32-38	10

32

დიაგნოსტიკური დამოკიდებულება წარსულის, ახლანდელის და მომავლისადმი

მეთოდის შინაარსი.

წარმოდგენილი მეთოდიკა მიმართულია შფოთვის დიგნოსტიკაზე. კერძოდ, ბავშვის წარმოდგენა საკუთარ წარსულზე, ახლანდელზე, მომავალზე, როგორც ერთიანი განვითარების გზა.

მეთოდიკა ორი ნაწილისგან შედგება.

პირველი ნაწილი - დაუმთავრებელი წინადადებების პრაქტიკული ტიპის მეთოდიკაა და მიმართულია ბავშვის სურვილების გამოვლენაზე, მათ წარმოდგენაზე საკუთარ წარსულზე და მომავალზე.

მეორე ნაწილი - პირდაპირი შეფასების მეთოდი, ექსპერიმენტის გრაფიკული ვარიანტია.

მეთოდის აღწერა და ჩატარების პროცედურა

საექსპერიმენტო მასალა: მეთოდის ბლანკი.

ბლანკის პირველ გვერდზე არის ყველა საჭირო ინსტრუქცია და მონაცემი კვლევაში მონაწილე პირებზე. აქვე ჯამდება კვლევის შედეგები და თავსდება ფსიქოლოგის დასკვნა. შემდეგ ფურცელზე წარმოდგენილია მეთოდის ტექსტი.

მეთოდიკა ტარდება ფრონტალურად, მოსწავლეთა ჯგუფთან ან ინდივიდუალურად. ბლანკების დარიგების შემდეგ ბავშვებს ვთავაზობთ წაიკითხონ ინსტრუქცია, შეასრულონ მასში მოცემული დავალებები. სისტემატურად მოწმდება თითოეული ბავშვის დავალებისადმი დამოკიდებულება; კარგად გაიგეს თუ არა ინსტრუქცია, რა ევალუაბათ, ფსიქოლოგმა პასუხი უნდა გასცეს მათ მიერ დასმულ ყველა შეკითხვას. შემდეგ ისინი იწყებენ მუშაობას. მოსწავლეები დამოუკიდებლად მუშაობენ და ფსიქოლოგი არანაირ შეკითხვას აღარ პასუხობს. პირველ ნაწილზე მუშაობის დასრულების შემდეგ ფსიქოლოგი მათ სთავაზობს შეასრულონ დავალების მეორე ნაწილი. მეორე ნაწილი აღარ იწვევს მრავალრიცხოვან შეკითხვებს, თუ მათი მხრიდან მაინც გაჩნდა შეკითხვა, პასუხი უნდა გაეცეს ინდივიდუალურად.

მეთოდის შესრულებას ინსტრუქციის ნაპითხვასთან
ერთად 10-15 წუთი ეთმობა

ასაკი -----
გვარი, სახელი -----
სკოლა -----
ჩატარების თარიღი -----
ჩატარების დრო -----

დაამთავრე ქვემოთ მოყვანილი წინადადებები. ეს წინადადებები ერთ-
მანეთთან არ არის კავშირში. თითოეული მათგანი უნდა დაასრულო ცალ-
კე და რაც შეიძლება სწრაფად. თუ რომელიმე წინადადების დასრულება
გაგიჭირდა და არ შეგიძლია მისი სწრაფად დასრულება, მის წინ დასვი რა-
იმე ნიშანი და ბოლოს ისევ დაუბრუნდი.

მოდით გავივარჯიშოთ. დანერგე მოცემული
წინადადების დასასრული:

ყოველ დღე -----
მე მომწონს -----
ახლა დაიწყე მუშაობა -----
მომავალში მე ვოცნებობ -----
როცა მე პატარა ვიყავი -----
მე გამიხარდება, თუ -----
მე რომ დიდი გავხდები -----
ადრე მე ვცდილობდი -----
მე ვიმედოვნებ -----

მას შემდეგ, როცა მე ვიყავი პატარა _____

 მე ძალიან მინდა _____

 წარსულში მე ყოველთვის მიხაროდა _____

 მახსოვს ის დღე, როცა _____

 მომავალი მე წარმომიდგენია _____

 ჩემი ყველაზე სასიამოვნო მოგონებაა _____

 არ მიყვარს გავიხსენო _____

 ოდესღაც მე _____

 ის, რაზედაც მე წარსულში ვოცნებობდი _____

 როცა მე ჩემს მომავალზე ვფიქრობ _____

II ქვემოთ მოცემულია ვერტიკალური ხაზი. წარმოიდგინე, რომ ეს არის
 შენი ცხოვრების ხაზი. ქვემოთა ისარი შენი ცხოვრების დასაწყისია, ცხოვ-
 რება მიდის, წინ, გრძელდება, და სადღაც ზემოთ მთავრდება.

თუ ქვედა წერტილი შენი ცხოვრების დასაწყისია, მაშინ ამ ხაზზე სად იმყოფებიან შენი ასაკის ბავშვები? აღნიშნე ნიშანი „X“-ით

ამის შემდეგ წარმოიდგინე, რომ შენ შემოგთავაზეს ორი არჩევანი: 1. ახლა გინდა იყო ბავშვი, ახლა გინდა იყო უფროსი. ვინც არ უნდა იყო, სად იქნებოდი ამ ხაზზე? რა ადგილს აირჩევდი? აღნიშნე ნიშანი „V“-ით.

მიღებული შედეგების დამუშავება და შეფასება თითოეული პასუხი ფასდება 5 ქულიანი სკალით:

+2 - პასუხი გამოხატავს შინაარსობრივად დატვირთულ პოზიტიურ წარმოდგენებს, აქტიურობას, რომელიც უკავშირდება წარსულს და მომავალს;

მომავალში მე ვოცნებობ.... გავხდე ექიმი, ჩავაბარო უნივერსიტეტში. მახსოვს ის დღე, როცა.... მე ვისწავლე ველოსიპედზე სიარული, მე დავუმეგობრდი დათას.

+1 - პასუხი შინაარსობრივად დატვირთულ პოზიტიურ წარმოდგენას გამოხატავს, რომელიც წარსულს და მომავალს უკავშირდება, მაგრამ პასიური ხასიათისაა.

მომავალში მე ვოცნებობ.... მივიღო საჩუქრად ლეპტოპი, მობილური, გავემგზავრო მთაში.

მახსოვს ის დღე, როდესაც ... მე დაბადების დღე მქონდა, მე წავედი სკოლაში.

0 - ნეიტრალური განუსაზღვრელი პასუხები, პასუხების გამოტოვება.

მომავალში მე ვოცნებობ... ვისადილო; მე არაფერზე არ ვოცნებობ;

მახსოვს ის დღე, როცა ... კარგი ამინდი იყო. დაინყო ზაფხული.

-1 - პასუხები, პასიური ხასიათის სუსტად გამოხატული ნეგატიური წარმოდგენები;

მომავალში მე ვოცნებობ იმაზე, უფრო არ ასრულდება; არაფერზე;

მახსოვს ის დღე, როცა ... გამიტყდა ჩემი სათამაშო.

-2 - პასუხები, გამოხატავს მკვეთრად გამოხატულ აქტიური ხასიათის ნეგატიურ წარმოდგენებს.

მომავალში მე ვოცნებობ... გავიქცე სკოლიდან; გავხდე ცუდი;

მახსოვს ის დღე, როცა... მე მაგრად დამსაჯეს, ბებია გამიხდა ავად.

უნდა მოხდეს ცხოვრების ხაზზე არჩეული - X და არჩეული „ოქროს ასაკის“ - V ნიშნების განლაგების ანალიზი.

გრაფიკული სკალის ზომა - 100 მმ-ია. პასუხები ფასდება 7 ქულიანი სკალით. ნიშნებს შორის დაშორებაზეა დამოკიდებული პასუხების შეფასების ვარირება და ხდება -3-დან +3 ქულამდე - ორივე ნიშანი განლაგებულია გვერდი-გვერდ. მოსწავლე ირჩევს ნიშნით „ოქროს“ - თავის ასაკს;

+3 ქულა - მოსწავლე „ოქროს ასაკად“ ირჩევს ასაკს, რომელიც მის ასაკზე მნიშვნელოვნად მაღალია (+30მმ-ზე მეტი)

+2 ქულა - მოსწავლე „ოქროს ასაკად“ ირჩევს ასაკს, რომელიც მნიშვნელოვნად მაღალია საკუთარზე (+11 - +30მმ);

+1 ქულა - მოსწავლე „ოქროს ასაკად“ ირჩევს ასაკს, რომელიც ოდნავ აღემატება საკუთარს (+10 მმ-მდე);

0 - ნეიტრალური, განუსაზღვრელი პასუხი.

-1 ქულა - მოსწავლე „ოქროს ასაკად“ ირჩევს ასაკს, რომელიც რამდენადმე პატარაა, საკუთარზე (-10მმ-მდე);

-2 ქულა - „ოქროს ასაკად“ ირჩევს ასაკს, რომელიც მის ასაკზე მცირეა (-11 - 30მმ);

-3 ქულა - მოსწავლე „ოქროს ასაკის“ ნიშნით ირჩევს პატარა ბავშვის ასაკს (-30მმ და მეტი).

1. ქულების ჯამი ითვლება მეთოდის პირველი ნაწილით მიღებული მონაცემებით. ჯამური ქულა შეიძლება თავსდებოდეს -32 დან +32-ის ინტერვალში.

2. ხდება ორივე ნაწილში მიღებულ მონაცემების შედარება

დონეების დახასიათება

I დონე - ოპტიმისტური წარმოდგენა წარსულზე და მომავალზე. იგი შეიძლება ატარებდეს როგორც ინფანტილურ, ისე კომპენსატორულ-თავდაცვით ხასიათს.

II დონე - რეალისტური და ამასთან ერთად, ოპტიმისტური წარმოდგენა წარსულზე და მომავალზე, წარმოდგენები შესაბამისობაშია მის სოციალურ-ფსიქოლოგიურ ნორმასთან.

III დონე - მომატებული შფოთვა. წარსულის, ახლანდელის და მომავლისადმი წინააღმდეგობრივი დამოკიდებულება. როგორც წესი ხასიათდება შეუსაბამობით და აშკარა დაპირისპირებით.

IV დონე - ძალიან მაღალი შფოთვა, რომელიც უკავშირდება წარსულს ან მომავალს, ნეგატიური დამოკიდებულება წარსულისადმი და მომავლისადმი. რისკის ჯგუფი.

პედაგოგთა პროფესიული ორიენტაციის
განმსაზღვრელი ტესტი

1. განსაკუთრებით რა გიტაცებდათ ბავშვობაში?

- ა) სიუჟეტურ-როლებით თამაში;
- ბ) უფროსების საუბრის მოსმენა;
- გ) თოჯინებით თამაში;
- დ) მოძრავი თამაშები.

2. რა აზრისა ხართ თანამედროვე ბავშვებზე: ზუსტად ისეთები არიან, როგორიც თქვენ ბავშვობაში, თუ განსხვავდებიან?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) არ ვიცი;

3. როგორი ბავშვი მოგწონთ?

- ა) წყნარი, დამჯერი;
- ბ) გონიერი, განვითარებული;
- გ) კეთილი, კომუნიკაბელური;
- დ) მოძრავი, ცელქი.

4. მოგწონთ თქვენს მიერ არჩეული პროფესია?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) ჯერ არ გაგრძეულვარ

5. თქვენი აზრით, როგორი უნდა იყოს პედაგოგი?

- ა) მკაცრი;
- ბ) მცოდნე;
- გ) კეთილი;
- დ) მომთმენი.

6. გსიამოვნებთ ბავშვებზე დაკვირვება?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) მიჭირს პასუხის გაცემა.

7. გიყვართ პატარებთან საუბარი?

- ა) დიახ;
- ბ) არა
- გ) ზოგჯერ.

8. გიყვართ ბავშვებისათვის წიგნის კითხვა?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) ზოგჯერ.

9. გაღიზიანებენ ბავშვები?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) ზოგჯერ.

10. გინდათ, რომ ბავშვები ძალიან შემოგეჩვიონ?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) ზოგჯერ.

11. გაღიზიანებთ „მოლაყბე“ ბავშვი?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) ზოგჯერ.

12. რას მოიმოქმედებთ, თუ ბავშვი ჯიბეებს აივსებს სხვადასხვა წვრილ-მანი ნივთებით?

- ა) ყველაფერს გადაუყრით;
- ბ) მიუჩინთ ადგილს;
- გ) არ მიაქცევთ ყურადღებას.

13. თქვენი აზრით, დღეში რა ხანგრძლივობით უნდა უყუროს ბავშვმა ტელეგადაცემებს?

- ა) არაუმეტეს 30 წუთისა;
- ბ) მხოლოდ საბავშვო გადაცემის პერიოდში;
- გ) არაუმეტეს 2 საათისა.

14. ბავშვი კარგად უნდა დაეუფლოს ქცევის განსაზღვრულ წესებს; მკაცრად უნდა იცავდეს მათ?

- ა) დიახ;
- ბ) არა;
- გ) ყოველთვის არა.

15. მიგაჩნიათ, რომ აღმზრდელობითი თვალსაზრისით სხვა ბავშვის მაგალითი სასარგებლოა ბავშვისათვის?

- ა) დიახ
- ბ) არა.

16. თუ ბავშვს უჭირს თავი გაართვას რაიმე სიძნელეს, აუცილებელია თვენი რჩევა?

- ა) დიახ;
- ბ) არა.

ტესტის ბასალები

კითხვები	პასუხების შეფასების ვარიანტები (ქულებში)			
	ა	ბ	გ	დ
I	II	III	IV	V
1	2	1	3	4
2	4	0	1	-
3	1	2	3	4
4	4	0	1	-
5	0	2	3	4
6	4	0	1	-
7	4	0	1	-
8	4	0	1	-
9	2	4	3	-
10	4	0	1	-
11	4	0	1	-
12	1	3	4	-
13	1	3	4	-
14	2	3	3	-
15	1	4	-	-
16	2	3	4	-

**დააჯამეთ თქვენს მიერ
დაგროვილი ქულების რაოდენობა**

50 ქულაზე მეტი: პედაგოგობა თქვენი მონოდებაა. თქვენ არა მარტო გიყვართ ბავშვები, არამედ გამორჩეული პედაგოგიური ნიჭითაც ხართ დაჯილდოვებული. ინტუიცია და ტაქტი გეხმარებათ კარგი ურთიერთობა დაამყაროთ ბავშვებთან, რაც ნათლად ვლინდება თქვენს ნარმატივულ მუშაობაში.

44-დან 49-მდე: გიყვართ ბავშვები და ცდილობთ დახვეწოთ მათთან ურთიერთობის ჩვევები, აიმაღლოთ პედაგოგიური ცოდნა, მაგრამ ზოგ შემთხვევაში ხართ არათანმიმდევრული, ასევე ზომაზე მეტად ლმობიერი და დამთმობი, რაც არასასურველ ზეგავლენას ახდენს თქვენს მიერ ნარმართული აღმზრდელობითი პროცესების ეფექტზე.

28-დან 43-მდე: უპირატესობას ანიჭებთ პედაგოგიურ ცოდნას. ცდილობთ დაეუფლოთ, გაამდიდროთ და დახვეწოთ იგი, მაგრამ ბავშვებთან მუშაობამ სიამოვნება რომ მოგანიჭოთ, ეცადეთ იყოთ უფრო უშუალო და ემოციური. სიყვარულისა და სიბოძის გარეშე ბავშვებთან მუშაობა არ იქნება ნარმატივული.

27-ზე ქვევით: როგორც ჩანს, პედაგოგობა თქვენი მოღვაწეობის ის სფერო არ არის, სადაც მაქსიმალურად შეძლებთ თავის გამოვლენას. ბავშვებთან მუშაობისას თქვენ გექმნებათ ემოციური დისკომფორტი და ვერ იღებთ სულიერ კმაყოფილებას. დაფიქრდით, ხომ არ შეცდით პროფესიის არჩევანში?

გამოყენებული ლიტერატურის სია:

1. იმედაძე ნ. ემოციური აღზრდის ფსიქოლოგიური საფუძვლები. საზოგადოება "ცოდნა", თბ., 1973.
2. იმედაძე ნ. სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა ემოციური განვითარება. ბავშვის ფსიქოლოგია. – თბ., "ცოდნა", 1964.
3. კოტეტიშვილი ი. სიმბოლური ფუნქციის განვითარებისათვის სკოლამდელ ასაკში. ბავშვის ფსიქოლოგია. – "ცოდნა", თბილისი, 1964.
4. ნადირაშვილი შ. განწყობის ანტროპული თეორია. თბ., 2001.
5. ნადირაშვილი შ. პიროვნების სოციალური ფსიქოლოგია. თბილისი, 1975.
6. ფრიც რიშანი შიშის ძირითადი ფორმები თბ., 2014.
7. უზნაძე დ. ბავშვის ფსიქოლოგია. სასკოლო ასაკის ფსიქოლოგია. თბ., 2003.
8. ზ.ფროიდი. რჩეული შრომები. თბილისი, 2018.
9. ქურხული ლ. სკოლამდელი ასაკის ბავშვთა ემოციები. მათი პედაგოგიურ-ფსიქოლოგიური შეფასება. თბ., 2003.
10. ქურხული ლ. ბავშვთა აგრესია. თბ., 2006.
11. ქურხული ლ. ზოგადი უნარები და ტესტები I-II კლასის მოსწავლეთათვის. თბ., 2007.
12. ქურხული ლ. განვითარების ფსიქოლოგია. თბ., 2020.
13. შვოთვა და ფობიები. პარვარდის სამედიცინო გზამკვლევი მთელი ოჯახისთვის. თბ., 2018.
14. სტრესის მართვა პარვარდის სამედიცინო გზამკვლევი მთელი ოჯახისთვის. თბ., 2018.
15. დეპრესია. პარვარდის სამედიცინო გზამკვლევი მთელი ოჯახისთვის. თბ., 2019.
16. Аргайл М. Психология счастья. 2-е издание. – «Питер». – М., 2003.
17. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. Санкт-Петербург-Москва, «Олма Пресс», 2002.
18. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия, Секреты причин насилия. «Олма пресс». Москва, 2002.
19. Браун Дж. Кристенсен. Теория и практика семейной психотерапии. Изд. «Питер». – Санкт-Петербург, 2001.
20. Дети социального риска и их воспитание. Под ред. Л.М.Шипицыной. Санкт-Петербург, 2003.
21. Детская и подростковая психология. Под ред. Лейна Д., Миллера Э. Санкт-Петербург-Москва, 2001.
22. Детская практическая психология. под ред. Марцинковской. – М., 2004
23. Елисеев О.П. Практикум по психологии личности. «Питер», Санкт-Петербург-Москва, 2001
- Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург- Москва: 2000.

www.mtsignobari.ge

დაიბეჭდა შპს „მნიგნობარის“ სტამბაში

0102, ქ. თბილისი, კიევის ქ. №10; ტელ.: 294 05 71

ლია ქარხული - ფსიქოლოგიის დოქტორი, საქართველოს ეროვნული უნივერსიტეტის (სეუ) აფილირებული პროფესორი. მისი სამეცნიერო კვლევის სფეროა პიროვნების ფსიქო-ემოციური, სოციალური განვითარების კანონზომიერებები და თავისებურებები. არის 3 მონოგრაფიის და 3 სახელმძღვანელოს ავტორი განვითარებისა და ეკონომიკის ფსიქოლოგიის, აგრეთვე ბავშვის მეტყველების, კოგნიტური განვითარებისა და აგრესიული ქცევის შესახებ. გამოქვეყნებული აქვს 30-მდე სამეცნიერო სტატია, მათ შორის ემოციების, ინფანტილიზმის, შფოთვისა და ბავშვის პიროვნებად ფორმირების თემატიკაზე.

ნათია არჩვაძე - თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და გერმანიის ქ. შპაიერის ადმინისტრაციულ მეცნიერებათა უნივერსიტეტის მაგისტრატურების კურსდამთავრებული (საჯარო მმართველობა; ფსიქოლოგია), საქართველოს საზოგადოებრივ ინსტიტუტის (GIPA) დოქტორანტი, თბილისის ჰუმანიტარული სასწავლო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარული ფაკულტეტის ასისტენტ-პროფესორი. ავტორია სამეცნიერო შრომების: „თვითშეფასებაზე მოქმედი ფაქტორები: „პერფექციონიზმი, ნარეჟობის შიში და შფოთვა“; „ახალგაზრდების პროფორიენტაციის ფსიქოლოგიური ასპექტები თანამედროვე შრომითი ურთიერთობების პროცესში“, „ბედნიერების განცდის ფსიქოლოგიური ასპექტები“ და სხვ.

